DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

BERGAMA'DA OSMANLI DÖNEMİ HAMAM YAPILARININ KORUMA SORUNLARI VE İLKESEL BAĞLAMDA YENİDEN İŞLEVLENDİRME YAKLAŞIMLARI: TABAKLAR HAMAMI ÖRNEĞİ

Tuba Nur BAZ

Ocak, 2017
İZMİR

BERGAMA'DA OSMANLI DÖNEMİ HAMAM YAPILARININ KORUMA SORUNLARI VE İLKESEL BAĞLAMDA YENİDEN İŞLEVLENDİRME YAKLAŞIMLARI: TABAKLAR HAMAMI ÖRNEĞİ

Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Mimarlık Anabilim Dalı, Restorasyon Programı

Tuba Nur BAZ

Ocak, 2017
İZMİR

YÜKSEK LİSANS TEZİ SINAV SONUÇ FORMU

TUBA NUR BAZ tarafından **DOÇ. DR. MÜJGAN BAHTİYAR KARATOSUN** yönetiminde hazırlanan **"BERGAMA'DA OSMANLI DÖNEMİ HAMAM YAPILARININ KORUMA SORUNLARI VE İLKESEL BAĞLAMDA YENİDEN İŞLEVLENDİRME YAKLAŞIMLARI: TABAKLAR HAMAMI ÖRNEĞİ"** başlıklı tez tarafımızdan okunmuş, kapsamı ve niteliği açısından bir Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Müjgan BAHTİYAR KARATOSUN

Yönetici

Doç. Dr. Mine Tonaç Ören

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Muhammet Kurucu

Jüri Üyesi

Prof.Dr. Emine İlknur CÖCEN

Müdür

Fen Bilimleri Enstitüsü

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tezimin her aşamasında bilgi ve deneyimlerini benden esirgemeyen, çalışmamın ilerlemesi için sabırla yol gösteren tez danışmanım Doç Dr. Müjgan BAHTİYAR KARATOSUN'a,

Çalışmalarını benimle paylaşarak verdikleri bilgilerle yüksek lisans tezime katkıda bulunan Bergama Belediyesi çalışanlarına ve Yük. Müh. Mimar Bülent ŞAHİN'e,

Hayatım boyunca elde ettiğim her başarıda büyük katkıları olan, yüksek lisans tezimi hazırladığım süreç boyunca maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen annem Hatice BAZ ve babam Fehmi BAZ'a,

Tezimin gelişmesinde en az benim kadar emek veren, değerli katkılarıyla bana yol gösteren nişanlım İsmail OLĞUN'a teşekkürü bir borç bilirim.

Tuba Nur BAZ

BERGAMA'DA OSMANLI DÖNEMİ HAMAM YAPILARININ KORUNMA SORUNLARI VE İLKESEL BAĞLAMDA YENİDEN İŞLEVLENDİRME YAKLAŞIMLARI: TABAKLAR HAMAMI ÖRNEĞİ

ÖZ

Köklü bir geçmişi olan su kültürü, bu kültüre ait yapılar ile somut ve somut olmayan kültürel miras bağlamında günümüze ulaşmıştır. Su kültürünü temsil eden en kapsamlı yapılardan biri de hamam yapılarıdır. Yıkanma dışında, birçok farklı ritüele ev sahipliği yapan hamamlar, temsil ettikleri dönemlerin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı bağlamında sahip oldukları izlerle, önemli birer belge niteliği taşımaktadırlar.

Roma döneminde önem kazanan hamam yapıları, Türkiye coğrafyasında özellikle Osmanlı Döneminden itibaren yaygınlaşmıştır. İstanbul, Bursa ve Edirne gibi Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapan yerleşimlerin yanı sıra İzmir'de de bu dönemde oldukça nitelikli hamam yapıları inşa edilmiştir. Bu yapıların bir kısmı yok olmuş; bazıları da günümüze harap halde ulaşmıştır.

İzmir'de Osmanlı Döneminden günümüze ulaşan hamam yapıları, özellikle içinde bulundukları yerleşimin durumuna ve kendi özel durumlarına göre farklı nitelikler taşımaktadır. Bu bağlamda İzmir'deki tüm yerleşim alanları incelendiğinde, UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan Bergama, günümüze ulaşan Osmanlı Dönemi hamam yapıları açısından öne çıkmaktadır. Kültürel miras bağlamında önemli yerleşimlerden biri olan Bergama'da, Antik Döneme ait miras ön plana çıkarken Türk-İslam Dönemine ait miras daha az önem kazanmıştır. Bu anlamda bölgede Türk-İslam Dönemine ait mirasın önemli öğeleri olan Osmanlı Dönemi hamam yapıları da henüz yeterince değerlendirilmemiştir.

Bergama'da harap halde olan iki hamam yapısı ve koruma çalışmalarıyla kullanımı devam eden iki hamam yapısı daha görülür. Bu bağlamda Bergama, dönemin hamam yapılarının günümüzdeki farklı durumlarını bir arada görmek

açısından da oldukça önemli bir yerleşimdir. Harap olan iki hamamdan Çınarlı Hamam, müdahale görmeden depo olarak kullanılırken; diğer harap hamam olan Tabaklar Hamamı ise terk edilmiştir. Koruma çalışmalarıyla özgün işlevini sürdüren Hacı Hekim Hamamı ve yeniden işlevlendirilen Küplü Hamam da Bergama'da yer alan Osmanlı Dönemi hamam yapılarıdır.

Bergama'daki dört ayrı Osmanlı Dönemi hamam yapısı incelendiğinde, Tabaklar Hamamı'nın, Türkiye'de döneme ait örnekler arasında gerek fiziksel anlamda, gerekse tezyinat bakımından oldukça nitelikli bir yapı olduğu anlaşılmıştır. Ancak yapı ile ilgili kaynakların az sayıda olması ve yapının terk edilmesi, yok olma sürecini hızlandırmıştır. Bu nedenle dönemin hamam yapıları arasında farklı açılardan öne çıkan ancak hakkında kapsamlı bir çalışma geliştirilememiş Tabaklar Hamamı, içinde bulunduğu yerleşimin özellikleri ve kendi özel durumu da değerlendirilerek kapsamlı bir şekilde incelenmiştir.

Yapılan çalışmada Tabaklar Hamamı'yla ilgili çeşitli kaynaklara ulaşılmış; bu kaynaklar kullanılarak yapının rölövesi ve analizleri oluşturulmuştur. Kaynaklar ışığında hamama restitüsyon önerisi getirilmiştir. Bu çalışmalar ile birlikte yapının gelecek nesillere aktarılabilmesi için çeşitli yeniden işlevlendirme önerileri de oluşturulmuştur. Bu bağlamda, hakkında ulaşılabilen kaynakların oldukça sınırlı olduğu, önemli bir kültürel miras olan Tabaklar Hamamı için belgeleme çalışmaları ve kaynak geliştirilmiştir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı hamamı, Bergama, Tabaklar Hamamı

CONSERVATION PROBLEMS AND REUSE SUGGESTIONS IN THE CONTEXT OF PRINCIPLE OF OTTOMAN BATHS IN BERGAMA: CASE OF TABAKLAR HAMAMI

ABSTRACT

Aqua culture, deeply rooted past, has reached the present day in the context of these cultural structures and tangible and intangible cultural heritage. One of the most comprehensive structures representing aqua culture is the baths. Besides bathing, baths that host many different rituals are important documentary qualities, as they have in the social, cultural and economic structure of the periods that they represent.

Baths, which gained importance during Roman times, have become widespread especially in Turkey since the Ottoman period. As Istanbul, Bursa and Edirne which were the settlements in the Ottoman Empire, in this period, highly qualified baths was built in Izmir too. Some of these structures have disappeared; some reached disrepair to the present day.

Bath structures that arrive daily from the Ottoman period in İzmir have different qualities, especially according to the situation of the settlement they are in and their own special circumstances. When all the settlement areas in İzmir are examined in this context, Bergama, which is located in UNESCO World Heritage List, stands out in terms of the Ottoman period baths that reach to the daily. In Bergama, which is one of the most important settlements in the context of cultural heritage, the heritage of the Ancient period came to the forefront and the heritage of the Turkish-Islamic period gained less importance. In this sense, the structures of the Ottoman period baths, which are important items of the heritage belonging to the Turkish-Islamic period, have not yet been sufficiently evaluated.

There are two bath structures in Bergama and two bath structures which continue to be used with conservation work. In this context, Bergama is a very important

settlement in terms of seeing today's different types of bath buildings together. Çınarlı Hamam, which is ruined, is used as a depot without seeing the intervention; the other ruined bath, Tabaklar Hamamı, were abandoned. The Hacı Hekim Hamamı, which continues its original function with conservation studies and the re-used Küplü Hammam are the Ottoman baths in Bergama.

When the Ottoman baths in Bergama was examined, it was understood that Tabaklar Hamamı were a very qualified example in the term as physical and ornamentation between baths in Turkey. For this reason, the Tabaklar Hamamı, which was distinguished from the different angles between the bathhouses of the period but which could not be developed as a comprehensive study, was extensively examined by evaluating the characteristics of the settlement and its own special situation.

Various resources related to Tabaklar Hamamı have been reached and the construction and analysis of the building has been established. Suggestions for restoration of the bath in the light of resources were introduced. It has also created re-using proposals to transferred the building to the next generations. In this context, documentation work and resources have been developed for Tabaklar Hamamı which is an important cultural heritage, have the resources available that very limited.

Keywords: Ottoman bath, Bergama, Tabaklar Hamamı

İÇİNDEKİLER

Sayfa

YÜKSEK LİSANS TEZİ SINAV SONUÇ FORMU ii
TEŞEKKÜR iii
ÖZ iv
ABSTRACT vi
ŞEKİLLER LİSTESİ xii

BÖLÜM BİR - GİRİŞ 1

1.1 Çalışmanın Konusu 1
1.2 Çalışmanın Amacı 2
1.3 Çalışmanın Kapsamı 4
1.4 Çalışmanın Yöntemi 5

BÖLÜM İKİ - OSMANLI DÖNEMİ HAMAM YAPILARI 7

2.1 Su Kültürünün Tarihsel Gelişimi ve Bu Süreçte Hamam Kullanımı 7
2.2 Osmanlı Dönemi Hamam Yapılarının Genel Tanımı 15
2.3 Osmanlı Dönemi Hamam Yapılarının Mekansal Ayrışması 19
2.3.1 Soyunmalık (Camekân) Mekânı 21
2.3.2 Ilıklık (Soğukluk) Mekânı 24
2.3.3 Sıcaklık (Harare) Mekânı 26
2.3.4 Külhan ve Su Depoları 31
2.4 Hamam Yapılarının Kullanım Amaçları 32
2.4.1 Yıkanma Amaçlı Kullanım 34
2.4.2 Diğer Amaçlarla Kullanım 35
2.5 Bölüm Sonucu 41

BÖLÜM ÜÇ - OSMANLI DÖNEMİ HAMAM YAPILARININ KORUMA SORUNLARI VE YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMELERİ 42

3.1 Yapıların Özgün İşlevlerini Kaybetmesine Neden Olan Etmenler ve Koruma Sorunları 42
3.1.1 Yerleşimdeki Değişikliklerden Kaynaklanan Nedenler 42
3.1.2 Ekonomik Nedenler 43
3.1.3 Yasal Nedenler 45
3.1.4 Sosyal ve Kültürel Nedenler 47
3.1.5 Doğal Nedenler 48
3.2 Anıtsal Yapılarda Yeniden İşlevlendirme Kavramı 49
3.3 Yeniden İşlevlendirilmiş Osmanlı Dönemi Hamam Yapıları 53
3.3.1 Ticari Olarak İşlevlendirilen Hamam Yapıları 58
3.3.2 Kültürel Amaçlı İşlevlendirilen Hamam Yapıları 76
3.3.3 Diğer Amaçlarla İşlevlendirilen Hamam Yapıları 88
3.4 Bölüm Sonucu 95

BÖLÜM DÖRT – BERGAMA'DA SU KÜLTÜRÜNÜN ÖĞESİ OLARAK OSMANLI DÖNEMİ HAMAM YAPILARI 98

4.1 Bergama'nın Tarihsel Süreçteki Gelişimi 98
4.1.1 Antik Dönem ve Bizans Dönemi 100
4.1.2 Türk-İslam Dönemi 105
4.1.3 Cumhuriyet Dönemi 115
4.2 Bergama'da Su Kültürü 120
4.2.1 Çeşmeler 121
4.2.2 Sebiller 124
4.2.3 Şadırvanlar 125
4.2.4 Hamamlar 127
4.2.4.1 Özgün İşleviyle Kullanılmaya Devam Eden Hamam Yapısı 128
4.2.4.2 Yeniden İşlevlendirilen Hamam Yapısı 133
4.2.4.3 Harap Durumdaki Hamam Yapıları 139
4.3 Bölüm Sonucu 144

BÖLÜM BEŞ - BERGAMA TABAKLAR HAMAMININ GÜNÜMÜZDEKİ DURUMUNUN İNCELENMESİ VE KORUNMA SORUNLARI 146

5.1 Tabaklar Hamamı'nın Konumu ve Tarihi 146
5.2 Tabaklar Hamamı'nın Mimari Özellikleri 148
5.2.1 Plan Özellikleri 151
5.2.2 Cephe Özellikleri 155
5.2.3 Yapım Tekniği ve Malzeme Özellikleri 155
5.2.4 Süsleme ve Bezeme (Tezyinat) Özellikleri 157
5.3 Tabaklar Hamamı'nın Günümüzdeki Durumu ve Bozulma Nedenleri 158
5.3.1 Yapının Günümüzdeki Durumu 159
5.3.1.1 Yakın Çevresiyle İlişki Durumu 159
5.3.1.2 Fiziksel Durumu 161
5.3.1.3 Yasal Durumu 187
5.3.2 Yapıdaki Bozulmalar ve Nedenleri 190
5.3.2.1 Doğal Nedenlerden Kaynaklanan Bozulmalar 190
5.3.2.2 Yerleşimdeki Değişikliklerden Kaynaklanan Bozulmalar 193
5.3.2.3 Sosyal ve Kültürel Nedenlerden Kaynaklanan Bozulmalar 194
5.3.2.4 Yapının Çevresindeki Konutlardan Kaynaklanan Bozulmalar 195
5.4 Tabaklar Hamamı'nın Restitüsyon Önerisi 195
5.4.1 Restitüsyon İçin Yararlanılan Kaynaklar 195
5.4.2 Restitüsyon Önerisi 197
5.4.2.1 Birinci Dönem (1900'ler) 198
5.4.2.2 İkinci Dönem (1970'ler) 201
5.4.2.3 Üçüncü Dönem (2000'ler) 207
5.4.3 Yapının İşlev ve Mekân İlişkisi 210
5.5 Tabaklar Hamamı İçin Yeniden İşlevlendirme Önerileri 211
5.6 Bölüm Sonucu 226

BÖLÜM ALTI - SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER 227

KAYNAKLAR 229

EKLER **244**

EK 1 : Tabaklar Hamamı Vaziyet Planı 245
EK 2 : Tabaklar Hamamı Rölöve Planı 246
EK 3 : Tabaklar Hamamı Rölöve Tavan Planı 247
EK 4 : Tabaklar Hamamı Rölöve A-A ve B-B Kesitleri 248
EK 5 : Tabaklar Hamamı Rölöve C-C ve D-D Kesitleri 249
EK 6 : Tabaklar Hamamı Rölöve Külhan ve Giriş Cepheleri 250
EK 7 : Tabaklar Hamamı Rölöve Yol Cephesi 251
EK 8 : Tabaklar Hamamı +2 Kotu Planı Malzeme Analizi 252
EK 9 : Tabaklar Hamamı Tavan Planı Malzeme Analizi 253
EK 10 : Tabaklar Hamamı A-A ve B-B Kesitleri Malzeme Analizleri 254
EK 11 : Tabaklar Hamamı C-C ve D-D Kesitleri Malzeme Analizleri 255
EK 12 : Tabaklar Hamamı Külhan ve Giriş Cepheleri Malzeme Analizleri 256
EK 13 : Tabaklar Hamamı +2 Kotu Planı Strüktür Analizi 257
EK 14 : Tabaklar Hamamı Tavan Planı Strüktür Analizi 258
EK 15 : Tabaklar Hamamı A-A ve B-B Kesitleri Strüktür Analizleri 259
EK 16 : Tabaklar Hamamı C-C ve D-D Kesitleri Strüktür Analizleri 260
EK 17 : Tabaklar Hamamı Külhan ve Giriş Cepheleri Strüktür Analizleri 261
EK 18 : Tabaklar Hamamı +2 Kotu Bozulma Analizi 262
EK 19 : Tabaklar Hamamı Tavan Planı Bozulma Analizi 263
EK 20 : Tabaklar Hamamı A-A ve B-B Kesitleri Bozulma Analizleri 264
EK 21 : Tabaklar Hamamı C-C ve D-D Kesitleri Bozulma Analizleri 265
EK 22 : Tabaklar Hamamı Külhan ve Giriş Cepheleri Bozulma Analizleri 266
EK 23 : Tabaklar Hamamı Dönemleme Çalışması – Birinci ve İkinci Dönem 267
EK 24 : Tabaklar Hamamı Dönemleme Çalışması – Üçüncü Dönem 268

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1 Roma hamamı plan şeması 10
Şekil 2.2 Roma hamamlarında hypocaust sistemi kesiti 10
Şekil 2.3 Caracalla Hamamı 11
Şekil 2.4 Diocletianus Hamamı planı 12
Şekil 2.5 Mardin Radviyye Hamamı plan şeması 14
Şekil 2.6 Ortaköy Hamamı 15
Şekil 2.7 İzmir Murat Köşkü Hamamı 16
Şekil 2.8 İstanbul Süleymaniye Hamamı plan şeması (tekli hamam) 17
Şekil 2.9 İstanbul Beyazıt Hamamı (çifte hamam) 18
Şekil 2.10 İstanbul Beyazıt Hamamı, 1937 18
Şekil 2.11 Klasik Osmanlı dönemi hamam yapılarının mekânsal düzenini gösteren şematik plan 20
Şekil 2.12 Klasik Osmanlı dönemi hamam yapılarının mekânsal düzenini gösteren şematik perspektif 21
Şekil 2.13 İstanbul Cağaloğlu Hamamı soyunmalık mekânı 22
Şekil 2.14 Aydınlık feneri örnekleri 23
Şekil 2.15 Kula (Manisa) Çinçin Hamamı soyunmalık mekânı üzerindeki aydınlık feneri 23
Şekil 2.16 İstanbul Topkapı Sarayı Hünkâr Hamamı helası 25
Şekil 2.17 Kınık (İzmir) Pekmezpazarı Hamamı ılıklık mekânı (hela ve usturalık ayrışması olmayan ılıklık örneği) 25
Şekil 2.18 Aralığın kaldırılmasıyla soyunmalıktan ılıklığa geçiş kapısının üzerine koyulan yaşmaklı baca – İstanbul Çemberlitaş Hamamı 26
Şekil 2.19 Seferihisar (İzmir) Osmanlı Hamamı sıcaklık mekânı kubbesinde yer alan filgözü delikleri 27
Şekil 2.20 İstanbul Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı erkekler bölümü sıcaklığında yer alan eyvan 28
Şekil 2.21 Osmanlı dönemi hamam yapılarında sıcaklık mekânında yer alan kurna örnekleri 28
Şekil 2.22 İstanbul Galatasaray Hamamı sıcaklık mekânı 29

Şekil 2.23 Sıcaklıklarına göre hamam plan tipolojisi 30
Şekil 2.24 Hamamda ısıtma sistemi ve sıcaklıkla ilişkisi 31
Şekil 2.25 Jean-jacques-Francois Le Barbier: A Female Turkish Bath or Hammam, 1785 33
Şekil 2.26 Ingres, Le bain Turc – Türk Hamamı, 1862 (Musee du Louvre, Paris) ... 34
Şekil 2.27 Rogier, Kadınlar Hamamı, 19. yüzyıl 39
Şekil 2.28 Enderunlu Fazıl, Hubanname-Zennannâme, Hamam Sefası, 18. Yüzyıl . 40
Şekil 3.1 İzmir-Foça'da yer alan ve günümüze harap halde ulaşan, kısmen yok olmuş hamam yapısı 54
Şekil 3.2 İzmir-Çeşme'de yer alan ve günümüze oldukça yıpranmış, terk edilmiş halde ulaşan hamam yapısı 54
Şekil 3.3 İzmir-Bayındır'da yer alan ve günümüze oldukça yıpranmış halde ulaşan, soğukluk mekanı depo olarak kullanılan hamam yapısı 55
Şekil 3.4 İzmir-Kınık'ta yer alan ve günümüzde onarım görmeksizin soğukluk mekânı yaşama alanı haline gelmiş, konut olarak kullanılan Pekmezpazarı Hamamı 56
Şekil 3.5 İzmir-Kınık-Poyracık'ta yer alan ve bir bölümü tamamen yok olmuş, kalan kısmı ise bir konuta ait yarı açık mekan olarak kullanılan hamam yapısı. 57
Şekil 3.6 Tahtakale Hamamı Planı 59
Şekil 3.7 Tahtakale Hamamı giriş kapısı ve soyunmalık mekânı 60
Şekil 3.8 Pervititch Sigorta Haritalarında Büyük Hamam-1930 61
Şekil 3.9 Büyük Hamam 1910-15 61
Şekil 3.10 Büyük Hamam'ın kısmen yok olmadan önceki planı 62
Şekil 3.11 Büyük Hamam-Mimar Sinan Çarşısı 62
Şekil 3.12 Büyük Hamam'ın Hakimiyet-i Milliye Caddesi'nden görünüşü 63
Şekil 3.13 Mahmut Paşa Hamamı Planı ve Kesiti 63
Şekil 3.14 Mahmut Paşa Hamamı 64
Şekil 3.15 Mahmut Paşa Hamamı iç mekanı 65
Şekil 3.16 Hamam yapısı kullanılarak oluşturulan barın girişi 67
Şekil 3.17 Barın içinde kalan hamam kubbesi 67
Şekil 3.18 Kayıhan Hamamı planı 68
Şekil 3.19 Restorasyondan önce Kayıhan Hamamı 69

Şekil 3.20 Restorasyondan sonra Kayıhan Hamamı'nın genel görünümü 69
Şekil 3.21 Kayıhan Hamamı'nın restoran olarak işlevlendirilen iç mekânı 70
Şekil 3.22 Mağaza olarak işlevlendirilen Küçük Hamam..... 71
Şekil 3.23 Üsküdar Küçük Hamam'ın özgün plan şeması..... 72
Şekil 3.24 Üsküdar Küçük Hamam'ın restorasyon projesinde plan şeması 72
Şekil 3.25 Üsküdar Küçük Hamam'ın yıkılmadan önceki hâli 73
Şekil 3.26 Üsküdar Küçük Hamam'ın yıkılıp yeniden inşa edildikten sonraki durumu 73
Şekil 3.27 Bakırköy Hamamı'nın özgün plan şeması..... 74
Şekil 3.28 Bakırköy Hamamı'nda yeniden yapılan camekânın yapıyla ilişkisi..... 75
Şekil 3.29 Bakırköy Hamamı'nın korunan sıcaklık mekanından restorasyon sonrası görünümü 75
Şekil 3.30 Bakırköy Hamamı'nın restorasyon sonrası önden görünüşü 76
Şekil 3.31 Bursa Emir Sultan Hamamı genel görünümü 78
Şekil 3.32 Yeni işleviyle Bursa Emir Sultan Hamamı karşılama mekânı 79
Şekil 3.33 Kültür merkezi olan hamam yapısında gerçekleştirilen atölye çalışması. 79
Şekil 3.34 Bursa İncirli Hamamı'nın restorasyondan önceki durumu..... 80
Şekil 3.35 Kültür merkezi işlevli Bursa İncirli Hamamı'nın iç mekânı 81
Şekil 3.36 Kültür merkezi işlevli Bursa İncirli Hamamı'nda düzenlenen bir sergi ... 81
Şekil 3.37 Restorasyon çalışmaları öncesinde 2. Beyazıt Hamamı 83
Şekil 3.38 2. Beyazıt Hamamı plan şeması..... 83
Şekil 3.39 2. Beyazıt Hamamı restorasyonu sırasında yenilenen kubbe mukarnasları 84
Şekil 3.40 Restorasyon sonrası 2. Beyazıt Hamamı 84
Şekil 3.41 Gaziantep Paşa Hamamı'nın restorasyon sonrası iç mekanı 85
Şekil 3.42 Restorasyondan önce Hoca Paşa Hamamı'nın genel görünümü 86
Şekil 3.43 Hoca Paşa Hamamı'nın restitüsyon planı..... 86
Şekil 3.44 Hoca Paşa Hamamı'nın gösteri merkezi olarak kullanımı 87
Şekil 3.45 Gösteri merkezi olarak kullanılan Hoca Paşa Hamamı'nda fuaye 88
Şekil 3.46 Restorasyondan önce Ortaköy Hamamı..... 89
Şekil 3.47 Ortaköy Hamamı restitüsyon planı 89
Şekil 3.48 Kafe olarak kullanıldığı sırada Ortaköy Hamamı..... 90

Şekil 3.49 Günümüzde tasarım atölyesi olarak kullanılan Ortaköy Hamamı 90
Şekil 3.50 Sefa Hamamı planı 91
Şekil 3.51 Restorasyonun ardından Sefa Hamamı'nın yeni işleviyle kullanılan iç mekânı 92
Şekil 3.52 Sefa Hamamı'nın atölye olarak düzenlenen bölümü 92
Şekil 3.53 Reyhan Paşa Hamamı'nın plan şeması 93
Şekil 3.54 Reyhan Paşa Hamamı'nın restorasyon öncesi durumu 93
Şekil 3.55 Reyhan Paşa Hamamı'nın restorasyondan önce soyunmalık mekânı 94
Şekil 3.56 Reyhan Paşa Hamamı'nın restorasyondan sonra soyunmalık mekânı 94
Şekil 3.57 Yeniden işlevlendirilen hamam yapılarının farklı etkenler üzerinden değerlendirilmesi 97
Şekil 4.1 Bergama'nın İzmir içindeki konumu 98
Şekil 4.2 Bergama lokasyon haritası 99
Şekil 4.3 Boch ve Koch'a göre Bergama Akropolis gravürü, rekonstrüksiyon/batıdan bakış, 1886 101
Şekil 4.4 Bergama Akropolis planı 102
Şekil 4.5 Kızıl Avlu 103
Şekil 4.6 Bizans döneminde Bergama'nın genel durumu 104
Şekil 4.7 Helenistik dönem, Roma dönemi ve Bizans döneminde Bergama yerleşimi 105
Şekil 4.8 Selçuklu Camisi'nin günümüze ulaşan minaresi 107
Şekil 4.9 Bergama Ulucami 108
Şekil 4.10 Bergama Ulucami Köprüsü 108
Şekil 4.11 Bergama Çukurhan Gravürü 109
Şekil 4.12 Bergama Hacı Hekim Camii 110
Şekil 4.13 Bergama Mescitaltı Mescidi 110
Şekil 4.14 Bergama Yeni Cami 111
Şekil 4.15 Osmanlı döneminde Bergama nüfusunun etnik kökene göre yerleşimi . 113
Şekil 4.16 Osmanlı döneminde Bergama yerleşimi 114
Şekil 4.17 1943 yılında Bergama kent dokusu, 1-Kızıl Avlu, 2-Ermeni mezarlığı, 3-Gurnelia(Büyük Alan), 4- Roma hamamı, 5- Roma tiyatrosu, amfitiyatro,6-Stadyum, 7- Asklepion, 8- Maltepe tümülüsü, 9- Yığma

Tepe, 10- Akropol, 11- Sur duvarları , 12- Kurşunlu Cami, 13- Bergama lisesi, 14-Emniyet, 15 Kaymakamlık, 16- Müze, 17-Meydan, 18- Odeon, 19- Çukurhan, 20- Zübeyde Hanım İlkokulu, 21- Çarşı hamamı, 22- Taşhan, 23- Bedesten. 117
Şekil 4.18 Günümüzde Bergama sit alanları 119
Şekil 4.19 Cumhuriyet döneminde Bergama yerleşimi 120
Şekil 4.20 Kasapoğlu Çeşmesi'nin görünüşü 122
Şekil 4.21 Hatuniye Çeşmesi'nin görünüşü 123
Şekil 4.22 Domuz Alanı Meydan Çeşmesi'nin görünüşü 124
Şekil 4.23 Kara Osman Sebili'nin görünüşü 125
Şekil 4.24 Şadırvanlı Cami'nin şadırvanı 126
Şekil 4.25 Yeni Cami'nin şadırvanı 127
Şekil 4.26 Bergama'da günümüze ulaşan Osmanlı hamam yapılarının kent içindeki konumu 128
Şekil 4.27 Hacı Hekim Hamamı 129
Şekil 4.28 Hacı Hekim Hamamı plan şeması 130
Şekil 4.29 Restorasyon sırasında Hacı Hekim Hamamı 132
Şekil 4.30 Küplü Hamam 133
Şekil 4.31 Küplü Hamam plan şeması 134
Şekil 4.32 Küplü Hamam kesitleri 134
Şekil 4.33 Restorasyon öncesinde Küplü Hamam'ın ana giriş kapısı 135
Şekil 4.34 Restorasyon öncesinde Küplü Hamam'ın soyunmalık mekânı 135
Şekil 4.35 Küplü Hamam'ın Louvre Müzesi'nde sergilenen küpü 137
Şekil 4.36 Restorasyonun ardından Küplü Hamam'ın ana giriş kapısı 138
Şekil 4.37 Çınarlı Hamam'ın Şadırvan Caddesi üzerinden görünüşü 139
Şekil 4.38 Çınarlı Hamam'ın günümüzdeki durumunu gösteren plan şeması 140
Şekil 4.39 Çınarlı Hamam'ın sıcaklığına girilen kapı boşluğu 141
Şekil 4.40 Çınarlı Hamam'ın sıcaklık mekânına depolama amaçlı yerleştirilen raflardan bir kısmı 142
Şekil 4.41 Çınarlı Hamam'ın sıcaklık mekânı kubbesinde yer alan filgözleri 143
Şekil 4.42 Bergama'da farklı dönemlerden günümüze ulaşan hamam yapılarının konumları 144

Şekil 5.1 Tabaklar Hamamı ve çevresinin Google Earth görüntüsü 146
Şekil 5.2 Tabaklar Hamamı'nın çevresindeki konutlar arasından algılanışı..... 147
Şekil 5.3 Tabaklar Hamamı vaziyet planı 149
Şekil 5.4 Tabaklar Hamamı'nın Schazman tarafından hazırlanan plan çizimi 150
Şekil 5.5 Tabaklar Hamamı'nın Schazman tarafından hazırlanan kesit çizimi 150
Şekil 5.6 Tabaklar Hamamı'nın Schazman tarafından hazırlanan giriş kapısı cephe görünüşü çizimi 151
Şekil 5.7 Schazman'ın çizimi üzerinden Tabaklar Hamamı'nda mekânların işlevleri 152
Şekil 5.8 Tabaklar Hamamı'nın bir bölümünü yok ederek inşa edilen konut yapılarından bazıları 159
Şekil 5.9 Tabaklar Hamamı'nın Cami Kebir Caddesi üzerinden ulaşılan açıklık ... 160
Şekil 5.10 Cami Kebir Caddesi'nden girildiğinde Tabaklar Hamamı'nın güneydoğu cephesinin algılanışı 160
Şekil 5.11 Bergama Çayı yönünden Tabaklar Hamamı 161
Şekil 5.12 Tabaklar Hamamı'nın giriş kapısının yer aldığı cephe 162
Şekil 5.13 Tabaklar Hamamı'nın giriş kapısının yer aldığı cephenin devamında, daha geride yer alan halvet duvarı ve tuvalet 163
Şekil 5.14 Tabaklar Hamamı'nın Bergama Çayı'na doğru yönlenen cephesi 163
Şekil 5.15 Tabaklar Hamamı'nın günümüze ulaşan mekânlarını ifade eden plan krokisi 164
Şekil 5.16 Tabaklar Hamamı soyunmalığına giriş kapısı 165
Şekil 5.17 Tabaklar Hamamı soyunmalığına giriş kapısının iç mekandan görünüş 166
Şekil 5.18 Tabaklar Hamamı'nda soyunmalık kubbesine geçişte yer alan tromplar167
Şekil 5.19 Tabaklar Hamamı soyunmalık kubbesi 167
Şekil 5.20 Tabaklar Hamamı soyunmalığında Bergama Çayı'na yönlenen duvarda yer alan iki açıklık 168
Şekil 5.21 Tabaklar Hamamı'nın günümüzdeki giriş açıklığı 169
Şekil 5.22 Tabaklar Hamamı soyunmalığından ılıklığa geçişi sağlayan kapı açıklığı 170
Şekil 5.23 Tabaklar Hamamı ılıklık kubbesinin günümüzdeki durumu 171

Şekil 5.24 Tabaklar Hamamı ılıklık mekânına bitişik olarak inşa edilen konut duvarı 172
Şekil 5.25 Tabaklar Hamamı'nda ılıklıktan soyunmalığa geçişi sağlayan kapı açıklığı 173
Şekil 5.26 Tabaklar Hamamı'nda ılıklığın sağında kalan halvetin giriş açıklığı 174
Şekil 5.27 Tabaklar Hamamı'nda ılıklığın sağında kalan halvetin Bergama Çayı'na doğru yönlenen duvarında yer alan pencere ve tuvalet kapısı açıklıkları 175
Şekil 5.28 Tabaklar Hamamı'nda ılıklığın sağında kalan halvetin kubbesinin bir bölümü 175
Şekil 5.29 Tabaklar Hamamı'nın duvarlarının büyük bir bölümü yıkılan tuvalet mekânı 176
Şekil 5.30 Tabaklar Hamamı'nın sıcaklık mekânı kubbesi 177
Şekil 5.31 Tabaklar Hamamı'nın sıcaklık mekânı kubbesine geçişlerde yer alan bezemeler 177
Şekil 5.32 Tabaklar Hamamı'nın sıcaklık mekândaki eyvanlardan bir tanesi ve yanındaki halvet girişleri 178
Şekil 5.33 Tabaklar Hamamı'nın sıcaklık ve ılıklık mekânları arasındaki geçişte yer alan palmetler 178
Şekil 5.34 Tabaklar Hamamı'nın Cami Kebir Caddesi'ne doğru yönlenen küçük halvetinin girişi 179
Şekil 5.35 Tabaklar Hamamı'nın Cami Kebir Caddesi'ne doğru yönlenen büyük halvetinin kısmen yıkılan girişi 180
Şekil 5.36 Tabaklar Hamamı'nın sıcaklık eyvanından, günümüze ulaşmayan, işlevi bilinmeyen mekâna geçiş açıklığı 181
Şekil 5.37 Tabaklar Hamamı'nın sıcaklık eyvanı üzerindeki palmet dizisi 181
Şekil 5.38 Tabaklar Hamamı'nda sıcaklıktan girilen halvetin giriş açıklığı 182
Şekil 5.39 Tabaklar Hamamı'nda sıcaklıktan girilen halvetin duvarında yer alan açıklık ve kanal izi 183
Şekil 5.40 Tabaklar Hamamı'nda sıcaklıktan girilen halvetin kubbeye geçiş kısm ..... .183

Şekil 5.41 Tabaklar Hamamı'nda sıcaklıktan girilen halvetinin üst örtüsünün günümüzdeki durumu 184
Şekil 5.42 Tabaklar Hamamı'nda eyvandan girilen halvetin kapı açıklığı 185
Şekil 5.43 Tabaklar Hamamı'nda eyvandan girilen halvetin, bitişiğindeki konutla ilişkisi 185
Şekil 5.44 Tabaklar Hamamı'nın külhan giriş kapısı 186
Şekil 5.45 Tabaklar Hamamı'nın külhan iç mekânı 187
Şekil 5.46 Tabaklar Hamamı'nın birinci dönemine ait çizimler 198
Şekil 5.47 Tabaklar Hamamı'nın 1966 yılına ait rölöve planı 201
Şekil 5.48 Tabaklar Hamamı'nın ikinci dönemine ait rölöve planı, 1970'ler 202
Şekil 5.49 Tabaklar Hamamı'nın ikinci dönemine ait rölöve kesitleri, 1970'ler 203
Şekil 5.50 Tabaklar Hamamı'nın ikinci dönemine ait, giriş kapısının sol tarafındaki taşın detay çizimi, 1970'ler 204
Şekil 5.51 Tabaklar Hamamı'nın ikinci dönemine ait, giriş kapısının sağ tarafındaki taşın detay çizimi, 1970'ler 204
Şekil 5.52 Tabaklar Hamamı'nın ikinci dönemine ait fotoğraf, 1989 207
Şekil 5.53 Tabaklar Hamamı'nın üçüncü dönemine ait plan şeması 208
Şekil 5.54 Tabaklar Hamamı'nın üçüncü dönemine ait kesit şemaları 209
Şekil 5.55 Tabaklar Hamamı'nın üçüncü dönemine ait cephe şemaları 210
Şekil 5.56 Tabaklar Hamamı'nı oluşturan temel formlar ve birbirlerine göre konumları 213
Şekil 5.57 Tabaklar Hamamı'nda temel işlevsel kurgu organizasyonu 214
Şekil 5.58 Tabaklar Hamamı mekânsal akışkanlık yaklaşımı (plan şeması ile) 215
Şekil 5.59 Tabaklar Hamamı mekânsal akışkanlık yaklaşımı (kesit şemaları ile)... 216
Şekil 5.60 Tabaklar Hamamı mekânsal hiyerarşi yaklaşımı (plan şeması ile) 217
Şekil 5.61 Tabaklar Hamamı mekânsal hiyerarşi yaklaşımı (kesit şemaları ile) 218
Şekil 5.62 Tabaklar Hamamı hacimsel hacimsel akışkanlık yaklaşımı (plan şeması ile)..... 219
Şekil 5.63 Tabaklar Hamamı hacimsel hacimsel akışkanlık yaklaşımı (kesit şemaları ile)..... 220
Şekil 5.64 Tabaklar Hamamı'nda mekânların hacimsel hiyerarşiye göre sıralanması (plan şeması ile) 221

Şekil 5.65 Tabaklar Hamamı'nda mekânların hacimsel hiyerarşiye göre sıralanması (kesit şemaları ile) 222
Şekil 5.66 Tabaklar Hamamı'nda işlevsel hiyerarşi yaklaşımı 223
Şekil 5.67 Tabaklar Hamamı'nda ısısal akışkanlık yaklaşımı (plan şeması ile) 224
Şekil 5.68 Tabaklar Hamamı'nda ısısal akışkanlık yaklaşımı (kesit şemaları ile) .. 225

BÖLÜM BİR
GİRİŞ

1.1 Çalışmanın Konusu

Çalışmanın ana konusu, Osmanlı Dönemine ait önemli kültür varlıkları olan ve dönemin yerleşim, ekonomik, sosyal ve kültürel özelliklerine dair yoğun izler barındıran hamam yapılarının koruma sorunları ve yeniden işlevlendirme bağlamında irdelenmesidir. Bu bağlamda çalışmada problem olarak belirlenen koruma sorunları ele alınmış ve bu sorunlara sahip olan Osmanlı Dönemi hamam yapıları, yeniden işlevlendirme açısından değerlendirilmiştir.

Çalışmada, koruma sorunları bulunan hamam yapılarının birçoğunu bünyesinde barındıran ancak bu konuda İstanbul ve Bursa gibi Osmanlı Devleti başkenti olan kentler kadar öne çıkmamış olan İzmir kenti ele alınmıştır. İzmir'de yer alan ve günümüze ulaşan tüm Osmanlı Dönemi hamam yapıları yerinde incelenmiş ve bu yapılar;

- İçinde bulundukları yerleşimlerin özellikleri dikkate alınarak
- Kendi karakteristik özellikleri dikkate alınarak

değerlendirilmiştir. Aynı zamanda incelenen hamam yapıları ile ilgili geliştirilen çalışmalar ve literatürde yer alan bilgiler de göz önünde bulundurulmuştur.

İzmir'de yer alan Osmanlı Dönemine ait hamamlar incelendiğinde, yerleşim özellikleri ve dönemin hamam yapılarının durumu göz önüne alınarak Bergama'nın öne çıkan bir örnek olduğu görülmüştür. Su kültürünün oldukça köklü olduğu Bergama'da bu kültürü yansıtan birçok eser yer almaktadır. Bu bağlamda Bergama, çalışma konusu içine alınmış ve sahip olduğu su kültürü bağlamında incelenmiştir.

Kültürel mirasın yoğunluğu açısından oldukça önemli bir bölge olan Bergama'da Osmanlı Dönemi'nden günümüze ulaşan hamam yapılarının yeterince ön plana çıkmamış olması, bölgenin çalışma konusu içinde incelenmesinde etkili olmuştur. Bu

bağlamda Bergama'da yer alan ve günümüze ulaşan dört Osmanlı Dönemi hamam yapısından biri olan ve hem karakteristik özellikleri ile hem de koruma sorunları bağlamında diğer hamamlar arasında öne çıkan Bergama Tabaklar Hamamı üzerine odaklanılmıştır.

Çalışma konusu içinde Bergama Tabaklar Hamamı'na dair sınırlı kaynaklar ve yerinde incelemeler ışığında hazırlanan bilgi ve belgeler yer almaktadır. Bu sayede, restorasyon çalışmalarının en önemli adımlarından biri olan ancak günümüzde yapılan uygulamalarda genellikle yetersiz kaldığı gözlenen uygulama öncesi hazırlık aşamasının, Bergama Tabaklar Hamamı için yapılacak bir uygulamada, hazırlanan bu çalışma sayesinde yeterli hale gelmesi amaçlanmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma, Osmanlı Döneminden günümüze ulaşan ve dönemin karakteristik özellikleri bağlamında önemli bir örnek olan Bergama Tabaklar Hamamı üzerinden, döneme ait hamam yapılarının günümüzde karşılaştığı koruma sorunlarını irdelemiş ve yeniden işlevlendirme bağlamında bu sorunların çözümüne dair örnek bir öneri geliştirmeyi amaçlamıştır.

1.2 Çalışmanın Amacı

Su kültürü, oldukça köklü bir tarihi olan, yaşamla iç içe bulunan önemli bir olgudur. Bu kültür, içerisinde su ile ilgili her türlü etkinlik ve ritüeli barındırır. Bu etkinliklerden bir tanesi de yıkanmadır. Önce açık alanlarda, durgun sularda ya da Nil, Ganj gibi özel anlamlar yüklenen nehirlerde gerçekleştirilen yıkanma eylemi için zamanla kapalı mekânlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaca karşılık olarak ise hamam yapıları ortaya çıkmıştır.

Su kültürünün önemli temsilcileri olan ve özellikle Osmanlı döneminde yaygınlaşan hamam yapılarının yalnızca İstanbul, Bursa ve Edirne gibi Osmanlı Devleti başkentlerinde değil; İzmir'de de değerlendirilen önemli birimler olduğu görülmüştür. Ancak günümüze ulaşan hamam yapıları bağlamında İzmir, Osmanlı Devleti başkenti olan kentler kadar öneme sahip olmasına rağmen bu kentler kadar

öne çıkmamıştır. Bu nedenle İzmir'de yer alan ve günümüze ulaşan Osmanlı Dönemi hamam yapıları yerlerinde incelenerek, içinde bulundukları yerleşim ve karakteristik özellikleri açısından değerlendirilmiştir.

Yerinde incelemeler ve literatür çalışmalarıyla yapılan değerlendirmeler bağlamında İzmir'de Bergama yerleşimi, gerek köklü su kültürü gerekse Türk-İslam dönemi yapılarının yeterince öne çıkmaması nedeniyle diğer yerleşimler arasında dikkat çekmiştir. UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan Bergama'da, Türk-İslam dönemini yansıtan önemli eserler olan Osmanlı Dönemi hamam yapılarının günümüzde birbirinden farklı durumlarda bulunması da bu yerleşimin, dönemin hamam yapılarını incelemek açısından öne çıkmasını sağlamıştır.

Bergama'da yer alan ve günümüze ulaşan dört ayrı Osmanlı Dönemi hamam yapısından biri olan Tabaklar Hamamı, özellikle büyük ölçeği, plan şeması, süsleme ve bezemeleriyle diğer Osmanlı Dönemi hamam yapıları arasında öne çıkmaktadır. Ancak karakteristik anlamda ve yakın çevresiyle oldukça nitelikli olan, harap haldeki bu yapı ile ilgili kaynaklar sınırlı durumdadır. Bu nedenlerden dolayı önemli bir örnek haline gelen Tabaklar Hamamı'na çalışma kapsamında odaklanmak ve bu sayede yapının gelecek nesillere aktarılmasını sağlamak, öncelikli amaç olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışmanın amacı, Bergama'da yer alan ve günümüze farklı durumlarda ulaşan dört hamam yapısından biri olan Tabaklar Hamamı'nın, Osmanlı Dönemi hamam yapıları bağlamında değerlendirmesi ve oldukça nitelikli bir yapı olmasına karşın günümüzde harap halde bulunmasına dair koruma sorunlarının irdelenmesidir. Bu bağlamda Tabaklar Hamamı'na dair gelecekte gerçekleştirilecek nitelikli bir müdahale için ilk adım olması açısından, yapı hakkındaki en kapsamlı ve detaylı kaynağı oluşturmak amaçlanmıştır.

1.3 Çalışmanın Kapsamı

Çalışma kapsamında zaman olarak Osmanlı Dönemi; çalışma alanı olarak ise İzmir belirlenmiştir. Zaman olarak Osmanlı Döneminin belirlenmesinde hamam kültürünün, özellikle Türkiye coğrafyasında Roma Dönemi ile birlikte en fazla gelişim gösterdiği tarihlerin bu dönem içinde yer alması ve bu dönemden günümüze ulaşan farklı birçok örneğin bulunması etkili olmuştur. Çalışma alanı olarak İzmir'in belirlenmesine ise döneme ait nitelikli birçok hamam örneğinin kent bünyesinde yer alması ancak bu konu üzerine, Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapan İstanbul ve Bursa gibi kentlerde olduğu kadar kaynak bulunmaması etki etmiştir. Bu bağlamda İzmir'de döneme ait örnekler incelenmiş; bu örnekler içinden yerleşime dayalı ve karakteristik özellikler anlamında öne çıkan ancak hakkında ulaşılabilen kaynakların oldukça sınırlı olduğu Tabaklar Hamamı'na odaklanılmıştır. Bu anlamda belirlenen kapsam, koruma sorunları ve yeniden işlevlendirme açısından ele alınmış; buradan hareketle çalışma alanında bu anlamda birçok koruma sorunu olan Tabaklar Hamamı'nı içerecek şekilde hazırlanmıştır.

Çalışma altı bölüm olarak düzenlenmiştir. Birinci bölümde çalışmanın konusu, amacı, kapsamı ve yöntemi açıklanmaktadır.

İkinci bölümde su kültürünün tarihsel gelişimi ile birlikte Osmanlı Döneminde bu kültürün yansımalarından bir tanesi olan hamam yapıları hakkında, mekânsal anlamda ve kullanım amacı anlamında bilgiler aktarılmaktadır. Bu bağlamda Osmanlı hamamını oluşturan soyunmalık, ılıklık, sıcaklık, külhan ve su deposu birimleri detaylı olarak incelenmekte; bu yapıların yıkanma amaçlı ve diğer amaçlarla kullanımının değerlendirmesi yapılmaktadır.

Üçüncü bölümde Osmanlı Döneminden günümüze ulaşan hamam yapılarının koruma sorunları incelenmektedir. Bu anlamda koruma amacıyla yeniden işlevlendirilen hamam yapıları ele alınarak, yapılan müdahaleler örneklerle aktarılmaktadır.

Dördüncü bölümde Bergama'da yer alan Osmanlı Dönemi hamam yapılarını değerlendirmek amacıyla yerleşimin tarihsel süreci incelenmektedir. Bununla birlikte Bergama'da su kültürünün temsilcileri olan çeşme, sebil ve şadırvan yapıları da ele alınarak; günümüze farklı durumlarda ulaşan dört ayrı Osmanlı Dönemi hamam yapısından Hacı Hekim Hamamı, Küplü Hamam ve Çınarlı Hamam hakkındaki çalışmalar aktarılmaktadır.

Beşinci bölümde Bergama'da yer alan ve günümüze harap halde ulaşan, terk edilmiş Tabaklar Hamamı'nın genel özellikleri irdelenmektedir. Bu bağlamda yapının günümüzdeki durumu ve bozulma nedenleri ele alınmaktadır. Bu çalışmalar ve kaynaklar ışığında Tabaklar Hamamı'nın restitüsyon önerisi geliştirilerek yeniden işlevlendirme önerileri oluşturulmaktadır.

Altıncı bölümde yapılan çalışma ile elde edilen sonuçlar ve Tabaklar Hamamı özelinde, su kültürünü temsil eden Osmanlı Dönemi hamam yapılarının korunması ve gelecek nesillere aktarılmasının önemi vurgulanmaktadır.

1.4 Çalışmanın Yöntemi

Öncelikle Osmanlı Dönemi hamam yapılarının özelliklerini anlamak, gelişim sürecini incelemek ve günümüzdeki durumlarını irdelemek amacıyla kaynak araştırması yapılmıştır. Bu kaynaklardan yola çıkarak özellikle İzmir'de yer alan ve günümüze ulaşan Osmanlı dönemi hamam yapıları belirlenmiştir.

İzmir'de günümüze ulaşan ve kaynaklardan elde edilen bilgilerle belirlenen Osmanlı dönemi hamam yapıları, mevcut durumlarını görebilmek amacıyla yerlerinde incelenmiştir. Bu incelemeler sırasında ele alınan tüm hamamlar fotoğraflarla belgelenmiştir.

Son olarak İzmir'de yer alan ve incelenen Osmanlı dönemi hamam yapılarının içinde, yerleşim özellikleri ve fiziksel özellikler de dikkate alınarak Bergama'da bulunan hamamlara; buradaki hamamlar içinde de Tabaklar Hamamı'na yönelik

kapsamlı çalışmalar oluşturulmuştur. Bu çalışmalar rölöve, restitüsyon önerileri, yeniden işlevlendirme önerileri ve belgeleme amaçlı fotoğraflarla desteklenmiştir.

BÖLÜM İKİ
OSMANLI DÖNEMİ HAMAM YAPILARI

2.1 Su Kültürünün Tarihsel Gelişimi ve Bu Süreçte Hamam Kullanımı

Su ile insanlığın etkileşimi oldukça eski tarihlere dayanmaktadır. Vücudun temel ihtiyacı olan su, tarımdan temizliğe kadar her alanda insan hayatının içinde yer almıştır. Özellikle arınma anlamında yüzyıllardır temel ihtiyaç olan su, gerek ruhsal arınma, gerek bedensel arınma, gerekse dini gereklilik olarak insanın yıkanma ihtiyacının en önemli parçası durumundadır (Şehitoğlu, 2008). Bedensel ve manevi temizliğin en önemli parçası olan bu ihtiyaç için insanlar kimi zaman Fırat, Nil ya da Ganj gibi nehirlerden yararlanırken kimi zaman da anıtsal yapılar geliştirmiş ve bu durum, yapıların içerisinde yıkanma ihtiyacının karşılanmasını önemli hale getirmiştir.

Eski medeniyetlerde su ile arınma kültürünün daha çok Doğu'da ön plana çıktığı görülmektedir (Yentürk, 2010). Özellikle Eski Mısır'da ve Hint kültüründe yıkanmak hem bedensel arınmayı, hem de dini bir takım gereklilikleri yerine getirmeyi sağlamıştır. Mısır'da Nil nehrinde; Hindistan'da ise Ganj nehrinde yıkanmak, sadece bedensel temizliği değil günahlardan arınma inancını da içerisinde barındıran bir eylem olmuştur (Şehitoğlu, 2008). Bu anlamda su ile yapılan vücut temizliği maddi ve manevi arınmanın ön koşulu olarak görülmüştür.

Doğu kültürleri gibi Eski Yunan kültüründe de su ile arınma ve yıkanma eylemlerinin önemli bir yeri vardır. Genelde serinleme ve rahatlama için gerçekleştirilen yıkanma eylemi bu dönemde ağırlıklı olarak akarsularda, banyo ve havuzlarda gerçekleştirilmiştir (Şehitoğlu, 2008). Özellikle Atina'da yer alan halka açık banyolar, ''Gymnasion'' denilen büyük spor tesislerinin bir parçası olmuş; bu banyoları spor karşılaşmalarına hazırlanıp bu organizasyonlara katılan sporcular yoğun olarak kullanmıştır. Kimi zaman bu spor tesislerinin çeşitli akarsuların yakınlarına kurularak buradaki doğal su kaynaklarından da yararlandığı

bilinmektedir. Ancak bu dönemdeki yıkanma eyleminin mental ve manevi arınmada ön planda olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir (Şehitoğlu, 2008).

Yıkanma eylemi için yalnızca açık ya da yarı açık değil; kapalı mekânların da tercih edilmeye başladığı zamanlar ve yerler milattan önce 2500'lerde Hindistan'da Mohenco-Daro, milattan önce 1800'lerde Girit adasındaki Knossos Sarayı, milattan önce 1400-1200'lerde İç Anadolu'da Boğazköy'de yer alan Hitit Tapınağı, milattan önce 1350'lerde Mısır'da Tel el-Amarna ve milattan önce 8. – 9. yüzyıl Asur döneminde Anadolu – Suriye sınırındaki Tel Halaf'ta bulunan saray ve tapınaklar olarak bilinmektedir (Naumann, 2007).

Roma dönemine gelindiğinde yıkanma eyleminin önceki dönemlere göre daha fazla önem kazandığı ve taşıdığı anlamın yalnızca temizlenme olmaktan çıktığı oldukça net bir biçimde anlaşılmaktadır. Önceki dönemlerde banyolar olarak karşımıza çıkan yıkanma mekânları Roma döneminde giderek evrilmiş ve artık hamam denebilecek, daha gelişmiş yapısal özelliklere sahip büyük mekânlar halini almıştır.

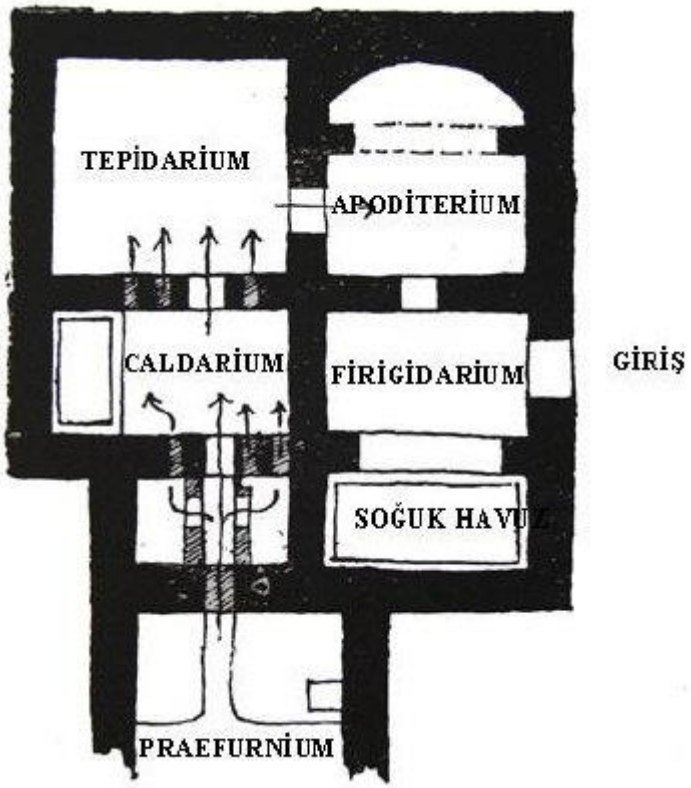
Roma döneminden itibaren önemli örneklerine rastlanmaya başlayan hamam, suyun ısıtılmasıyla insanların yıkanması ve aynı anda yıkanma eylemine dâhil farklı aktiviteleri de gerçekleştirebilmesi için tasarlanmış özel mekândır. Hamam, dilimize Arapçadan geçmiş bir sözcüktür ve kökü olan hamm, ''ısıtmak, sıcak olmak'' anlamlarına gelir. Hamam kelimesi ise sözlük anlamı olarak ''ısıtan yer'' demektir ve yıkanma yeri anlamında kullanılmaktadır (Eyice, 1994).

Roma İmparatorluğu döneminde yıkanma, bir ihtiyaçtan çok lüks bir eğlence haline gelmiştir. Halkın hamamlara olan ilgisi, imparatorların bu konuya özel bir önem vermesine sebep olmuş ve her yeni imparator, bir öncekine göre daha görkemli ve etkileyici hamamlar yaptırarak adeta bir güç gösterisi yapmıştır (Yegül, 2008). Bu denli bir güç gösterisinin en önemli ürünü olan Roma hamamları ''Atrium'' denilen bir avludan, ''Apoditerisma'' denilen soyunma mekânından, ''Frigidarium'' denilen açık yüzme havuzlu kısımdan, ''Tepiderium'' denilen dinlenme bölümünden,

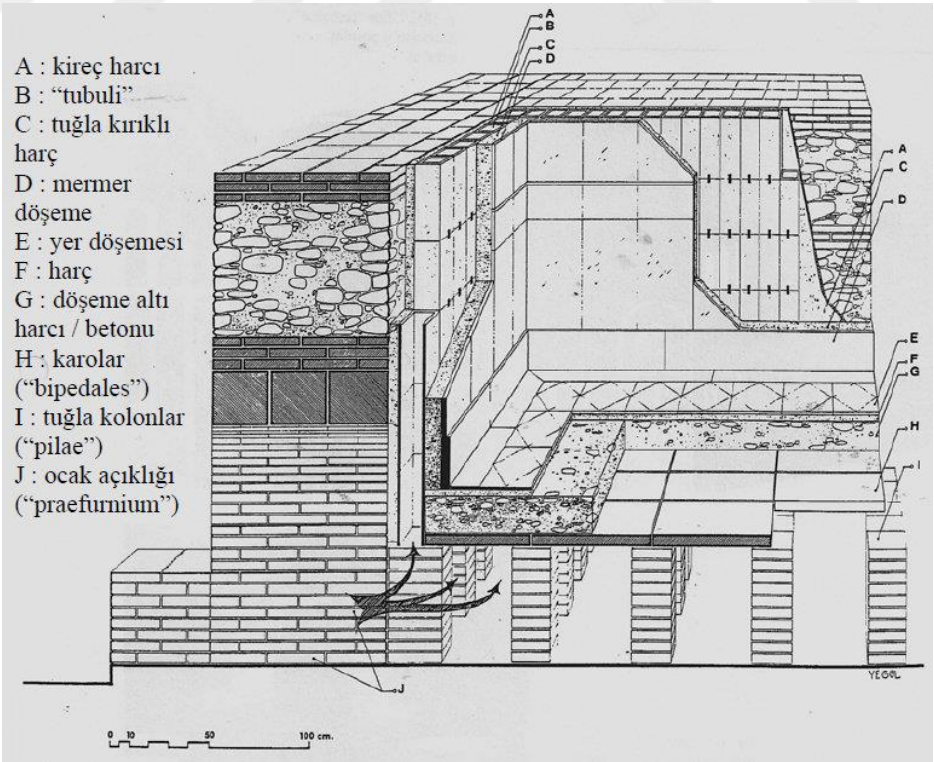
’’Caldarium’’ denilen sıcak kısımdan, ’’Sudatorium’’ denilen buhar banyosu hücresinden ve ’’Prafurnium’’ denilen sıcak hava ve su sağlama mekânıyla bahçeden oluşmaktadır (Aru, 1949) (Şekil 2.1).

Roma hamamında atrium, bekleme yeri olarak değerlendirilebilir. Hamam yapısının önünde yer alan bu alanın etrafı revaklı sütunlarla çevrilidir. Apoditerisma denilen alanın duvarlarında gardıroplar ve soyunma alanları bulunur. Frigidarium’da soğuk su ile yıkanılır ve ’’natatio’’ denilen büyük bir havuz bulunur. Tepiderium ise hamamın en gösterişli, lüks ve büyük bölümü olarak değerlendirilebilir. Kullanıcılar bu bölümü kısa bir süre boyunca terlemek amaçlı değerlendirirler. Caldarium ise sıcak kısımdır ve burada tekneler içinde yıkanma eylemi gerçekleştirilir. Sudatorium denilen kısım hamamın en sıcak mekânıdır ve burada buhar banyosuyla beraber kese ve masaj da yapılır.

Roma hamamlarının ne ölçüde ilerlediğini gösteren en önemli sistemlerden bir tanesi ısıtma alanında geliştirilmiştir. Yerden ısıtma sistemi olarak değerlendirilebilecek ’’Hypocaust’’, daha önce daha basit biçimde İtalya ve Yunanistan’da da kullanılmış ancak en gelişmiş haliyle Roma hamamlarında yer almıştır (Şekil 2.2). Isı seviyeleri ve geçişlerine göre tasarlanan, dönemin ileri düzey ısıtma sistemi hypocaust, kısa kolonlarla yükseltilmiş bir döşeme ve ocaktan gelip kolonlar arasındaki boşluklara dolan sıcak gazdan oluşmaktadır. Arada dolaşan gazın sirkülasyonunun sağlanması için duvarlar içerisinde toprak borularla açılan bacalar da bu gelişmiş ısıtma sisteminin birer parçasıdır. Prafurnium denilen ocak da hypocaust sistemine dâhildir ve bu ocaktan ısıtılacak mekânın altına doğru kanallar uzanmaktadır. Ayrıca bu ocağın önünde ya da üstünde bulunan, tuğla malzemeli su kazanı ile ısıtılan su da hamamın içine dağıtılmaktadır (Kula Say, 2007).

Şekil 2.1 Roma hamamı plan şeması (Aşut, 2012)

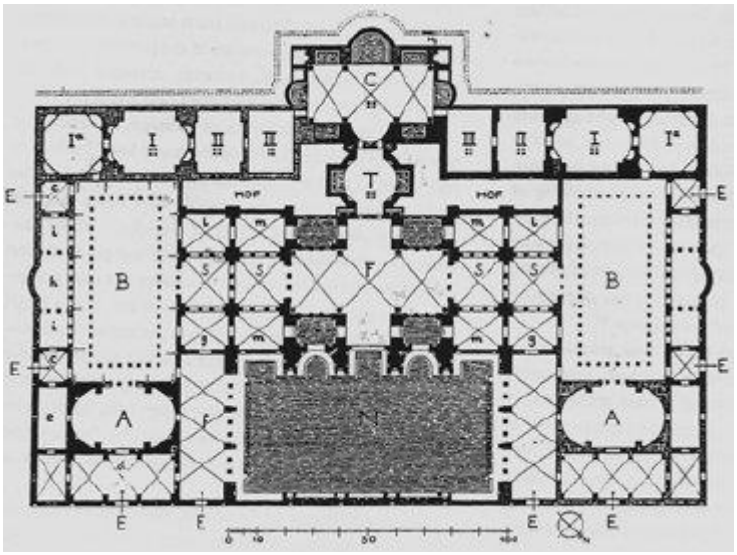
Şekil 2.2 Roma hamamlarında hypocaust sistemi kesiti (Yegül, 1992)

İlk büyük Roma hamamının İmparator Agrippa'nın milattan önce 25'te inşa ettirdiği ve kendi ismiyle anılan hamam olduğu bilinmektedir. Günümüze büyük oranda korunarak ulaşmış olan İmparator Caracalla'nın milattan sonra 206 – 217 arasında inşa ettirdiği Roma Caracalla Hamamı da 1600 kişilik kapasitesiyle dönemin en büyük hamam yapılarından bir tanesidir. Roma Diocletianus Hamamı ise Caracalla hamamının yaklaşık iki katı kapasiteye sahip, oldukça büyük ve görkemli bir Roma hamam yapısıdır (Şehitoğlu, 2008) (Şekil 2.3 ve Şekil 2.4).

Şekil 2.3 Caracalla Hamamı (Taşçıoğlu, 1998)

Roma döneminde hamam yapıları sadece yıkanma ve bedensel arınma amaçlı kullanılmamıştır. Yıkanma eylemi dışında farklı birçok sohbete, konuşmaya ve eğlenceye ev sahipliği yapan Roma hamamları yıkanma bölümleri dışında kütüphane gibi sosyal alanlara da sahip olduğundan, bu hamamlarda yıkanma ihtiyacı olan ya da olmayan herkes gün boyunca vaktini verimli olarak değerlendirebilmektedir. Ayrıca bu yapıların kullanımında asil ya da halk arasında bir fark gözetilmemesi de önemli bir özelliktir. Oldukça düşük bir giriş ücretiyle kullanılabilen Roma hamamlarından bazılarının da ücretsiz olduğu bilinmektedir (Yegül, 2006).

Şekil 2.4 Diocletianus Hamamı planı (Yegül, 1992)

Hamamlar Avrupa'da 5. yüzyıldan itibaren eski önemini kaybetmeye başlamıştır. Ancak Doğu Roma İmparatorluğu'nda bu gelenek devam etmiştir. Hem Doğu kültürünü hem de Roma geleneklerini bünyesinde barındıran Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezi olan Konstantinopolis (İstanbul), dönemin en ihtişamlı ve nitelikli hamam yapılarına ev sahipliği yapmıştır (Işın, 1990). Bu dönemde İstanbul'da sekiz imparatorluk hamamı ve yüzden fazla küçük hamam yer almıştır. İmparatorluk hamamlarından bazıları Constantinus Hamamları, Aeschillus Hamamları, Kaminia Hamamları ve Büyük Oikonomion Hamamları olarak bilinmektedir (Yegül, 2006). Dönemin bilinen en önemli hamamlarından bir tanesi olan Zeuksippos Hamamları ise yerleşim geleneğini Haseki Hamamı ile sürdürmüştür. Bu ünlü hamam, 5. yüzyılda tamamen mermer kaplamalı olan ve içerisinde çeşitli imparator, consül, filozof ve Homeros gibi şairlerin heykellerini barındıran kapsamlı bir merkezdir (Esemenli, 2005).

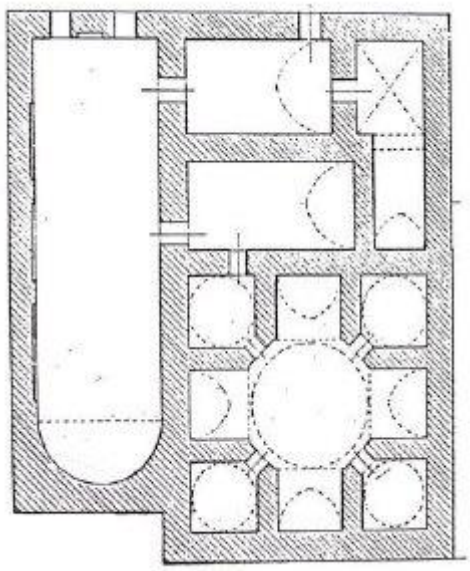
İslam dünyasının Emeviler vasıtasıyla 661 – 750 yılları arasında Bizans'la tanışmasıyla beraber İslam toplumu, diğer birçok kurum gibi hamamları da sosyal ve kültürel birer unsur olarak benimsemiştir (Demir ve diğer., 1999; Yegül, 2006). Özellikle Suriye'de Emeviler tarafından inşa edilen; Kuseyr Amra, Assara, Sercilla ve Kubbetü'l-Kebir'de yer alan ilk Müslüman hamamlarının, antik dönem

geleneğiyle kendi kültürünü birleştirmiş olan Bizans hamamlarına mimari açıdan oldukça benzediği bilinmektedir (Önge, 1995).

Roma döneminden başlayarak Bizans ve Arap dünyasıyla beraber kesintisiz bir biçimde devam eden hamam kullanımı, zamanla Türk toplumlarında da benimsenmeye başlamıştır. Türklerde yıkanma kültürü oldukça eskidir ancak buna rağmen Selçuklu dönemi öncesinde Türlerin sahip oldukları yıkanma kültürü ve yıkanma mekânı mimarileri tam olarak bilinmemektedir (Taşçıoğlu, 1998). Ancak İslamiyet'in kabulünün ardından Türk toplumu için temizlenme ve yıkanma dini bir gereklilik haline gelmiş; bunun sonucunda da en gelişmiş yıkanma mekânlarından bir tanesi olan hamamlar özel önem kazanmıştır. Bu bağlamda saraylarda, konaklarda, evlerde, külliyelerde, çarşılarda ve ihtiyaç duyulan birçok yerde Türkler tarafından hamamlar inşa edilmiş ve kullanılmıştır (Yegül, 2008).

Türk hamam kültüründe yapılar belli dönemlere göre farklı özellikler taşımaktadır. Bu bağlamda özellikle Osmanlı öncesi ve sonrası dönemlerde hamamların yapımı ve kullanımı bir takım farklılıklar göstermiştir. Osmanlı öncesinde Artuklu, Selçuklu ve beylik dönemi hamamları olarak ayrılabilecek hamam yapıları, yıkanma işlevini sağlamakla beraber birbirinden farklı özelliklere de sahip olmuştur (Bektaş, 2011).

Artuklu dönemi hamam yapıları, Anadolu'da Türklerin varlığından itibaren bilinen en erken dönem hamam yapılarıdır. Plan şeması olarak bir taşlıktan geçildikten sonra soğukluk denen mekâna ulaşıldığı, oradan da bir koridor üzerinden gelişmiş bir sıcaklık mekânına geçildiği bilinmektedir (Bektaş, 2011). Bu dönemden günümüze ulaşan en önemli örneklerden bir tanesi Mardin Radviyye Hamamı'dır (Şekil 2.5). Dikdörtgen planlı bu yapıda mekânlar arasında dolaylı geçişler yer alır (Yegül, 2008).

Şekil 2.5 Mardin Radviyye Hamamı plan şeması (Atlı, 1990)

Selçuklu dönemi hamam yapılarına bakıldığında kullanılan suya göre bir takım farklılıklar görmek mümkündür. Bu dönemde hamam yapılarının bir kısmında ılıca ya da kaplıca denen doğal sıcak sular kullanılmış; bir kısmında da yapay ısıtma sistemleri geliştirilmiştir. Ayrıca Anadolu'da yıkılmış bazı kaplıca yapılarının temelleri kullanılarak hamam mimarisi taşıyacak biçimde yıkanma mekânları da Selçuklu döneminde yer almıştır (Bektaş, 2011). Alanya Selçuklu Hamamı ve Kayseri Hunad (Mahperi) Hatun Hamamı, bu dönemin önemli örnekleri arasında yer alır (Önge, 1979).

Beylikler döneminde hamam yapıları genel olarak Selçuklu dönemi hamamlarına benzer özellikler gösterse de bir takım farklı özellikler de söz konusu olmuştur. Bu dönemde bazı hamamlarda hem sıcak hem soğuk suyun aynı anda kullanıldığı tesisat sistemlerinin kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca hamamların tonoz ve kubbe örtülerinde çini kaplamalar, sıvayla yapılmış bezemeler ve kalemişi süslemeler de bu dönemde yer almıştır (Yaman, 2010).

2.2 Osmanlı Dönemi Hamam Yapılarının Genel Tanımı

Bir uç beyliği olarak kurulan Osmanlı, zamanla büyüyüp gelişerek imparatorluk haline gelmiştir. Bu süreçte elde edilen topraklara birçok yapı inşa edilmiş ve imparatorluğun kültürü yayılmıştır. Özellikle Osmanlı'nın sahip olduğu İslam anlayışının da etkisiyle önem kazanan su kültürü de elde edilen yeni topraklara yayılmış; bunun sonucu olarak Osmanlı hâkimiyetindeki birçok yere hamam yapıları inşa edilmiştir (Şekil 2.6).

Şekil 2.6 Ortaköy Hamamı (Haskan, 1995)

Osmanlı döneminin başlangıcından itibaren elde edilen hemen her alana inşa edilen hamamların bu kadar yaygınlaşmasının iki sebebi bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi hamamların yüksek miktarda gelir sağlayan birer ticari kurum olmalarıdır. Bu sayede hayır amaçlı inşa edilen eserlere vakıf olarak kullanılabilmişlerdir. İkinci sebep ise özellikle Osmanlı kültüründe yaygın olan külliye yapılaşmasına ait camilerin cemaatlerine, bu külliyelere dâhil olan hamamların hizmet vermesidir. Ancak en önemli sebep gelir getiren kurumlar olmalarıdır ve geliri azalan birçok

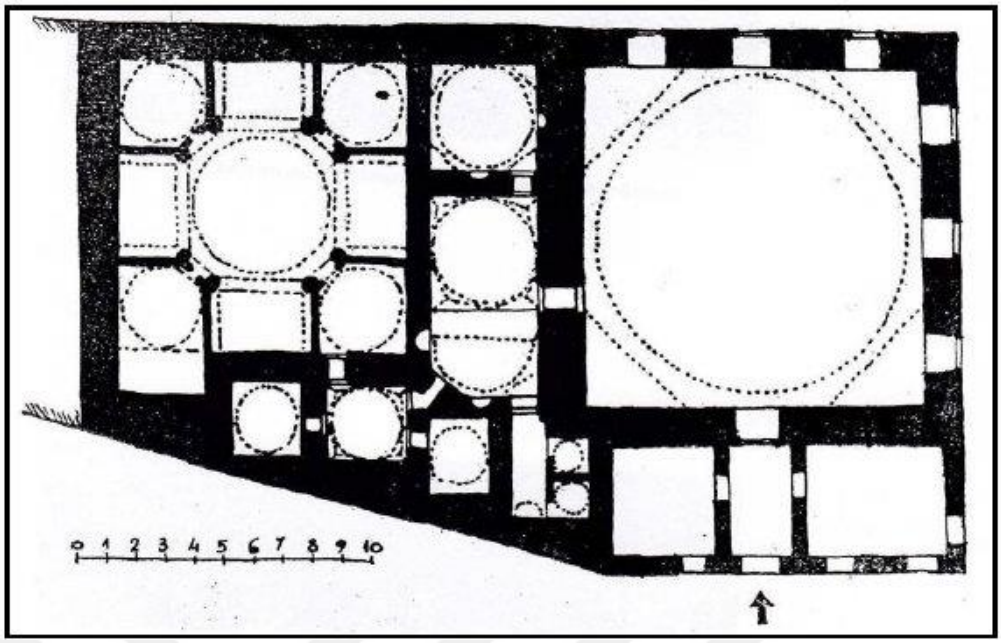
hamam yapısının yalnızca bu nedenden dolayı kapatılarak ortadan kalktığı bilinmektedir (Eyice, 1994).

Osmanlı döneminde hamamlar yalnızca külliyelere dâhil olacak şekilde ve çarşı hamamı biçiminde umuma açık olarak değil; büyük şehirlerde yer alan konak ve yalılarda, Anadolu'da ise üst gelir grubundaki ailelerin konaklarında ana yapıdan ayrı olarak kâgir ve küçük boyutta inşa edilmiştir (Eyice, 1994) (Şekil 2.7).

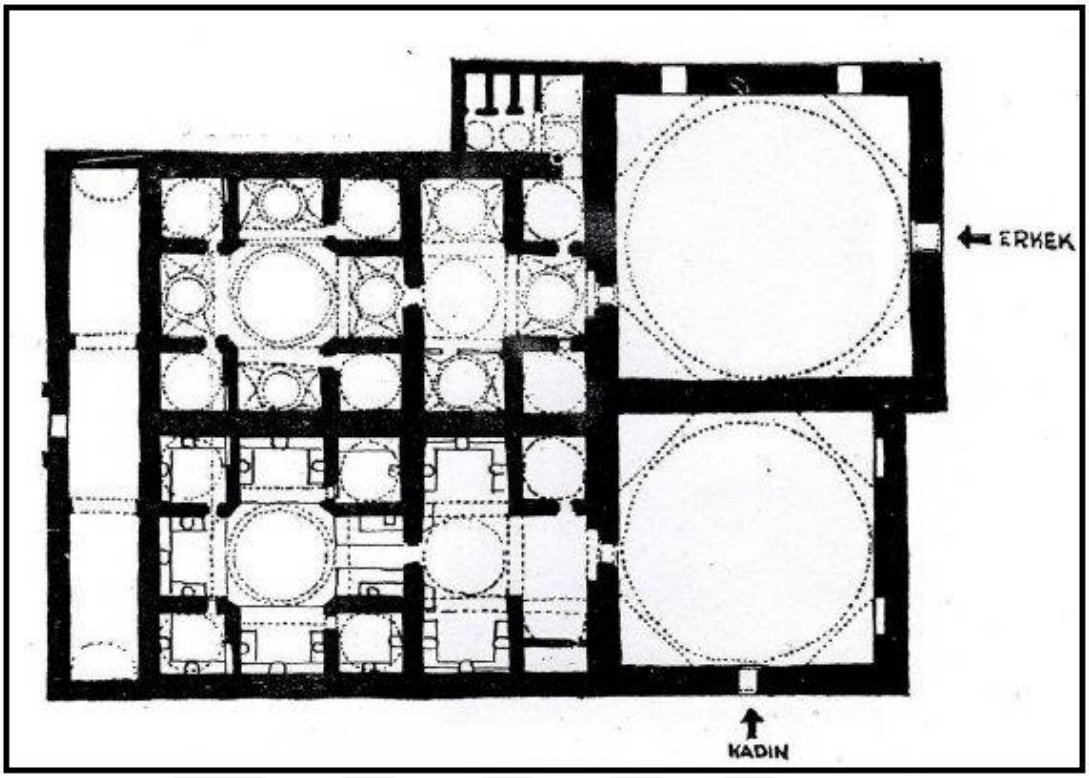
Şekil 2.7 İzmir Murat Köşkü Hamamı (Kişisel arşiv, 2015)

Semt içerisinde yer alan ve herkesin kullanımına açık olan çarşı hamamları genelde vakıf işlevli olan ve gelir getiren birer ticari alan özelliği göstermişlerdir (Cebioğlu, 2013). Bu tür yapılar kimi zaman tek, kimi zaman da çifte hamam olarak karşımıza çıkmaktadır (Şekil 2.8). Tek hamamlar kadınların ve erkeklerin aynı mekânları günün farklı saatlerinde kullandıkları işletmeler olarak düzenlenmiştir. Buna bağlı olarak öğleden önce erkeklerin, öğleden sonra ise kadınların kullanımına açık olan ''kuşluk hamamları'' ortaya çıkmıştır (Ünver, 1973).

Şekil 2.8 İstanbul Süleymaniye Hamamı plan şeması (tekli hamam) (Aru, 1949)

İstanbul'un fethinin ardından kente birçok hamam yapısı inşa edilmiştir. İnşa edilen bu yapılardan çarşı hamamı olanların büyük bir kısmı çifte hamamdır (Eyice, 1994). Çifte hamamlarda tek hamamların aksine kadınların ve erkeklerin aynı anda kullanımı söz konusudur. Bu durum ise hamama ait olan mekânların çift tasarlanmasıyla sağlanmıştır (Şekil 2.9). Böylece kadınlar ve erkekler aynı anda birbirlerini görmeden aynı hamam yapısı içerisinde bulunabilmiştir. Ancak bu hamam yapılarında genellikle kadınların kullanacağı mekânlara giriş tali bir yol üzerinden sağlanırken; erkeklerin kullanacağı mekânlara daha fazla kullanılan yollar üzerinden giriş tasarlanmıştır (Cebioğlu, 2013). Bu şekilde dönemin mahremiyet anlayışının hamam yapılarına da büyük oranda yansıdığı anlaşılmaktadır.

Şekil 2.9 İstanbul Beyazıt Hamamı (çifte hamam) (Aru, 1949)

Çifte hamam yapıları genellikle ısı kaybının önlenmesi amacıyla kadınlar ve erkekler için tasarlanan iki kütlenin yan yana birleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Şekil 2.10). Aynı külhan tarafından ısıtılan kadın ve erkek bölümleri kimi zaman aynı boyutlarda olurken kimi zaman da kadın bölümü daha küçük boyutta olmuştur (Yegül, 2008).

Şekil 2.10 İstanbul Beyazıt Hamamı, 1937 (Eyüpgiller, 2005)

Osmanlı toprakları sınırları itibariyle Roma ve Bizans dönemine ait hamam mirasına da ev sahipliği yapmıştır. Bu bağlamda Osmanlı dönem hamam yapılarının Roma ve Bizans dönemi hamam yapılarına birçok açıdan benzediğini söylemek mümkündür. Mekânsal ayrışmadan ısıtma sistemine kadar hemen hemen her alanda rastlanan bu benzerliklerin yanı sıra özellikle dini inançlardaki farklılıklardan dolayı bir takım farklılıklar da ortaya çıkmıştır. Özellikle İslam dininde bedensel arınmanın durgun değil akar haldeki su ile sağlanıyor olması, Roma ve Bizans hamamlarıyla Osmanlı hamamları arasındaki en temel farklardan birini ortaya çıkarmıştır. Roma hamamlarında yer alan sıcak ve soğuk su havuzları bu nedenle Osmanlı hamamlarında yer almaz (İşlek İşler, 2011). Bununla beraber Roma hamamlarında hem iç hem de dış mekânda oldukça büyük ve anıtsal bir mimariye rastlanırken Osmanlı hamamları dış mekân ve cephe olarak oldukça sade; iç mekân olarak ise kimi zaman sadeyken kimi zaman bol bezeme ve süslemeli olmuştur. Ancak Roma hamamlarındaki anıtsal büyüklük ve ihtişama Osmanlı hamamlarında rastlanmaz (Yılmazkaya, 2002).

2.3 Osmanlı Dönemi Hamam Yapılarının Mekânsal Ayrışması

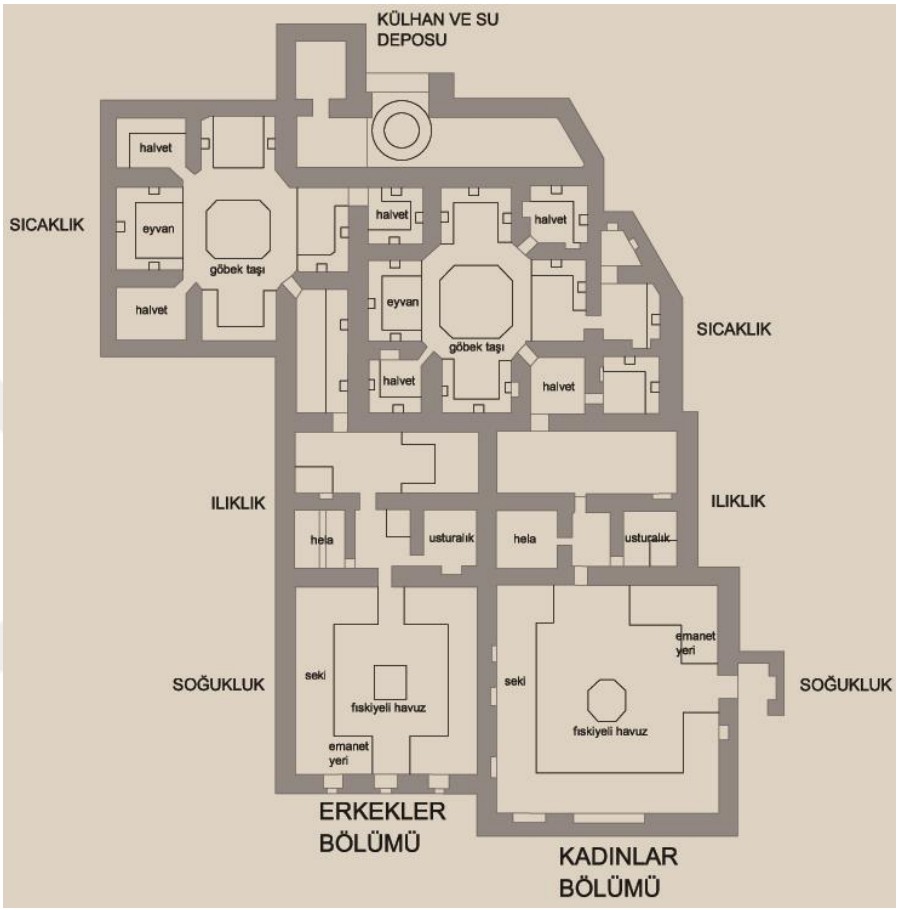
Hamam yapıları fonksiyon itibariyle hem sıcaklık seviyesinin hem de mahremiyet anlayışının ön plana çıktığı alanlar olmuştur. Buna bağlı olarak yapılardaki mekânsal ayrışma da ön plana çıkan bu kavramlardan oldukça etkilenmiştir. Ayrıca Osmanlı dönemi öncesinde hamam yapılarının oldukça büyük önem taşıdığı ve hayatın bir parçası haline geldiği Roma dönemindeki hamam yapılarının da mekânsal anlamda Osmanlı hamamları üzerinde etkili olduğunu görmek mümkündür. Yani;

- Sıcaklık seviyesi,
- Mahremiyet ve
- Geçmişteki hamam yapılarında mekânsal ayrışma,

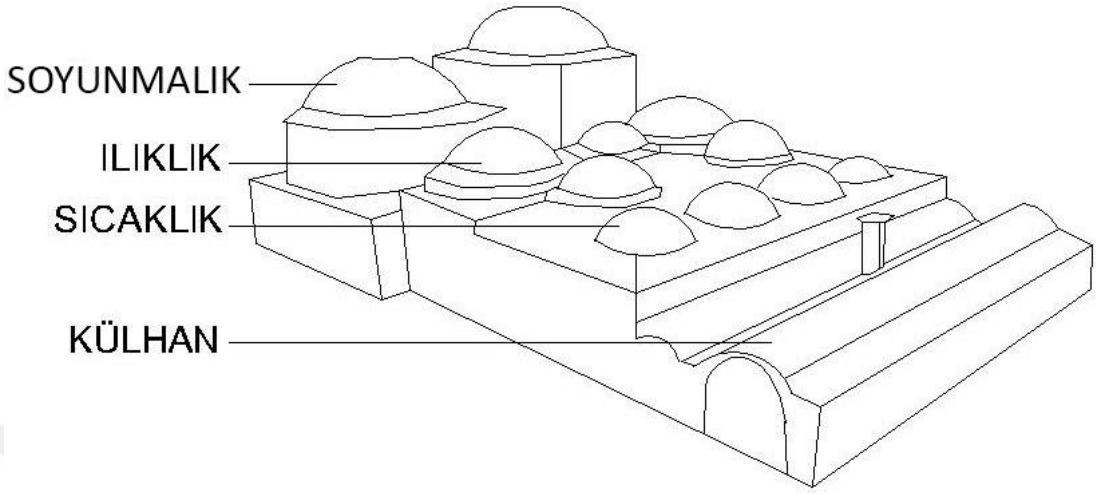
Osmanlı dönemi hamam yapılarında mekânsal ayrışmaya etki eden önemli etmenler olmuştur.

Hamam yapılarında belli mekânlar oldukça yüksek sıcaklığa sahipken, diğer mekânlarda normal düzeyde sıcaklık sağlanmıştır. Kimi zaman çok sıcak ve normal sıcaklıktaki mekânların arasında kontrollü ısı geçişi için farklı mekânlar da yer

almıştır. Buna bağlı olarak Osmanlı dönemi hamam yapılarında en temel haliyle sıcaklık, ılıklık ve soğukluk olarak mekân ayrışması gerçekleştirilmiştir. Bununla beraber sıcak mekânı ısıtmak için külhan denen birim ve hamama su sağlayan depolar da birer mekân olarak ayrışmıştır (Şekil 2.11 ve Şekil 2.12).

Şekil 2.11 Klasik Osmanlı dönemi hamam yapılarının mekânsal düzenini gösteren şematik plan (Semavi Eyice (1997)'den yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Şekil 2.12 Klasik Osmanlı dönemi hamam yapılarının mekânsal düzenini gösteren şematik perspektif

Hamam yapılarının en temel ihtiyacı olan sıcaklık, ılıklık, soğukluk, külhan ve su deposu birimlerine ek olarak kimi hamamlarda aralık, keçelik gibi farklı mekânlar da yer almıştır. Ayrıca doğal bir sıcak su kaynağından yararlanan ve külhan birimi bulunmayan, kaplıca adı verilen ve mimarisi, hamam mimarisinden pek az farklı olan yapılar da hamam yapısı olarak değerlendirilebilir (Vardi, 2010).

2.3.1 Soyunmalık (Camekân) Mekânı

Osmanlı dönemi hamam yapılarında giriş mekânı soyunmalıktır. Kimi kaynaklarda camekân olarak da adlandırılan bu birim, hamamda yıkanma öncesi hazırlık mekânı olarak değerlendirilebilir (Eyice,1994) (Şekil 2.13). Soyunmalık mekânı, Roma hamamlarındaki apoditerium mekânıyla işlev olarak benzerlik gösterir (Ertuğrul, 2009). Bu mekân, Osmanlı dönemi hamam yapılarındaki en büyük, en yüksek ve en geniş kubbeli birimdir. Büyüklüğü genellikle ılıklık ve sıcaklık mekânlarının toplamıyla eşdeğerdir (Önge, 1986).

Soyunmalık mekânının girişinde hamamcının oturması için bir yer bulunur (Ülgen, 1950). Hamamın giriş kapısından soğukluğa giren kişi, burada üzerindeki kıyafetleri çıkararak hamamda yıkanmaya uygun biçimde giyinir. Aynı zamanda dinlenme amaçlı da kullanılan bu mekânda duvar kenarları boyunca devam eden sekiler de yer almaktadır (Vardi, 2010). Sofa da denilen bu sekilerin alt kısmında ayakkabıların koyulması için nişler bulunur (Aru, 1949). Çıkarılan kıyafetlerin ve diğer eşyaların konulması için emanet dolaplarının da bulunduğu soyunmalık mekânında kimi zaman ortada bir şadırvan ya da süs havuzu da yer alır. Hamam yapılarının bir kısmında ise soyunmalık biriminde ahşap merdivenlerle ulaşılan bir üst kat yer alır. Bu katta ahşap galeriler bulunur (Eyice, 1994).

Şekil 2.13 İstanbul Cağaloğlu Hamamı soyunmalık mekânı (Yaman, 2010)

Oldukça büyük bir kubbeye sahip olan soyunmalık mekânında cephedeki az sayıda açıklığın yanı sıra bazı hamamlarda kubbenin ortasında aydınlık feneri denilen bir açıklık da yer almaktaydı. Her Osmanlı hamam yapısında bulunmayan bu aydınlatma biçimi, soyunmalık kubbesine ve mekânına, hem içerden hem de dışarıdan farklı bir görünüm katmıştır (Şekil 2.14 ve Şekil 2.15).

Şekil 2.14 Aydınlık feneri örnekleri (Yılmazkaya, 2002)

Şekil 2.15 Kula (Manisa) Çinçin Hamamı soyunmalık mekânı üzerindeki aydınlık feneri (Kişisel arşiv, 2016)

Soyunmalık mekânının altında herhangi bir ısıtma sistemi bulunmamaktadır. Bu nedenle hamamın diğer mekânlarına göre daha serin ve ferahtır. Hamamın içerisindeki yoğun sıcaklıktan bunalan ya da dinlenmek isteyenler için oldukça uygun bir alan olan soyunmalıkta, bazı örneklerde dinlenenlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere duvarlardan birinde işlenmiş mermerden yapılan bir kahve ocağının da yer aldığı bilinmektedir (Eyice, 1994).

2.3.2 Ilıklık (Soğukluk) Mekânı

Ilıklık mekânı, soyunmalık ile sıcaklık arasında yer alan ve genellikle enine uzanan dikdörtgen biçimli bir mekândır (Eyice, 1994). Roma hamamlarında tepiderium denilen bu birime kimi kaynaklarda soğukluk adıyla da rastlanmıştır. Soyunmalık ve sıcaklık mekânları arasındaki belirgin ısı farkından dolayı, soyunmalıktan sıcaklığa ya da sıcaklıktan soyunmalığa geçecek olanlar, ılıklıkta yer alan taş sekilerin üzerinde vücutlarını değişen ısıya alıştırabilmektedir (Çınar, 2010). Ilıklık mekânı uygun sıcaklık seviyesinden dolayı kış aylarında camekân olarak da kullanılmıştır (Yaman, 2010).

Osmanlı dönemi hamamlarında ılıklık mekânında kemerlerle genellikle üç bölüme ayrılma söz konusudur. Bir bölüm hela olarak kullanılırken diğer bölümlerde ise oturup dinlenmek ya da farklı amaçlarla kullanmak için taş sekiler yer almaktadır (Eyice, 1994). Bu bölümlenmenin özellikle büyük hamamlarda ya da sarayların içerisinde yer alan hamamlarda olduğu söylenebilir (Şekil 2.16).

Soyunmalık mekânının aksine ılıklıkta ısıtma sistemine rastlanmaktadır. Külhandan çıkarak sıcaklığa ulaşan borular, ılıklığa da döşeme altından ya da duvarlardan girer ve böylece mekânın ısınması sağlanır (Yaman, 2010).

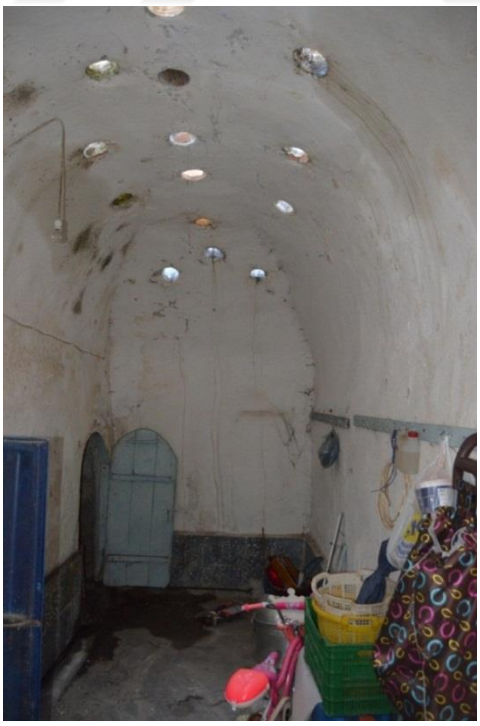
Ilıklıkta helayla beraber bazı örneklerde tıraş amacıyla usturalık ya da tıraşlık denilen bir mekân daha yer almaktadır. Ilıklık mekânının içerisinde kurna denilen su tekneleri bulunmazken, usturalığı olan ılıklıklarda bu mekân içerisinde kurna yer almıştır (Orcan, 2011). Ayrıca usturalığı örten ahşap kapıda kilit yer almaz ve bu mekânın dolu olduğunu belli etmek için kapısının üzerine bir peştamal asılır (Taşçıoğlu, 1998). Hela ve usturalık bulunan ılıklıklarda bu iki mekân daha alçak ve küçüktür (Eyice, 1994).

Ilıklık mekânının üzeri genellikle beşik tonozlarla, kubbelerle ya da kısmen tonoz ve kubbe ile örtülmüştür. Soyunmalık kısmında aydınlatma, aydınlık feneri ya da pencerelerle sağlanırken ılıklıkta bu elemanlar yerini filgözü denen açıklıklara bırakır

(Eyice, 1994). Kubbe üzerinde farklı geometrik biçimlerde açılan delikler ve bu deliklerin üzerine yerleştirilen fanus biçimli camlarla oluşturulan filgözleri sayesinde ılıklık mekânı kontrollü olarak aydınlatılmıştır (Şekil 2.17).

Şekil 2.16 İstanbul Topkapı Sarayı Hünkâr Hamamı helası (Yaman, 2010)

Şekil 2.17 Kınık (İzmir) Pekmezpazarı Hamamı ılıklık mekânı (hela ve usturalık ayrışması olmayan ılıklık örneği) (Kişisel arşiv, 2015)

- Aralık Mekânı

Osmanlı dönemi hamam yapılarında sık rastlanmasa da özellikle 13. ve 14. yüzyılda Anadolu'da inşa edilmiş hamamlarda sıkça rastlanan aralık mekânı, soyunmalık ve ılıklık arasında geçiş alanı olmuştur. İçerisinde usturalık ve hela da yer alan bu birim erken dönem Osmanlı hamamlarıyla beraber giderek küçülmüş ve 16. yüzyılda tamamen ılıklık halini almıştır. Aralık bölümünün tamamen ortadan kalkmasıyla beraber, sıcaklık mekânındaki su buharının kaybolmaması için de bir takım önlemler alınmış ve bu amaçla soyunmalıktan ılıklığa geçiş kapısı üzerine yaşmaklı (külah) bir baca koyulmuştur (Önge, 1988) (Şekil 2.18).

Şekil 2.18 Aralığın kaldırılmasıyla soyunmalıktan ılıklığa geçiş kapısının üzerine koyulan yaşmaklı baca – İstanbul Çemberlitaş Hamamı (Yaman, 2010)

2.3.3 Sıcaklık (Harare) Mekânı

Hamamın ana mekânı olarak değerlendirilebilecek sıcaklıkta, diğer mekânlarda hazırlığı yapılan yıkanma işlemi gerçekleştirilir. Sıcaklık mekânı fonksiyonel önemiyle beraber plan şeması anlamında oluşturulan hamam tipolojileri için de belirleyici olmuştur. Roma hamamlarında bu mekân caldarium olarak adlandırılmıştır (Aru, 1949). Sıcaklık mekânı da genel olarak ılıklık mekânı gibi

kubbelerle örtülmüştür. Bununla beraber yanları tonoz, orta kısmı ise kubbe ile örtülü sıcaklık örneklerine de rastlanmaktadır (Aksoy, 2011).

Sıcaklık mekânında aydınlatma, ılıklık mekânındaki gibi kubbeler üzerinde yer alan filgözleriyle sağlanır (Şekil 2.19). Bunun yanı sıra sıcaklık içerisinde bir takım bölünmüş mekânlar yer alır ve bu mekânlar yıkanma eylemini büyük oranda etkiler. Eyvan, sıcaklık içerisinde yer alan mekânlardan bir tanesidir. Üç tarafı duvarlarla çevrili olan eyvanın bir yönü ana sıcaklık mekânına doğru bir kemerle açık durumdadır. Genellikle kare ya da kareye yakın dikdörtgen formlu olan eyvan, ortak yıkanma alanı olarak değerlendirilebilir. Hem ana sıcaklık mekânında hem de eyvanda yerden belli yükseklikte sekiler bulunur. Ancak eyvanda yer alan sekiler, ana sıcaklık mekânındakilere göre daha yüksektedir. Sekilerin arasında ya da üstünde ise kurnalar ve sıcak, soğuk ya da yalnızca sıcak suyun aktığı musluklar bulunur (Dağtekin, 2007) (Şekil 2.20).

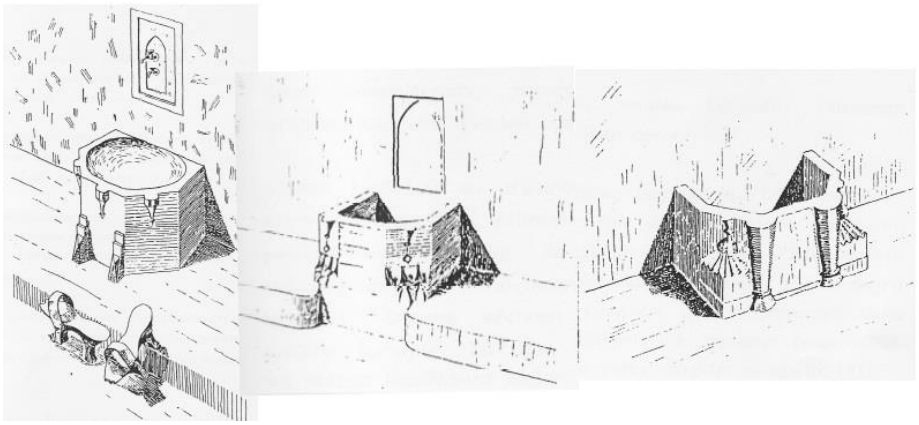

Şekil 2.19 Seferihisar (İzmir) Osmanlı Hamamı sıcaklık mekânı kubbesinde yer alan filgözü delikleri (Aralık, 2015)

Şekil 2.20 İstanbul Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı erkekler bölümü sıcaklığında yer alan eyvan (Bektaş, 2011)

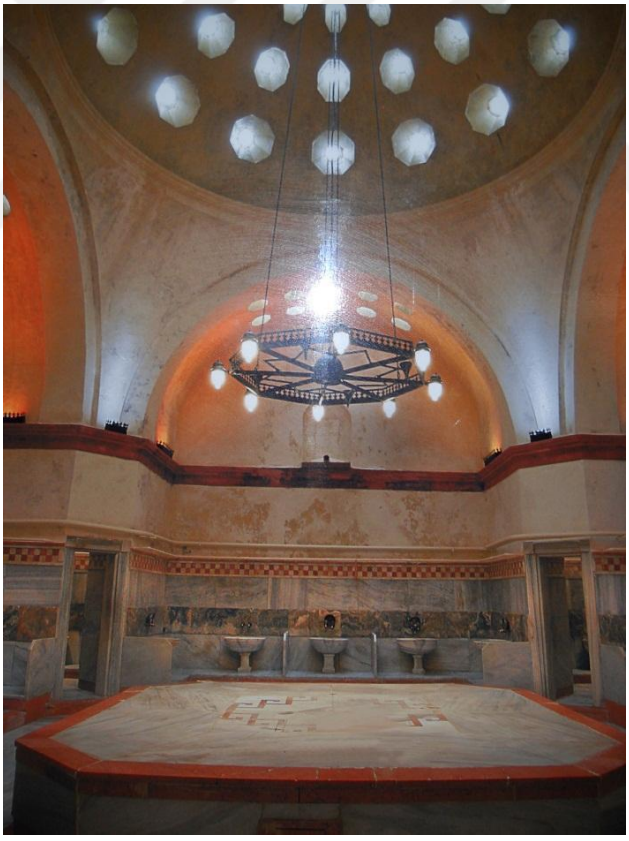
Sıcaklık içerisinde yer alan bir diğer mekân da halvettir. Halvete ana sıcaklık mekânından ya da eyvandan girilir. Farklı çokgen, dikdörtgen ya da kare planlı olabilen halvetler yıkanma hücreleri şeklinde birimlerdir ve üzerleri kubbe ya da tonozla örtülüdür. Halvetlerdeki ısı, ana sıcaklık mekânına göre daha yüksektir. Bu mekânlarda da eyvanlardaki gibi kurnalar, musluklar ve sekiler yer alır (Dağtekin, 2007) (Şekil 2.21). Osmanlı hamamlarının hepsinde aynı sayıda halvet bulunmamakla beraber bazı örneklerde hiç halvet yoktur (Atlı, 1990).

Şekil 2.21 Osmanlı dönemi hamam yapılarında sıcaklık mekânında yer alan kurna örnekleri (Şen, 2008)

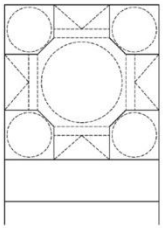
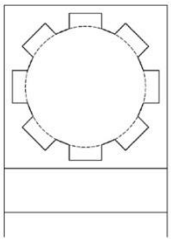
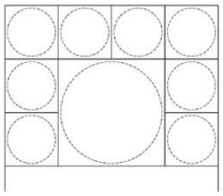
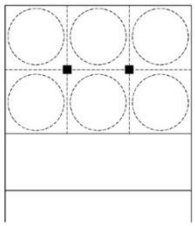
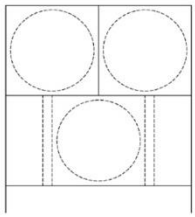
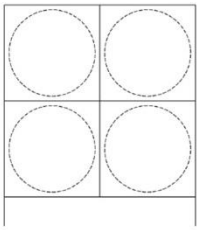
Sıcaklık mekânında yer alan en önemli mimari elemanlardan bir tanesi de göbek taşıdır. Sıcaklık mekânının tam ortasında bulunan göbek taşı, genellikle sekizgen formlu; nadiren de daireseldir (Şekil 2.22). Yerden 45-50 cm yükseklikte bulunan göbek taşı, üzerine yatmak ya da oturmak, terlemek, masaj yaptırmak ve dinlenmek amaçlı kullanılmıştır (Aksoy, 2011). Göbek taşı, hamamın kalbi olarak da ifade edilmiştir ancak içerisinde göbek taşı bulunmayan sıcaklık örnekleri de mevcuttur (Aru, 1949).

Sıcaklıkta yer alan sekilerin kenarları boyunca az miktarda eğim verilmiş dereler bulunmaktadır. Hem halvet hücrelerinde hem de eyvanlarda yer alan bu dereler, hamamda kullanılan suyun kirlendikten sonra ılıklıkta yer alan helalara ulaşmasını sağlar (Şen, 2008).

Şekil 2.22 İstanbul Galatasaray Hamamı sıcaklık mekânı (Kuruçay, 2012)

Osmanlı hamamları, sıcaklıklarının planlanma biçimine göre 6 farklı şekilde sınıflandırılmıştır (Eyice, 1994) (Şekil 2.23).

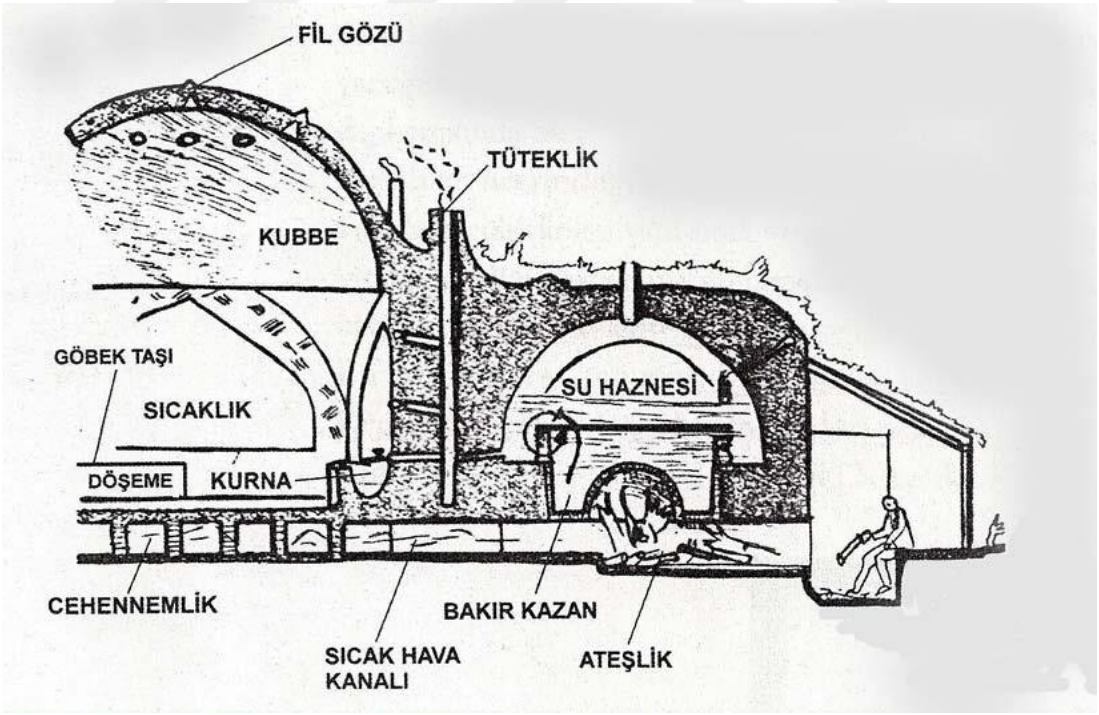
PLAN TİPİ	ŞEMATİK PLAN ÇİZİMİ	PLAN TİPİ ÖZELLİKLERİ
1) HAÇVARİ DÖRT EYVANLI KÖŞE HÜCRELİ TİP		Oldukça eski olan Türk mimarisinin etkisinde oluşmuş klasik plan şeklidir. Ortası kubbeli olan sıcaklığın dört yönünde halvet hücreleri ve halvetlerin arasında eyvanlar yer alır. Daha çok 12. yüzyıl hamamlarında rastlanan bu plan tipi, Mimar Sinan'ın Mihrimah Sultan Hamamı ve Haseki Hürrem Sultan Hamamı'nda da uygulanmıştır.
2) YILDIZVARİ SICAKLIKLI TİP		Anadolu'daki antik devire ait hamam ve kaplıcaların plan biçiminden etkilenerek ortaya çıktığı düşünülmektedir. Göbektaşının etrafında altılı, yedili ya da sekizli olarak sıralanan yıkanma nişlerinden oluşur. İstanbul Çardaklı Hamamı ve Kılıç Ali Paşa Hamamı sıcaklık planları, yıldızvari sıcaklıklı plan tipine örnek olarak gösterilebilir.
3) KARE SICAKLIK ETRAFINDA SIRALANAN HALVET HÜCRELİ TİP		Kare ya da dikdörtgen biçimli bir orta mekan ve bu mekanın üç yönünde dizilen halvet hücrelerinden oluşan plan tipidir. Örneğine sık rastlanmayan bu plan tipi ile tasarlanmış olan sıcaklık mekanları Bursa Girçık Hamamı, İstanbul Tahtakale Hamamı ve Bursa Yeşilcami Hamamı'nda yer alır.
4) ÇOK KUBBELİ SICAKLIKLI TİP		Bu plan tipinde kemerlerle ayrılan sıcaklıkta birbirine eş birimler oluşturulmuş ve her birimin üzeri kubbeyle kapatılmıştır. Ortada yer alan kemerler ise iki sütunla taşınmaktadır. bu plan tipinde diğer plan tiplerinden farklı olarak büyük bir kubbe altında göbek taşı bulunmaz. Az sayıdaki örneklerden bir tanesi Kastamonu Yeni Hamamı'dır.
5) ORTASI KUBBELİ, ENİNE SICAKLIKLI VE ÇİFT HALVETLİ TİP		Enine planlanmış sıcaklıklı bu plan tipinde ana sıcaklık .mekanının ortasında bir kubbe ve iki yanında tonozlar yer alır. Yan yana duran iki halvet hücresinin kapıları bu ana mekana açılır. bu plan tipindeki önemli bir özellik de iki halvet arasında yer alan duvarda mihrap şeklinde niş bulunmasıdır. Ankara Karacabey Hamamı ve Niğde Çavuş Hamamı bu plan tipinin örneklerindendir.
6) ILIKLIK, SICAKLIK VE HALVETİN EŞ ODALAR HALİNDE OLDUĞU TİP		Genelde küçük ölçekli hamamlarda ya da özel hamamlarda rastlanan bu plan tipinde tüm mekanlar hemen hemen aynı boyuta ve birbirleriyle bağlantılı durumdadır. İstanbul'da örneği bulunmayan bu plan tipinin en nitelikli örneklerinden bir tanesi İznik İsmail Bey Hamamı'dır.

Şekil 2.23 Sıcaklıklarına göre hamam plan tipolojisi (Semavi Eyice (1997), Yılmaz Önge (1986) ve Alidost Ertuğrul (2009)'dan yararlanılarak düzenlenmiştir.)

2.3.4 Külhan ve Su Depoları

Osmanlı hamamlarında, Roma hamamlarındaki hypocaust ismi verilen ısıtma sistemi, külhan ve külhanla bağlantılı borularla sağlanır (Şekil 2.24). Külhan, hem hamamın hem de hamamda kullanılacak suyun ısıtılması için ateş yakılan ocağa verilen addır (Aru, 1941; Aksoy, 2011). Külhanın kapısı, hamam yapısının dışından bağımsız olarak düşünülmüştür ve su deposunun da biçimine bağlı olarak genellikle dikdörtgen planlı olarak tasarlanmıştır (Kocakaya, 2006).

Külhanın iç kısmı, fırın benzeri daire şeklindedir. Döşeme kotu ise hamam iç mekânlarının kotundan daha düşüktür. Fırın benzeri kısmın üzerine dökme bakırdan yapılmış bir kazan yerleştirilmiş ve ateşle temasını arttırmak amacıyla tabanı kubbelendirilmiştir (Baran, 2006). Bununla beraber külhanın yan duvarlarında, hamamın cehennemlik adı verilen ısıtma kanallarına doğru uzanan yatay yarıklar yer almaktadır (Aru, 1941).

Şekil 2.24 Hamamda ısıtma sistemi ve sıcaklıkla ilişkisi (Aru, 1949)

Külhanla bağlantılı cehennemlik de ısıtma sisteminin oldukça önemli bir parçasıdır. Sıcaklık ve ılıklığın döşemeleri altında yer alan kanallardan oluşan cehennemlik, külhanda yakılan ateşin dumanı ve aleviyle hamam mekânlarının ısıtılmasını sağlar. Cehennemlik içinde dolaşan duman daha sonra duvarların içinde bulunan ve tüteklik adı verilen toprak borular vasıtasıyla dışarı atılır. Bu sayede duvarlar da ısıtılır. Hamam döşemelerini oluşturan mermer levhalar, 70-150 cm yükseklikte inşa edilmiş ayakların arasındaki kemerlere oturtulduğundan, döşemenin altından geçen sıcak hava, mermerle doğrudan temas etmez (Aru, 1941).

Külhanın içerisinde yer alan ve suyun ısıtılması amacıyla kullanılan dökme bakır kazan, tonozlarla üzeri kapatılmış su deposuna bağlıdır. Su deposunun bakır kazanla bağlantılı olan kısmı, soğuk suyun depolandığı kısma göre daha yüksektir. Bununla beraber su deposu ile sıcaklık mekânı arasında herhangi bir geçiş yoktur. Yalnızca sıcaklığın döşemesinden 200-250 cm yükseklikte su deposuna açılan bir pencere yer alır ve bu pencere sayesinde kontrol, tamirat gibi işlemler yapılır. Yine bu pencere, sıcaklık mekânına su deposundaki sıcak su buharının da girmesini sağlar. Kurnaların üzerinde yer alan musluklara sıcak ve soğuk suyun depodan iletilmesi ise ince kanallarda kurşun borularla, ana kanallarda ise toprak künklerle sağlanmıştır (Aru, 1941).

2.4 Hamam Yapılarının Kullanım Amaçları

Osmanlı döneminde hem dini hassasiyetlerden hem de ihtiyaçtan dolayı günlük hayatın önemli bir parçası olan hamam yapıları, üst düzey yöneticilerden halkın en fakir kesimine kadar herkes tarafından kullanılmıştır. Mahremiyetin bedensel anlamda geri planda kaldığı hamam yapılarında erkekler bedenlerini tellak denen, kadınlar ise natır denen hamam görevlilerine teslim etmiş; bu şekilde bedenlerinin büyük bir bölümünü belli kısıtlar çerçevesinde başka insanların görmesine izin vermişlerdir (Şekil 2.25). Özel hamamlarda durum biraz daha farklı olsa da tüm hamam yapılarında, vücudun kıyafetler olmaksızın özgür bir biçimde mekân içerisinde bulunduğu söylenebilir.

Şekil 2.25 Jean-jacques-Francois Le Barbier: A Female Turkish Bath or Hammam, 1785 (Kadınlar Hamamı, b.t.)

İnanç, ihtiyaç ve mekânın getirdiği bir takım özgürlükler, hamam yapılarının birden fazla amaçla kullanılmasına neden olmuştur. Özellikle İslam anlayışında ibadetlerin yerine getirilebilmesi için bedenin iğne ucu kadar dahi olsa her noktasının temizlenmesi gerekliliği, hamam yapılarında temizlik amacını ön plana çıkarmıştır. Ancak bu yapılar yalnızca temizlik amacıyla kullanılmamıştır. Toplumsal yapı ve farklı ihtiyaçların etkisiyle hamam yapıları eğlenceden sanatsal tartışmalara, şifa bulmadan çeşitli ritüellere kadar pek çok farklı amaç için kullanılmıştır (Şekil 2.26). Bu bağlamda hamam yapılarını temizlik işlevi dışında diğer kullanım amaçlarıyla da incelemek; bu yapıların Osmanlı toplumsal yaşamındaki yerini anlamak ve günümüzde bu alandaki değişimi değerlendirmek adına büyük önem taşımaktadır.

Şekil 2.26 Ingres, Le bain Turc – Türk Hamamı, 1862 (Musee du Louvre, Paris) (Yegül, 2009)

2.4.1 Yıkanma Amaçlı Kullanım

Osmanlı toplumunda gerek dini inançlar gerekse sosyal yaşam koşullarının etkisiyle su kültürü oldukça gelişmiştir. İslam inancında yalnızca ibadet etmek için değil, günlük aktiviteler sırasında da bedenin temizlenmesi teşvik edildiği için hamam kullanımı oldukça yaygın bir durumdur. İnanç gereği bedeni temizlemek, gusül abdesti adıyla bilinen önemli bir zorunluluktur (Vardi,2010). Bu gibi bir zorunluluğun olmadığı durumlarda da bedeni temizlemek dini anlamda oldukça olumlu bir durumdur; hatta İslam inancında kutsal gün olan Cuma gününde yıkanmanın sevap olduğu bilinmektedir.

Osmanlı hamamlarının bazıları yalnızca Müslümanlar tarafından değil, Museviler tarafından da kullanılmıştır (Yılmazkaya, 2002). Farklı soyunma ve yıkanma yerlerini kullansalar da gayrimüslimlerin Osmanlı hamamlarına gitmeleri, bu dönemde hamamları temizlik amaçlı kullanmanın tek nedeninin İslam inancı olmadığını göstermektedir. Müslüman ya da gayrimüslim olan tüm Osmanlı halkının

belli kurallar çerçevesinde bedenlerini temizlemek amacıyla hamama gidebildiği bu dönemde, hamamda yıkanmanın bu kadar yaygın olmasının bir nedeni de sıcaklık mekânında sağlanan yüksek ısının vücuttaki arınmayı arttırmasıdır. Zararlı birçok mikroorganizmanın yaşayamayacağı yükseklikte ısıya sahip olan hamamlar, evlerdeki basit yıkanma mekânlarına göre bedensel temizliği daha derinlemesine sağlamıştır.

2.4.2 Diğer Amaçlarla Kullanım

Osmanlı döneminde ancak halkın çok zengin bir kesimi hamam yaptırabilecek güce sahip olmuştur. Bu kesim dışında kalan hemen hemen herkes yıkanmak için genel hamamları kullanmıştır (Demir ve diğer., 1999). Ancak bir süre sonra Osmanlı hamamları, Roma hamamlarında olduğu gibi yıkanma dışında farklı faaliyet ve amaçlara da hizmet etmeye başlamıştır (Şehitoğlu, 2008).

Özellikle 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren Osmanlı toplumunun hamam kullanma yoğunluğu giderek artmıştır. Buna bağlı olarak Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, tarihi belirli olmayan bir sayımda yalnızca İstanbul'da sur içinde 90, sur dışında ise sur dışında ise 65 olmak üzere toplam 155 çarşı hamamı olduğunu belirtmiştir (Şehitoğlu, 2008).

Osmanlı toplumunda hamam kullanımının bu kadar yaygın olması, temizlenme dışındaki faaliyetlerin de artmasını sağlamıştır. Hamamda temizlenme dışında gerçekleştirilen faaliyetler genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

- Evlilik ritüelleri
- Dini ritüeller
- Sağlık amaçlı etkinlikler
- Sanatsal etkinlikler
- Eğlence amaçlı etkinlikler

- Evlilik Ritüelleri

Birçok toplumda olduğu gibi evlilik, Osmanlı toplumu için de oldukça önemli olmuştur. Karar sürecinden sonrasına kadar hemen her aşamasında çeşitli kutlamaların yapıldığı evlilik için hamamlar da oldukça önemli mekânlar olmuştur. Öncelikle erkek çocuğu olan anneler, bu çocuklarına uygun bir eş adayı bulabilmek için hamamları tercih etmiştir. Evlilik çağındaki genç kızlar ise hamamlara gelerek hem vücutlarını hem de davranış ve hünerlerini burada özgürce sergileme fırsatı bulmuştur. Bu yolla çocukları için uygun eş adayını seçen anneler, hamamda hem evlenme çağındaki kızların vücutlarında bir eksiklik ya da hastalık olup olmadığını detaylı olarak inceleme fırsatı bulmuş; hem de toplum yapısı ve inanç nedeniyle dış ortamda özgür hareket edemeyen kızların davranışlarını daha iyi gözlemlemişlerdir (Türkan, 2009).

Osmanlı döneminde hamamlarda önemli bir diğer etkinlik de gelin hamamıdır. Evlilik öncesinde gerçekleştirilen gelin hamamı etkinliğinde, evliliğin taraflarından bir tanesi maddi olanaklarına bağlı olarak bir hamamın belli bir kısmını ya da tamamını kiralar (Türkan, 2009). Daha sonra gelin adayı, yakınları ve arkadaşları hamama gelerek evlenmeden önce oldukça eğlenceli bir gün geçirirler. Göbek taşı üzerine yerleştirilen yiyecek ve içeceklerin yanı sıra kimi kadınlar bu etkinliği çeşitli müzik aletleriyle hareketlendirir ve ortaya oldukça zevkli görüntüler çıkar. Gelin hamamı sırasında gelinin kullandığı kurna da hamamdaki diğer kurnalara göre daha gösterişli ve süslü hale getirilir.

Gelin hamamı kadar güvey hamamı da Osmanlı döneminin önemli etkinliklerindendir. Ancak kadınların mahremiyeti dolayısıyla gelin hamamı dış mekâna taşmazken, güvey hamamı eğlenceleri hamama gelmeden önce başlar. Damat ve arkadaşları güvey hamamı etkinliğinin gerçekleştirileceği gün boyunca dışarıda yemek yer, tıraş olur ve eğlenir. Gün sonunda ise müzikler eşliğinde kalabalık bir grup olarak hamama giderler. Hamamda da eğlenen, kimi zaman içki içerek sohbet eden damat ve beraberindekiler eğlencenin ardından hamamdan ayrılırlar (Güvey Hamamı, b.t.).

- Dini Ritüeller

Hamamlar yalnızca evlilik etkinliklerine değil, dini bir takım ritüellere de ev sahipliği yapmıştır. İslam dininin temizliğe verdiği önem, özellikle Müslüman Osmanlı toplumuyla hamam arasındaki ilişkiyi oldukça sıkı hale getirmiştir. Bu bağlamda dini bayram günleri öncelikli olarak ön plana çıkmıştır. İslam inancına sahip olan kişilerin belli kurallar çerçevesinde eğlenerek güzel vakit geçirmeleri için birer vesile olan bayramlar öncesinde temizlik, her zaman olduğundan çok daha önemlidir. Bu özel günlere bedenen en temiz ve arınmış şekilde girmek, dönemin Müslümanları için oldukça önemli olmuştur. Daha çok erkeklerin bayramlardan önce yoğun olarak kullandığı hamamda bedenler kimi zaman tellak denen erkek görevliler eşliğinde, kimi zaman da halvet hücrelerinde bireysel olarak derinlemesine temizlenir.

Hamamların bağlantılı olduğu dini ritüellerden bir tanesi de adak inanışıdır. Adak hamamı olarak da adlandırılabilecek bu kullanım, özellikle Anadolu'da yaygın olarak gerçekleştirilmiştir. Adak hamamı, adak sahibinin dileğinin gerçekleşmesinin ardından, yakın çevresini, komşularını ve akrabalarını mum ya da sabun göndererek hamama davet etmesiyle başlar. Bir gün için hamam kiralayan adak sahibinin kiraladığı hamamın önünde bir kişi bağırarak, orada adak hamamı yapılacağını duyurur ve çevrede tanınan ya da tanınmayan herkesi hamama davet eder. Adak sahibi, herkese açık olarak kiraladığı hamamda misafirlerine maddi imkânları ölçüsünde ikramlarda bulunur ve onları memnun etmeye çalışır. Adak sahibi açısından önemli olan adak hamamının, bu hamamda gelip yıkananlar için de önemi vardır. Bunun nedeni ise dönemin Türk kültüründe adak hamamında yıkanmanın sevap olduğu inancının yer almasıdır (Big Larousse, 1986).

- Sağlık Amaçlı Etkinlikler

Hamamlar, özellikle sıcaklık bölümündeki yoğun buhar ve yüksek ısı nedeniyle birçok rahatsızlığın giderilmesi açısından tedavi amaçlı olarak da kullanılmış yapılardır. Ayrıca bazı hamamların şifa kaynağı olarak görülüp sağlıklı olmak amacıyla sularının içildiği de bilinmektedir (Cingöz, 1995).

Hamamlar yalnızca yüksek ısı ile değil, içerisinde yıkanma ve arınma yöntemleriyle de bir takım sağlık sorunlarının giderilmesine yardımcı olmuştur. 1830-1837 yılları arasında İstanbul'daki İngiliz Elçiliği'nde katiplik yapan ve hayatı boyunca nevraljik ağrıları olan David Urquhart, İstanbul'da bulunduğu süre boyunca düzenli olarak hamama gitmiş ve ağrılarının bu sebeple büyük oranda azaldığını belirtmiştir. Bu nedenle David Urquhart'ın özellikle sağlık amaçlı kullanımını deneyimlemesinden dolayı, İngiltere'ye döndüğünde Türk hamamını tanıtmak için büyük çaba sarf ettiği bilinmektedir (Yentürk, 2010).

Hamamların sağlık amaçlı kullanımı yalnızca David Urquhart örneğinde olduğu gibi ağrı gidermek için değil; çocuğu olmayan kadınları tedavi etmek için de ön plana çıkmıştır. Düzenli olarak hamamlara gidip sıcak havuzlara ya da sıcaklık mekânındaki en yüksek ısılı alanlara oturtulan kadınların, bu sağaltma yöntemiyle çocuk sahibi olmaları yönünde tedaviler uygulanmıştır (Big Larousse, c.8). Bunun yanı sıra özellikle İstanbul'da yer alan bazı hamamlar şifa kaynağı olarak kabul edilmiş; bu hamamların suları şifa bulmak amaçlı içilip yine aynı amaçla yıkanmak için kullanılmıştır (Cingöz,1995).

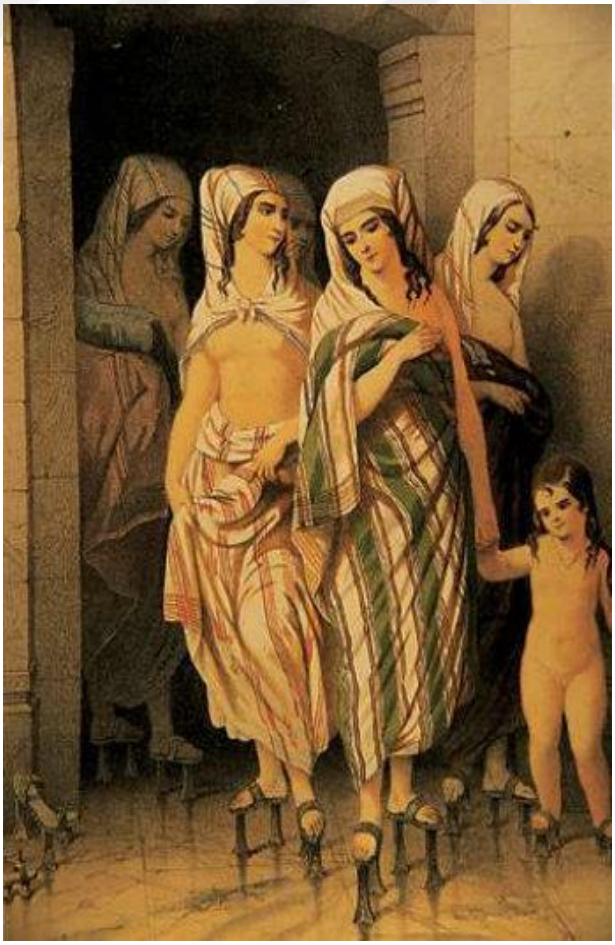
- Sanatsal Etkinlikler

Hamam yapılarının farklı amaçlarla kullanımı, kimi zaman farklı kesimlerden insanları bir araya toplama özelliğinden dolayı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Osmanlı'da 15. yüzyıldan itibaren hamamlar, şairlerin toplanarak şiirler hakkında konuşup tartıştıkları mekânlar haline gelmiştir. Özellikle Nedîm, Fuzûlî, Nev'izâde Atâî, Belîğ ve Nâbî gibi birçok şairin şiirlerinde konu ettiği hamamlar, sanatsal faaliyetler için de önemli olmaya başlamıştır. Bu durumun bir sonucu olarak klasik Türk edebiyatında hamamların konu edildiği ''hammâmiyye'' adlı şiirler ve bu şiirlerin toplandığı ''hammâmnâme'' adlı eserler ortaya çıkmıştır (Türkan, 2009).

- Eğlence Amaçlı Etkinlikler

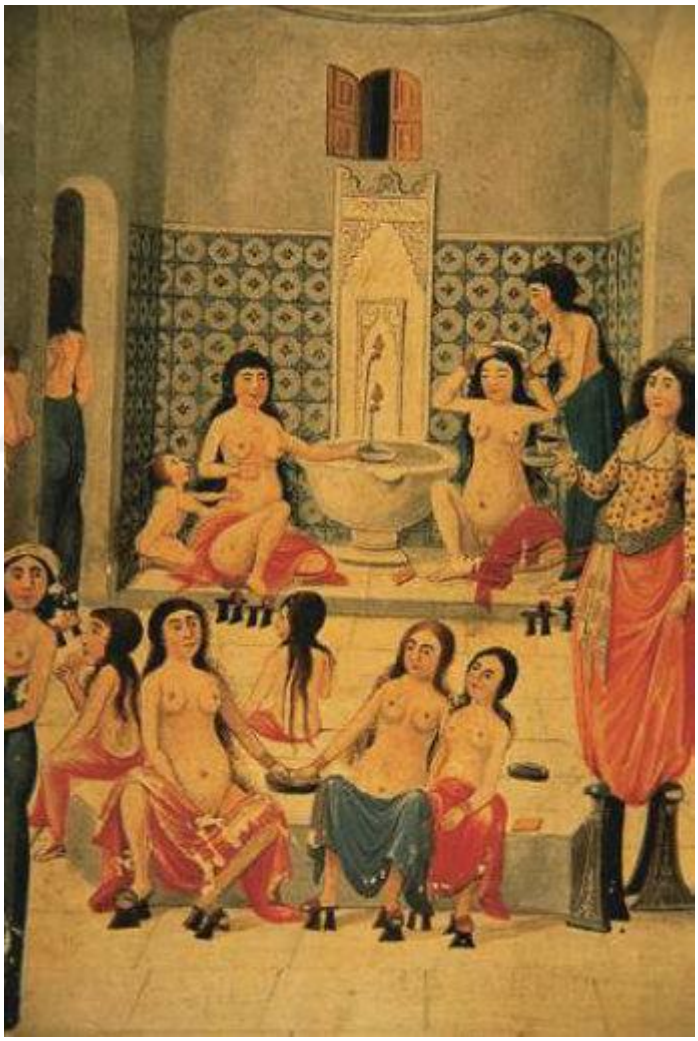
Osmanlı toplumunun gerek dini, gerek geleneksel bir takım özelliklerinden dolayı içe dönük yaşayan kadınlar, sosyalleşme ve eğlenme ihtiyaçlarını gidermek için hamamlara yoğun ilgi göstermiştir (Şekil 2.27). Hem bir araya gelerek sohbet etmek,

hem de yoğun sıcaklık ve buharın arındırıcı etkisinin ardından güzelleşmek için hamama gelen kadınlar, tüm bu aktiviteleri birlikte eğlenerek gerçekleştirmeyi sıklıkla tercih etmişlerdir (Şekil 2.28). Sabah erken saatlerde gruplar halinde toplanan kadınlar, haftada en az bir defa olmak üzere hamama giderek eğlenceler düzenlemiştir (Bozok, 2006). Akşam saatlerine kadar süren bu eğlencelere katılan kadınlar, eğlence öncesi çeşitli hazırlıklar da yapmaktalardı. Hamama gitmeden önce hamam bohçası hazırlayan kadınlar, bu bohçaların içine sabun, hamam tası, kına, havlu, kese, lif, peştamal, yemeni, ayna, tarak, rastık gibi birçok malzeme koyarlardı. Bunun yanı sıra bohçaların içinde ''futa'' denilen, kadınların ve erkeklerin mahrem yerlerini örtmek için kullandıkları ipek ya da pamukla dokunmuş örtüler ve ''çevre'' denilen ve saçları kurutmak için kullanılan işlemeli tülbentlerle beraber temiz çamaşırlar da bulunmaktaydı. Tüm bu malzemelerin kalitesi ve hammaddesi, bohça sahibinin sosyal statüsünü ve maddi durumunu da yansıtmaktaydı (Bilgin, 2003).

Şekil 2.27 Rogier, Kadınlar Hamamı, 19. yüzyıl (Esemenli, 2005)

Osmanlı döneminde kadınlar, eğlenmek için özel olarak kiraladıkları hamamlara gitmeden önce yalnızca bohça içerisinde çeşitli malzemeler değil, yiyecek ve içecekler de hazırlamışlardır. Öyle ki bu yiyecek ve içecek hazırlığının hamama gitmeden günler önce başladığı bilinmektedir (Yegül, 2009). Tüm bu hazırlıkların ardından hamama gelen kadınlar, yiyecek ve içeceklerini göbek taşının üzerine sererek kimi zaman müzik ve dans eşliğinde eğlenirlerdi. Dinlenmek ve sıcaklıktaki yoğun ısıdan uzak durmak isteyen kadınlar ise ılıklık mekânında yer alan sekileri kullanmaktaydı.

Şekil 2.28 Enderunlu Fazıl, Hubanname-Zennannâme, Hamam Sefası, 18. Yüzyıl (Esemenli, 2005)

Hamamların kullanım amaçları göstermektedir ki bu yapılar farklı birçok sosyal eyleme ev sahipliği yapmış ve çeşitli toplumsal ihtiyaçlara cevap vermiştir. Bu bağlamda Osmanlı dönemi toplumsal ilişkilerinin gelişmesinde önemli rol üstlenen

hamam yapılarına yalnızca temizlenme mekânları olarak değil; birer sosyo-kültürel mekân olarak bakmak mümkündür (Kaplan, 2010).

2.5 Bölüm Sonucu

Su kültürü oldukça köklü bir tarihe sahiptir. Bu kültürün birer öğesi olarak hamam yapıları, yıkanma eylemi için kapalı mekânlara ihtiyaç duyulmasıyla beraber ortaya çıkmıştır. Özellikle Roma döneminde önemi giderek artan bu mekânlar, Osmanlı Devleti'nin inanç ve yaşam koşulları ile birlikte günlük yaşamın parçası haline gelmiştir.

Osmanlı Döneminde neredeyse her yerleşimde örneklerinde rastlanan hamamlar, içerisinde gerçekleştirilen eylemlere uygun olarak soyunmalık, ılıklık, sıcaklık, külhan ve su deposu birimlerinden meydana gelmiştir. Bu birimlerin birbiri ile ilişkisinde sıcaklık seviyesi, mahremiyet ve geçmişteki hamam yapılarında mekânsal ayrışma gibi faktörler etkili olmuştur.

Osmanlı Dönemi hamam yapıları yalnızca yıkanma amacıyla değil, çeşitli ritüellere de ev sahipliği yapacak şekilde kullanılmıştır. Yaşamın olağan bir parçası olan hamamlar, ev sahipliği yaptıkları ritüellerle dönemin kültürel yapısını da yansıtan önemli birimler haline gelmiştir.

BÖLÜM ÜÇ
OSMANLI DÖNEMİ HAMAM YAPILARININ KORUMA SORUNLARI VE YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMELERİ

3.1 Yapıların Özgün İşlevlerini Kaybetmesine Neden Olan Etmenler ve Koruma Sorunları

Su kültürünün gelişmesi ve bireyin temizlenme amaçlı kapalı mekânlara ihtiyaç duymasıyla beraber ortaya çıkan ve giderek gelişen hamam yapıları, bir süre sonra yalnızca temizlik amaçlı değil, farklı birçok amaca hizmet edecek biçimde kullanılmaya başlamıştır. Ancak zamanla diğer pek çok yapı gibi hamam yapıları da farklı nedenlerden dolayı terk edilmiş ya da işlevini sürdüremez hale gelmiştir. Bu bağlamda Osmanlı döneminden günümüze herhangi bir şekilde ulaşmış ya da tamamen yok olmuş hamam yapılarının özgün işlevlerini kaybetmelerine neden olan etmenler ve korunmaları konusunda olumsuzluk yaratan nedenler şu şekilde sıralanabilir:

- Yerleşimdeki değişikliklerden kaynaklanan nedenler
- Ekonomik nedenler
- Yasal nedenler
- Sosyal ve kültürel nedenler
- Doğal nedenler

3.1.1 Yerleşimdeki Değişikliklerden Kaynaklanan Nedenler

Koruma anlayışının yalnızca anıt yapı ölçeğinde değil tarihi dokuyu da kapsayacak biçimde olması gerektiği, hem dünyada hem de ülkemizde kabul edilmiş bir görüştür. Bu bağlamda anıt yapı, kendi içerisinde herhangi bir işlevsel ya da yapısal problem içermese de içinde bulunduğu çevrede yer almaya başlayan problem ve değişimler, anıt yapıyı da doğrudan etkilemektedir. Bu açıdan bakıldığında özellikle şehirlerin ve mahalle dokularının çekirdeğinde, çarşı içinde ya da

külliyelere dâhil olarak konumlanan Osmanlı dönemi hamam yapıları, içerisinde bulundukları yerleşimlerin değişim göstermesiyle birlikte korunamaz hale gelmiştir. Bu değişimler;

- Kent merkezinin yer değiştirmesi
- Yerleşimlerdeki bazı mahallelerin terk edilmesi
- Nüfusun azalması
- Kent merkezinde konumlanan ve içinde hamamların da yer aldığı çarşıların işlerliğini yitirmesi
- Bu yapıların bulunduğu alanların rant elde etmek amacıyla değerlendirilmek istenmesi

olarak belirtilebilir.

Hamam yapıları bulundukları konum itibariyle genellikle yerleşimlerin çekirdeklerinde yer aldıklarından, işlevlerini yitirmeleriyle beraber üzerinde yer aldıkları araziler oldukça değerli hale gelmiştir. Bu denli ekonomik değere sahip olmaya başlayan araziler üzerinde yer alan hamam yapıları, bu arazileri kullanarak yüksek gelir elde etmek amacıyla tahrip edilmiş ve yok olmalarına göz yumulmuştur. Yine benzer durumda olan bazı hamam yapılarının da yakın çevrelerine, önlerine ya da arkalarına gelir sağlamak amacıyla betonarme yapılar inşa edilmiş ve arada kalan hamam yapıları yok olmaya yüz tutmuştur (Eyice, 1988).

3.1.2 Ekonomik Nedenler

Yapıların inşa edilmesi ve bakımlarının yapılması sürecinde ekonomik etmenler önemli rol oynamaktadır. Özellikle tarihi yapıların bakımı, onarımı ve gelecek nesillere aktarımı konusunda etkisi büyük olan ekonomik kaynaklar, Osmanlı dönemi hamam yapılarının da özgün işlevlerini kaybetmelerine neden olan ve koruma sorunu haline gelen etmenler haline gelmiştir. Bu bağlamda hamam yapılarının korunamamasında etkili olan ekonomik nedenler;

- Doğal kaynak tüketiminin artması

- İşletme problemine bağlı olarak gelirin azalması
- Rölöve, restitüsyon ve restorasyon bağlamında projelendirme ve onarım için kaynak bulma sorunu

olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı döneminde hamam yapıları genellikle vakıf olarak hizmet vermiştir. Hamamlardan elde dilen gelirlerin hayır işleri için harcanması, varlıklı kişilerin daha fazla hamam yaptırmasını teşvik etmiştir. Ancak özellikle büyük yerleşimlerde hamam sayısının giderek artması, beraberinde bir takım ekonomik sıkıntıları da getirmiştir. Hamamlarda yıkanma için çok fazla su ve ısıtma için çok fazla odun harcanması, bir süre sonra hem ekonomik anlamda hem de doğal kaynakların (su ve odun) tüketimi anlamında problemlere neden olmuş; bu nedenle 18. yüzyıldan itibaren hamam sayısının artmasını önlemek için çeşitli önlemler alınmaya başlamıştır (Eyice, 1988). Bu bağlamda giderek azalan hamam yapılarıyla beraber var olan hamamlar da doğal kaynaklara ulaşımdaki ekonomik zorluklardan dolayı işlerliğini yitirmeye başlamıştır. Bu durumun sonucu olarak, işlevini yitiren birçok yapı gibi hamam yapıları da koruma sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır.

Hamam yapılarının özgün işlevlerini yitirmelerine ve korunamamalarına neden olan ekonomik nedenlerden biri de kullanıcı kaybına bağlı işletme problemi ve bunun sonucu olarak gelirin azalmasıdır. Zamanla değişen yaşam koşulları ve yerleşmeler nedeniyle kullanıcıları giderek azalmaya başlayan hamamlar, yeterince gelir sağlanamamasından dolayı kapanmış ve terk edilmiştir.

Zamanla işlevini yitiren ve terk edilen Osmanlı dönemi hamam yapıları, benzer durumda olan birçok anıt yapı gibi günümüze yıpranmış ve harap durumda ulaşmıştır. Bu şekilde eskimiş ve farklı işlevler için onarılarak yeniden kullanılan yapıların onarım ve bakım masrafı, yeni bir yapı inşa etmek için yapılacak masraftan %50 ile %80 arasında daha düşüktür (Highfield, 1987). Ancak bu gibi yapıların onarımı ve yeniden kullanımı için harcanacak emek ve masraf, yeni bir yapı inşasından fazla olduğunda yapı sahipleri ya da yönetim erkleri yapının bakım ve onarımına yanaşmamaktadır. Günümüzde bu gibi anıt yapıların koruma ve

onarımındaki ekonomik problemlerin giderilmesi adına ilgili kuruluşlar tarafından finansal destek sağlanmaktadır.

3.1.3 Yasal Nedenler

Yapıları koruma anlayışını kapsayan çalışmalar dünyada, Madrid'de 1904 yılında düzenlenen 6. Uluslararası Mimarlık Kongresi ile başlatılmış; günümüze uzanan süreçte farklı anlaşmalar, tüzükler ve belgelerle desteklenerek geliştirilmiştir (Yergün ve Çiftçi, 2008).

Ülkemizde koruma olgusunun gelişimi incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin son yıllarından itibaren önem kazanmaya başlayan koruma anlayışı ile ilgili ilk yasal düzenleme 1869 yılına tarihlenen Asar-ı Atika Nizamnamesi olarak bilinmektedir (Eyüpgiller, 2013). Cumhuriyet döneminde de göz önünde bulundurulmaya devam eden koruma anlayışı, 1930'lardan itibaren taşınmazları kapsamaya başlamış ve 1951 itibariyle tek yapı ölçeğinde koruma anlayışı yasallaşmıştır (Bakırcı, 2005). Takip eden süreçte ise Eski Eserler Kanunu ile beraber sit kavramı gündeme gelmiş, böylece yalnızca anıt yapı değil tarihsel doku koruma da önem kazanmıştır (Eyüpgiller, 2013). 1973'te kabul edilen 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu'ndan günümüze ulaşan süreçte ise bir takım aksaklıklarla birlikte koruma düşüncesi geliştirilmeye çalışılmış; bu gelişmenin hem tek yapı hem de tarihsel doku ölçeğinde gerçekleştirilmesine özen gösterilmiştir.

Ülkemizin koruma anlamında yasal olarak geldiği son noktaya bakıldığında 1983 yılında kabul edilen 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile bu kanunda 2004 yılında yapılan 5226 sayılı kanunun getirdiği geliştirmeler, tarihi yapıların, buna bağlı olarak da Osmanlı dönemi hamam yapılarının korunması anlamında önemli ilerlemeler kaydedilmesini sağlamıştır. Ancak buna rağmen ülkemizde yer alan ve Osmanlı döneminin gerek yapısal gerekse sosyal özelliklerini yansıtan hamam yapılarının önemli bir kısmının günümüze harap halde ulaşmış olması, yapılan yasal çalışmaların bir takım sorunların çözülmesinde hâlâ etkili olamadığını göstermektedir.

Hamam yapılarının koruma bağlamında yasal sorunları;

- Koruma mevzuatından kaynaklanan sorunlar (tescil ve koruma süreci)
- Mülkiyet durumundan kaynaklanan sorunlar (Kamu mülkiyeti ve özel mülkiyetten kaynaklanan sorunlar)

olarak değerlendirilebilir.

Tescil edildikleri tarihlerde harap durumda olan ya da tamamen terk edilmiş hamam yapıları, bu tarihlere kadar birçok özelliğini yitirmiştir. Bir bölümü de tescil edilmeden önce yasal olarak koruma altında olmadığı için yok edilmiştir. Bu nedenle tescil işlemlerinin yapıları tamamen ya da kısmen kaybetmeden önce yapılmamış olması, koruma anlamında önemli bir sorun teşkil etmektedir. Bununla birlikte ülkemizde 1951'den itibaren koruma anlayışının öncelikle tek yapı ölçeğinde değerlendirilmesi, tescil edilen ve koruma altına alınan yapıların değişen ve dönüşen yapılı çevre içinde kalmasına neden olarak yok olma sürecini hızlandırmıştır. 1973 yılında anıt yapıların içinde yer aldıkları doku ile birlikte değerlendirilmesine kadar geçen süreçte birçok kültür varlığı gibi hamam yapıları da çevrelerindeki tarihi dokunun yok olmasıyla bozulmaya devam etmiştir.

Hamam yapılarının yasal anlamda korunamamasındaki önemli sebeplerden bir tanesi mülkiyet durumudur. Özel mülkiyet olan hamam yapıları, Osmanlı döneminde, varlıklı aileler tarafından yaptırılmış ve günümüze bu ailelerin soyundan gelen kuşakların sahipliğinde ulaşmıştır. Ancak parçalı mülkiyet durumundan dolayı, tüm hak sahiplerinin bir araya gelememesi ve bu yapıların akıbetiyle ilgili ortak kararlar alamamaları nedeniyle yapılar, yok olmaya bırakılmıştır. Bu konudaki yasal sorunlar süreç içerisinde kapatılmaya çalışılsa da bu süreçte kaybedilen zaman, söz konusu durumdaki hamam yapılarının daha çok yıpranmasına ve birçok değerini yitirmesine neden olmaktadır.

Ülkemizde Osmanlı döneminde özellikle başkent olarak kullanılmış ya da önemli ticaret merkezleri haline gelmiş kentlerde yoğunlaşan hamam yapıları, koruma bağlamında değerlendirilmeleri gereken önemli kültür varlıklarıdır. Zamanla farklı

kişi ya da kurumların mülkiyeti haline gelen bu yapıların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması için ortaya koyulan yasal destekler ve yaptırımlar giderek geliştirilmiş ancak süreç boyunca bu yapıların yıpranmasını ve yok olmasını engellemek adına atılan adımlarda geç kalınmıştır. Bazı yasalardaki yaptırımlar ise bu yapıları korumaya yönelik olmasına rağmen özellikle kişi mülkiyetinde olan anıt yapıların korunmasını uygulamada olumsuz yönde etkilemektedir.

5226 sayılı kanunun 3. maddesinde şu ifade yer almaktadır:

> Koruma Yüksek Kurulunun ilke kararları çerçevesinde koruma bölge kurullarınca alınan kararlara aykırı olarak, korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ve koruma alanları ile sit alanlarında inşaî ve fizikî müdahalede bulunulamaz, bunlar yeniden kullanıma açılamaz veya kullanımları değiştirilemez. Esaslı onarım, inşaat, tesisat, sondaj, kısmen veya tamamen yıkma, yakma, kazı veya benzeri işler inşaî ve fizikî müdahale sayılır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983).

Bu ifadeye göre şahsa ait olan ve genelde depo gibi farklı işlevlerle kullanılan harap durumdaki hamam yapılarının sahiplerine, bu kullanımın tespiti halinde cezai işlem uygulanmaktadır. Uygulanan bu yaptırım, kimi zaman bu yapıların korunması için olumlu gelişmeler sağlarken, kimi zaman da yapı sahiplerinin koruma anlamında olumsuz bir yaklaşım geliştirmesine neden olabilmektedir.

3.1.4 Sosyal ve Kültürel Nedenler

Hamam yapıları, özellikle Batılılaşmanın etkisiyle yaşam koşullarının değişmesine bağlı olarak hızla terk edilmiş ve yok olmaya başlamıştır (Eyice, 1988). Modern yaşamla beraber temizlenme ihtiyacını gidermek için hamam yapılarına duyulan ihtiyaç azalmış; her türlü konuta eklenen büyük ya da küçük ölçekli banyolarla bu ihtiyaç evlerde giderilmeye başlamıştır. Ayrıca gelişen teknolojiyle birlikte suya erişimin kolaylaşması ve beden temizliği gibi bol su gerektiren bir eylemin dahi

konutlara ulaşan su şebekeleriyle rahatlıkla gerçekleştirilebilmesi, hamamlara duyulan ihtiyacın azalmasına neden olmuştur.

Osmanlı döneminde yalnızca temizlenme ihtiyacını karşılamak amacıyla değil çeşitli sosyal ve kültürel faaliyetleri gerçekleştirmek amacıyla da kullanılan hamam yapıları, bu faaliyetlerin terk edilmesiyle de işlerliğini yitirmiş ve terk edilmeye başlamıştır. Hamamlarda gerçekleştirilen evlilik etkinlikleri, dini ritüeller, sanatsal faaliyetler gibi bir takım sosyal kullanımlar, değişen yaşam koşullarıyla beraber giderek azalmış ve bu durum hamam yapılarının da kullanımında yoğunluğun azalmasına neden olmuştur.

Hamam yapılarının kullanımındaki azalmaların ve buna bağlı koruma sorunlarının en önemli nedenlerinden biri de kadının sosyal hayatta değişen rolüdür. Osmanlı döneminde kadınlar için en önemli ve en yoğun kullanılan toplanma mekânlarının başında gelen hamamlar, o dönemde sosyal hayata katılımı oldukça kısıtlı olan bu kullanıcı grubu sayesinde de işlevini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak modern yaşamla beraber kadınların sosyal hayata katılımı artmış; Osmanlı döneminde yalnızca kapalı mekânlarda rahatça toplanabilirken zamanla açık ya da kapalı her mekânda bir araya gelebilmişlerdir. Bu durum hamamlarda kadınların düzenlediği eğlencelerin giderek azalmasına neden olmuştur. Hamamların etkin kullanıcıları olan kadınların değişen sosyal yaşamla beraber hamamlara karşı tavırları da hamam yapılarının işlerliğinin giderek azalmasında ve koruma sorunu yaşanmasında önemli rol oynamıştır.

3.1.5 Doğal Nedenler

İşlevini yitirmesiyle beraber bakımı yapılmayan her yapı gibi Osmanlı dönemi hamam yapıları da bakımsızlık ve terk edilmeden dolayı her türlü doğal etkene maruz kalmış ve müdahale edilmeyenler hızla yıpranmıştır. Özellikle üst örtülerinde hasar meydana gelen ya da tamamen kayıp yaşanan hamam yapıları rüzgâr, yağmur gibi doğal etkenlere doğrudan maruz kalmıştır. Bu durum, genellikle taş ve tuğla

malzeme kullanılarak inşa edilen Osmanlı dönemi hamam yapılarının harap olma sürecini hızlandırmıştır.

Deprem, yangın ve sel gibi bir takım doğal afetlerin de hamam yapılarının harap ya da tamamen yok olmasında etkili olduğu bilinmektedir. Bunun bir örneği İstanbul'da 1894 yılında yaşanan depremin ardından görülmüştür. Büyük tahribata neden olan bu depremin ardından İstanbul'un farklı yerlerinde yaklaşık yirmi kadar hamamın belli oranda zarar gördüğü bilinmektedir (Öztin, 1994).

Doğal nedenlerden kaynaklanan sorunlar, özellikle üst örtüsü yok olmuş hamam yapılarını daha fazla etkilemektedir. Bu durumda strüktürel sistemler ve iç mekânda yer alan yapısal elemanlar yağmur, kar, rüzgâr gibi etkilere doğrudan maruz kaldığı için yapıların yok olma süreci hızlanmıştır. Bu yapıların iç mekânında rüzgar etkisiyle biriken toprak ve atık yığınlarıyla da kayıplar giderek artmıştır.

Yapıların özgün işlevini kaybetmesine neden olan etmenler ve koruma sorunları bağlamında yanlış onarım ve kullanımlar da oldukça önemli faktörlerdir. Bu anlamda yapıların karakteristik özelliklerini yanlış onarımlarla değiştirmek ve yapıya uygun olmayan kullanımlarla hem işlevsel hem de fiziksel anlamda yapıyı olumsuz etkilemek, özgün işlevin gelecek nesillere aktarılamamasına ve yapının hızla yok olmasına neden olmaktadır.

3.2 Anıtsal Yapılarda Yeniden İşlevlendirme Kavramı

Yapıların özgün işlevlerini kaybetmeleri ve buna bağlı olarak bir takım koruma sorunlarıyla karşı karşıya kalmaları, fiziksel varlıklarını korumak adına farklı işlevler için kullanılmaları durumunu ortaya çıkarmaktadır. Özellikle hamam, medrese, saray gibi yapılar değişen koşullar ve çeşitli nedenler sonucunda işlevlerini tamamen yitirseler de çoğu kez fiziksel varlıkları işlevlerine göre daha uzun ömürlü olmaktadır (Şen, 2008). Bu açıdan bakıldığında fiziksel olarak ve strüktürel anlamda yaşamaya devam eden bir yapının, farklı nedenlerden dolayı ilk işleviyle kullanılamamasının

sonucu olarak yeni bir işlev ile değerlendirilmesi, yeniden işlevlendirme olarak tanımlanabilir (Gönül ve Hakyemez, 2014).

Özgün işlevi eğitim, sağlık, sanayi, konaklama gibi fonksiyonlar olup bu işlevleri günümüze kadar sürdürememiş yapılara, modern toplumun ihtiyaç duyduğu bir takım işlevlerin yüklenmesi, yapıların yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması anlamında olumlu etki bırakmaktadır. Bu şekilde yapılan müdahaleler yapıların bakımı ve korunması için gereken finansal kaynağın sağlanması anlamında da olumludur. Ancak yeniden işlevlendirme şeklinde müdahale edilen yapıların yenilenemeyen birer kaynak oldukları göz önünde bulundurulmalı ve en az müdahale ile yaşatılmaları esastır. Buna bağlı olarak yeniden işlevlendirmedeki amaç, yapıyı tarihi ya da estetik değerlerini yitirmeden, kendine özgü niteliklerini devam ettirerek yeni bir fonksiyonun hizmetine sunmak ve gelecek nesillere doğru bir biçimde aktarmaktır. Bu bağlamda yapıya yüklenen yeni işlev, kültür varlığının değerlerine, estetik ve statik yapısına, simgesel niteliklerine zarar vermeyecek şekilde belirlenir (Ahunbay, 2013).

Yapıların özgün işlevlerini kaybetmelerine neden olan ve buna bağlı olarak koruma sorunları meydana getiren yasal, çevresel, ekonomik, doğal, sosyal ve kültürel nedenler aynı zamanda bu yapılara yeni işlevler verilmesi konusunda da etkili olmaktadır. Yapının niteliklerine uygun olarak seçilen yeni işlev, tüm bu sorunların ortadan kaldırılması için önemli bir müdahale haline gelmektedir.

Yeniden işlevlendirme hem ülkemizde, hem de dünyada kabul görmüş bir müdahale biçimi olarak çeşitli yasa ve tüzüklerde de yer almıştır. Bu bağlamda koruma anlamında dünya genelinde yapılan çalışmalarda yeniden işlevlendirmenin yeri şu şekilde belirtilebilir (Ahunbay, 2004).

1931 tarihli Carta Del Restauro'nun 4. maddesinde '' Yaşayan, yani ayakta duran anıtlara, yalnızca özgün işlevinden çok uzak olmayan ve binada gerekli uyarlamaların önemli hasara neden olmayacak şekilde yapılabileceği yeni

kullanımlar verilmesi kabul edilir.'' ifadesi yer almaktadır (Carta Del Restauro, 1931).

1964 tarihli Venedik Tüzüğü'nün 5. Maddesinde şu ifadeye yer verilmiştir:

> Anıtların korunması, her zaman onları herhangi bir yararlı toplumsal amaç için kullanmakla kolaylaştırılabilir. Bunun için bu tür bir kullanım arzu edilir fakat bu nedenle yapının planı ya da bezemeleri değiştirilmemelidir. Ancak bu sınırlar içinde yeni işlevin gerektirdiği değişiklikler tasarlanabilir ve buna izin verilebilir (Venedik Tüzüğü, 1964).

Yine Venedik Tüzüğü'nün 11. maddesinde ise şu ifade yer almaktadır:

> Anıta mal edilmiş farklı dönemlerin geçerli katkıları saygı görmelidir; zira onarımın amacı üslup birliği değildir. Bir anıt üst üste çeşitli dönemlerin izlerini taşıyorsa, alttaki dönemleri açığa çıkarmak ancak bazı özel durumlarda yok edilen malzemenin önemi azsa, açığa çıkarılan malzeme büyük tarihi, arkeolojik ya da estetik değer taşıyorsa ve korunma durumu böyle bir davranışı gerekli gösterecek kadar iyi ise haklı çıkarılabilir. İlgili unsurların öneminin değerlendirilmesi ile ilgili yargı üzerinde ve neyin yok edileceği üzerinde kararı vermek, sadece bu işi üzerine almış kimseye bırakılamaz (Venedik Tüzüğü, 1964).

Bu ifade ile yeniden işlevlendirme gibi müdahaleler sırasında göz önünde bulundurulması gereken önemli konulara dikkat çekilmiştir.

1976 tarihli UNESCO'nun Tarihi Alanların Korunması ve Çağdaş Rolleri Konusunda Tavsiyeler'in 33. maddesinde yer alan ifade şu şekildedir:

> Koruma ve onarım çalışmaları, yeniden yaşama katma etkinlikleri ile birlikte yürütülmelidir. Böylece uygun mevcut işlevleri özellikle ticaret ve zanaatı yerinde tutmak; uzun vadede ülke, bölge veya kentin sosyo-ekonomik yapısı ile bağdaşacak yenilerini getirmek temel olacaktır. Koruma uygulamalarının maliyeti

yalnız yapıların kültürel önemleri açısından değerlendirilmemeli, onarılan yapıların kullanımları dolayısıyla kazanacakları değerde göz önünde tutulmalıdır. Her iki değer skalası kullanılmadıkça korumanın sosyal sorunları doğru gözlenemez. Bu işlevler alanın kendine özgü karakterini bozmadan alanda yaşayanların sosyal, kültürel, ekonomik gereksinimlerini karşılayabilmelidir. Kültürel bir yeniden canlandırma politikası tarihi çevreleri kültürel etkinlik merkezi yapmalı ve çevrelerindeki kültürel gelişmede öncü bir rol oynamalıdır (UNESCO,1976).

Bu ifade ile yeniden işlevlendirme kararıyla ilgili dikkat edilecek bazı hususlar belirtilmiştir.

1987 tarihli Washington Tüzüğü'nün 8. Maddesinde '' Yeni işlev ve etkinlikler, tarihi kent veya kentsel alanın karakteriyle uyumlu olmalıdır. Bu alanların çağdaş yaşama uyarlanması için gerekli teknik servislerin getirilmesi veya iyileştirilmesi işlemleri özenle yapılmalıdır.'' ifadesi yer almaktadır (Washington Tüzüğü, 1987).

Ülkemizde yeniden işlevlendirme konusundaki yasal yaklaşım incelendiğinde, Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun Taşınmaz Kültür Varlıklarının Koruma, Bakım ve Onarımlarına İlişkin 28.12.195 Gün ve 378 Sayılı İlke Kararı'nın D maddesine göre '' Yeni işlev verilecek yapılarda, yapılacak eklerin niteliği ve tarihi yapıyla bütünleşmesi bir tasarım sorunu olarak tasarımı yapan mimar tarafından önce bir avan proje niteliğinde hazırlanarak koruma kuruluna sunulacaktır.'' ifadesi yer alır (Ahunbay, 2004).

Turizm potansiyelinin oldukça yüksek olduğu ülkemizde işlevini yitirmiş anıtsal yapılar, turistik amaçlı olarak da yeniden işlevlendirilerek kullanılabilmektedir. Öyle ki Turizm Tesisleri Yönetmeliği'nde yer alan ifade ile bulunduğu yer itibariyle turizm potansiyeline sahip geleneksel bir doku içerisinde yer alan anıt yapıların turistik amaçla yeniden kullanımını mümkün kılmıştır. Söz konusu ifade şu şekildedir:

Bakanlıkça desteklenmeleri uygun görülen ve yönetmelikte belirlenmiş olan bu tür nitelikleri tam olarak sağlayamayan ancak yapı, yöre, çevre, sokak, doğa, sanat, tarih gibi özelliği bulunan veya özgünlük, üstün hizmet, ulusal veya uluslararası şöhret gibi nitelikleri nedeniyle işletme özelliği arz eden tesislerdir (Madran, 2005).

Anıt yapıların yeniden işlevlendirilmesinde, yapı için en uygun işlevi seçebilmek hem somut hem de somut olmayan kültürel miras anlamında sürdürülebilirliğe katkı sağlar. Bu bağlamda, yapıya uygun işlevin seçiminde;

- Yapının mekânsal oluşumu
- Yapının hacimsel boyutları
- Yapının işlevsel ilişkilerine dair kurgu
- Yapının yer aldığı konum

önemli faktörler olarak değerlendirilebilir (Altınoluk, 1998).

Ülkemizde ve dünyada yeniden işlevlendirme konusuna yasal bakış ve uygulanan örnekler göz önünde bulundurulduğunda, yeniden işlevlendirmenin doğru bir biçimde uygulanmasının, anıt yapıların varlıklarını koruyarak gelecek nesillere aktarılmaları konusunda oldukça önemli bir müdahale biçimi olduğunu söylemek mümkündür.

3.3 Yeniden İşlevlendirilmiş Osmanlı Dönemi Hamam Yapıları

Osmanlı döneminde yaşam koşulları ve sosyal yapıya bağlı olarak yoğun bir biçimde kullanılan han, medrese, saray gibi yapılar günümüz modern yaşantısı ve yaşam koşullarının değişmesiyle beraber işlevlerini yitirmiştir. Bu yapılar gibi hamam yapıları da çeşitli nedenlerle işlevlerini yitirdikleri için günümüze çoğunlukla terk edilmiş ve harap bir biçimde ulaşmışlardır. Bu gibi terk edilmiş hamam yapıları çoğunlukla İstanbul, Bursa ve Edirne gibi Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış kentlerde yoğunlaşsa da İzmir gibi günümüz büyük yerleşimlerinde de örneklere rastlanmaktadır (Şekil 3.1 ve Şekil 3.2).

Şekil 3.1 İzmir-Foça'da yer alan ve günümüze harap halde ulaşan, kısmen yok olmuş hamam yapısı (Kişisel arşiv, 2015)

Şekil 3.2 İzmir-Çeşme'de yer alan ve günümüze oldukça yıpranmış, terk edilmiş halde ulaşan hamam yapısı (Kişisel arşiv, 2015)

Günümüze terk edilmiş ve harap halde ulaşan hamam yapılarının bir bölümü hiç kullanılmadan yok olmaya bırakılırken, bir bölümü de hiçbir müdahale olmaksızın depo gibi işlevlere ev sahipliği yapmıştır (Şekil 3.3). Kimi zaman da bu yapılar, onarım yapılmadan bir bölümü ya da tamamı kullanılarak konut işleviyle yaşamaya devam etmiştir (Şekil 3.4 ve Şekil 3.5).

Şekil 3.3 İzmir-Bayındır'da yer alan ve günümüze oldukça yıpranmış halde ulaşan, soğukluk mekanı depo olarak kullanılan hamam yapısı (Kişisel arşiv, 2015)

Şekil 3.4 İzmir-Kınık'ta yer alan ve günümüzde onarım görmeksizin soğukluk mekanı yaşama alanı haline gelmiş, konut olarak kullanılan Pekmezpazarı Hamamı (Kişisel arşiv, 2015)

Şekil 3.5 İzmir-Kınık-Poyracık'ta yer alan ve bir bölümü tamamen yok olmuş, kalan kısmı ise bir konuta ait yarı açık mekan olarak kullanılan hamam yapısı (Kişisel arşiv, 2015)

Hamam yapıları yoğun olarak kullanıldıkları Osmanlı döneminde yalnızca temizlenme amaçlı değil, bir takım sosyal amaçlarla da hizmet verdikleri için birden çok işleve sahip fonksiyonel yapılar olarak değerlendirilebilirler. Ayrıca bu yapıların genelde yerleşim merkezlerinde ve kolay ulaşılabilir noktalarda yer almaları, işlevsel açıdan da önemli bir avantaj olmuştur. Asıl amacın temizlenme olması ve yapılardaki mekânsal oluşumun buna göre ortaya çıkması, diğer amaçlarla kullanımı zorlaştırmamış; aksine eğlenceden dini ritüele, sağlıktan evliliğe ve sanata katkıya kadar her türlü kullanıma olanak tanımıştır. Bu nedenle hamam yapıları yeniden işlevlendirilirken temizlik dışında farklı yönleri de göz önünde bulundurulmuş ve buna göre pek çok farklı yeni işlev ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan yeni işlevlerde yapıların bulundukları noktaların konumu da önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda günümüze ulaşan Osmanlı dönemi hamam yapılarının onarımlarıyla beraber üstlendikleri yeni işlevler genel olarak şu şekilde sınıflandırılabilir:

Ticari olarak işlevlendirilen hamam yapıları;

- Çarşı olarak işlevlendirilen hamam yapıları
- Restoran, bar olarak işlevlendirilen hamam yapıları
- Mağaza olarak işlevlendirilen hamam yapıları

Kültürel amaçlı işlevlendirilen hamam yapıları;

- Kültür merkezi olarak işlevlendirilen hamam yapıları
- Müze olarak işlevlendirilen hamam yapıları
- Gösteri merkezi olarak işlevlendirilen hamam yapıları

Diğer amaçlarla işlevlendirilen hamam yapıları;

- Tasarım atölyesi olarak işlevlendirilen hamam yapısı
- Eğitim yapısı ek binası olarak işlevlendirilen hamam yapısı
- Sivil toplum kuruluşu şubesi olarak işlevlendirilen hamam yapısı

Farklı işlevlerle yeniden kullanılan hamam yapıları genel olarak İstanbul ve Bursa gibi, Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapan ve hamam kültürünün oldukça yaygın olduğu kentlerin yanı sıra; Gaziantep gibi bu kültürü ülkenin farklı bir bölgesinde yoğun olarak yaşatan kentlerde de yer almaktadır.

3.3.1 Ticari Olarak İşlevlendirilen Hamam Yapıları

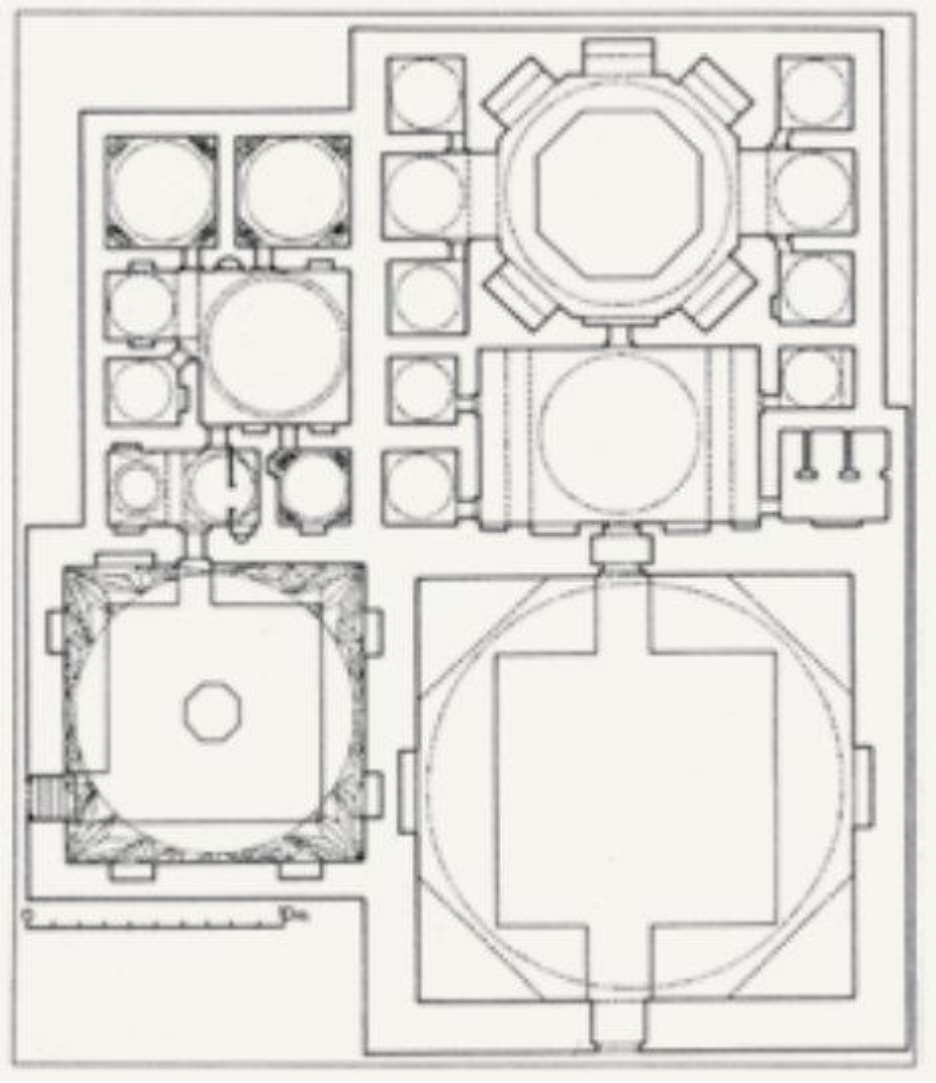
Hamam yapılarının Osmanlı döneminde birer temizlenme ve sosyalleşme mekanı olmalarının yanı sıra ticari birer kurum da olmaları, bu yapılardan günümüze ulaşanların bir bölümünün ticari amaçlarla yeniden işlevlendirilmesine olanak tanımıştır. Bu bağlamda ticari getirisi olan çarşı ya da restoran, bar veya mağaza gibi işlevlerle değerlendirilen hamam yapılarının bu şekilde gelecek nesillere aktarılması sağlanmaya çalışılmıştır.

- Çarşı Olarak İşlevlendirilen Hamam Yapıları

Hamam yapıları Osmanlı döneminde genel olarak yerleşim merkezlerinde, sık sık da çarşıların içerisinde yer almaktaydı. Ticari faaliyetlerin yoğun olarak gerçekleştirildiği yerlerde konumlanan bu hamamlar, işlevlerini yitirdikten sonra

günümüz koşullarında da çarşı içlerinde yer almaya devam ettiklerinde, kimi zaman yapı ölçeğinde birer çarşı olarak yeniden işlevlendirilip kullanılmaya devam ettiler. Bu şekilde çarşı olarak yeniden işlevlendirilip kullanılmaya devam eden hamam yapılarına örnek olarak İstanbul Tahtakale Hamamı, Büyük Hamam ve Mahmut Paşa Hamamı örnek olarak verilebilir.

İstanbul'un Fatih ilçesinde, Tahtakale'de yer alan Tahtakale Hamamı, Uzunçarşı ve Kantarcılar Caddelerinin birleştiği noktada, Rüstem Paşa Camii'nin karşısında yer almaktadır. Çifte hamam örneği olan, Fatih Camii için gelir elde etmek amacıyla 1470 yılında inşa edildiği tahmin edilen hamam, 1994 yılında restore edilmiş ve çarşı olarak kullanılmaya başlamıştır (Kuruçay, 2010) (Şekil 3.6).

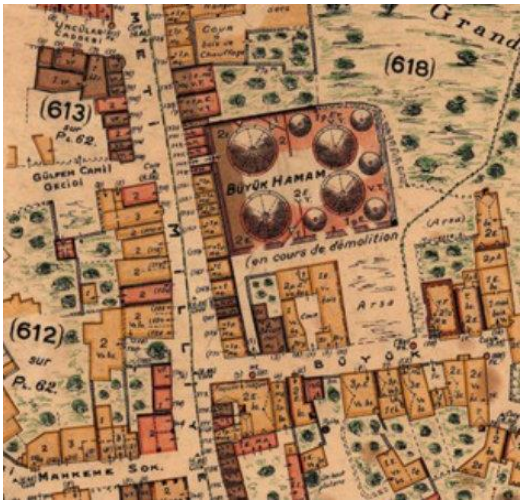
Şekil 3.6 Tahtakale Hamamı Planı (Kuruçay, 2010)

Tahtakale Hamamı'nın İstanbul'da yer alan en büyük ve tarihi en eskiye dayanan hamamlardan biri olduğu bilinmektedir. İstanbul'daki diğer birçok yapı gibi çeşitli felaketler atlatan Tahtakale Hamamı, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Vakıflar İdaresi tarafından satılmış; yeni sahibi tarafından uzun süre işlevsiz bırakılmıştır. 1980'lere gelindiğinde soğuk hava deposu olarak kullanılmaya başlanan hamam, bir süre İstanbul'un buz ihtiyacına cevap vermiştir. Peynir depolamak amacıyla da kullanılan oldukça nitelikli hamam yapısı, 1994 yılından bu yana çarşı olarak kullanılmaktadır (Bektaş, 2011) (Şekil 3.7).

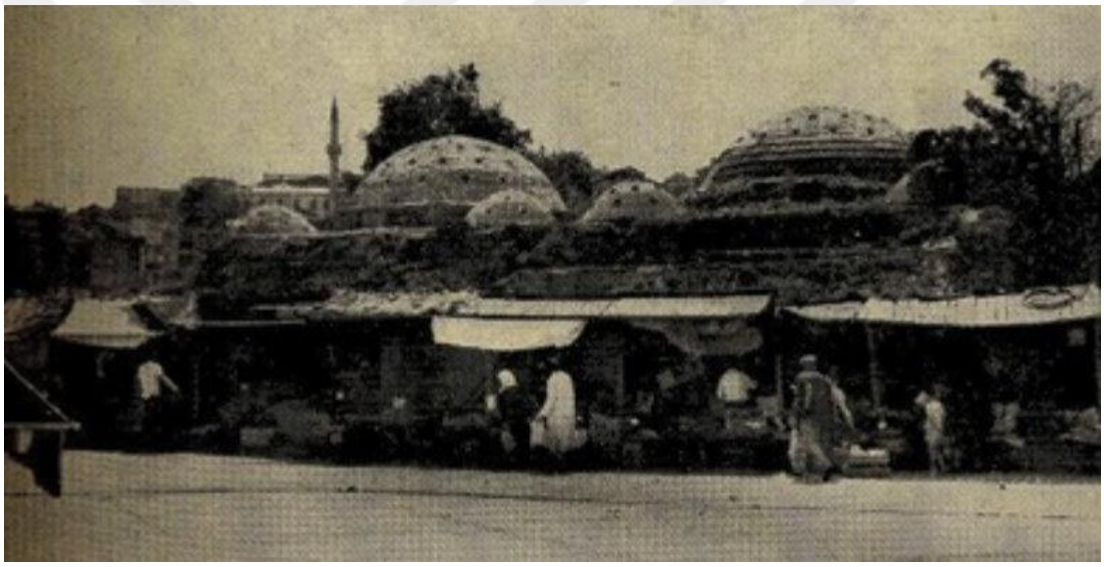

Şekil 3.7 Tahtakale Hamamı giriş kapısı ve soyunmalık mekânı (Tahtakale Hamamı, b.t.)

Çarşı olarak işlevlendirilen bir diğer hamam yapısı Büyük Hamam, İstanbul'un Üsküdar ilçesinde yer almaktadır. Üsküdar'ın en önemli ulaşım akslarından bir tanesi olan Hakimiyet-i Milliye Caddesi üzerinde merkezi bir konumda yer alan Büyük Hamam, Sultan 2. Selim'in eşi Nurbanu Sultan tarafından 1583 yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır (Yegül, 2008) (Şekil 3.8 ve Şekil 3.9).

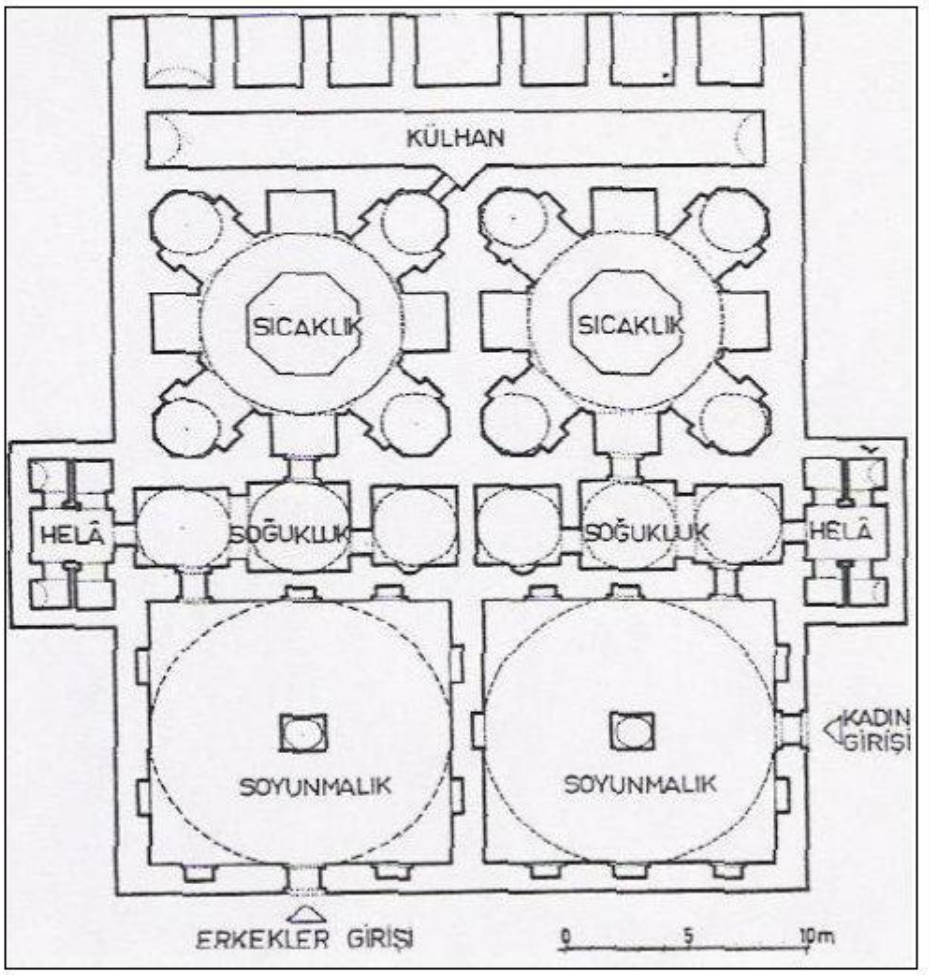

Şekil 3.8 Pervititch Sigorta Haritalarında Büyük Hamam-1930 (Konyalı, 1976)

Şekil 3.9 Büyük Hamam 1910-15 (Konyalı, 1976)

Büyük Hamam günümüze ulaşana kadar mekânlarının bir bölümünü kaybetmiştir (Şekil 3.10). Toptaşı'ndaki Valide-i Atik Camii'nin vakfı olarak inşa edilen hamam, 18. yüzyılda vakıf malı olmaktan çıkmış farklı kişilere kiralanmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kapanan ve daha sonra bir süre depo olarak kullanılan hamam uzun süre yağmalanmış ve 1959 yılında yol genişletme çalışmaları nedeniyle soyunmalık mekânı yok edilmiştir (Kuruçay, 2010). 1962 yılında yapıda Mehmet Bozkurt isimli bir şahıs tarafından restorasyon çalışmaları başlatılmış ve 1964 yılından itibaren Büyük Hamam, Mimar Sinan Çarşısı adıyla, çarşı işlevli kullanılmaya başlamıştır (Haskan, 2001) (Şekil 3.11 ve Şekil 3.12).

Şekil 3.10 Büyük Hamam'ın kısmen yok olmadan önceki planı (Şen, 2008)

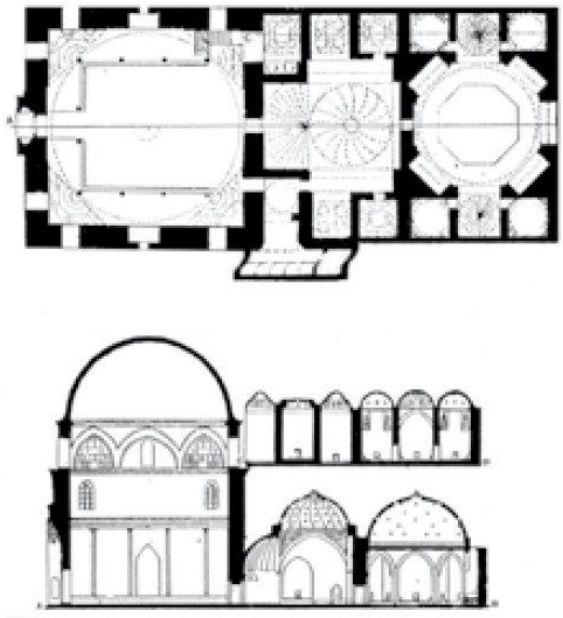

Şekil 3.11 Büyük Hamam-Mimar Sinan Çarşısı (Yegül, 2008)

Şekil 3.12 Büyük Hamam'ın Hakimiyet-i Milliye Caddesi'nden görünüşü (Cebioğlu, 2013)

Tahtakale Hamamı ve Büyük Hamam gibi Mahmut Paşa Hamamı da özgün işlevini kaybettikten sonra çarşı işleviyle yeniden kullanılmaya başlayan bir hamam yapısıdır. İstanbul Eminönü'nde, oldukça hareketli bir ticaret aksı olan Mahmutpaşa Yokuşu üzerinde yer alan Mahmut Paşa Hamamı, oldukça nitelikli bir yapıya sahiptir (Şekil 3.13). 1466 yılında inşa edilen hamam, bu özelliğiyle İstanbul'un en eski hamamlarından biri olma özelliğini taşımaktadır (Kuruçay, 2010).

Şekil 3.13 Mahmut Paşa Hamamı Planı ve Kesiti (Kuruçay, 2010)

Nitelikli bir çifte hamam örneği olan Mahmut Paşa Hamamı, 18. yüzyılda yaşanan yangınla hasar görmüş ve 1900'lerde kadınlar kısmını kaybederek tekli hamam biçiminde hizmet vermeye devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından uzun süre kullanılmayan ve bu süre boyunca oldukça bakımsız kalarak harap olan hamam için 1989 yılında restorasyon çalışması yapılmış; hamamın iç mekanları, içerisine satış birimleri yerleştirilecek şekilde tekrar düzenlenerek çarşı işleviyle kullanılmaya başlamıştır (Kuruçay, 2010). Hamam yapısının içinde bulunduğu alan oldukça yoğun bir ticaret bölgesi olduğu için yapı günümüzde hâlâ çarşı işlevini sürdürmektedir (Şekil 3.14 ve Şekil 3.15).

Şekil 3.14 Mahmut Paşa Hamamı (Çukurcumatimes, b.t.)

Şekil 3.15 Mahmut Paşa Hamamı iç mekânı (Eslam, b.t.)

Çarşı olarak yeniden işlevlendirilen hamam yapıları, mekânsal oluşum bağlamında değerlendirildiğinde özellikle soyunmalık mekânının yeni işlevde de tek hacim olarak bütüncül bir şekilde kullanıldığı görülür. Ancak diğer mekânlar bu bağlamda yeni işleve göre değişiklikler göstermiştir. Hacimsel boyut anlamında da soyunmalık mekânı öne çıkmış; işlevsel ilişkilere dair kurguda ise soyunmalık, diğer mekânlara göre daha yoğun kullanılarak, yapının diğer mekânları kurgunun içinde daha az yer almıştır. Bununla beraber verilen yeni işlev, yapıların yer aldığı konumların oldukça merkezi olması göz önünde bulundurularak ortaya çıkmıştır.

- Restoran, Bar Olarak İşlevlendirilen Hamam Yapıları

Ticari işlevlerle yeniden kullanılmaya başlayan hamam yapılarının bir bölümü, süreç boyunca kimi zaman birden fazla işlevi de üstlenmiştir. Bir süre belli bir ticari işlevle kullanılan bir hamam yapısı, daha sonra başka bir ticari işlevle yeniden kullanılmaya devam edilebilmiştir. Bu durumda hamam yapılarının kişi mülkiyetine geçmesi ve farklı kullanıcılara farklı amaçlarla kiralanması da etkili olmuştur.

Hamam yapılarının üstlendiği görülen ticari işlevlerden bir bölümü de restoran ve bar işlevleridir. Özellikle soğukluk mekânı diğer mekânlarına göre daha büyük ve yüksek olan hamam yapıları, bu mekânlar başta olmak üzere kısmen ya da tamamen restoran ve bar olarak kullanılabilmiştir. Bu şekilde işlev alan hamam yapılarından biri de Beyoğlu Bahçeli Hamam'dır.

İstiklal Caddesi ile Bahçeli Hamam Sokağı'nın kesiştiği yerde, sokağın üzerinde yer alan hamamın, karşısında yer alan Hüseyin Ağa Camii'ne vakıf olması için 16. yüzyılda inşa edildiği düşünülmektedir. Etrafında mezar ve bahçelerin bulunduğu, müşterisinin az olduğu belirtilen bu hamam yapısı, tek hamam olarak inşa edilmiştir (Koçu ve Akbay, 1960; Kuruçay, 2010). Cumhuriyet döneminde de bir süre hamam olarak kullanılmaya devam eden yapı için 1950'lerde şu ifade kullanılmıştır:

> Camekân kısmında sağlı sollu soyunma sofaları, üst katta da soyunma odaları vardır. Müşterilere, diğer hamamlarımızda olduğu gibi çamaşır koymak için bohça verilmeyip duvarlara muntazam askılar yapılmıştır. Soğukluğun sağında iki temizlik hücresi, solunda da iki göz ayakyolu vardır. Asıl hamam kısmında ise, sağda iki halvet vardır, karşı duvar ve sol duvar boyunca da dokuz kurnası bulunmaktadır, ortada mustatil şeklinde küçük bir göbek taşı vardır (Koçu ve Akbay, 1960).

Buradan anlaşılmaktadır ki Beyoğlu Bahçeli Hamam, Osmanlı dönemi hamam yapılarının çoğuna benzer bir mekânsal ayrışmaya sahiptir.

Bahçeli Hamam, kubbesinin restore edilmesinin ardından bir mağazanın içinde kalmıştır (Kuruçay, 2010). Günümüzde ise hamamın etrafına, kubbesini içine alan bir yapı inşa edilmiş ve kubbe, bu yapının içerisindeki barın bir öğesi olarak işlev görmeye başlamıştır (Şekil 3.16 ve Şekil 3.17).

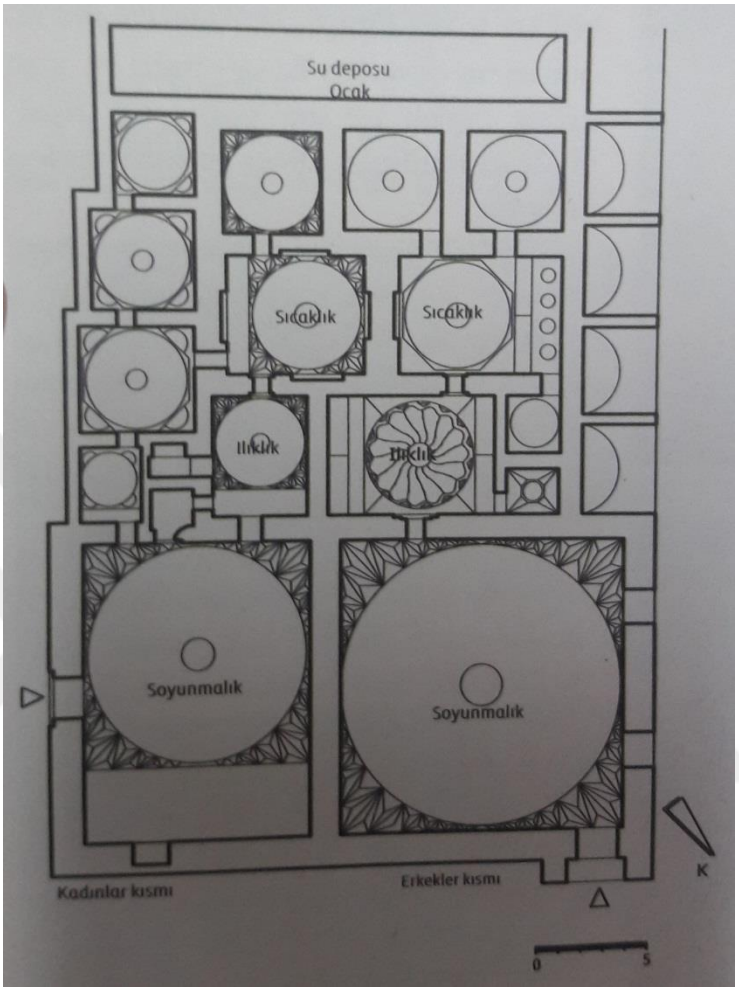
Şekil 3.16 Hamam yapısı kullanılarak oluşturulan barın girişi (Yelp, b.t.)

Şekil 3.17 Barın içinde kalan hamam kubbesi (Fazturkey, b.t.)

Restore edilerek 2013 yılında restoran işleviyle kullanılmaya başlanan Bursa Kayıhan Hamamı da ticari işlevle yaşamaya devam eden Osmanlı dönemi hamam yapıları arasına girmiştir (Şekil 3.18). Bursa'da tarihi Batpazarı'nda yer alan Kayıhan Hamamı, Koca Mehmed Ağa Camii'ne vakıf olarak yaptırılmıştır. Çifte hamam olarak inşa edilen yapı, batı duvarına bitişik olan beş dükkânla beraber vakıf olmuştur (Şehitoğlu, 2008). 1561 yılında hamamın kubbeleri ve döşemelerinin onarım gördüğü bilinmektedir (Ayverdi, 1989). 1657'de su yolları onarılan hamamın, 1766'da da harap bir durumdayken onarım gördüğü kayıtlara geçmiştir

(Kepecioğlu, 1935). 1950'lerde ise yapının bir bölümü ağaççılar deposu, bir bölümü de dokuma fabrikası olarak işlev görmüştür (Baykal, 1983).

Şekil 3.18 Kayıhan Hamamı planı (Şehitoğlu, 2008)

Restorasyon çalışmalarından önce oldukça harap durumda olan yapıya niteliksiz üst örtüler eklenmiş, sonradan açılan kapı ve pencerelerle yapının özgünlüğüne müdahale edilmiştir (Şekil 3.19). Dükkân ve depo gibi işlevlerle kullanılan harap yapı, uzun süre bakımsız kalmıştır (Şehitoğlu, 2008). 2013 yılında yapılan restorasyon çalışmalarıyla yapının üst örtüleri, iç mekanları ve cepheleri niteliksiz eklerden arındırılarak, Bursa Tarihi Çarşı ve Hanlar Bölgesi'nin yeme-içme mekanı olarak planlanmış ve belediye bünyesinde kiralanmıştır (Şekil 3.20 ve Şekil 3.21).

Şekil 3.19 Restorasyondan önce Kayıhan Hamamı (Kayıhan Hamamı, b.t.)

Şekil 3.20 Restorasyondan sonra Kayıhan Hamamı'nın genel görünümü (Kayıhan Hamamı, b.t.)

Şekil 3.21 Kayıhan Hamamı'nın restoran olarak işlevlendirilen iç mekânı (Kayıhan Hamamı, b.t.)

Restoran, bar olarak yeniden işlevlendirilen hamam yapıları mekânsal oluşum anlamında incelendiğinde, Beyoğlu Bahçeli Hamam'da yapıyı oluşturan iç mekânların büyük oranda tahrip olması ve bu mekânlar yerine yapının kubbesinin yeni işlevde, mekân içinde ön plana çıkması olumsuz bir duruma neden olmaktadır. Kayıhan Hamamı'nda ise mekânsal oluşum bağlamında yeni işlevin öğeleri, yapıyla uyumlu bir şekilde değerlendirilmiştir. Bununla beraber Beyoğlu Bahçeli Hamam'da yapının hacimsel boyutları ve işlevsel ilişkilerine dair kurgu göz ardı edilmiş; Kayıhan Hamamı'nda ise özellikle soyunmalık mekânı, hacimsel boyut ve işlev ilişkileri bağlamında özgün işlevde olduğu gibi yeni işlevde de olumlu bir şekilde ön plana çıkarılmıştır. Her iki yapı da yer aldıkları konumlar anlamında, içinde bulundukları çevrenin koşulları göz önünde bulundurularak yeniden işlevlendirilmiştir.

- Mağaza Olarak İşlevlendirilen Hamam Yapıları

Çeşitli nedenlerle işlevini kaybeden ancak fiziksel olarak varlığını sürdüren hamam yapılarının üstlendiği ticari işlevlerden bir tanesi de mağazadır. Özellikle İstanbul'da yer alan ve günümüze ulaşabilmiş yüzün üzerinde Osmanlı dönemi

hamam yapısından yoğun kent merkezlerinde yer alan bazı örneklerin mağaza olarak yeniden işlevlendirildiği görülmüştür.

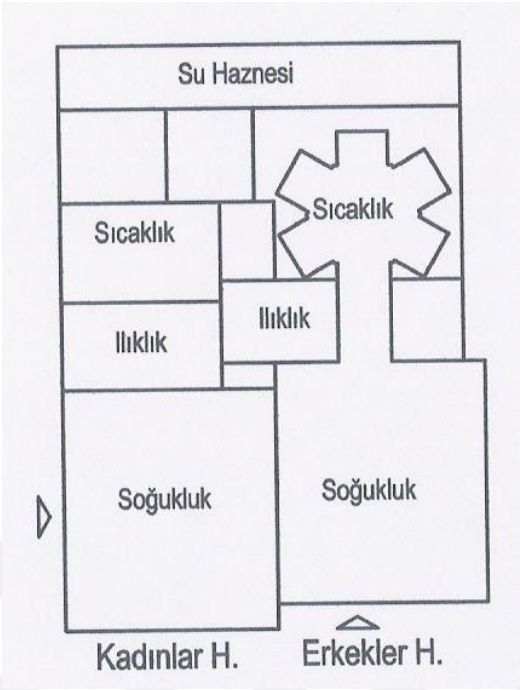
Özgün işlevini kaybeden ve mağaza olarak yeniden işlevlendirilen hamam yapılarından biri İstanbul'un Üsküdar ilçesinde, oldukça merkezi bir konumda yer almaktadır. Günümüzde Üsküdar iskelesine oldukça yakın bir konumda, Mihrimah Sultan Camii'nin hemen yanında yer alan bu hamam yapısı, Küçük Hamam olarak bilinmektedir (Şekil 3.22).

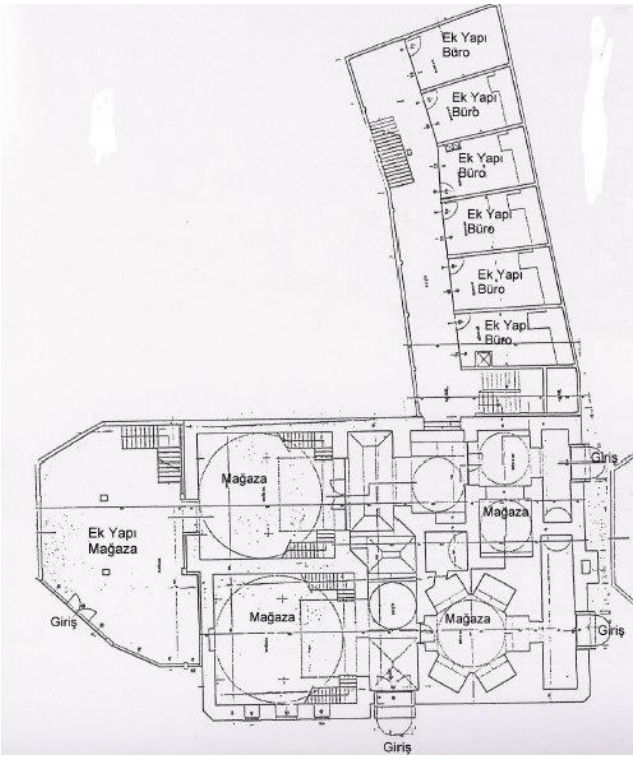
Şekil 3.22 Mağaza olarak işlevlendirilen Küçük Hamam (Cebioğlu, 2013)

1547 yılında Mihrimah Sultan tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmış olan hamam, çifte hamam plan şemasıyla inşa edilmiştir (Şekil 3.23). Döneminin en iyi hamamları arasında olduğu bilinen bu hamam yapısı için 1991 yılında restorasyon projesi geliştirilmiştir (Şen, 2008; Kuruçay, 2010). Restorasyon projesi kapsamında yapının soyunmalık kısımları mağaza olarak işlevlendirilmiştir. Sıcaklık kısımlarının da ayrı mağazalar olması öngörülmüştür. Kadın ve erkeklerin bölümlerinde yer alan ılıkların kaldırılmasına ve buranın, mağazaya çevrilen sıcaklık ve soyunmalık kısımları

arasında koridor işlevi görmesine karar verilmiştir. Ayrıca yapıya çeşitli eklerle daha fazla mağaza kazandırılması yönünde tasarım yapılmıştır (Şen, 2008) (Şekil 3.24).

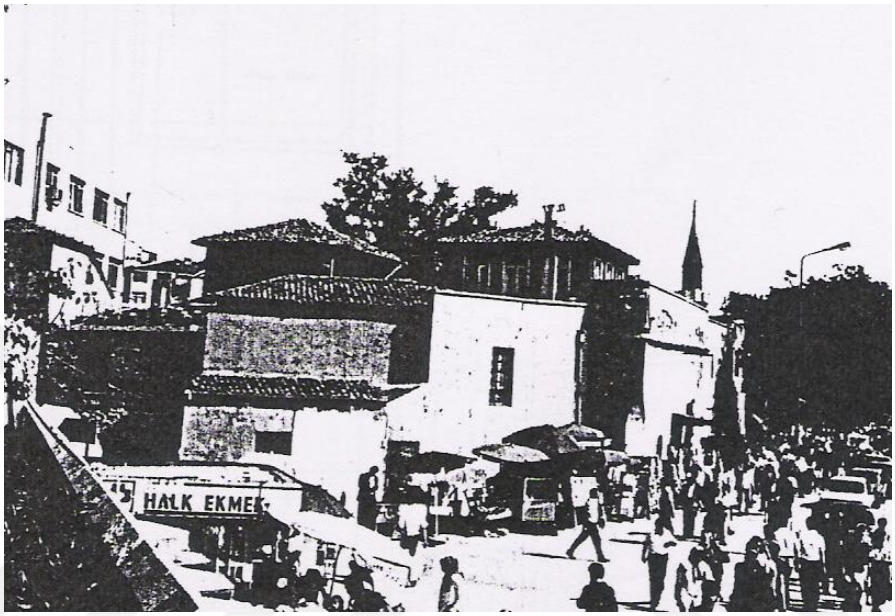

Şekil 3.23 Üsküdar Küçük Hamam'ın özgün plan şeması (Şen, 2008)

Şekil 3.24 Üsküdar Küçük Hamam'ın restorasyon projesinde plan şeması (Şen, 2008)

Restorasyon projesiyle mağaza olarak işlevlendirilen Küçük Hamam, 1991 yılında tamamen yıkılmıştır (Şekil 3.25). Betonarme olarak yeniden inşa edilen hamamın cepheleri taş ve tuğla ile kaplanmıştır. Restorasyon projesi esas alınarak inşa edilen yapıda, projede yer alan tüm kısımlar uygulanmamıştır (Şen, 2008) (Şekil 3.26).

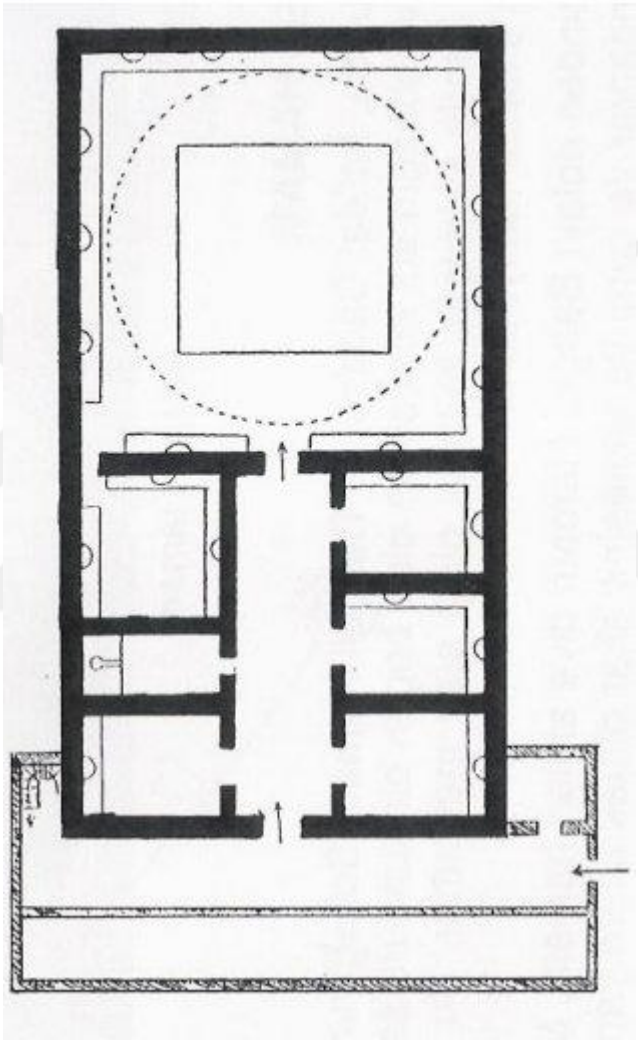

Şekil 3.25 Üsküdar Küçük Hamam'ın yıkılmadan önceki hâli (Şen, 2008)

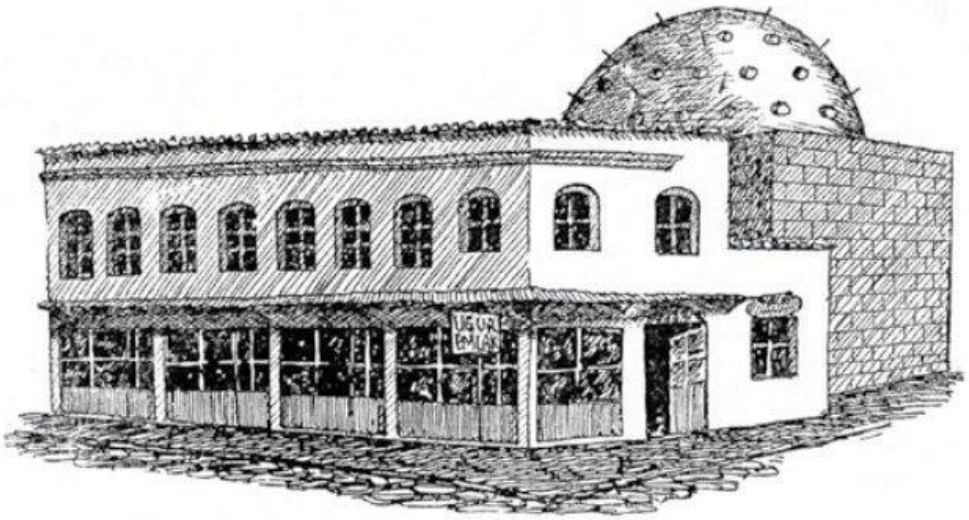

Şekil 3.26 Üsküdar Küçük Hamam'ın yıkılıp yeniden inşa edildikten sonraki durumu (Şen, 2008)

Mağaza olarak işlevlendirilen bir diğer hamam yapısı da Bakırköy Hamamı'dır (Şekil 3.27). 1601 yılında yaptırılan hamam tekli hamam olacak şekilde tasarlanmış; kendisiyle beraber yaptırılan Bakırköy Camii'nin vakfı olmuştur (Kuruçay, 2010). Zamanla birçok müdahaleye maruz kalan hamamın soyunmalık kısmı tamamen yok olmuş ve bu kısmın yerine kâgir bir yapı inşa edilmiştir (Şen, 2008) (Şekil 3.28).

Şekil 3.27 Bakırköy Hamamı'nın özgün plan şeması (Şen, 2008)

Şekil 3.28 Bakırköy Hamamı'nda yeniden yapılan camekânın yapıyla ilişkisi (Kuruçay, 2010)

Gördüğü onarımlar ve müdahaleler nedeniyle ait olduğu dönemin mimari özelliklerini yansıtmayan Bakırköy Hamamı, 1980'lerde kapatılmış ve 2001'de yapılan restorasyonla mağaza olarak yeniden işlevlendirilmiştir. Restorasyon çalışmaları sonucunda sıcaklık mekânı dışında tüm mekânlar yıkılmıştır (Şekil 3.29 ve Şekil 3.30)

Şekil 3.29 Bakırköy Hamamı'nın korunan sıcaklık mekanından restorasyon sonrası görünümü (Şen, 2008)

Şekil 3.30 Bakırköy Hamamı'nın restorasyon sonrası önden görünüşü (Şen, 2008)

Mağaza olarak yeniden işlevlendirilen Küçük Hamam, mekânsal oluşum ve hacimsel boyut anlamında değerlendirildiğinde yapının yıkılıp yeni işleve göre yeniden değerlendirilecek şekilde inşa edilmiş olması, özgün mekânsal ve hacimsel özelliklerini yansıtmamasına neden olmuştur. Bakırköy Hamamı'nın da soyunmalık mekânının yerine yapının mekânsal oluşum ve hacimsel boyutunu yansıtmayan, tamamen farklı bir yapı inşa edilmesi bu anlamda olumsuz bir durum ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde her iki yapının da işlevsel ilişkilerine dair kurgular, özgün durumuna göre büyük oranda değiştirilmiş ve yapıların karakteristik özelliklerine uygun olmayacak şekilde düzenlenmiştir. Ancak yapıların yer aldıkları konum bağlamında sahip oldukları yeni işlevi sürdürebildikleri görülmüştür.

3.3.2 Kültürel Amaçlı İşlevlendirilen Hamam Yapıları

Hamamlar, Osmanlı döneminde hem bedensel arınma için önemli mekânlar, hem de ticari getirisi olan işletmeler olarak işlev görmüştür. Ancak hamam mekânlarının yalnızca bedensel arınma için değil bir takım sosyal amaçlarla da kullanılması, bu yapıları kültürel anlamda da önemli hale getirmiştir. Özgün olarak kullanıldıkları dönemde çeşitli kültürel işlevler üstlenen hamam yapılarından günümüze ulaşan bir

bölümü, farklı kültürel amaçlarla yeniden işlevlendirilmiştir. Her kesimden kullanıcıya hitap edebilecek bu işlev ile hamam yapılarının korunması ve gelecek nesillere aktarılması hedeflenmiştir.

- Kültür Merkezi Olarak İşlevlendirilen Hamam Yapıları

Yaşam koşullarının değişmesiyle farklılaşan yerleşimlerde yer alan birçok yapı gibi hamamlar da bu değişimden önemli ölçüde etkilenmiştir. Genellikle yerleşim alanlarının çekirdek noktalarında yer alan hamamlar, yaşanan değişimlerle beraber günümüze kimi zaman etrafındaki yerleşim tamamen yok olmuş halde ulaşırken, kimi zaman da tamamen farklı ve modern bir yerleşimin arasında kalarak ulaşmıştır.

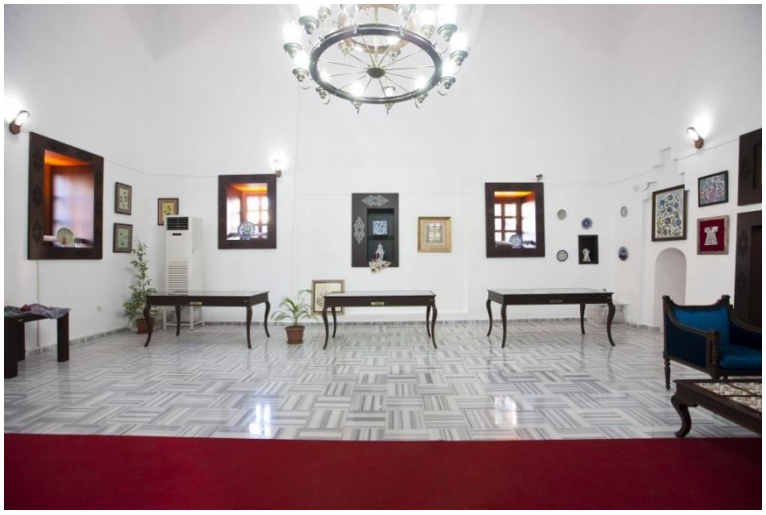
Değişen yaşam koşullarıyla beraber giderek modernleşen yerleşimlerin içinde kalarak günümüze ulaşan hamam yapıları yeniden işlevlendirildiklerinde, içinde bulundukları koşullar göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda günümüze ulaşan hamam yapılarından bazıları kültür merkezi olarak işlevlendirilmiştir.

Kültür merkezi olarak işlevlendirilen hamam yapılarından biri Bursa'da yer alan Emir Sultan Hamamı'dır (Şekil 3.31). Yeni işleviyle varlığını devam ettiren Emir Sultan Hamamı, cami, türbe, çeşme, mezarlık ve dergâhtan oluşan bir külliyenin içinde yer almaktadır. 1542 yılından önce inşa edildiği bilinen bu yapı, tekli hamam olarak tasarlanmıştır (Baykal, 1983). Belli dönemlerde bazı mekânları onarımlar geçiren hamam, 1980'li yılların sonunda işletilemediği için kapatılmıştır (Şehitoğlu, 2008).

Şekil 3.31 Bursa Emir Sultan Hamamı genel görünümü (Emir Sultan Hamamı, b.t.)

2012 yılında restorasyonu tamamlanan ve kullanıma açılan Emir Sultan Hamamı, kültür merkezi olarak, benzer mekânsal kurgu fakat farklı kullanımla yeniden işlevlendirilmiştir. Yeni kullanımı incelendiğinde, hamam olarak kullanılırken yıkanma dışındaki sosyal aktivitelere hizmet etme anlamında en yoğun kullanılan sıcaklık mekânındaki bu kullanım yoğunluğu, hemen hemen diğer tüm mekânlara yayılmıştır. Soğukluk kısmı bir karşılama ve sergi mekânı olarak değerlendirilmiş; ılıklık ve sıcaklık kısımları ise kültür merkezinde gerçekleştirilecek aktivitelerin çeşidine göre yine yoğun bir kullanıma tahsis edilmiştir. Bu anlamda bakıldığında hamam olarak işlevliyken daha az yoğunlukta kullanılan ılıklık mekânının kültür merkezi işlevinde bir miktar daha öne çıktığı; soğukluk mekânının ise hamam işlevinde olduğu gibi karşılamam mekânı olma özelliğini korurken sergi özelliğiyle de zenginleştirilip kullanımının yoğunlaştığı görülmektedir (Şekil 3.32 ve Şekil 3.33).

Şekil 3.32 Yeni işleviyle Bursa Emir Sultan Hamamı karşılama mekânı (Emir Sultan Hamamı, b.t.)

Şekil 3.33 Kültür merkezi olan hamam yapısında gerçekleştirilen atölye çalışması (Emir Sultan Hamamı, b.t.)

Kültür merkezi olarak yeniden işlevlendirilerek günümüze kazandırılan bir diğer hamam yapısı da Bursa İncirli Hamamı'dır (Şekil 3.34). İncirli Hamamı'nın 1497 yılından önce yaptırıldığı bilinmektedir (Kepecioğlu, 1935). Tekli hamam olma özelliğine sahip İncirli Hamamı, tarihsel süreç boyunca defalarca kez yanmış, kısmen yıkılmış ve onarımlar geçirmiştir. 1985'teki yangının ardından da kapatılmıştır (Şehitoğlu, 2008). Gördüğü hasarlar ve onarımlar nedeniyle özellikle detay anlamında özgün halinden uzaklaşan hamam için 2010 yılında yakın çevresiyle beraber çalışma başlatılmıştır. 2013 yılında kültür merkezi işleviyle hizmet vermeye başlayan hamam yapısında mesleki eğitimler, sosyal ve kültürel aktiviteler, sergiler

gibi kullanımların yanı sıra vakıflar, dernekler, okullar ve sivil toplum kuruluşları tarafından özel kullanımlar da gerçekleştirilmiştir (Fidan ve Durmaçalış, 2013).

Şekil 3.34 Bursa İncirli Hamamı'nın restorasyondan önceki durumu (İncirli Hamamı, b.t.)

İncirli Hamamı'nın kültür merkezi olarak kullanımında, mekânsal kullanım yoğunluğunun yapı içindeki aktiviteye göre değiştiğini söylemek mümkündür. Ancak hamam olarak kullanıldığı dönemdeki gibi, sosyal aktivitelerin sıcaklıkta yoğunlaşması şeklindeki bir durum yerine günümüz sosyal aktivitelerinin yapı mekânları içerisinde dağılması söz konusudur. Dolayısıyla aktiviteye göre kimi zaman soğukluk ve ılıklık mekânları da sıcaklık mekânı kadar yoğun bir biçimde kullanılmaktadır (Şekil 3.35 ve Şekil 3.36).

Şekil 3.35 Kültür merkezi işlevli Bursa İncirli Hamamı'nın iç mekânı (İncirli Hamamı, b.t.)

Şekil 3.36 Kültür merkezi işlevli Bursa İncirli Hamamı'nda düzenlenen bir sergi (İncirli Hamamı, b.t.)

Kültür merkezi olarak yeniden işlevlendirilen hamam yapıları mekânsal oluşum anlamında incelendiğinde Bursa Emir Sultan Hamamı'nda yeni işlevin, yapının özgün mekânsal oluşumuyla uyumlu bir şekilde sürdürüldüğü belirtilebilir. İncirli Hamam'da ise bu durum belli dönemlerde yapının kullanıldığı farklı kültürel aktivitelere göre değişiklik gösterebilmektedir. Yapıların hacimsel boyutları anlamında ise her iki hamam yapısında da yeni işlev, yapıların karakteristik özelliklerini koruyacak şekilde düzenlenmiştir. Yapıların işlevsel ilişkilerine dair kurgu incelendiğinde özgün işlevde olduğu gibi yeni işlevde de soyunmalık mekânlarının bu bağlamda ön plana çıktığı ancak sıcaklık mekânlarının daha az önem kazandığı görülmüştür. Yapıların yer aldığı konum anlamında da yeni işlev, her iki yapıda da olumlu olarak değerlendirilmiştir.

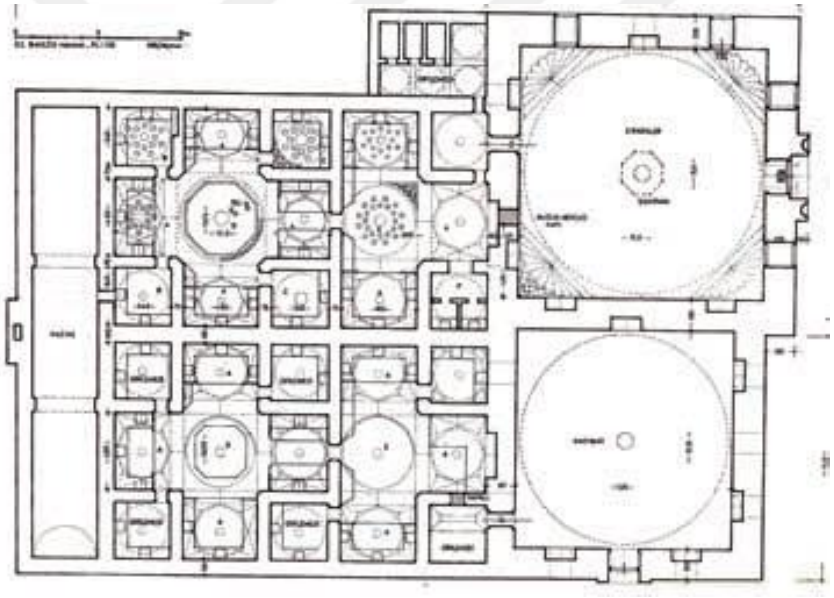
- Müze Olarak İşlevlendirilen Hamam Yapıları

Günümüze ulaşan hamam yapılarına verilen kültürel işlevlerden biri de müzedir. Hamam yapıları, özgün işlevleri itibariyle özellikle sosyal ve kültürel anlamda oldukça önemli bir görev üstlenmelerinden dolayı müze olarak yeniden işlevlendirildiklerinde genel olarak yine özgün işlevleri olan hamam kültürünü yansıtacak şekilde düzenlenmişlerdir. Bu bağlamda müze olarak işlevlendirilen hamam yapılarının büyük bir bölümü Türk hamam geleneklerini anlatan hamam müzeleri haline gelmiştir.

Müze olarak işlevlendirilen en büyük ölçekli hamam yapılarından biri İstanbul 2. Beyazıt Hamamı'dır (Şekil 3.37). 1501-1506 yılları arasında yaptırıldığı düşünülen cami, medrese ve imaretten oluşan külliyenin bir parçası olan hamam, günümüzde batısında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, doğusunda ise İstanbul Üniversitesi Merkez kütüphanesi olacak şekilde konumlanmıştır (Eyüpgiller, Özgen, Ersen ve Barlık, 2004). Oldukça büyük ölçekli olan 2. Beyazıt Hamamı, çifte hamam olacak biçimde tasarlanmıştır (Şekil 3.38).

Şekil 3.37 Restorasyon çalışmaları öncesinde 2. Beyazıt Hamamı (Yüksel ve Bülbül, 2010)

Şekil 3.38 2. Beyazıt Hamamı plan şeması (Yüksel ve Bülbül, 2010)

1930'lara kadar özgün işlevini sürdürdüğü bilinen 2. Beyazıt Hamamı, daha sonra depo, atölye gibi farklı işlevlerle kullanılmıştır. Bu kullanımlar sırasında yağmaya ve hırsızlıklara maruz kalan yapı için 2002 yılından itibaren restorasyon projeleri hazırlanmaya başlanmıştır (Kuruçay, 2010) (Şekil 3.39). Süreç içinde kültürel amaçlı farklı işlevlerle değerlendirilmesi planlanan yapı, 2015 yılında Türk Hamam Kültürü Müzesi adıyla hamam kültürünü gelecek nesillere aktarmak üzere kullanılmaya başlamıştır (Şekil 3.40).

Şekil 3.39 2. Beyazıt Hamamı restorasyonu sırasında yenilenen kubbe mukarnasları (Eyüpgiller, 2010)

Şekil 3.40 Restorasyon sonrası 2. Beyazıt Hamamı (2. Beyazıt Hamamı, b.t.)

Müze olarak işlevlendirilen bir diğer Osmanlı dönemi hamam yapısı da Gaziantep'te yer almaktadır (Şekil 3.41). Lala Mustafa Paşa tarafından yaptırılan ve Paşa Hamamı olarak bilinen yapı, 1577 yılında inşa edilmiştir. 2015 yılında Gaziantep Belediyesi tarafından restore edilen hamam, Gaziantep'te bilinen Osmanlı dönemi hamam kültürünü yansıtan bir müze haline getirilmiştir. Çeşitli balmumu heykellerle de hamam kültürünün yapı içerisinde yansıtılması sağlanmıştır. Gaziantep Hamam Müzesi, b.t.)

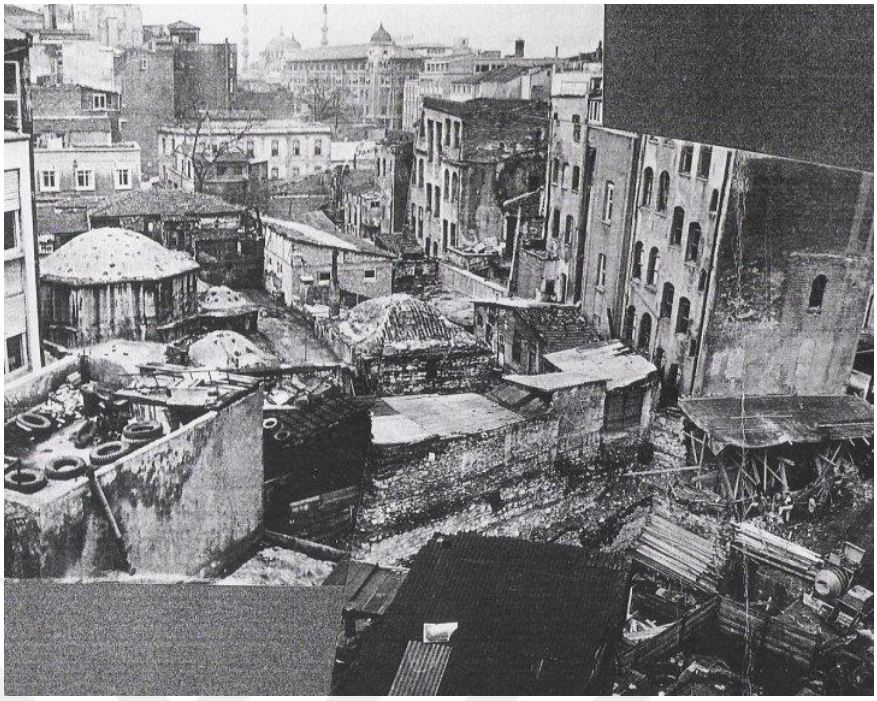

Şekil 3.41 Gaziantep Paşa Hamamı'nın restorasyon sonrası iç mekânı (Gaziantep Paşa Hamamı, b.t.)

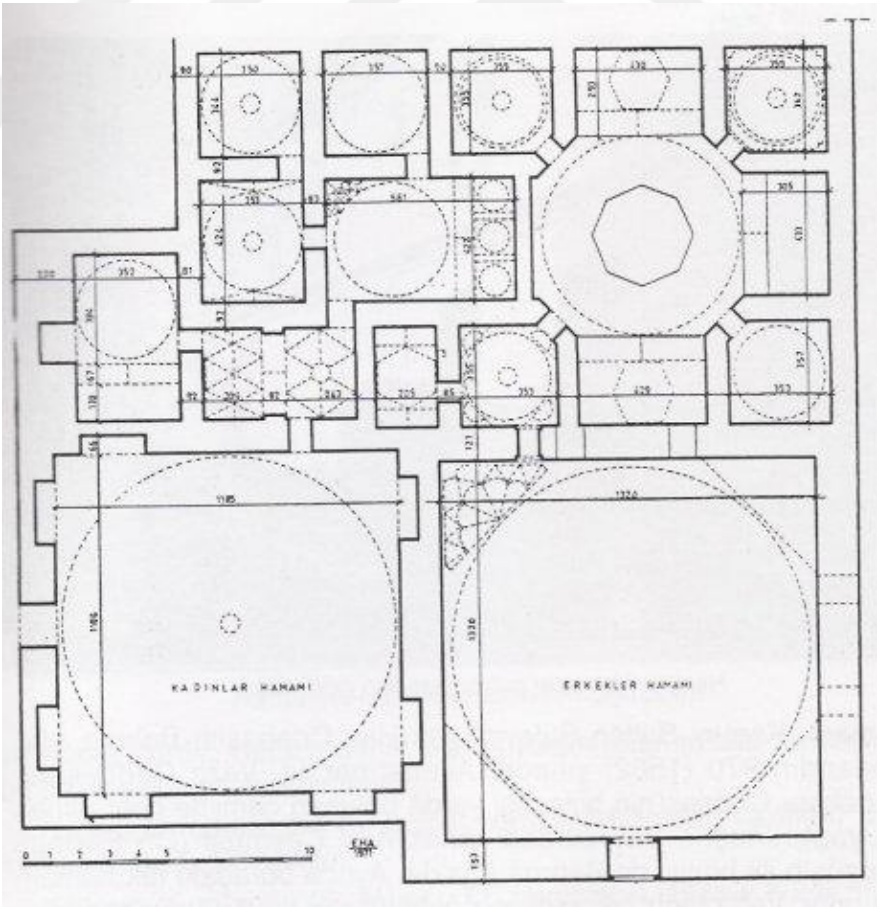
Müze olarak işlevlendirilen hamam yapıları, ait oldukları dönemin hamam kültürünü yansıtacak şekilde düzenlendikleri için yapının mekânsal oluşumu, hacimsel boyutları, işlevsel ilişkilerine dair kurgu ve yer aldığı konum anlamında da özgün işlev ve karakteristik özellikler gözetilerek düzenlenmiş olumlu örneklerdir.

- Gösteri Merkezi Olarak İşlevlendirilen Hamam Yapıları

Kültürel amaçlı işlevlendirilen hamam yapılarından bazıları, çeşitli gösterilerin sahnelenebileceği şekilde düzenlenerek gelecek nesillere aktarılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde yeniden işlevlendirilen ve gösteri merkezi olarak günümüze kazandırılan en önemli hamam yapılarından biri İstanbul Sirkeci'de yer alan Hoca Paşa Hamamı'dır (Şekil 3.42 ve Şekil 3.43).

Şekil 3.42 Restorasyondan önce Hoca Paşa Hamamı'nın genel görünümü (Şen, 2008)

Şekil 3.43 Hoca Paşa Hamamı'nın restitüsyon planı (Şen, 2008)

Oldukça büyük ölçekli bir çifte hamam yapısı olan Hoca Paşa Hamamı, 1988'de kapatılarak restore edilmeye başlamıştır. Daha sonra yeniden müdahale edilen yapının günümüzdeki durumuna ulaşmasında bölgede yapılan kentsel dönüşüm çalışmaları da etkili olmuştur (Kuruçay, 2010). Yapının bir bölümü çeşitli gösterilerin sahneleneceği bir merkez olarak; bir bölümü de çarşı olarak yeniden işlevlendirilmiştir (Şekil 3.44). Gösteri merkezi olarak yeniden işlevlendirilen mekânlar kadınlar ve erkekler bölümünün soğukluk mekânlarıdır (Şekil 3.45). Bu mekânlardan bir tanesi gösteri merkezinin ana bölümü, diğeri ise fuayesi olarak düzenlenmiştir. Ilıklık ve sıcaklık bölümleri ise çarşı işleviyle değerlendirilmiştir. Yeniden işlevlendirme sırasında hamama ek bir bölüm inşa edilmiş ve göbek taşı, mermer şadırvan gibi bir takım öğeler günümüze ulaşamamıştır (Kuruçay, 2010).

Şekil 3.44 Hoca Paşa Hamamı'nın gösteri merkezi olarak kullanımı (Hodjapasha, b.t.)

Şekil 3.45 Gösteri merkezi olarak kullanılan Hoca Paşa Hamamı'nda fuaye (Hocapaşa Hamamı, b.t.)

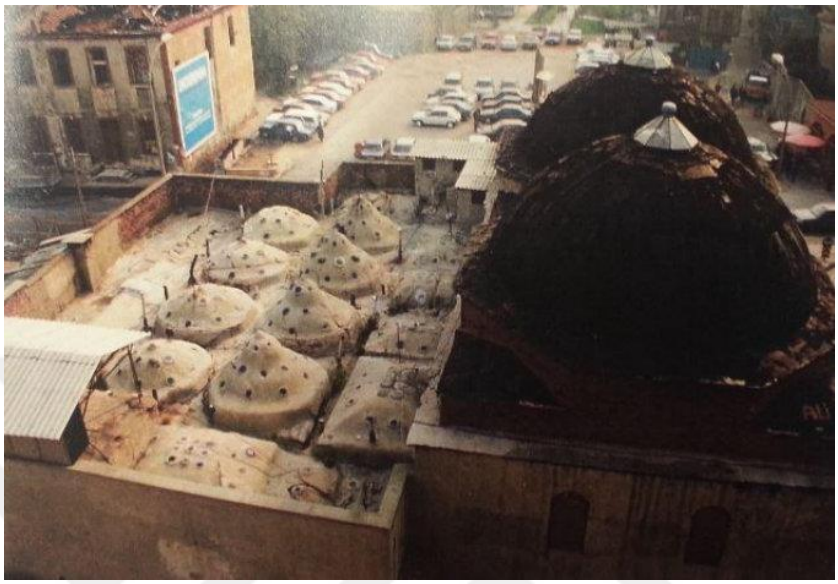
Gösteri merkezi olarak yeniden işlevlendirilen Hoca Paşa hamamında mekânsal oluşum incelendiğinde, yeni işlevde soyunmalık mekânlarının ön plana çıkarılarak tek hacim halinde korunduğu ancak diğer mekânların göz ardı edildiği ve mekânlar arası ilişkilerin koparıldığı görülmüştür. Hacimsel boyutlar anlamında ise soyunmalık mekânlarının yapıdaki en büyük hacimler olarak yoğun bir kullanıma sahip olması olumlu iken; diğer mekânların tamamen geri planda kalması bu bağlamda olumsuz bir duruma neden olmuştur. Benzer şekilde yapının işlevsel ilişkilerine dair kurgu yalnızca soyunmalık mekânı üzerinden kurularak diğer mekânlar göz ardı edilmiş; ancak yapının yer aldığı konum itibariyle de yeni işlev uyumlu olarak değerlendirilmiştir.

3.3.3 Diğer Amaçlarla İşlevlendirilen Hamam Yapıları

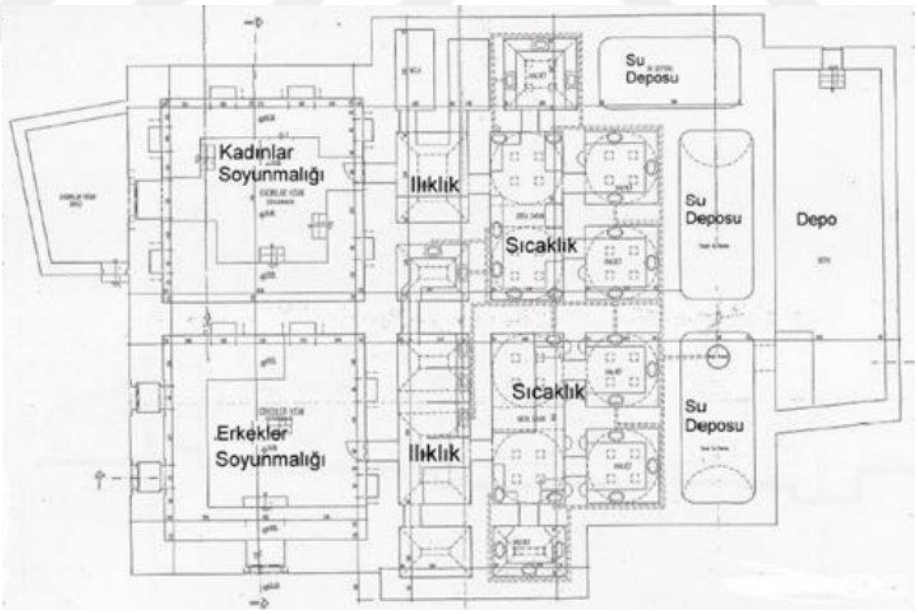
Hamam yapıları, yıkanma amacı başta olmak üzere çok yönlü olarak kullanılmalarından dolayı farklı fonksiyonlara ev sahipliği yapabilen mekânlar haline gelmiştir. Bu bağlamda günümüze ulaşmayı başaran hamamlar, yeniden işlevlendirildiklerinde yapısal ve çevresel koşullar göz önünde bulundurularak değişik ihtiyaçlara cevap verir hale gelmiştir.

Yeniden işlevlendirilerek özgün işlevi dışında farklı bir işlevle yeniden kullanılan önemli Osmanlı dönemi hamam yapılarından bir tanesi İstanbul Ortaköy Hamamı'dır

(Şekil 3.46 ve Şekil 3.47). Çevresel, sosyal ve kültürel olarak birçok farklı etki altında kalan Ortaköy Hamamı, özgün işlevini kaybettiği andan günümüze kadar farklı işlevlere ev sahipliği yapmıştır (Demirdal, 2014).

Şekil 3.46 Restorasyondan önce Ortaköy Hamamı (Demirdal, 2014)

Şekil 3.47 Ortaköy Hamamı restitüsyon planı (Demirdal, 2014)

Asıl adı Hüsrev Kethüda Hamamı olan Ortaköy Hamamı önemli bir Mimar Sinan eseridir. Çifte hamam tipindeki yapı, 1990'lara kadar özgün işlevini sürdürmüş, daha sonra kullanılmamaya başlamıştır (Demirdal, 2014). 2001 yılında restore edilen yapı,

form olarak dönemini yansıtmaya devam etmiş ancak sergi salonu, antika satış mağazası ve kafe-bar gibi farklı işlevlere ev sahipliği yapmıştır (Kuruçay, 2010) (Şekil 3.48).

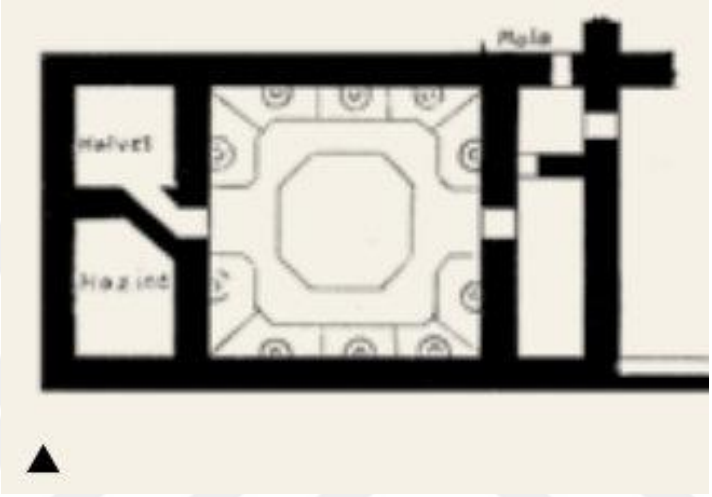
Şekil 3.48 Kafe olarak kullanıldığı sırada Ortaköy Hamamı (Demirdal, 2014)

Uzun süre farklı işlevlerle kullanımı devam eden Ortaköy Hamamı, 2011 yılında yeniden restore edilmiş ve tasarım atölyesi olarak işlevlendirilmiştir (Şekil 3.49). Yapı günümüzde de bu işlevini sürdürmektedir.

Şekil 3.49 Günümüzde tasarım atölyesi olarak kullanılan Ortaköy Hamamı (Ortaköy Hamamı, b.t.)

Günümüze ulaşan ve özgün işlevini yitirerek farklı bir amaçla yeniden işlevlendirilen bir diğer hamam yapısı da İstanbul Sefa Hamamı'dır (Şekil 3.50). Topkapı mahallesinde yer alan hamam yapısının ne zaman yapıldığı ve kime ait olduğu bilinmemekle beraber Osmanlı vakıf mallarının kaydedildiği tahrir defterlerine göre 2. Beyazıt dönemine ait olabileceği düşünülmüştür (Kuruçay, 2010).

Şekil 3.50 Sefa Hamamı planı (Kuruçay, 2010)

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Müdürlüğü, Sefa Hamamı'nı restore edilmesi şartıyla Doğa Koleji'ne devretmiştir (Kuruçay, 2010). 2010 yılında eğitim hayatına başlayan okul kompleksine dâhil edilen hamam yapısı, okula ait idare ve etkinlik birimi olarak yeniden işlevlendirilecek şekilde restore edilmiştir (Şekil 3.51 ve Şekil 3.52).

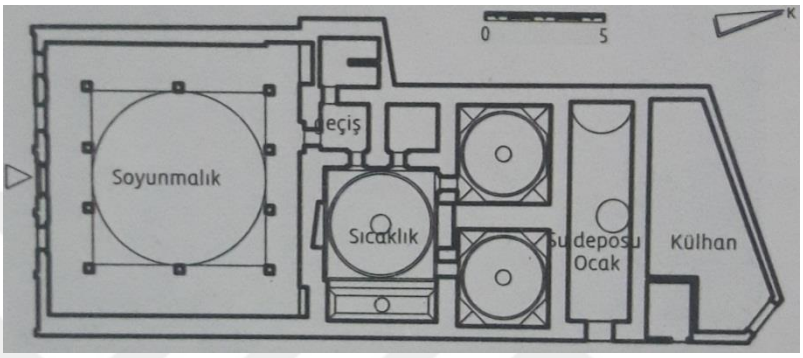
Şekil 3.51 Restorasyonun ardından Sefa Hamamı'nın yeni işleviyle kullanılan iç mekânı (Topkapı Doğa Koleji, b.t.)

Şekil 3.52 Sefa Hamamı'nın atölye olarak düzenlenen bölümü (Topkapı Doğa Koleji, b.t.)

Bursa'da yer alan Reyhan Paşa Hamamı, günümüze yeniden işlevlendirilerek ulaşan bir diğer Osmanlı Dönemi hamamıdır (Şekil 3.53). Yapının 1433 yılında yaptırıldığı bilinmektedir (Kepecioğlu, 1935). Tek hamam düzeninde inşa edilen hamam, küçük boyutlu bir yapıya sahiptir (Şehitoğlu, 2008). 1484 yılında oldukça yüksek bir bedelle onarılan hamam yapısı, 1969 yılında da harap bir durumdayken tekrar onarım görmüştür (Ayverdi, 1989). Restore edilip günümüzdeki durumuna

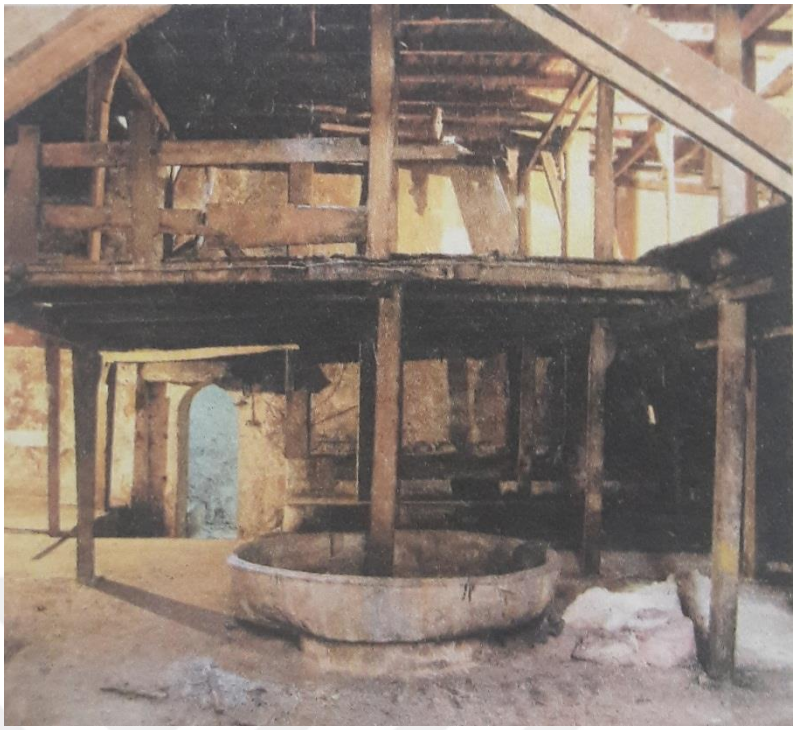
ulaşmadan önce yapı depo olarak kullanılmış, oldukça bakımsız bırakılmış ve çevresindeki yapıların arasında tek katlı sıradan bir yapı görünmeye başlamıştır (Şehitoğlu, 2008) (Şekil 3.54 ve Şekil 3.55). Restorasyonun ardından yeniden işlevlendirilen Reyhan Paşa Hamamı, 2015 yılından itibaren bir sivil toplum kuruluşu olan Yeşilay şubesi hizmet binası olarak kullanılmaya başlamıştır (Şekil 3.56).

Şekil 3.53 Reyhan Paşa Hamamı'nın plan şeması (Şehitoğlu, 2008)

Şekil 3.54 Reyhan Paşa Hamamı'nın restorasyon öncesi durumu (Reyhan Paşa Hamamı, b.t.)

Şekil 3.55 Reyhan Paşa Hamamı'nın restorasyondan önce soyunmalık mekânı (Şehitoğlu, 2008)

Şekil 3.56 Reyhan Paşa Hamamı'nın restorasyondan sonra soyunmalık mekânı (Reyhan Paşa Hamamı, b.t.)

Yapının mekânsal oluşumu anlamında Ortaköy Hamamı, tasarım atölyesi olarak karakteristik özellikleri göz önünde bulundurularak değerlendirilmiştir. Sefa Hamamı ve Reyhan Paşa Hamamı'nın ise bu bağlamda soyunmalık mekânının ön plana çıkıyor olması, diğer mekânların oluşumunu olumsuz etkilemektedir. Hacimsel boyutlar anlamında ise üç örnekte de özgün işlevde olduğu gibi soyunmalığın öne çıktığı görülmektedir. İşlevsel ilişkilere dair kurgu incelendiğinde Ortaköy Hamamı'nda yeni işlev, yapının karakteristik kurgusu ile uyumlu iken diğer iki örnekte bu durumun sağlanamadığı belirtilebilir. Ancak üç yapı da yeni işlev bağlamında yer aldıkları konumla uyumlu olarak değerlendirilebilir.

3.4 Bölüm Sonucu

Günümüze ulaşan ve ait oldukları dönemin özelliklerini yansıtan bazı yapılar, inşa edildikleri tarihten günümüze uzanan süreç boyunca özgün işlevlerini yitirmiş ve koruma sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Yasal, ekonomik, sosyal, kültürel ve doğal nedenlerden kaynaklanan bu sorunlar, yapıların bozulma sürecini hızlandırmıştır.

Karşılaşılan koruma sorunları ile birlikte özgün işlevini yitiren yapıların gelecek nesillere aktarılabilmesinde etkili olan müdahale biçimlerinden bir tanesi yeniden işlevlendirmedir. Fiziksel varlığını devam ettiren yapıların, varlıklarını gelecekte de sürdürebilmeleri için başvurulan bu yaklaşım, hem Dünya genelinde hem de ülkemizde çeşitli yasa ve tüzüklerle tanımlanarak desteklenmiştir.

Osmanlı Döneminden günümüze ulaşan hamam yapıları da büyük çoğunlukla fiziksel varlıklarını korumuş ancak özgün işlevlerini yitirmiştir. Bu yapıların bazıları, geleceğe aktarılabilmeleri bağlamında yeniden işlevlendirilmiştir. Özellikle İstanbul ve Bursa'da görülen yeniden işlevlendirilmiş hamam yapılarına Gaziantep gibi içinde bulundukları bölgenin önemli yerleşimleri olan ve hamam kültürünün önem kazandığı kentlerde de rastlanmaktadır.

Yeniden işlevlendirilen Osmanlı Dönemi hamam yapıları, yapının mekânsal oluşumu, hacimsel boyutları, işlevsel ilişkilerine dair kurgu ve yapının yer aldığı konum bağlamında genel olarak değerlendirildiğinde, yapı karakteristiğinin korunması ve yeni işlevin yapıyla uyumu anlamında olumlu veya yeniden değerlendirilebilir olarak şekildeki gibi ifade edilebilir (Şekil 3.57):

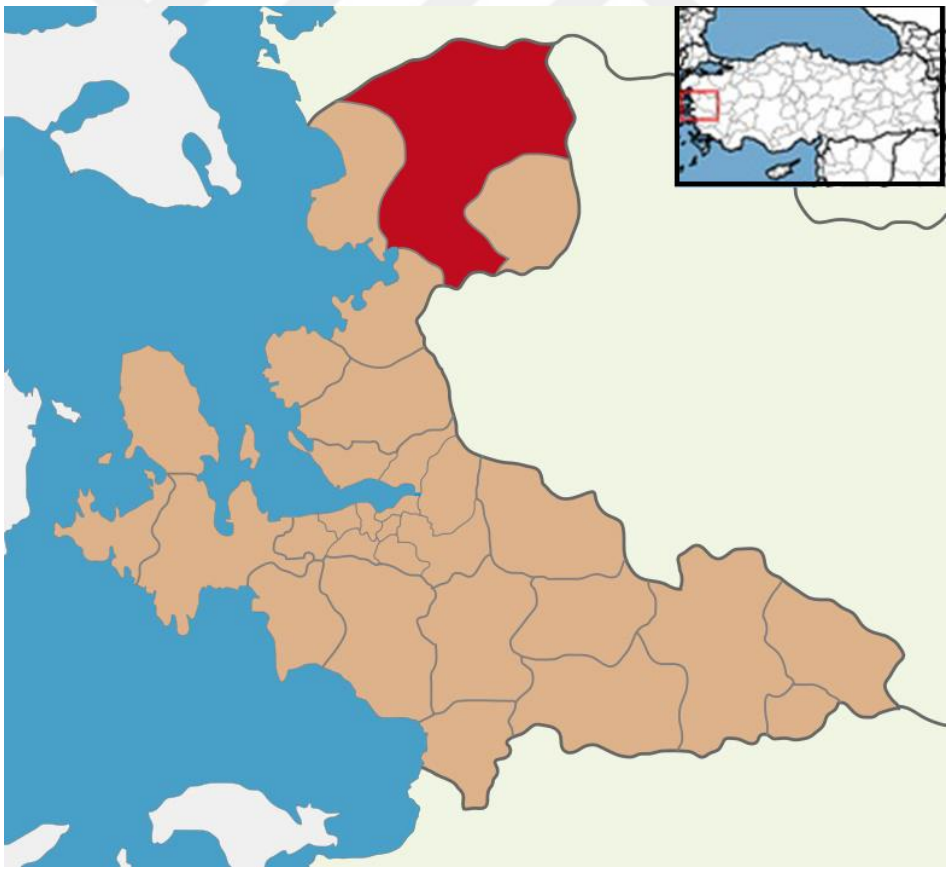
YENİDEN İŞLEVLENDİRİLEN HAMAM YAPILARI	YAPININ MEKANSAL OLUŞUMU	YAPININ HACİMSEL BOYUTLARI	YAPININ İŞLEVSEL İLİŞKİLERİNE DAİR KURGU	YAPININ YER ALDIĞI KONUM
TİCARİ OLARAK İŞLEVLENDİRİLEN HAMAM YAPILARI (ÇARŞI OLARAK, RESTORAN, BAR OLARAK, MAĞAZA OLARAK)	Soyunmalık mekânının genel olarak diğer mekânlara göre öne çıkması ve yapıların karakteristik özelliklerinin bozulması nedeniyle YENİDEN DEĞERLENDİRİLMELİDİR.	Özgün işlevde olduğu gibi soyunmalık mekânının hacimsel anlamda korunması OLUMLU ancak diğer mekânların tamamen geri planda kalması nedeniyle YENİDEN DEĞERLENDİRİLMELİDİR.	Yapının karakteristik özellikleri göz önünde bulundurularak yeni işlevin kullanımına dair ilişkiler oluşturulduğundan genel olarak OLUMLUDUR.	Yeni işlevler yapıların bulunduğu konum göz önünde bulundurularak uyumlu bir şekilde seçildiği için OLUMLUDUR.
KÜLTÜREL AMAÇLI İŞLEVLENDİRİLEN HAMAM YAPILARI (KÜLTÜR MERKEZİ OLARAK, MÜZE OLARAK, GÖSTERİ MERKEZİ OLARAK)	Farklı aktivitelere göre kullanımda değişiklikler göstermekle birlikte genel anlamda OLUMLU ancak sıcaklık ve ılıklık mekânlarının kısmen geri planda kalması nedeniyle YENİDEN DEĞERLENDİRİLMELİDİR.	Özgün işleve uygun olarak hacimsel boyutların korunmuş olması nedeniyle OLUMLUDUR.	Yapının özgün işlevindeki kurgu göz önünde bulundurularak yeni işlevin kurgusu buna göre oluşturulduğundan OLUMLUDUR.	Yeni işlevler yapıların bulunduğu konum göz önünde bulundurularak uyumlu bir şekilde seçildiği için OLUMLUDUR.
DİĞER AMAÇLARLA İŞLEVLENDİRİLEN HAMAM YAPILARI (TASARIM ATÖLYESİ OLARAK, EĞİTİM YAPISI EK BİNASI OLARAK, SİVİL TOPLUM KURULUŞU ŞUBESİ OLARAK)	Ilıklık ve sıcaklık mekanlarının genel olarak geri planda kalıyor olması nedeniyle YENİDEN DEĞERLENDİRİLMELİDİR.	Hacimsel olarak mekânlar korunup bölünmeden değerlendirildiği için OLUMLUDUR.	Yapıların özgün işlevsel kurgusu kısmen değiştirildiği için genel olarak YENİDEN DEĞERLENDİRİLMELİDİR.	Yeni işlevler yapıların bulunduğu konum göz önünde bulundurularak uyumlu bir şekilde seçildiği için OLUMLUDUR.

Şekil 3.57 Yeniden işlevlendirilen hamam yapılarının farklı etkenler üzerinden değerlendirilmesi (Ulkü Altınoluk (1998)'tan yararlanılarak hazırlanmıştır)

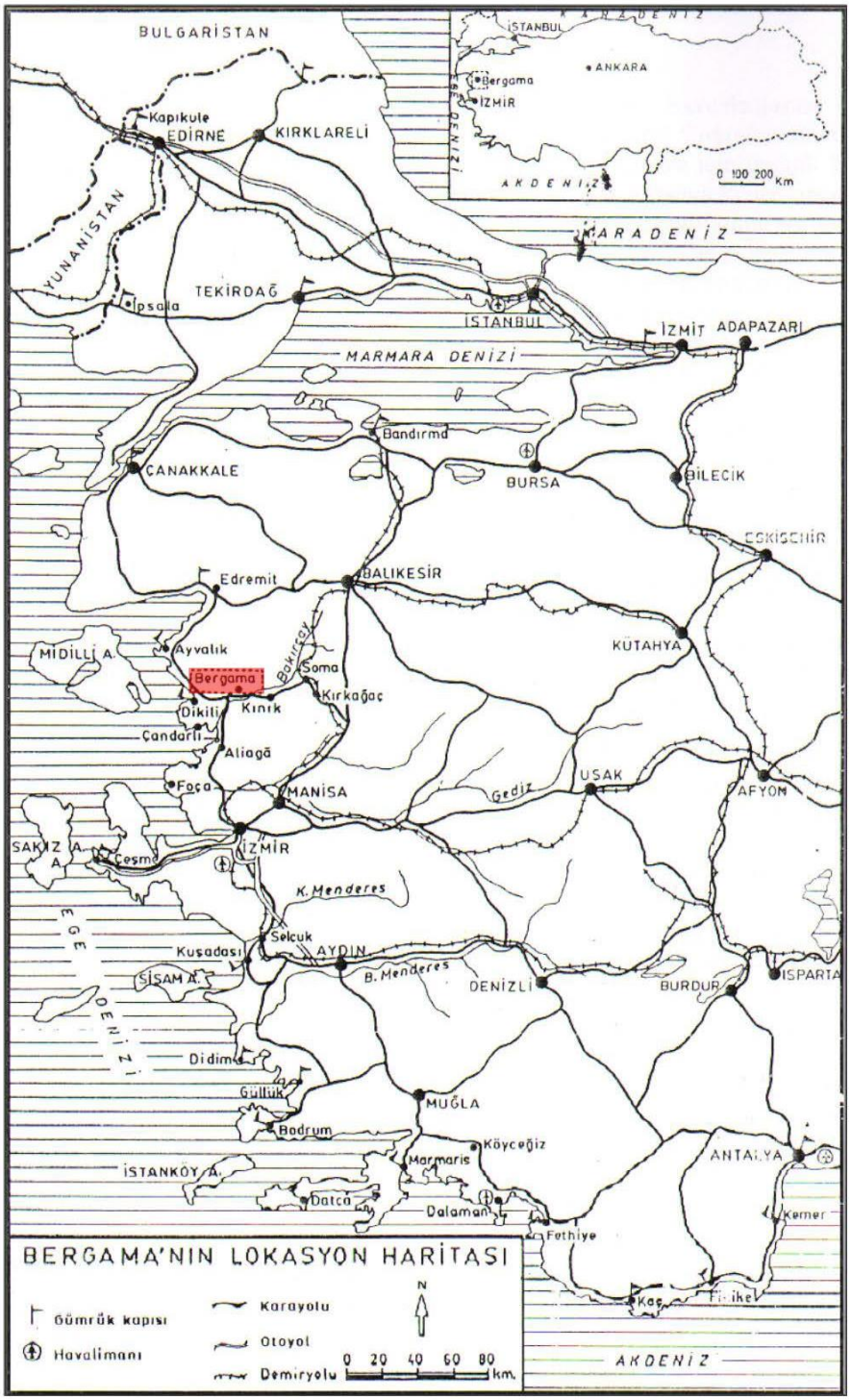
BÖLÜM DÖRT
BERGAMA'DA OSMANLI DÖNEMİ HAMAM YAPILARI

4.1 Bergama'nın Tarihsel Süreçteki Gelişimi

Bergama, Ege Bölgesi'nin kuzeybatısında ve Bakırçay ovasının ortasına yakın bir bölgede, Madra dağının eteklerinde yer alan, İzmir iline bağlı bir ilçedir (Günay, 1999) (Şekil 4.1 ve Şekil 4.2). Ege denizi ve Çandarlı körfezine 25-30 kilometre mesafede bulunan Bergama, genellikle Akdeniz iklimi etkisinde olan, oldukça eski bir yerleşim bölgesidir (Günay, 1999; Koçman, 1993). Yapılan kazılarda tarihinin Neolitik çağa kadar uzandığı anlaşılan Bergama'nın, milattan önce 8. yüzyıldan itibaren iskân edilmeye başladığı düşünülmektedir (Bayatlı, 1959; Pekman, 1970).

Şekil 4.1 Bergama'nın İzmir içindeki konumu (Bergama, b.t.)

Şekil 4.2 Bergama lokasyon haritası (Emekli, 2001; Karcılı, 2009)

Farklı kültür ve medeniyetlerin etkisinde uzun yıllar geçiren Bergama, günümüze çok katmanlı bir yerleşim bölgesi olarak ulaşmıştır. Çok katmanlı yerleşimler, eski tarihlerden itibaren sürekli yerleşim alanı olarak kullanılmış ve günümüzde de bu kullanımı devam eden; aynı zamanda bu sürekli kullanımın izlerini gerek yeraltında

gerekse yer üstünde yansıtan alanlardır (Bilgin Altınöz, 2002). Bu bağlamda Bergama'yı oluşturan katmanları antik döneme ve Bizans dönemine, Türk-İslam dönemine ve Cumhuriyet dönemine ait olarak incelemek mümkündür.

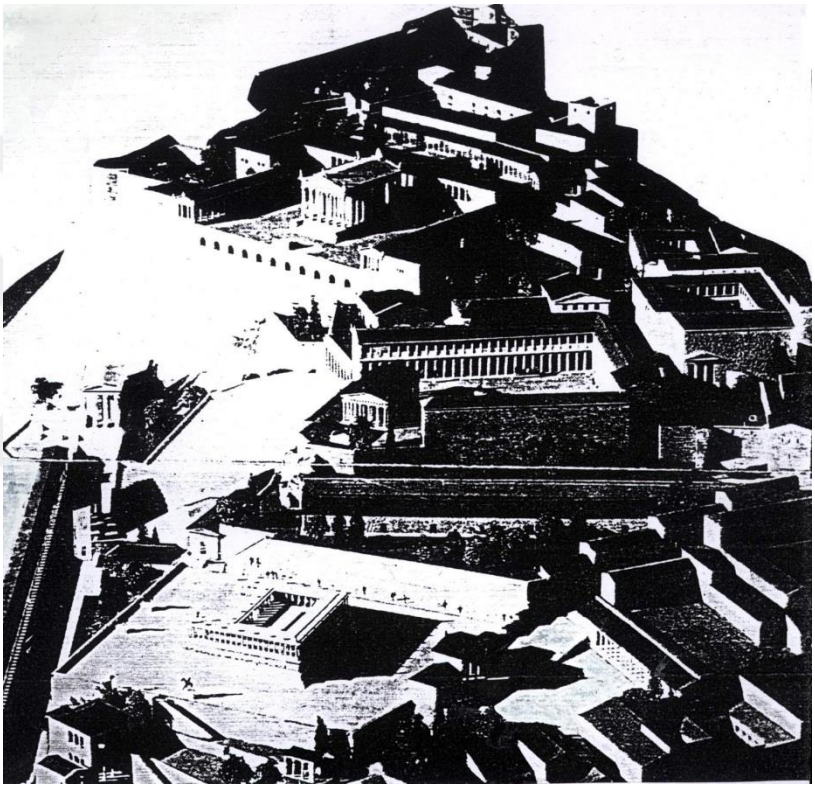
4.1.1 Antik Dönem ve Bizans Dönemi

Ege bölgesinde Yortan, Babaköy ve Truva ile beraber yazılı tarihten öncesine ait kültürün önemli noktalarından bir tanesi olan Bergama'nın oldukça köklü bir geçmişi bulunmaktadır (Birim, 2000). Tarih boyunca konumu, nüfus yoğunluğu, kültürel geçmişi, ekonomik potansiyelleri ve ulaşım ağı nedeniyle kuzey Ege'de önemli bir metropol haline gelen Bergama'nın ilk adı Pergamos-Pergamon'dur (Taşkın,1992; Bayatlı,1996). Kale ya da hisar anlamına gelen bu isim, Doğu Akdeniz yöresinde kullanılan Anadolu kökenli en eski dile aittir (Tunçer, 2009).

Bakırçay'a akan Selinos ve Kestel çayları arasında yaklaşık 300 metre yükseklikte kurulan Bergama, kuruluşuna dair birçok farklı efsane bulunan eski bir yerleşimdir (Bayatlı, 1949; Radt, 2001; Sargın,2011). Ancak kaynaklara göre önce Frigya, Milattan önce 7. yüzyıldan itibaren ise Lidya sınırları içerisinde olduğu anlaşılmaktadır (Karcılı, 2009). Yazılı kaynak olarak ilk defa tarihçi Ksenophon'un Anabasis adlı eserinde yer alan Bergama, bu kaynağa göre Milattan önce 547-546 yılları arasında Pers egemenliğine girmiştir (Emecen, 1992).

Bergama, en önemli dönemlerinden birini Helenistik devirde yaşamıştır (Tunçer, 2009). İskender'in Pers hâkimiyetini milattan önce 334 yılında ortadan kaldırmasıyla Makedonya hâkimiyeti altına giren Bergama'da İskender'in ölümünden sonra Philetairos, Milattan önce 282 yılında devlet kurmuştur (Bayatlı, 1949; Radt, 2001; Emecen, 1992). Bu dönemden itibaren Bergama Krallığı olarak anılan bölge, önemli bir idare ve bilim merkezi haline gelmiştir (Ulusoy Binan, 2004). Bunun bir göstergesi olarak krallık döneminde Bergama'da yer alan kütüphane, 200.000 ciltlik eseri ile İskenderiye kütüphanesi ile yarışacak durumdadır (Mansel, 1971; Tunçer, 2009).

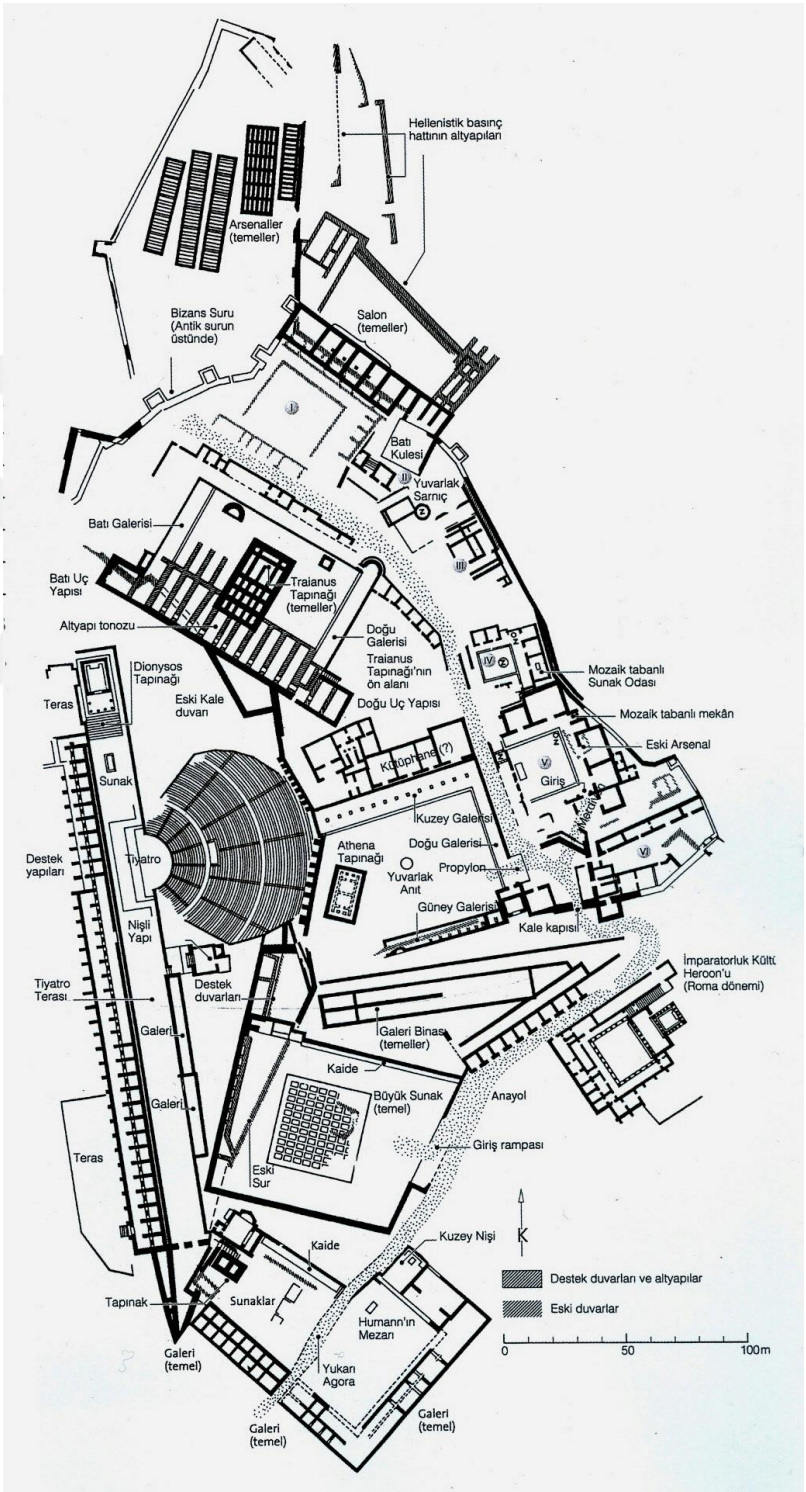
Antik dönemi en iyi yansıtan eserler ise günümüzde Bergama'da Akropolis ve çevresinde yer almaktadır (Ulusoy Binan, 2004). Oldukça eğimli bir araziye sahip olan Pergamon yerleşiminde kent teraslar halinde kurulmuş ve alanın darlığı sebebiyle çok iyi bir planlamayla oluşturulmuştur (Şekil 4.3 ve Şekil 4.4). Bu nedenle yerleşimin bulunduğu Akropolis, günümüzde dahi anıtsal planlamanın en iyi örneklerinden biri olarak bilinmektedir (Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı, 2016).

Şekil 4.3 Boch ve Koch'a göre Bergama Akropolis gravürü, rekonstrüksiyon/batıdan bakış, 1886 (Tunçer, 2009)

Milattan önce 197-159 yılları arasında, Kral 2. Eumenes yönetimindeki Bergama Krallığı, Helenistik dönemin en büyük krallıklarından biri olarak bilinmektedir (Tunçer, 2009). Ardından kent milattan önce 133 tarihinde Romalıların hâkimiyeti altına girmiş; bu dönemde yerleşim Akropolis sınırlarını aşarak bugünkü ilçe merkezi sınırlarına, ovaya doğru yayılmıştır (Emecen, 1992; Radt, 2001; Karcılı, 2009). Roma İmparatorluğu'nun ikiye bölündüğü tarih olan milattan sonra 395'e kadar da Bergama, Roma'nın Asia eyaleti için oldukça önemli bir idare merkezi

olmuştur (Emecen, 1992; Radt, 2001). Ancak milattan sonra 3. yüzyıldaki Roma egemenliğinin gerilemeye başladığı bu dönemlerde Bergama yerleşimi küçülmüş ve geri çekilmiştir (Tunçer, 2009).

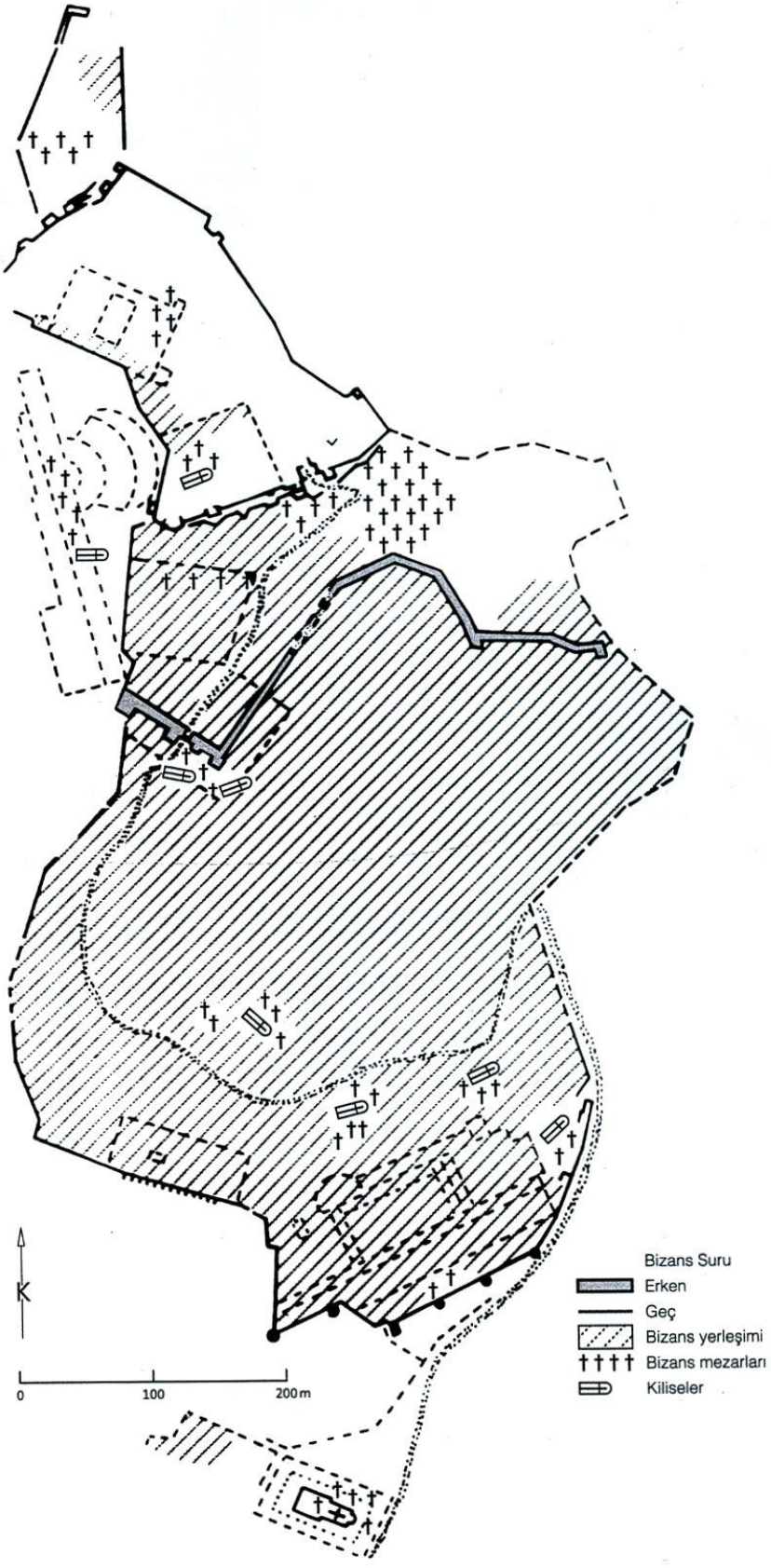
Şekil 4.4 Bergama Akropolis planı (Radt, 2001)

Roma döneminde yerleşime benzersiz ve oldukça önemli bir yapı olan Kızıl Avlu inşa edilmiştir (Şekil 4.5). Kızıl Avlu, yalnızca Roma döneminde değil Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde de yerleşimin şekillenişi bakımından önemli bir noktada yer almaktadır. Yaklaşık 270 metre boyunda ve 100 metre genişliğinde olan yapı tamamen tuğla ile inşa edilmiştir (Bergama Müzesi Doğal ve Kültürel Varlıkları Koruma Envanterleri) . Yapının inşasıyla beraber yerleşim sisteminin gelişmesinde o döneme kadar olumsuz bir etki yaratan Bergama (Selinos) Çayı'nın geçişi de engelleyici bir faktör olmaktan çıkmıştır (Baç, 2012).

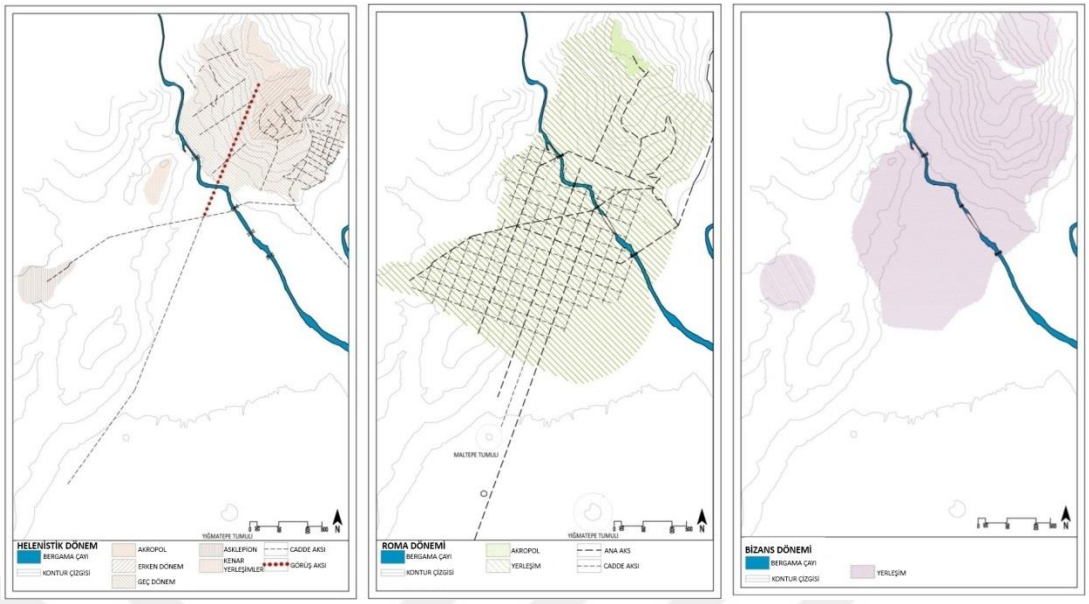

Şekil 4.5 Kızıl Avlu (Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı, 2016)

Bizans döneminde önce Ephesos'a bağlı bir piskoposluk merkezi, daha sonra ise metropolitlik olan Bergama, bu dönemde imparatorluğun en kalabalık yerleşimlerinden bir tanesi olmuştur (Ulusoy Binan, 2004; Peker, 1992) (Şekil 4.6). 8. yüzyılda Emevi, 12. yüzyılda ise Türkmen akınlarına uğrayan ancak Bizans hâkimiyetinde kalmaya devam eden Bergama, 1302 yılında Bizanslılar tarafından terk edilmiştir (Emecen, 1992) (Şekil 4.7).

Şekil 4.6 Bizans döneminde Bergama'nın genel durumu (Radt, 2001)

Şekil 4.7 Helenistik dönem, Roma dönemi ve Bizans döneminde Bergama yerleşimi (Bilgin Altınöz, 2002)

4.1.2 Türk-İslam Dönemi

Bizans'ın Bergama'yı terk etmesiyle yerleşim 1301 yılında Karesioğulları'nın eline geçmiş ve Türk hâkimiyeti altına girmiştir (Ulusoy Binan, 2004). Karesioğulları, bir dönemin en önemli merkezlerinden biri olan Bergama'yı ele geçirdiklerinde harap bir halde bulmuş ve hem yerleşimi yeniden imar etmek, hem de buradaki Türk nüfusu arttırmak amacıyla kenti, Balıkesir'in ardından ikinci büyük merkez olarak değerlendirmişlerdir (Uzunçarşılı, 1937).

1333 yılında Bergama'yı ziyaret eden İbni Batuta seyahatnamesinde bu ziyaretinden şöyle bahsetmiştir:

> Ertesi gün yola çıkarak Bergama'ya vardık. Harap bir şehir olmakla beraber, dağın üzerindeki kalesi sapasağlam idi. Şehrin hamisinin adı Yahşi Han'dır. Han sözü bunlar arasında sultan anlamını taşır. Yahşi ise güzel iyi demektir. Buraya geldiğimiz zaman kendisi yaylada idi. Gelişimizi haber alınca bize yemekler ve kuzeyden yapılma bir kat elbise göndermişti (Uyar, 2011).

İbni Batuta'nın bahsettiği Yahşi Han, Karesi Bey'in oğludur ve 1334 ya da 1336'ya kadar yaşadığı bilinmektedir (Uyar, 2011). Bergama'yı yöneten son Karesi hükümdarı ise 1341 yılında ölmüş ve yerleşim, 1345'ten sonra Osmanlı idaresine bağlanmıştır (Ulusoy Binan, 2004; Uyar, 2011).

Osmanlı döneminde Bergama, tekrar parlak bir döneme girmiştir (Sargın, 2011). Ancak bu dönemde bir uç kalesi olarak önemini yitiren Bergama, tepeden inip ovaya yerleşen bir kent haline gelmiştir (Karcılı, 2009).

İdari anlamda bakıldığına Bergama, 14. yüzyıl sonlarında Karesi Sancağına bağlanmış; 16. yüzyılda ise yerleşimin bir kısmı Karesi, diğer bölümü de Hüdavendigar Sancağına bağlanmıştır (Emekli, 2001). 18. yüzyıl başında ise Araboğulları isimli bir aile kentin yönetiminde söz sahibi olmuş; 1775'ten sonra Karaosmanoğlu ailesi tarafından yönetilmiştir (Ulusoy Binan, 2004). 1841 yılında Bergama, kaza müdürlüğü olmuş ve 1864'te Balıkesir'e bağlanmıştır. 1867'de kaymakamlık; 1868'de ise Aydın Vilâyetinin Saruhan Sancağına bağlı bir kaza olmuştur (Emecen, 1992). 1880'de ise Bergama, İzmir Sancağına bağlanmıştır (Berber, 1999). Cumhuriyetin ilanıyla beraber Bergama, İzmir Vilayetinin içinde yer almıştır (Emekli, 2001).

Osmanlı döneminde yerleşim olarak bakıldığında Bergama'nın 14. yüzyılda yapılmış ve günümüze yalnızca minaresi ulaşmış olan Selçuklu Camisi'nin etrafında gelişmeye başladığı söylenebilir (Şekil 4.8). Kentin gelişimini sosyal ve dini yapıların inşa edilme tarihlerine bakarak izlemek mümkündür (Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı, 2016). Nüfus artışına paralel olarak artan imar hareketleriyle Bergama yerleşimi Bakırçay Ovası'nın düzlük bölümüne doğru giderek yayılmıştır (Sargın, 2011). Bu dönemde inşa edilen yapıların kitabelerine göre döneme ait en eski eser Koyun Köprüsü'dür (Birim, 2000). Köprünün 14. yüzyılın ilk yarısından sonra Bakırçay'ın kolları üzerine yapıldığı bilinmektedir (Bayatlı, 1996).

Şekil 4.8 Selçuklu Camisi'nin günümüze ulaşan minaresi (Kişisel arşiv, 2016)

Bergama'da Osmanlı dönemine ait en eski eserlerden bir tanesi de Ulu Cami'dir (Birim, 2000) (Şekil 4.9). Bergama yerleşiminin içinden geçen Bergama (Selinos) Çayı'nın kuzeyinde yer alan bu eser, üç cephesindeki temeller kendisinden daha eski bir yapıya ait olarak inşa edilmiştir (Sönmez, 2008). Kitabesine göre yapının 1399 yılında Sultan Beyazıt Han tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Bayatlı, 1956). Caminin önünde bulunan Ulucami Köprüsünün de aynı tarihte yapıldığı

düşünülmektedir. Köprü hâlâ Bergama Çayı üzerinden geçişi sağlamaktadır (Birim, 2000) (Şekil 4.10).

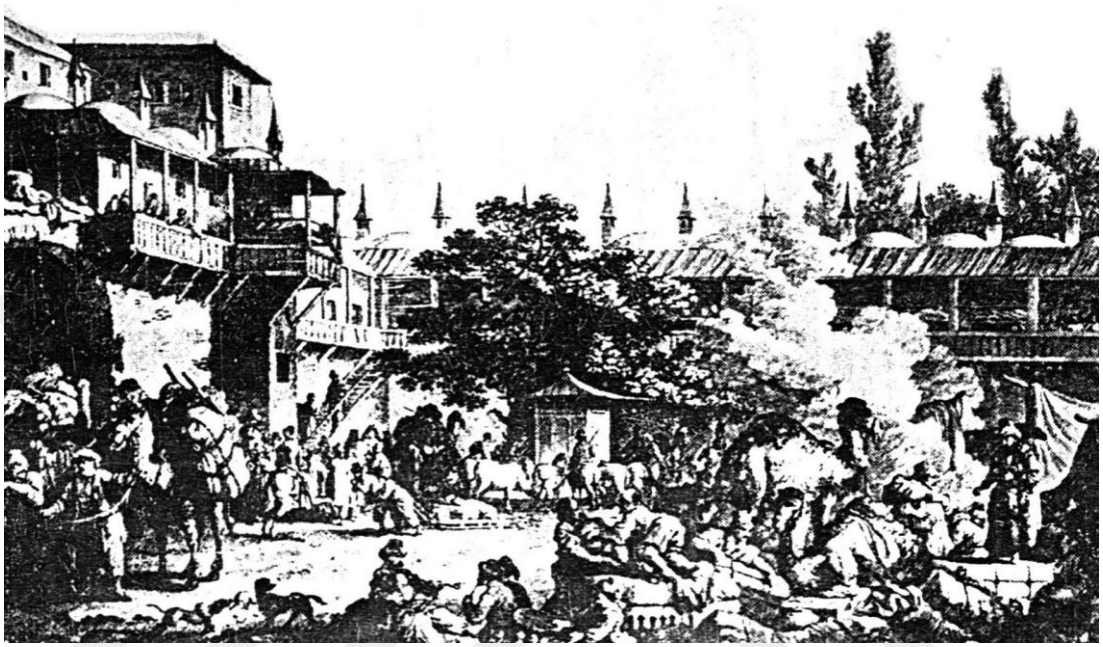
Şekil 4.9 Bergama Ulucami (Kişisel arşiv, 2016)

Şekil 4.10 Bergama Ulucami Köprüsü (Kişisel arşiv, 2016)

14. yüzyılın sonu 15. yüzyılın başında yapıldığı tahmin edilen ancak kitabelerine ulaşılamayan Parmaklı Mescit, Lonca Mescidi, Çukurhan, Emir Sultan Camisi, Demirtaş Mescidi ve Hoca Sinan Mescidi yapım sistemleri ve isimleri nedeniyle

erken Osmanlı dönemine ait olarak düşünülmüş önemli yapılardır (Şekil 4.11). Devamında 15. yüzyılın ilk yarısında Küplü Hamam, Kurşunlu Cami, İncirli Mescit ve Taşhan'ın; son yarısında Arslanlı Cami, Abacılar Hanı ve Kulaksız Mescidi'nin inşa edildiği düşünülmektedir (Birim, 2000).

Şekil 4.11 Bergama Çukurhan Gravürü (Tunçer, 2009)

Yapıların kitabelerine göre Bergama'da 16. yüzyılda Hacı Hekim Camii ve Hamamı, Laleli Camii, Asarlı Camii, Şadırvanlı Cami ve Darülhadis inşa edilmiştir (Şekil 4.12). Yapıların özelliklerine göre Bedesten, Çınarlı Hamam ve Mescitaltı Mescidi'nin de 16. yüzyıla tarihlendiği düşünülmektedir. 17. yüzyılda ise Bakırçay'ın üzerine Şeytan köprüsü inşa edilmiştir. Ayrıca kitabelerde 18. yüzyıla tarihlenen Acemhan, Katırhan, Selimiye Camii, Yeni Cami, Kulaksız Cami, Sebil, Harputlu Mescidi, Hatuniye Mescidi ve Külahbaş Mescidi de önemli Osmanlı dönemi eserleri arasındadır. (Birim, 2000) (Şekil 4.13 ve Şekil 4.14).

Şekil 4.12 Bergama Hacı Hekim Camii (Kişisel arşiv, 2016)

Şekil 4.13 Bergama Mescitaltı Mescidi (Kişisel arşiv, 2016)

Şekil 4.14 Bergama Yeni Cami (Kişisel arşiv, 2016)

Bergama'da yer alan Osmanlı dönemi eserleri incelendiğinde özellikle dini ve ticari işlevli yapıların ön planda olduğunu görmek mümkündür. Ayrıca hanlar, Arasta ve Bedesten gibi yapılar yerleşimde kamusal binaların da önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir (Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı, 2016).

Bergama'da Osmanlı dönemi yapılaşmasına bakılarak, bu dönemde iki önemli aks olduğunu belirtmek mümkündür. Bu akslardan bir tanesi Bergama Çayı üzerinde ilerleyen ve Koyun köprüsünü, Ulucami'yi, Ulucami'nin karşısında yer alan ve Tabaklar Hamamı'nı ve Türk-İslam devri öncesine ait Kızıl Avlu'yu kapsar. Diğer aks ise Selçuklu minaresi ve çevresi ile Ulu Cami'nin bulunduğu kuzey-güney aksıdır. İkinci aks günümüze kadar gelişirken ve İzmir'e bağlantı yolu olarak kullanılırken ilk aks yerleşimin dış alanlarını oluşturmuş ve fazla gelişmemiştir (Tunçer, 2009).

Osmanlı döneminde inşa edilen Ulucamiler genellikle yerleşimlerin ticaret alanlarına yakın olarak konumlanmaktadır. Bu bağlamda Bergama'da her ne kadar günümüzde gelişen ticaret alanı farklı bir bölgede olsa da Ulucami yakınlarında da bir ticaret alanı olması gerektiği düşünülebilir. Bu açıdan değerlendirildiğinde

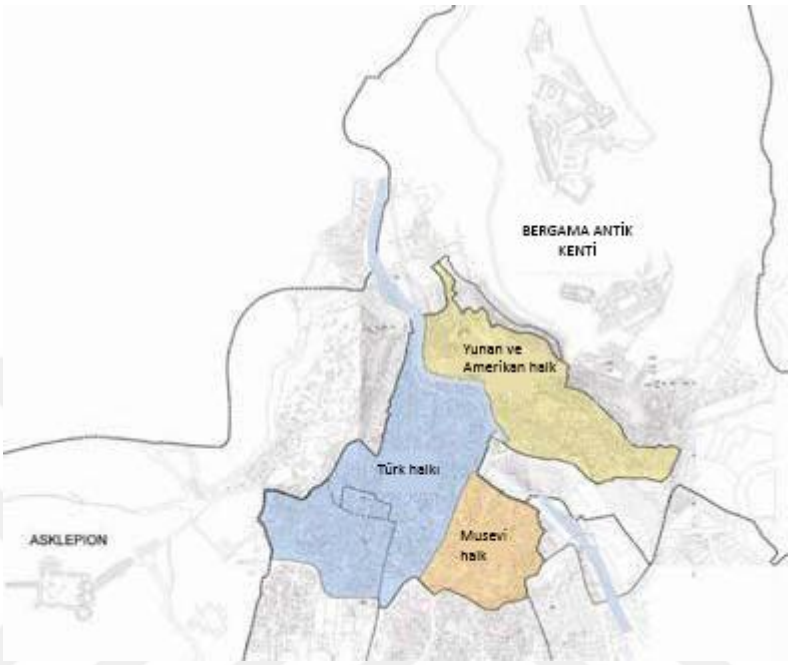
yerleşimin Ulucami etrafında gelişmesi sağlanmaya çalışılmış; bu çaba Kızıl Avlu' ya alternatif bir merkez oluşturmak adına ortaya çıkmıştır. Ancak buna rağmen kentin diğer yönde gelişmesi ve Ulucami'ye doğru bir merkez ortaya çıkmaması, düşünülmesi gereken bir konudur (Tunçer, 2009).

Osmanlı döneminde organik olarak oluşan Bergama kent dokusu, bütünüyle eğime uygun olarak ortaya çıkmıştır (Binan Ulusoy, 2004). Sokakların, insanların ve yük taşıyan hayvanların geçmesine elverişli genişlikte olması, yer yer çıkmaz sokakların bulunması ve merkezde yer alan cami ya da ticari alanlara yönelen kademeli bir yerleşimin bulunması gibi özellikler, Bergama'da tipik bir Anadolu-Türk yerleşimi etkisini yansıtmaktadır (Eruzun, 1989; Sargın, 2011).

Osmanlı döneminde Bergama yerleşimindeki oluşum ve değişimlerde nüfus yapısı da önemli bir etken olmuştur. Müslüman ve Gayrimüslim nüfusun bir arada yaşadığı kentte Osmanlı dönemine ait ilk demografik verileri tahrir defterlerinden elde etmek mümkündür. 1487'ye ait tahrir defterinde nüfusun yaklaşık 6000 olduğu ve bunun 90-100 kadarının da Hristiyan olduğu anlaşılmaktadır. 1573'e kadar nüfus 8600'ü geçmiş ve yaklaşık 150 Gayrimüslim yerleşimde barınmıştır. 1698'de ise bölgenin 3000 nüfuslu bir yerleşim olduğu belirtilmiştir (Emecen, 1992; Binan Ulusoy, 2004).

Bergama'da nüfus hakkında önemli bilgiler veren eserler olan Aydın Vilayeti Salnamelerine göre 18. yüzyıldan sonra kentteki Gayrimüslim nüfusu giderek artmıştır. En fazla Gayrimüslim yoğunluğunu oluşturan Rumlar, 19. yüzyılda Müslüman nüfusun 1/5'i kadar olmuştur (Binan Ulusoy, 2004). 1878 Aydın Vilayeti Salnamesine göre Bergama nüfusu 22.000; 1891 Salnamesine göre 65.711'dir (Uyar, 2011). Bu nüfusun %82'si Türklerden, %15.5'i Rumlardan ve %2.5'i diğer etnik gruplardan oluşmaktadır (Peker, 1992). 1901 tarihli Salnameye göre Bergama'da 17.139 Türk, 3585 Rum, 281 Ermeni, 495 Yahudi ve 2625 diğer etnik kökenlere mensup kişiler olmak üzere toplam 23.590 kişi yaşamaktadır (Uyar, 2011). Birinci Dünya Savaşı'nın ardından kentteki çok kökenli yapı bozulmuş ve Türk hâkimiyeti artarak kozmopolit yapı azalmaya başlamıştır (Yenen, 2008). Etnik kökenle ilgili

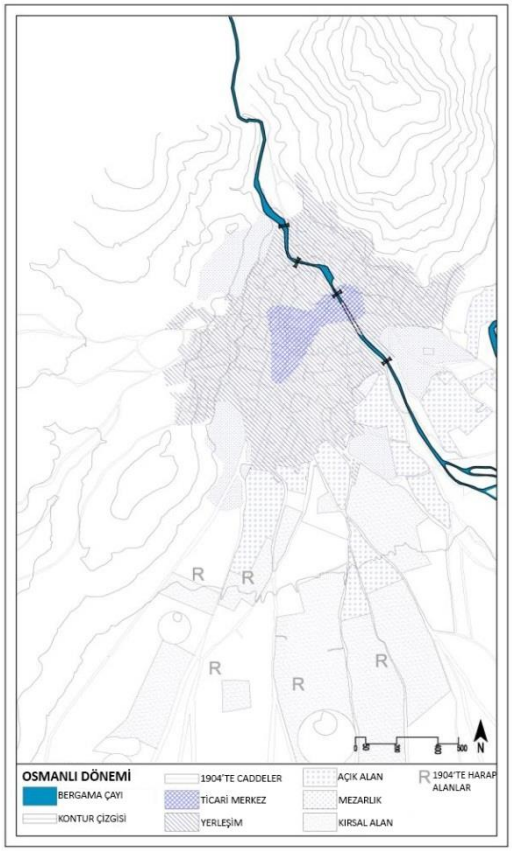
tüm bu özellikler, Bergama'da yerleşim alanlarını da etkilemiş ve aynı etnik kökendeki bireyler genelde kent içinde o kökeni yansıtan yerleşim birimleri oluşturmuşlardır (Şekil 4.15).

Şekil 4.15 Osmanlı döneminde Bergama nüfusunun etnik kökene göre yerleşimi (Sargın, 2011)

Bergama'daki sosyo-ekonomik yapı, yerleşimi etkileyen bir diğer önemli faktör olmuştur. İçerisinde bulunduğu coğrafya, Bergama'yı tarım ve hayvancılığa elverişli hale getirmiştir (Binan, 2004). Bölgede tahıllar, pamuk, baklagiller, zeytin, yer fıstığı, çam fıstığı, tütün ve üzüm, üretilen başlıca tarım ürünleridir. Bunun yanı sıra Bergama, geçim kaynağı olarak önemli el sanatlarına ev sahipliği yapmıştır. Bu el sanatların bazıları antik döneme kadar uzanır; deri işlemeye yönelik olan debbağlık-saraçlık, keçecilik, tabaklık, mescilik, çizmecilik, pabuççuluk bu el sanatlarından bazılarıdır. Ancak zamanla kentte sanayi gelişmiş ve çırçır fabrikaları açılarak el sanatları ikinci planda kalmıştır (Emekli, 2001; Binan Ulusoy, 2004). 1890 Aydın Vilayeti Salnamesine göre Bergama'da üç sabun ve zeytinyağı fabrikası, sekiz değirmen, dört çırçır fabrikası ve bir un fabrikası olduğu belirtilmiştir (Uyar, 2011). Bu durum, Osmanlı döneminin son zamanlarına doğru kentin sosyo-ekonomik yapısının değişime uğradığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda

giderek sanayileşen kentte yerleşim dokusu ve yaşama mekânları da bu değişimden etkilenmiştir (Şekil 4.16).

Şekil 4.16 Osmanlı döneminde Bergama yerleşimi (Bilgin Altınöz, 2002)

Bergama Osmanlı hâkimiyeti altındayken iki önemli doğal afet geçirmiş ve bu afetlerin sonucunda kentte yer alan birçok eser zarar görmüştür. Bu afetlerden en yıkıcı olanları 1842 yılında gerçekleşen sel baskını ve 1853'te meydana gelen yangındır. Selde Bergama (Selinos) Çayı taşmış ve Ulucami'nin önünden itibaren her yeri su basmıştır. Çayın etrafındaki birçok yapı selde tahrip olmuştur (Eriş, 2009). Yangın ise 400 kadar dükkânın, 200 kadar evin ve 5 hanın tahribine neden olmuştur (Bayatlı, 1997; Binan Ulusoy, 2004). Yaşanan büyük afetler, birçok önemli eserin günümüze ulaşamamasına ya da oldukça harap, kısmen yok olmuş bir biçimde ulaşmasına neden olması açısından Bergama tarihindeki önemli kırılma noktalarıdır.

4.1.3 Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet döneminde yapılan anlaşmalar ve mübadeleler sonucunda Bergama'nın etnik köken dağılımı ve buna bağlı olarak yerleşim düzeni de değişmeye başlamıştır. Osmanlı döneminde oluşan kent dokusu Cumhuriyet döneminde de kullanılmaya devam edilmiş ancak yer yer değişikliğe uğramıştır (Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı, 2016).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren kaybedilen topraklardan göç almaya başlayan Bergama'da mahallelerin nüfusları giderek artmıştır. Cumhuriyetin ilanının ardından da kentin düzeni değişmiş ve 12 yeni mahalle eklenmiştir. Bunlar; Atmaca, Barbaros, Ertuğrul, Gazipaşa, İnkılap, İslamsaray, Selçuk, Turabey, Zafer, Kurtuluş, Talat Paşa ve Ulucami isimli mahallelerdir. Ardından süreç içerisinde Maltepe, Fatih, Fevzipaşa, Bahçelievler, Gaziosmanpaşa ve Atatürk mahalleleri oluşmuştur (Karcılı, 2009).

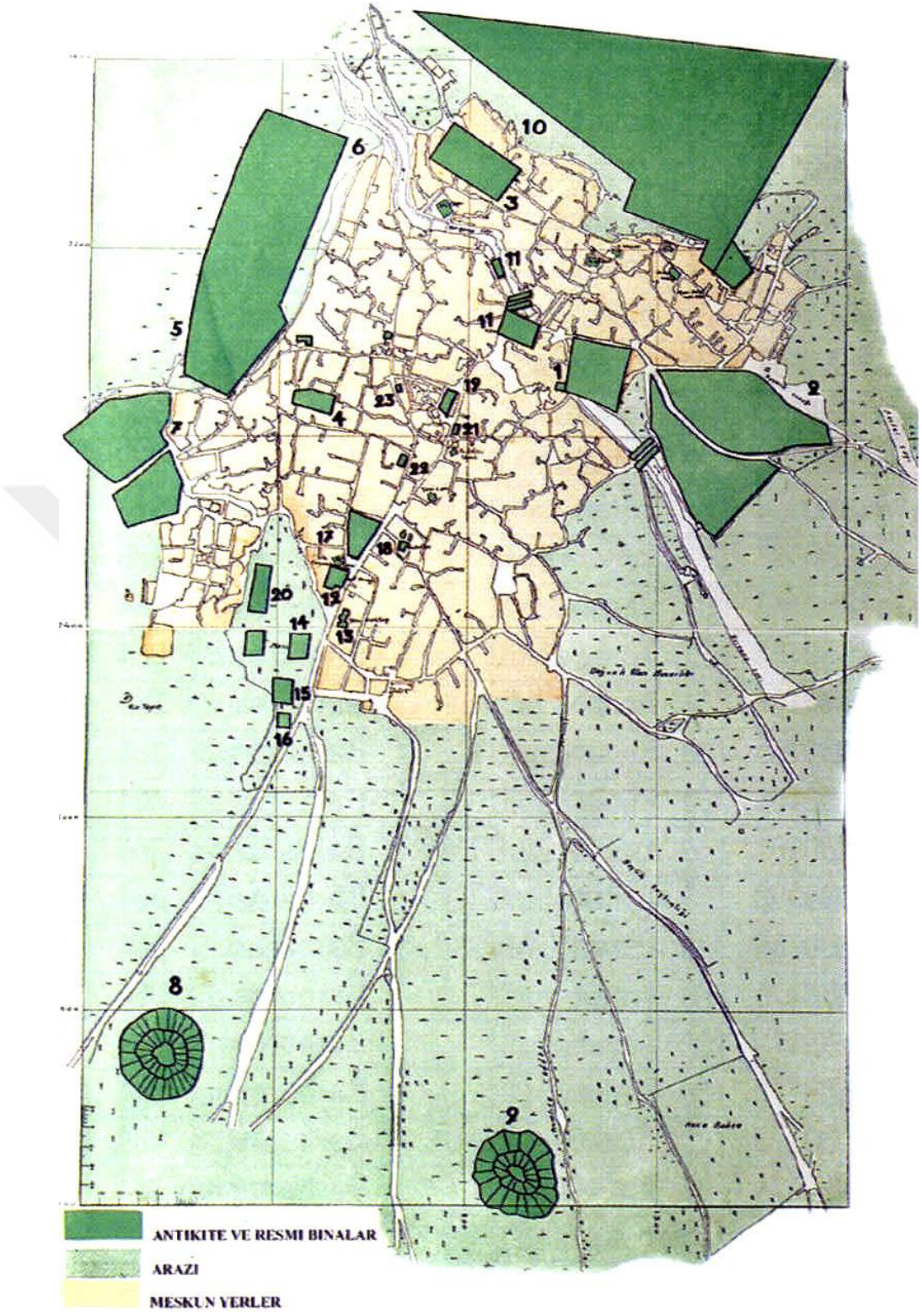
1926 yılından sonra göç anlaşması nedeniyle Rumlar Bergama'yı terk etmiş ve Cumhuriyetin ilanından sonra Bergama'da Rum kökenli nüfus kalmamıştır. Rumların yerine mübadele ile gelen Türkler yerleştirilmiştir. Göçmenler için Gaziosmanpaşa ve Turabey Mahalleleri; köylerden gelenler için Atatürk ve Fevzipaşa Mahalleleri kurulmuştur (Peker, 1992).

1937 yılında tarihi önemi olan şehir ve kasabaların planlanmasının Belediyeler Fen Heyeti'nin görevi olmasıyla beraber; 1940 yılında Bergama İmar Planı programa alınmış ve 1941 yılında da incelenmesine başlanmıştır (Bergama Kültür ve Sanat Vakfı, 1993). 1943 ve 1948 yılları arasında Bergama'ya ait ilk imar planları hazırlanmıştır. Bu imar planları, 1940'larda Bergama'nın fiziksel durumu ve koruma anlayışına yönelik bilgiler vermiştir (Kaya, 2014). Buna göre kentsel bir doku olarak değil tek ve anıtsal yapı ölçeğinde koruma ön görülmüştür (Karcılı,2009).

1943 yılında İzmir iline ait bir ilçe olarak Bergama'da hazırlanan imar planı çalışmalarının prensipleri hakkında bir rapor oluşturulmuştur. Raporda şu ifadelere yer verilmiştir:

> Bundan başka, Arkeoloji ve Eski Eserler Komitesi'nin raporunda tavsiye edildiği gibi, şimdiki kasabanın karakteristik bir mahallesinin -Bergama'nın eski bir Türk Kasabası olarak geçmişte taşıdığı karakter hakkında gelecek nesillere bir fikir vermek için olduğu gibi bırakılması gerekir. "Olduğu gibi" sözünden meram, bu mahallenin karakteri bozulmuş olan kısımlarının özenle düzeltilmesini sağlayacak onarımlarla yaşatılmasıdır. Böylelikle bugünkü Bergama'nın eski bir mahallesi olduğu gibi bırakılarak öteki mahallelerde yeni ihtiyaçlara cevap veren, eski Türk evi karakterinde konutların yapılması ve kasabanın eski ve yeni her iki kısmında Türk şehri özelliklerinin bir bütünlükle yaratılabilmesi için de, resmi ve genel yapıların kurulacağı gelişme ve yayılma alanında, yeni yapı karakterlerine izin verilmelidir (Bergama Kültür ve Sanat Vakfı, 1993).

Buna göre arkeolojik alan olan ya da olduğu öngörülen yerlerde yapılacak herhangi bir imar hareketinin, burada yer alan eserlere zarar vereceği düşüncesiyle Cumhuriyet sonrasında şehrin güney ve güney batıya doğru gelişmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Şekil 4.17 1943 yılında Bergama kent dokusu, 1-Kızıl Avlu, 2-Ermeni mezarlığı, 3-Gurnelia(Büyük Alan), 4- Roma hamamı, 5- Roma tiyatrosu, amfitiyatro, 6-Stadyum, 7- Asklepion, 8- Maltepe tümülüsü, 9- Yığma Tepe, 10- Akropol, 11- Sur duvarları , 12- Kurşunlu Cami, 13- Bergama lisesi, 14- Emniyet, 15- Kaymakamlık, 16- Müze, 17- Meydan, 18- Odeon, 19- Çukurhan, 20- Zübeyde Hanım İlkokulu, 21- Çarşı hamamı, 22-Taşhan, 23- Bedesten. (Bergama Belediyesi, 1943).

1943 yılına ait Bergama haritasında boyalı alanlar, arkeolojik kalıntıların olduğu noktalardır. Organik bir dokuya sahip olan kentte harita üzerinden ulaşım aksları ve yerleşimin genel durumu anlaşılabilmektedir, ancak yapıların tamamı haritaya işlenmemiştir (Baç, 2012) (Şekil 4.17).

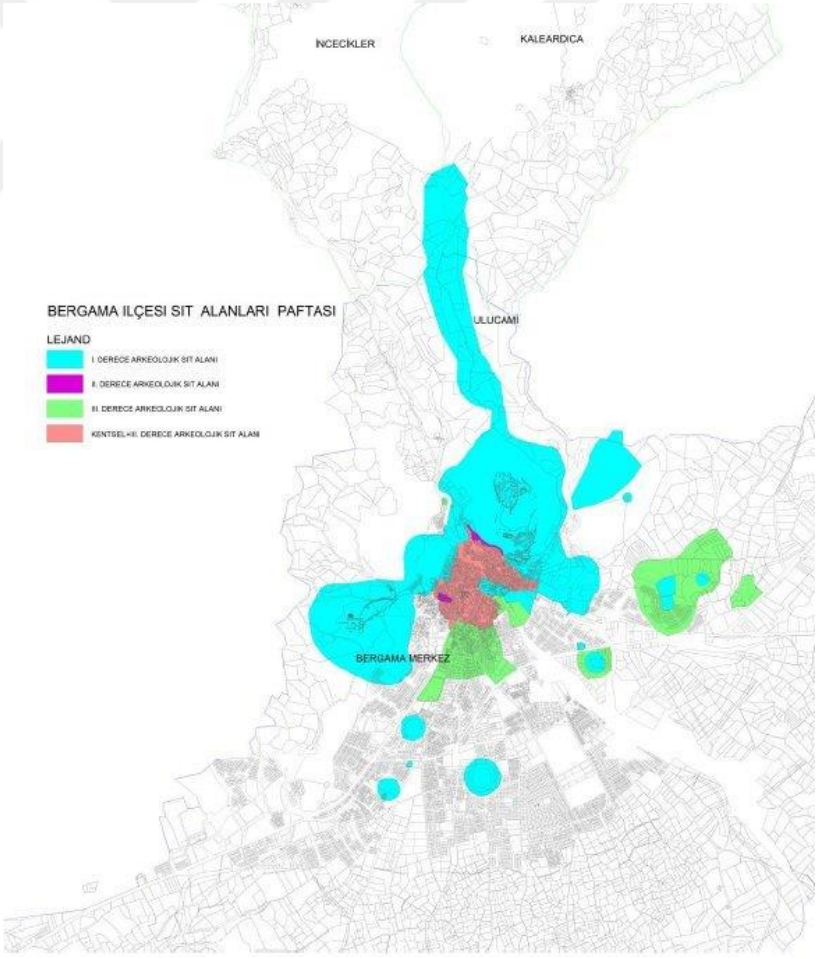
Bergama'da yer alan geleneksel yerleşim, 1960'lara kadar büyük oranda korunmuştur. Ancak 1960'larda, kentin ana akslarından bir tanesi olan Cumhuriyet Caddesinin çevresinde yer alan bazı mescit ve camilerle beraber tarihi yapı ve ahşap evlerin yıkılarak yerlerine betonarme yapıların inşa edildiği görülmüştür. Bu nedenle Osmanlı kent dokusunun güney sınırına kadar yenilenme meydana gelmiştir (Sönmez, 1998; Binan Ulusoy, 2004). 1968 yılında Bergama'da arkeolojik alan ağırlıklı bir imar planı ve raporu geliştirilmiştir. Buna göre kentin içinde ve çevresinde yer alan arkeolojik alanların vurgulanması, korunması ve buralarda yapılacak imar hareketlerinin durdurulması çalışmaları ele alınmıştır. Antik dönemin ardından oluşan Türk-İslam dönemi dokusu yer yer antik kalıntılarla çakıştığından, 1968 yılı imar planı çalışmaları dolaylı olarak bu dönemin korunmasına da kısmen katkıda bulunmuştur (Sargın, 2011).

Sit kavramının 1973 yılında ülkemizde geçerli olmasıyla beraber, 1976 yılında Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK), Bergama'nın arkeolojik sit alanlarını ve sınırlarını tescil etmiştir. 1983 yılına kadar yalnızca arkeolojik sit alanları tescillenmiş olan Bergama'nın 1983 yılında Kentsel Sit ve Arkeolojik Sit olarak tescili yapılmıştır (Binan Ulusoy, 2004). Kentsel Arkeolojik Sit olarak tanımlanan Bergama, 1983'ten itibaren çevresi 1. derece, 2. derece ve 3. derece arkeolojik sitlerle çevrili tescilli bir alan haline gelmiştir (Sargın, 2011).

1984 yılında Bergama'da kentsel sit ilan edilen birçok alanda bu karara uyulmamış ve bu alanlarda, imar mevzuatına göre yapılaşma izni verilmiştir. İznin ardından geleneksel kent dokusu içinde yer alan sokakları genişletmek için birçok tarihi yapı yıkılmış; geleneksel dokuyla uyumsuzluk gösteren ulaşım aksları ve yapılar ortaya çıkmıştır (Sargın, 2011). Bu durum, 1991 yılında Koruma Amaçlı İmar Planı çalışmalarının başlamasında etkili olmuş ve 2001 yılında, kentteki mirasın

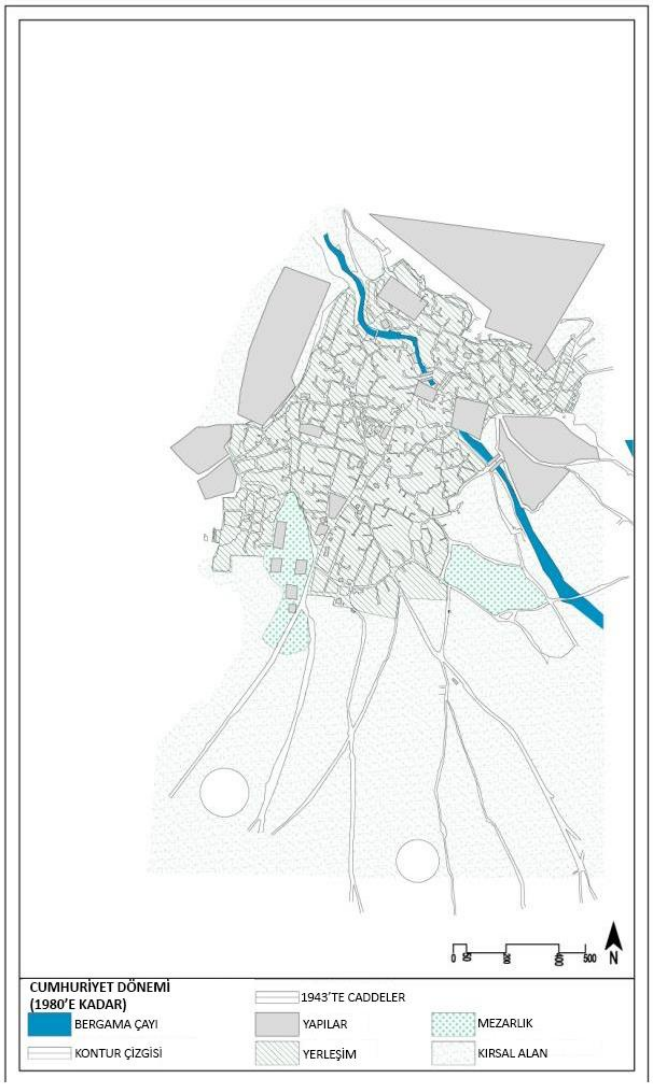
tahribini azaltmayı amaçlayarak bölgedeki sit alanları Kentsel Arkeolojik sit, 1. Derece Arkeolojik Sit, 2. Derece Arkeolojik Sit ve 3. Derece Arkeolojik Sit olarak tanımlanmıştır (Binan Ulusoy, 2005) (Şekil 4.18 ve Şekil 4.19).

Kentte yapılan koruma çalışmaları sürecinde geleneksel dokuda birçok konut yapısı ve bazı anıtsal yapılar yıpranmış ve müdahale görmemiştir. Bu durum, bahsi geçen yapıların düşük gelir grubunda olan ya da yaşam alanlarından ayrılmak istemeyen kullanıcılar tarafından tercih edilmesini sağlamıştır. Ova yerleşiminde yer alan geleneksel yapılarda durum böyleyken, yamaçlarda yer alan ve batı etkisinin yoğun olduğu konut yapıları ise mübadele ile Yunanistan'dan bölgeye gelen ya da çevredeki yerleşimlerden Bergama'ya göç edenler tarafından sahiplenilmiştir (Binan Ulusoy, 2004).

Şekil 4.18 Günümüzde Bergama sit alanları (Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı, 2016)

Bergama'da 2011 yılından itibaren UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girmek amacıyla yoğun bir çalışma başlatılmıştır. Bu çalışmaların sonucunda Bergama, 2014 yılında listeye dâhil edilmiştir (Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı, 2016).

Şekil 4.19 Cumhuriyet döneminde Bergama yerleşimi (Bilgin Altınöz, 2002)

4.2 Bergama'da Su Kültürü

Oldukça köklü bir tarihe sahip olan Bergama'da, su ile insanlığın etkileşimi de bu köklü tarihin bir parçası halindedir. Bu bağlamda antik dönemden itibaren kentte

suyun farklı biçimlerde ve farklı amaçlarla kullanımını sağlayan çeşitli yapılar üretilmiştir.

Bergama'da krallık döneminde, Milattan önce 2. yüzyılda, günümüzde bir bölümü Bergama'ya dâhil olan Madra dağından krallığın kalesine su getirilmiştir. Bunu sağlamak amacıyla kentte su yolları inşa edildiği bilinmektedir (Eriş, 2009). Bunun yanı sıra arkeolojik sit alanı Akropolis'ten Bergama Çayı'na uzanan ve antik dönemde kente su taşıyan su kemeri izleri, yine Akropolis'te yapılan kazılar sonucu bulunan hamam kalıntıları, kentin su ihtiyacının nasıl karşılandığı ve getirilen suyun kullanımı hakkında ipuçları vermektedir (Tunçer, 2009). Ayrıca Bizans döneminde de kente su dağıtmak amacıyla sarnıç bulunduğu bilinmektedir (Karcılı, 2009).

Bergama'da Türk-İslam döneminin başlamasının ardından su yapıları inşa edilmeye devam etmiştir. İslamiyet'te su, hem ibadet öncesindeki temizlik için hem de hayır denen, insanlığa faydalı olacak bir takım girişimlerin ortaya çıkması açısından önemli bir araçtır. Bu nedenle Türk-İslam döneminde Bergama'da hem hayır amaçlı, hem de inancın gereklerini yerine getirmek amacıyla dikkate değer bir su kültürü oluştuğu söylenebilir. Bu dönemde inşa edilen ve su ile ilişkili olan yapılar, Bergama'da dönemin su kültürü hakkında ipuçları vermektedir.

4.2.1 Çeşmeler

Bergama'da evlere ulaşan çeşmeler dışında mahalle aralarında yaptırılmış yaklaşık yüz adet çeşme bulunduğu bilinmektedir (Bayatlı, 1996). Ancak bu çeşmelerden yalnızca bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir.

Osmanlı döneminden günümüze ulaşan çeşmeler Kasapoğlu Çeşmesi, Hatuniye Çeşmesi ve Domuz Alanı Meydan Çeşmesi olarak bilinmektedir. Bu çeşmelerden bazıları günümüzde kullanılmaya devam etmektedir.

Kasapoğlu çeşmesi Barbaros Mahallesi'nde, Şeftali Sokak ve Kasapoğlu Caddesi'nin kesiştiği noktada yer alır (Şekil 4.20). Bir duvar çeşmesi olarak, Roma

dönemine ait mermer bir lahitin kullanılmasıyla yapılmıştır. Kitabesinden Hicri 1264 yılında Kasapoğulları sülalesinden Refik Efendi tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Özdemir, 2009).

Şekil 4.20 Kasapoğlu Çeşmesi'nin görünüşü (Kasapoğlu Çeşmesi, b.t.)

Bergama'da Osmanlı döneminden günümüze ulaşmış bir diğer çeşme de Hatuniye Çeşmesi'dir (Şekil 4.21). Hatuniye Caddesi üzerinde yer alan Hatuniye Camii'nin yanında konumlanmıştır. Şemsi Nur Hanım tarafından cami ile birlikte 1876 yılında yaptırıldığı bilinmektedir. Caminin avlu duvarına dayanan çeşme, duvardan daha yüksek tutulmuştur. Bu durum çeşmenin ayrı yapıldığını göstermektedir. Günümüzde neredeyse tamamı boyanmıştır ve kullanılmamaktadır.

Şekil 4.21 Hatuniye Çeşmesi'nin görünüşü (Hatuniye Çeşmesi, b.t.)

Domuz Alanı Meydan Çeşmesi, Osmanlı döneminden günümüze ulaşan bir diğer çeşmedir (Şekil 4.22). Kale Mahallesi'nde Domuz Alanı denen bölgede yer almaktadır. Trahit taşından yapılan çeşmenin kitabesi sökülüp yerine sıva doldurulduğu için kim tarafından ve hangi tarihte yaptırıldığı bilinmemektedir (Özünal, 1997). Bergama Akropol 'ünden gelen suyla beslenen kaynağı ve su deposu bulunan farklı biçimiyle çeşme, Bergama'da Osmanlı döneminden günümüze ulaşmış tek meydan çeşmesidir (Özdemir, 2009).

Şekil 4.22 Domuz Alanı Meydan Çeşmesi'nin görünüşü (Domuz Alanı Meydan Çeşmesi Çeşmesi, b.t.)

4.2.2 Sebiller

Yeni Cami'nin karşısında yer alan Kara Osman Sebili, dönemin önemli su yapıları arasında yer alır (Şekil 4.23). Cadde üzerindeki duvarında yer alan mermer kitabede, Karaosmanzade Hacı Ömer Ağa tarafından 1814 yılında yaptırıldığı yazılmıştır (Bayatlı, 1996).

Bergama'da günümüze ulaşabilen tek sebil olan Kara Osman Sebili, üç cepheli olarak inşa edilmiştir. Bu durumun kıbleye yönelme amaçlı olduğu düşünülmektedir (Özdemir, 2009). Ahşap bir çatı ile örtülmüş olan sebilin üç cephesi mermerle

kaplıdır. Her cephesinde kemerli pencere açıklıkları bulunmaktadır. Üst örtüsü ise geçirdiği onarımın ardından Marsilya kiremidiyle yenilenmiştir (Özünal, 1997). Mermer işçiliği ve üzerindeki nitelikli süslemelerle oldukça önemli bir eser olan Kara Osman Sebilinden günümüzde de su akmaktadır.

Şekil 4.23 Kara Osman Sebili'nin görünüşü (Kara Osman Sebili, b.t.)

Bergama'da Pabuççular Arastasında da Kara Osman Sebiline benzeyen, 1868 yılında inşa edilen bir sebil olduğu bilinmektedir. Ancak bu sebil, belediye tarafından arastayı genişletmek amacıyla 1929 tarihinde kaldırılmıştır (Bayatlı, 1996).

4.2.3 Şadırvanlar

Bergama'da yer alan camilerin bazılarında şadırvan yer almaktadır. Bu şadırvanların bir bölümü Osmanlı döneminden günümüze ulaşabilmiş özgün

yapılardır. Bunlardan en bilineni Şadırvanlı Cami'nin şadırvanıdır (Şekil 4.24). Camiye adını veren bu şadırvanın vakfiyesinden, Bergama Voyvodası Abdullah Ağa tarafından 1885 yılında yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Bayatlı,1996).

Şekil 4.24 Şadırvanlı Cami'nin şadırvanı (Kişisel arşiv, 2016)

Şadırvanlı Cami'nin şadırvanından daha eski tarihe dayanan Yeni Cami şadırvanı da Osmanlı döneminden günümüze ulaşan su yapılarından bir tanesidir (Şekil 4.25). 1812 yılına tarihlenen şadırvan, avlunun ortasında yer alır. 12 köşeli bir deposu olan şadırvanın ahşap örtüsü ise 8 adet ahşap dikme üzerine oturmaktadır.

Şekil 4.25 Yeni Cami'nin şadırvanı (Kişisel arşiv, 2016)

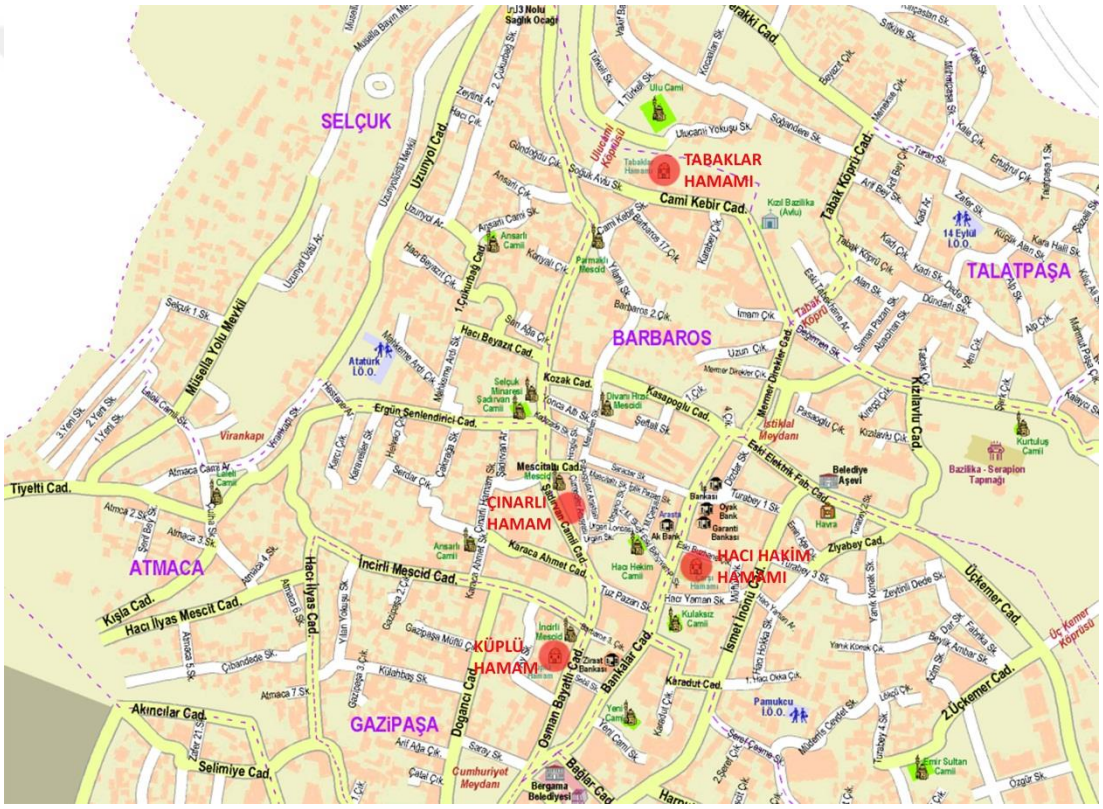
4.2.4 Hamamlar

Su kültürünün önemli temsilcileri olan hamamlar, bu kültürün yoğun olarak yaşandığı Bergama'da da rastlanan yapılardır. Osmanlı döneminde İslam inancının da etkisiyle birer ihtiyaç haline gelen hamam yapılarının önemli örneklerinden bazıları da Bergama'da yer alır. Bu yapıların bir kısmı günümüze ulaşamazken; bir kısmı da farklı durumlarda günümüze ulaşmayı başarmıştır.

Bergama'da yer aldığı bilinen ancak günümüze ulaşamayan hamam yapıları Eynebeğ Sübaşı Hamamı, Umur Beğ Hamamı, Saray Hamamı ve Patırna Hamamı'dır. Bunlardan Eynebeğ Sübaşı Hamamı 1454-1455 tarihli evkaf defterinde çifte hamam olarak kaydedilmiştir. Umur Beğ Hamamı ise 1567 tarihli vakıf tahririnde yıllık hasılat miktarı belirtilerek kayıtlanmıştır. Aynı tarihli evkaf

defterinde hasılatıyla birlikte Saray Hamamı da yer almaktadır (Günay, 1999). Patırna Hamamı ise 14. yüzyıl eseri olarak kaydedilmiştir (Bayatlı, 1996).

Bergama'da Osmanlı döneminden günümüze ulaşan dört hamam yapısı yer almaktadır. Bunlar Tabaklar (Debbağlar) Hamamı, Küplü Hamam, Hacı Hekim (Çarşı) Hamamı ve Çınarlı Hamam'dır. Şekil 4.26) Bu hamamlardan Hacı Hekim (Çarşı) Hamamı, geçirdiği restorasyon çalışmasının ardından özgün işleviyle kullanılmaya devam edilmiştir. Küplü Hamam ise yeniden işlevlendirilmiştir. Tabaklar (Debbağlar) Hamamı ve Çınarlı Hamam harap durumdadır.

Şekil 4.26 Bergama'da günümüze ulaşan Osmanlı hamam yapılarının kent içindeki konumu (Bergama Belediyesi arşivi, 2016)

4.2.4.1 Özgün İşleviyle Kullanılmaya Devam Eden Hamam Yapısı

Bergama'da Osmanlı döneminden günümüze ulaşan ve özgün işleviyle kullanılmaya devam eden Hacı Hekim (Çarşı) Hamamı, Uzun çarşıda Hacı Hekim

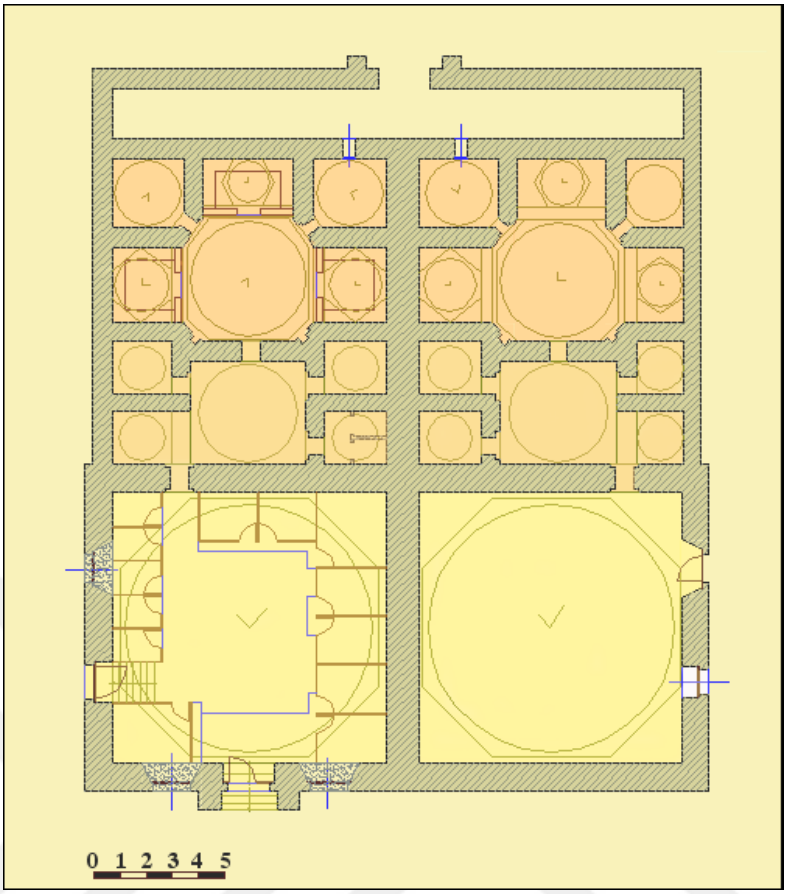
Camii'nin karşısında yer almaktadır. Çifte Hamamlar ya da Çarşı Hamamı olarak da adlandırılmaktadır (Bayatlı, 1996) (Şekil 4.27).

Şekil 4.27 Hacı Hekim Hamamı (Kişisel arşiv, 2016)

Hacı Hekim Hamamı'nın bugünkü Bankalar Caddesi'ne açılan kapısı üzerinde yer alan boşlukta kitabesinin yer aldığı düşünülmektedir. Hicri 1336, Miladi 1918 yılına tarihlenen bu kitabede hamamın Hacı Hekim Camii'ne vakfedildiği yazmaktadır (Bayatlı, 1996). Bir vakıfnameye göre bu hamam, 16. yüzyılda (Kanuni Sultan Süleyman döneminde) Bergama'da dönemin hekim başlarından olan Hacı Hekim tarafından yaptırılmıştır (Altınışık, 1982).

Hacı Hekim Hamamı 22 x 30 cm ölçüsündedir (Bayatlı, 1996). Erkekler ve kadınlar için ikiye ayrılarak çifte hamam özelliği taşıyan yapının on ikişer adet ayrı ayrı olmak üzere erkek ve kadınlar kısmını örten yirmi dört kubbesi vardır. Bugünkü Bankalar Caddesi'ne en yakın iki kubbe büyüktür. Dört adet orta, on altı adet de küçük kubbesi ve bunlarla beraber iki de tonoz örtüsü vardır (Şekil 4.28).

Şekil 4.28 Hacı Hekim Hamamı plan şeması (Bergama Belediyesi arşivi, 2016)

Hamamın erkekler kısmına giriş, Bankalar Caddesi üzerindeki kapıdan sağlanır. Cepheden dikdörtgen biçiminde bir miktar dışarı taşan giriş kapısının üzerinde sivri bir kemer vardır. Bu kemerin içinde de Bursa tipi bir kemer yer almaktadır (Bayatlı, 1996).

Hamam yapısının duvar genişliği yaklaşık 1-1,5 metredir. Tuğlalar ve kaba yonu taşlarla inşa edilen yapının kirpi saçaklarının bir kısmının cadde boyunca dizilen dükkânlar nedeniyle bozulduğu bilinmektedir (Bayatlı, 1996).

Bankalar Caddesi'ne açılan kapıdan içeri basamaklarla aşağı inilerek girildiğinde hamamın erkekler bölümünün soyunmalık mekânına ulaşılır. Soyunmalığın ortasında mermerden yapılmış bir havuz bulunmaktadır. Daha önce bu mekânda havuzun etrafında kafesli soyunma odaları yer aldığı bilinmektedir (Bayatlı, 1996). Ancak daha sonra bu mekânlar, ahşap malzeme kullanılarak yenilenmiştir (Özdemir, 2009).

Soyunmalık mekânını örten büyük kubbe, çeyrek kubbelerle aşağı doğru bağlanmıştır. Mekânın aydınlatması ise özgün durumda kubbenin ortasında yer alan aydınlık feneriyle sağlanmıştır.

Soyunmalıktan mukarnaslarla bezenmiş bir kapı ile ılıklık mekânına geçilir. Ilıklık, bir kubbe ve onun etrafındaki daha küçük dört kubbe ile örtülüdür. Sağdaki kubbelerin altında tuvalet ve temizlik mekânı yer alır.

Ilıklıktan yine mukarnaslı bir kapı ile sıcaklık mekânına girilir. Sıcaklık mekânı, klasik bir Osmanlı hamamının mekân düzenine sahiptir. Ana kubbe altında konumlanan mermer göbek taşı ve mekânın yanlarında yer alan üç adet eyvan, hamam içerisinde gerçekleştirilen yıkanma eyleminin odak noktasıdır. Ayrıca yine sıcaklık mekânında iki adet küçük kubbeyle örtülü, iki ayrı halvet hücresi bulunur. Bu mekânlarda özgün kurnalar yer alır. Ayrıca halvetlerin özgün döşemeleri de dikkate değerdir. Sıcaklık mekânında aydınlatma ise kubbelerde yer alan filgözleriyle sağlanmıştır.

Hacı Hekim Hamamı'nın ısıtma sistemi, özgünde sıcaklık mekânının döşemesinin altında yer alan kanallara ulaşan, külhandan bu mekâna gelen sıcak su ve ısı ile sağlanır. Ayrıca külhanda oluşan dumanı tahliye etmek için de yapıda bir baca sistemi bulunmaktadır.

Hacı Hekim Hamamı'nın kadınlar bölümüne, birçok Osmanlı dönemi hamam yapısında olduğu gibi tali yol olan bir sokaktan girilmektedir. Bu yol günümüzdeki Hacı Yaman Sokak'tır. Kadınlar bölümü de plan şeması ve mekân düzeni olarak erkekler bölümü ile aynıdır.

Hamam kültürünün giderek terk edilmesiyle Hacı Hekim Hamamı'nın kadınlar bölümünün kullanımı azalmıştır. Bir süre sonra da yalnızca erkekler bölümü kullanılır duruma gelmiştir (Özdemir, 2009). Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 26.10.1984 gün ve 466 sayılı kararıyla tescil edilerek koruma altına alınan hamam, bu kararın ardından uzun süre herhangi bir müdahale

görmemiştir. 2010 yılında ise Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından restore edilmiş ve özgün işleviyle kullanımına devam etmiştir (Şekil 4.29).

Şekil 4.29 Restorasyon sırasında Hacı Hekim Hamamı (Bergama Belediyesi arşivi, 2016)

Günümüzde Hacı Hekim Hamamı, Bergama'da yer alan Osmanlı dönemi eserleri arasında en iyi korunmuş örneklerden bir tanesidir. Yapısal anlamda korumanın yanı sıra işlevsel anlamda da korunan yapıyı yalnızca yerli halk değil, turistler de kullanmaktadır. Yapının merkezi bir konumda bulunması ve restorasyon çalışmalarına engel olabilecek ekonomik ve yasal sorunların giderilmesi, koruma anlamında olumlu etki yaratmıştır. Bergama'nın Türk-İslam dönemini yansıtan önemli eserlerden bir tanesi olan hamam, özellikle kadınların sosyal amaçlı kullanımıyla yalnızca somut değil, somut olmayan kültürel mirasın yaşatılmasına da katkı sağlamaktadır.

4.2.4.2 Yeniden İşlevlendirilen Hamam Yapısı

Bergama'da Osmanlı döneminden günümüze ulaşan bir diğer hamam yapısı Küplü Hamam'dır (Şekil 4.30). Özgün işlevinden farklı bir işlevle yeniden kullanılan Küplü Hamam, günümüzde yeni işlevini sürdürememiştir.

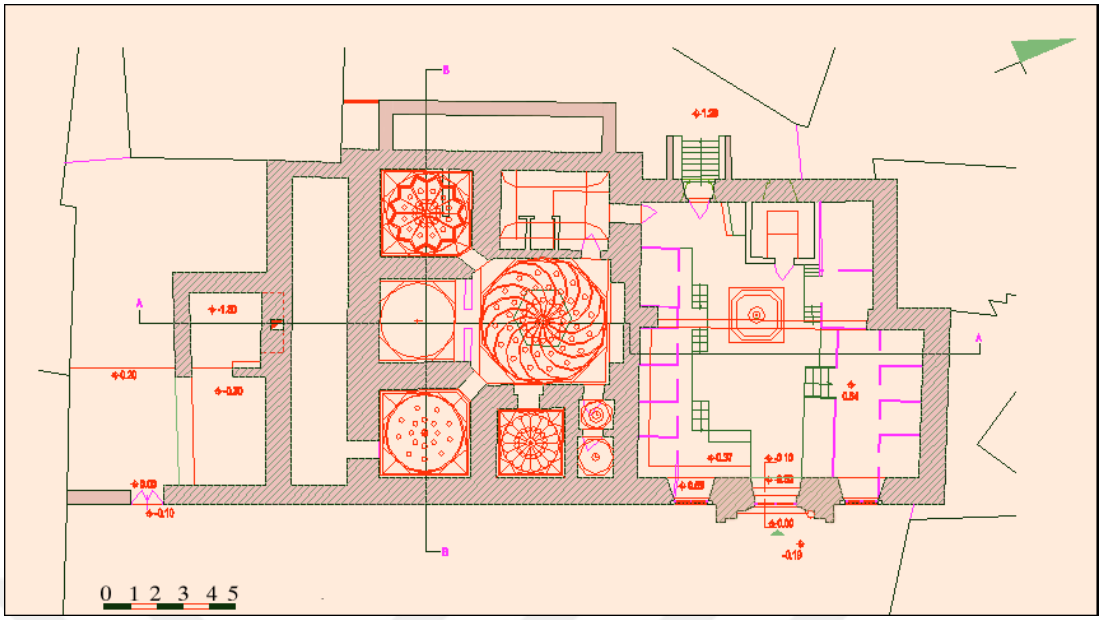

Şekil 4.30 Küplü Hamam (Kişisel arşiv, 2016)

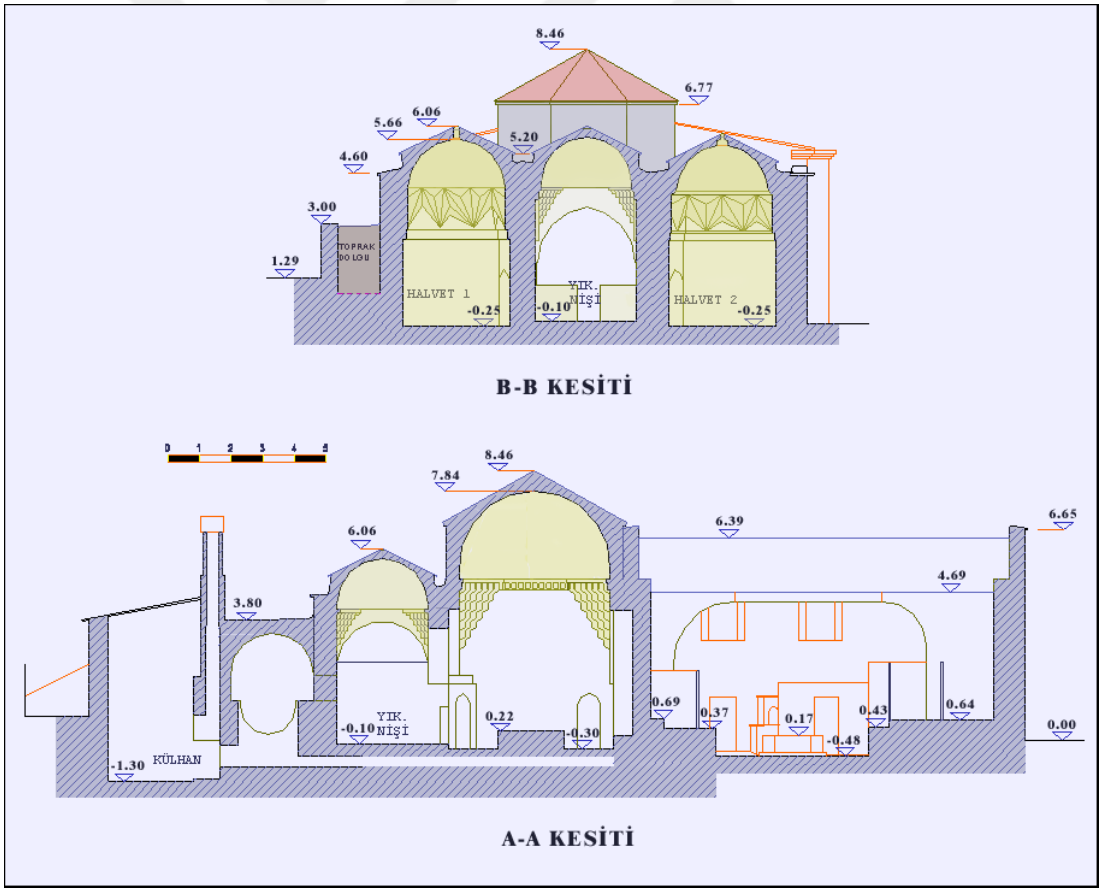
Küplü Hamam, bugünkü Osman Bayatlı Caddesi üzerinde yer almaktadır. Hemen yanındaki Taşhan ve İncirli Mescitle beraber yapıldığı bilinmektedir. Bayatlı'ya göre hamam ve han, aynı kişiler tarafından yaptırılmıştır (Bayatlı, 1995).

Hamamın kitabesi yoktur ancak 1427 tarihli vakıfnemeye göre Hatip Mahmut Paşa'nın oğlu Hibetullah tarafından yaptırılarak vakfedildiği anlaşılmaktadır (Bayatlı, 1996). Hamam adını ise içinde yer alan mermer küpten almaktadır (Bayatlı, 1995).

Küplü Hamam, 8,5 x 16,6 ölçüsündedir. Tekli hamam planına olan bu yapı, kadınlar ve erkekler tarafından farklı günlerde ya da günün farklı saatlerinde kullanılmıştır. Tek eyvanlı, üç halvetli olarak planlanmıştır (Şekil 4.31 ve Şekil 4.32).

Şekil 4.31 Küplü Hamam plan şeması (Bergama Belediyesi arşivi, 2016)

Şekil 4.32 Küplü Hamam kesitleri (Bergama Belediyesi arşivi, 2016)

Yapı malzemesi moloz taş ve kireç harç olan hamama giriş, Osman Bayatlı Caddesi'ne açılan kapı ile sağlanır (Şekil 4.33). Bu kapı basık kemerli ve mermer sövelidir. Özgün halinde kadınlar için kullanılan bir kapı daha bulunmaktadır. Bu kapı ise hamamın arkasındaki sokağa açılır.

Şekil 4.33 Restorasyon öncesinde Küplü Hamam'ın ana giriş kapısı (Bergama Belediyesi arşivi, 2016)

Hamamın ana kapısından girildiğinde soyunmalık mekânına ulaşılır (Şekil 4.34). Bu mekânın üstü ahşap ile örtülüdür ancak yapıda yer alan kemer izlerinden burada daha önce kubbe yer aldığı anlaşılmıştır. Soyunmalık mekânının döşemesi ise mermerden yapılmıştır. Bu döşeme üzerinde, mekânın ortasında bir havuz yer alır. Havuzun etrafında ise soyunma birimleri bulunmaktadır (Bayatlı, 1996).

Şekil 4.34 Restorasyon öncesinde Küplü Hamam'ın soyunmalık mekânı (Bergama Belediyesi arşivi, 2016)

Soyunmalık mekânında kadınlar için açılan küçük kapıya yakın bir noktada ılıklığa geçişi sağlayan kapı yer alır. Oldukça dar olan bu kapıdan ılıklığa geçildikten sonra, yine dar bir kapıyla sıcaklık mekânına ulaşılır.

Sıcaklık mekânında, ortada mermer bir göbek taşı yer alır. Mekânın içinde üç halvet, halvetlerden ikisinin arasında bir eyvan ve bir diğer halvetin yanında da tuvalet bulunur. Klasik Osmanlı hamamlarında plan şemasında tuvalet birimleri ılıklık içinde yer alırken Küplü Hamam'da bundan farklı olarak halvetlerden birinin yanında, sıcaklık mekânında konumlandırılmıştır. Sıcaklıkta göbek taşının üzerinde büyük bir kubbe ve bu kubbenin ortasında bir aydınlatma feneri bulunur. Eyvan ve halvetler de birer kubbe ile örtülmektedir. Kubbelerin üzerinde filgözleri ve bunları kapatan cam fanuslar yer alır. Böylece mekânlar içerisinde loş bir aydınlatma sağlanır (Bayatlı, 1996).

Küplü Hamam'ın sıcaklık mekânını örten büyük kubbede ve halvetlerin kubbelerinde zengin süslemeler yer almaktadır. Ayrıca halvetlerin yer döşemeleri ve kurnalar da özgün durumlarında oldukça niteliklidir (Özdemir, 2009).

Hamamın ısıtma sistemi, klasik Osmanlı hamam yapılarında olduğu gibi döşemenin altından geçen, cehennem yolları denen ısı kanallarıyla oluşturulmuştur. Külhanda oluşan ısı, bu kanallar aracılığıyla hamama yayılarak mekânı ısıtmaktadır. Havanın tahliye edilmesi ve mekân içinde hava değişiminin sağlanabilmesi için de baca sistemi oluşturulmuştur (Bayatlı, 1996).

Küplü Hamam, adını aldığı küp nedeniyle de önemli bir eserdir. Yaklaşık 400 yıl hamamın soyunmalık mekânında yer alan küp, 2. Mahmut tarafından Fransa'ya verilmiştir. Şu anda Louvre Müzesinde sergilenmektedir (Özdemir, 2009) (Şekil 4.35).

Şekil 4.35 Küplü Hamam'ın Louvre Müzesi'nde sergilenen küpü (Bergama Belediyesi arşivi, 2016)

Küplü Hamam, Bergama'yı ziyaret eden yabancı seyyahların kitaplarına konu olmuştur. Bu seyyahlardan bir tanesi 1828 yılında Bergama'yı ziyaret eden İngiliz Charles Macfarane'dir. İngiliz seyyah, kitabında Küplü Hamamı'n küpüyle beraber dönemin hamam kültürü hakkında ipucu sayılabilecek kısa ifadelere de yer vermiştir. Bu ifadeler şu şekildedir (Bayatlı, 1996):

> Bergama'da hamamlar, insan sayısına göre az olsa gerek. Meşhur mermer küpün bulunduğu hamama girebilmek için üç gün beklemek zorunda kaldım. Her girişimizde hamam Türk kadınlarıyla doluydu. Nihayet hamama girdim ve şöhretini uzaklardan işittiğim bu mermer küpü gördüm. Söylendiği gibi bu küp bedii bir eser değildi. Her ne kadar, büyüklüğü, mermerden oyulmuş ve işlenmiş olması itibariyle sade bir şey sayılamazdı. Antik eşya arasında bu küpten çok daha güzel ve müenasip küpler müzede yok değildir. Sonra da küpün durumu acınacak bir halde idi. Ağzı ve altlığı kırılmış, kabartma ve nakışları da fena halde bozulmuştu. Denebilir ki bu küp, sanatın ileri bulunduğu bir devirde veya yüksek bir sanatkâr eliyle yapılmıştır (Bayatlı, 1996).

Dönemin önemli eserlerinden Küplü Hamam, çeşitli onarımlar geçirerek uzun süre kullanılmış ve bir süre sonra terk edilmiştir. İçerisinde yer alan nitelikli mermer işçiliğinden günümüze fazla bir şey ulaşmamıştır. Ayrıca hamamın içi bir dönem tamamen betonla sıvanmış ve yer yer seramikle kaplanmıştır (Özdemir, 2009).

Küplü Hamam, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 26.10.1984 gün ve 466 sayılı kararıyla tescil edilerek koruma altına alınmıştır. Kullanıma kapanmasından itibaren 2001 yılına kadar herhangi bir müdahale görmeyen hamam için bu yıldan itibaren restorasyon projesi hazırlanmış ve 2008 yılında uygulaması yapılarak, kafe işleviyle yeniden kullanıma açılmıştır (Şekil 4.36).

Şekil 4.36 Restorasyonun ardından Küplü Hamam'ın ana giriş kapısı (Kişisel arşiv, 2016)

Küplü Hamam Kafe olarak yeniden işlevlendirilen ve kullanıma açılan hamam yapısı, bir süre bu işlevle kullanılmaya devam etmiştir. Ancak daha sonra bu işlev devam edememiş ve yapı kullanıma kapatılmıştır. Günümüzde özel sergiler için yılın belli dönemlerine mahsus olmak üzere açılmaktadır. Yapıya uygun olmayan bir işlev

verilmesi, bu işlevin sürdürülememesi yapıda özellikle ekonomik sorunları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle kapanan yapı, her ne kadar yılın belli dönemlerinde kısa süreliğine kullanılsa da bakımı yapılmadığından doğa koşulları altında korumasız durumdadır. Buna bağlı olarak yapıda doğal nedenlere dayanan bir takım bozulmalar da oluşmaya başlamıştır.

4.2.4.3 Harap Durumdaki Hamam Yapıları

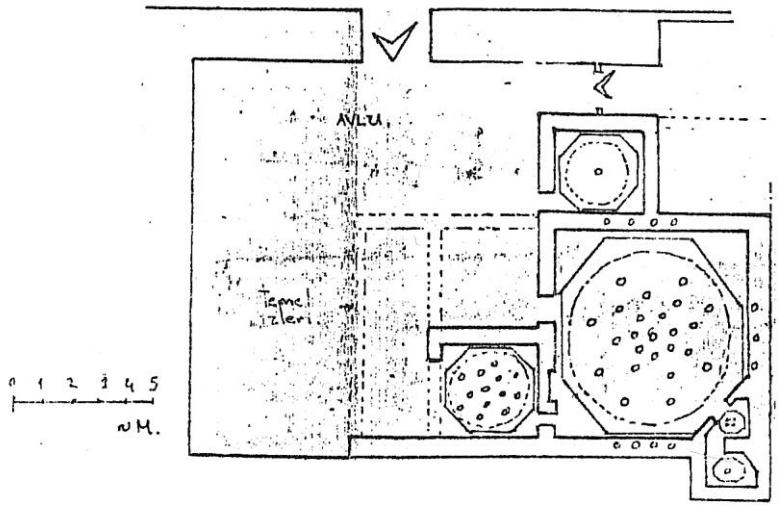
Bergama'da Osmanlı döneminden günümüze ulaşmış dört adet hamam yapısından ikisi oldukça harap durumdadır. Herhangi bir müdahale görmeden günümüze ulaşan ancak yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olan bu yapılar Çınarlı Hamam ve Tabaklar Hamamı'dır.

Çınarlı Hamam, Şadırvan Caddesi'nde, Mescitaltı Mescidi ve Bedesten'e oldukça yakın bir konumda bulunur. Ancak günümüzde hamamın etrafı ticaret mekânlarıyla çevrilmiştir. Bu nedenle algılanması oldukça güçtür (Şekil 4.37). Bir dönem mağaza olarak kullanıldığı bilinen yapı, günümüzde terk edilmiş durumdadır (Bayatlı, 1996).

Şekil 4.37 Çınarlı Hamam'ın Şadırvan Caddesi üzerinden görünüşü (Kişisel arşiv, 2016)

Çınarlı Hamam'a dair bir kitabe ya da vakıfname bulunamamıştır. Plan şemasına, malzemelerine ve yapım tekniğine bakılarak 17. ya da 18. yüzyıla tarihlenebileceği düşünülmektedir (Özdemir, 2009) (Şekil 4.38). Adını ise önündeki büyük çınardan aldığı bilinmektedir. Bergama'da önemli bir kültürel miras olan bu çınar, daha sonra imar faaliyetleri kapsamında kesilmiş ve günümüze ulaşamamıştır. Hamam önce Su İdaresi Vakfı'na aitken, daha sonra belediye mülkü olmuş; ardında da şahsa satılarak özel mülk haline gelmiştir (Bayatlı, 1996).

Şekil 4.38 Çınarlı Hamam'ın günümüzdeki durumunu gösteren plan şeması (Bergama Belediyesi arşivi, 2016)

Çınarlı Hamam'ın arasta esnafının yıkanma ihtiyacını karşılamak için yapıldığı bilinmektedir. Bu nedenle yalnızca erkeklere hizmet verecek şekilde tasarlanmış tekli hamamdır (Özdemir, 2009). Hamamın yapı malzemesi kaba yonu moloz taş, tuğla ve kesme taştır. Almaşık duvar tekniğiyle inşa edilmiştir. Hamamın aktif olarak kullanıldığı dönemde bir kapısının Şadırvan Caddesi'ne, bir kapısının da hemen arkadaki Pabuççular Arastasına açıldığı bilinmektedir. Ayrıca soyunmalık mekânının ahşap bir üst örtüyle kapatıldığı soğukluk ve sıcaklık mekânlarının üzerinde büyük birer kubbe, eyvan ve halvetlerin üzerinde ise dört küçük kubbenin bulunduğu da kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır (Bayatlı, 1996).

Günümüzde hamama dükkânların arasında kalan metal bir kepengin altından girilmektedir. Buradan girildiğinde terk edilmiş başka bir dükkânın içinden geçilip

hamamın yok olmuş soyunmalık kısmına ulaşılır. Soyunmalığın olması gereken yerde yoğun bitkilenmeye maruz kalmış boş bir alan bulunmaktadır. Ilıklık mekânı da yok olduğundan, bu alandan küçük bir kapı direk olarak sıcaklığa girilir (Şekil 4.39).

Şekil 4.39 Çınarlı Hamam'ın sıcaklığına girilen kapı boşluğu (Kişisel arşiv, 2016)

Sıcaklığın üzeri kubbe ile örtülüdür. Bu kubbe üzerinde altıgen formlu filgözleri yer alır. Kubbeden duvara geçişlerde de Türk üçgenleri bulunmaktadır. Burada yer alan göbek taşı kaldırılıp kenara çekilmiş, mekânın içine duvarlarla temas etmeyen ahşap raflar yerleştirilerek depo olarak düzenlenmiştir (Şekil 4.40). Sıcaklığın hemen yan tarafında yer alan traşlık ve tuvalet mekânları da algılanır durumdadır.

Şekil 4.40 Çınarlı Hamam'ın sıcaklık mekânına depolama amaçlı yerleştirilen raflardan bir kısmı (Kişisel arşiv, 2016)

Sıcaklıktan sivri kemerli küçük bir kapı ile günümüze ulaşabilmiş halvetlerden birine geçilir. Bu halvetin üzerinde de filgözü açıklıkları bulunan bir kubbe yer alır

(Şekil 4.41). Su deposu ve külhan da hamamın günümüze ulaşamamış bölümleri arasındadır.

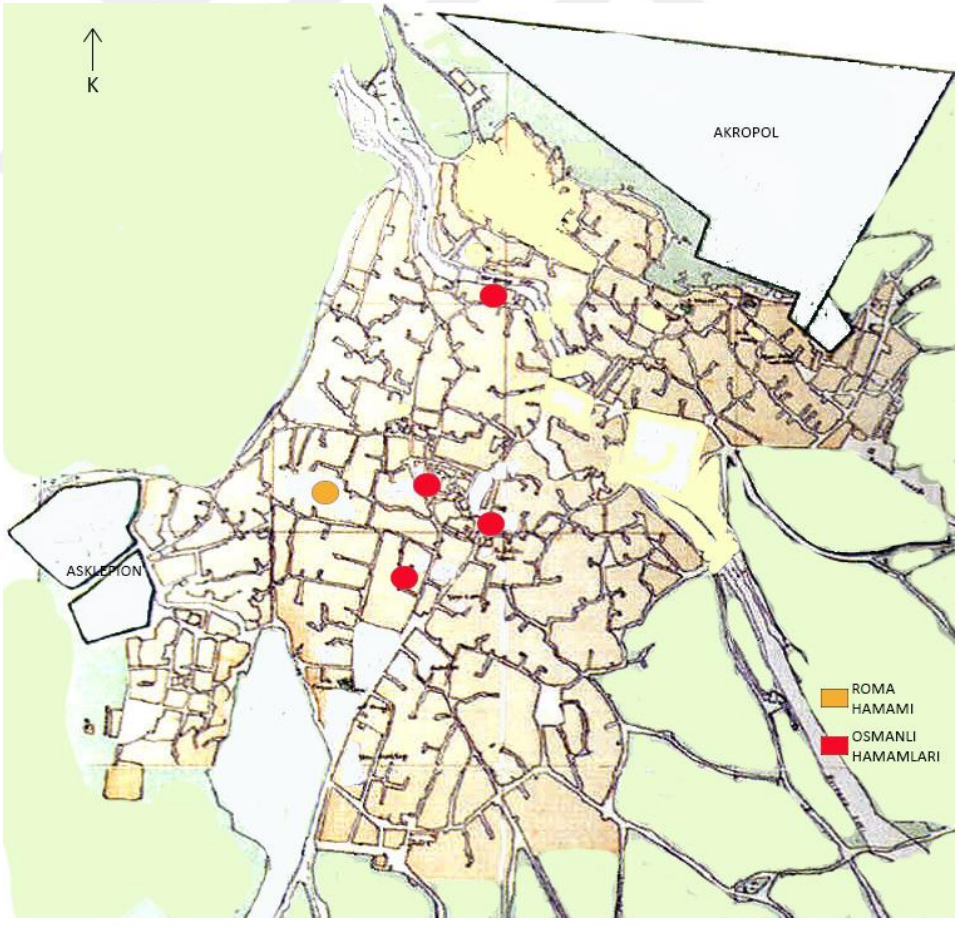
Şekil 4.41 Çınarlı Hamam'ın sıcaklık mekânı kubbesinde yer alan filgözleri (Kişisel arşiv, 2016)

Büyük bir kısmı yıkılmış olan ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 26.10.1984 gün ve 466 sayılı kararıyla tescil edilerek koruma altına alınan Çınarlı Hamam, günümüzde de bakımsızlık nedeniyle hızla yok olmaktadır. Özellikle konumdan kaynaklı sorunlar, Çınarlı Hamam'ın yok olma sürecini hızlandırmıştır. Ticaret alanlarının içinde yer alması nedeniyle özgün işlevine ve mimarisine uygun olmayacak biçimde dükkân ve depo olarak kullanılması olumsuz bir durum yaratmıştır. Bununla beraber sosyo-kültürel kaynaklı sorunlar da hamamın giderek yok olmasında etkilidir. Hamam kültürünün yok olması ve yıkanma faaliyetinin evlerde gerçekleştirilmesi, çevre esnafın hamamı kullanmamasına neden olmuştur. Bununla beraber terk edilen yapıda doğal nedenlere dayanan yoğun bozulmalar meydana gelmiştir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir.

4.3 Bölüm Sonucu

Bergama, günümüzde İzmir iline bağlı olan, Antik Dönem, Bizans Dönemi, Türk-İslam Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi'ne ait kültür ve eserleri bünyesinde barındıran, çok katmanlı bir yerleşim alanıdır. Bu katmanlar kimi alanlarda üst üste gelirken, kimi alanlarda da birbirinden ayrılmaktadır. Ancak bu döneme ait eserlerin tamamı, Bergama'nın genel kimliğini ortaya koymaktadır.

Köklü geçmişiyle önemli bir yerleşim olan Bergama'da su kültürü de oldukça gelişmiştir. İçinde barındırdığı her dönemde bu kültüre ait izler taşımış olan Bergama, Osmanlı Döneminde de bu izleri barındırmaya devam etmiştir. Yerleşim çeşme, sebil, şadırvan ve hamamlarıyla bu izleri günümüzde de yansıtmaktadır (Şekil 4.42).

Şekil 4.42 Bergama'da farklı dönemlerden günümüze ulaşan hamam yapılarının konumları (Bergama Belediyesi (1943)'nden yararlanılarak hazırlanmıştır)

Osmanlı döneminde su kültürünün önemli temsilcileri olan hamam yapıları, Bergama'da da günlük hayatla iç içe olan önemli birimler olmuştur. Kaynaklarda Osmanlı döneminde Bergama'da sekiz adet hamamın bulunduğu belirtilmiş; bu hamamlardan dört tanesi günümüze ulaşabilmiştir. Günümüze ulaşan hamam yapılarından bir tanesi özgün işleviyle varlığını devam ettirirken bir diğeri yeniden işlevlendirilmiştir. İki tanesi ise harap halde fiziksel varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

BÖLÜM BEŞ
BERGAMA TABAKLAR HAMAMI'NIN GÜNÜMÜZDEKİ DURUMUNUN İNCELENMESİ VE KORUNMA SORUNLARI

5.1 Tabaklar Hamamı'nın Konumu ve Tarihi

Tabaklar Hamamı, İzmir ili Bergama ilçesinde, Barbaros Mahallesi 299 ada, 15 parselde yer almaktadır. Bu konumuyla yapı, 3. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları içinde kalmaktadır. Bergama Çayı'nın güneyinde ve Bergama Ulucami'nin karşısında bulunan Tabaklar Hamamı, etrafına ve üzerine inşa edilen konutlardan dolayı algılanması güç bir durumdadır (Şekil 5.1 ve Şekil 5.2).

Şekil 5.1 Tabaklar Hamamı ve çevresinin Google Earth görüntüsü (Google Earth, 2016)

Şekil 5.2 Tabaklar Hamamı'nın çevresindeki konutlar arasından algılanışı (Kişisel arşiv, 2016)

Günümüz Bergama kent merkezinin kuzeyinde bulunan Tabaklar Hamamı, Bergama'da yer alan, Osmanlı dönemine ait önemli eserler olan Ulucami ve Barbaros Mahallesi'nden Ulucami Mahallesi'ne geçişi sağlayan Ulucami Köprüsü'ne yakın bir alanda konumlanmıştır. Bu konumuyla Bergama'da yer alan ve kent merkezine yakın konumlarda bulunan diğer Osmanlı dönemi hamam yapılarından farklı bir özellik göstermektedir.

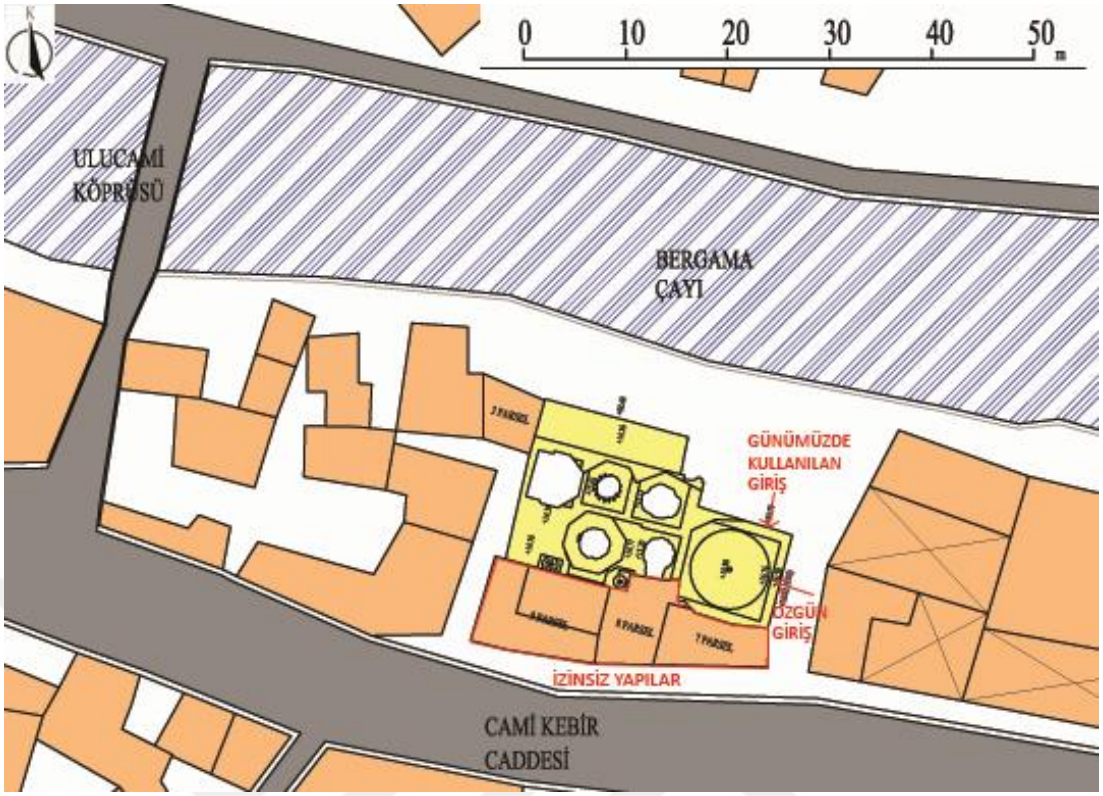
Bergama'daki su kültürünün en önemli öğelerinden biri olan Tabaklar Hamamı'nın yanından geçen Bergama Çayı boyunda eskiden yer alan tabakhanelerden dolayı, hamamın Tabaklar Hamamı ismini aldığı bilinmektedir. Debbağlar Hamamı da denen ve kitabesi bulunmayan hamam yapısının inşa biçimi ve yapısal özellikleri incelendiğinde, karşısında konumlanan Ulucami ile birlikte yapıldığı Bayatlı tarafından ifade edilmektedir. (Bayatlı, 1956). Ancak tam olarak hangi tarihte ve kim tarafından yaptırıldığı konusunda bilgi mevcut değildir. Yapının süslemesinin ise 14.-15. yüzyıllara ait olduğu görülür (Özdemir, 2009). Bu süslemeyle benzerlik gösteren diğer örnekler Bursa Nalıncılar Hamamı ve Mudurnu Hamamı'nda yer almaktadır (Ayverdi, 1996).

Tabaklar Hamamı'nın 1842 yılında Bergama'daki birçok yapıya zarar veren sel baskınında harap olduğu bilinmektedir (Bayatlı, 1956). Bu durumun ardından hamamın tekrar kullanılıp kullanılmadığıyla ilgili herhangi bir belge bulunamamıştır. Uzun süre terk edilmiş halde kalan yapı, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun 26.10.1984 gün ve 466 sayılı kararıyla tescil edilerek koruma altına alınmıştır. Döneminin su kültürünü yansıtan en özel örneklerden bir tanesi olmasına rağmen günümüzde oldukça harap halde olan yapıya henüz koruma bağlamında müdahale edilmemiştir.

5.2 Tabaklar Hamamı'nın Mimari Özellikleri

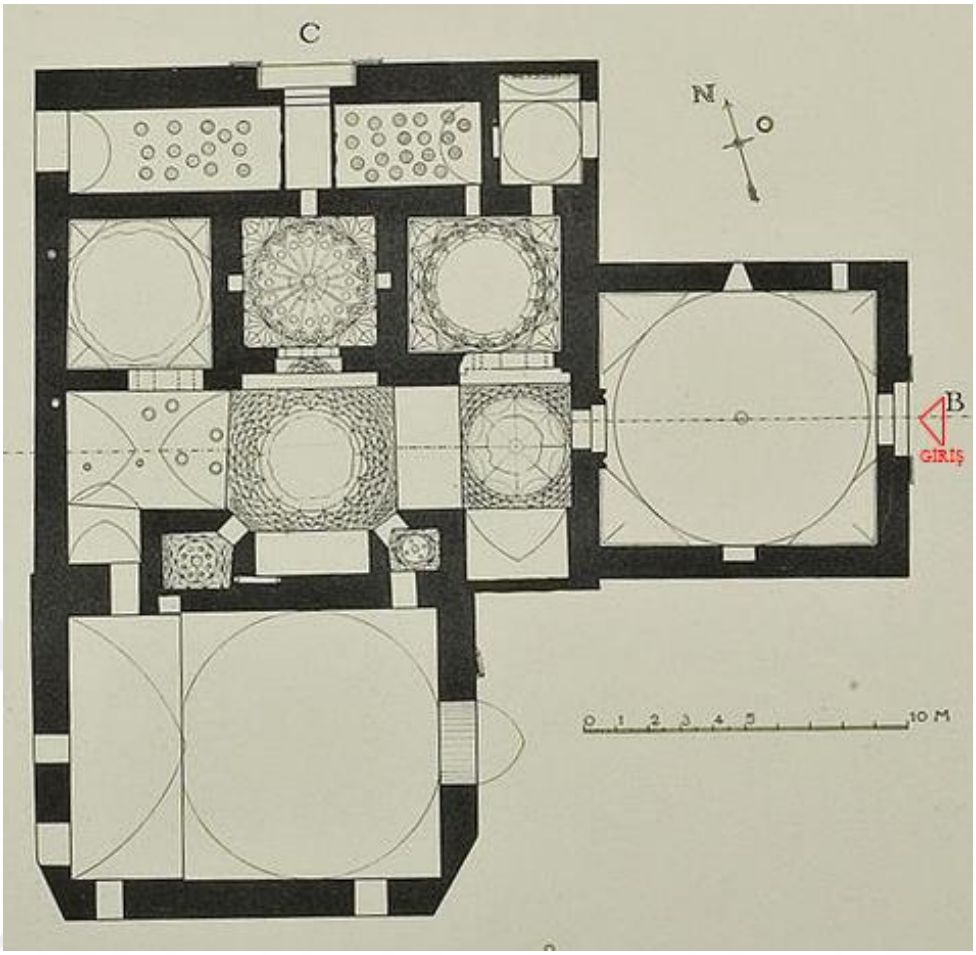
Barbaros Mahallesinde, Bergama Çayı'na yaklaşık 7 metre mesafede, Bergama Ulucami'nin karşısında konumlanan Tabaklar Hamamı, 299 ada 15 parselde yer alır. Hemen bitişiğinde 2, 7, 8 ve 9 parsellerde, hamamın yanına ve üzerine inşa edilen konut yapıları yer almaktadır. Güneyinde yer alan 7, 8 ve 9 parseller, hamamın Cami Kebir Caddesi üzerinden algılanmasını engellemektedir (Şekil 5.3).

Tabaklar Hamamı'na giriş, doğuya yönlenen cephesi üzerinde yer alan giriş açıklığından sağlanmaktadır. Ancak bu açıklık günümüzde demir parmaklıklarla kapatıldığından hamama, Bergama Çayı'na doğru yönlenen açıklıktan girilmektedir.

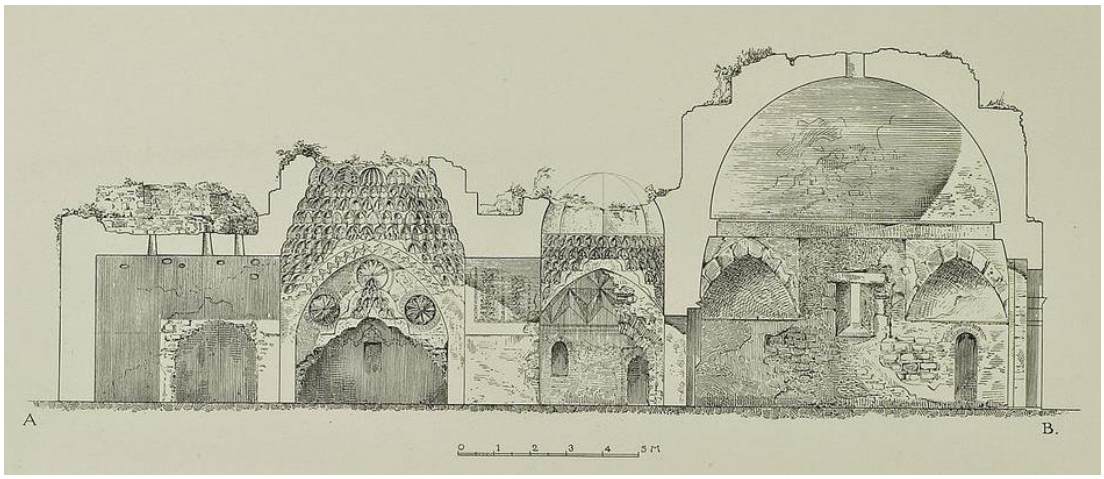

Şekil 5.3 Tabaklar Hamamı vaziyet planı (Şahin, 2008; Google Earth, 2016; Bergama Belediyesi, 2016)

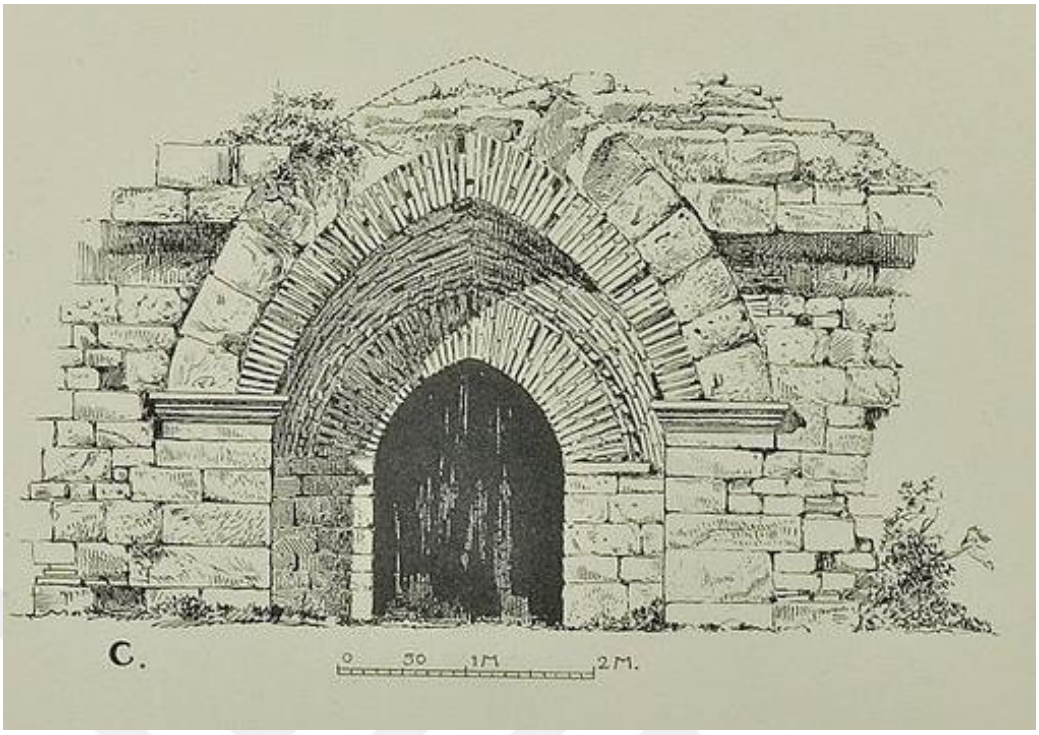
Tabaklar Hamamı'nın Alman arkeolog ve mimar Paul Schazman tarafından hazırlanan ve 1913 yılında yayınlanan çeşitli çizimlerle belgelendiği bilinmektedir. Plan, kesit ve soyunmalık giriş kapısının cephe görünüşünden oluşan bu çizimler, Tabaklar Hamamı'nın günümüze ulaşan en eski çizimleri olarak yapının genel özellikleri hakkında bilgi vermektedir (Şekil 5.4 – 5.6).

Şekil 5.4 Tabaklar Hamamı'nın Schazman tarafından hazırlanan plan çizimi (Conze, 1913)

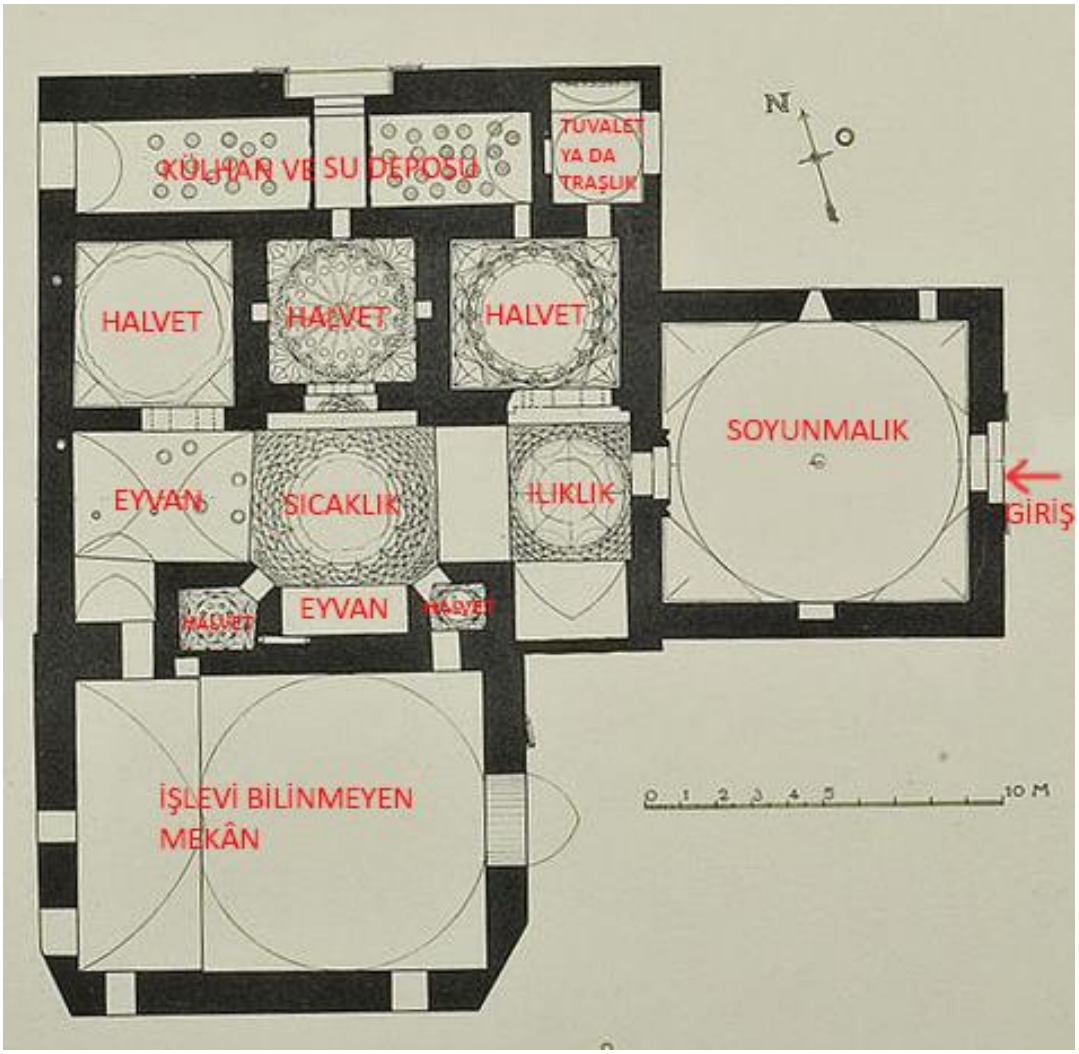
Şekil 5.5 Tabaklar Hamamı'nın Schazman tarafından hazırlanan kesit çizimi (Conze, 1913)

Şekil 5.6 Tabaklar Hamamı'nın Schazman tarafından hazırlanan giriş kapısı cephe görünüşü çizimi (Conze, 1913)

5.2.1 Plan Özellikleri

Tabaklar Hamamı'nın plan şeması incelendiğinde, birçok Osmanlı dönemi hamam yapısından farklı bir mekânsal yerleşime sahip olduğu görülür. Tekli hamam olan Tabaklar Hamamı, mekânların birbiri ile ilişkisi açısından özgün bir plana sahiptir (Şekil 5.7).

Şekil 5.7 Schazman'ın çizimi üzerinden Tabaklar Hamamı'nda mekânların işlevleri (Conze, 1913)

Tabaklar Hamamı'na giriş, yapının güneydoğu yönüne açılan, kemerli ve yüksek olan büyük kapısından sağlanır. Bu kapı ile hamamın soyunmalık mekânına ulaşılır. 9,7x9,4 metre boyutlarındaki, kareye yakın dikdörtgen formlu soyunmalığın üzerinde yaklaşık 8 metre çapında büyük bir kubbe yer almaktadır. Kubbenin etrafında 3 metre çapında dört adet yarım kubbe daha bulunur. Bu kubbe üzerinde mekâna gün ışığı girmesini sağlayan bir de ışıklık yer almaktadır. Duvar kalınlığının 1 metre olduğu soyunmalığın kuzey duvarında 0,95x1,4 metre ve 0,5x1,4 metre boyutlarında iki açıklık ile güney duvarında 1 metre genişliğinde bir niş yer alır.

Zemini mermer kaplı olan ancak bu kaplamanın günümüze ulaşmadığı soyunmalık mekânı, hamamdaki diğer mekânlara göre daha büyüktür. Osmanlı

dönemi hamam yapılarının büyük bir bölümünde görülen bu durum, Tabaklar Hamamı'nda da soyunmalığın karşılama, yıkanmaya uygun kıyafetler giyme ve dinlenme gibi işlevleri barındırdığını göstermektedir.

Soyunmalık mekânına giriş kapısının karşısında, ılıklığa geçişin sağlandığı, sivri kemerli bir kapı bulunur. Bu kapıdan ılıklığa girildiğinde; ılıklık, sıcaklık ve eyvandan oluşan, üst örtüleriyle ayrıştırılmış, yaklaşık 17x6 metre boyutlarındaki mekâna ulaşılır. Bu mekân içerisinde ılıklık, 4x3,5 metre boyutlarında bir geçiş mekânı durumundadır. Soyunmalık gibi ılıklığın da mermer zemin kaplaması günümüze ulaşmamıştır.

Ilıklığın devamında sıcaklığa geçişi sağlayan geniş bir bölümden girilerek, yine bir kubbeyle örtülen sıcaklık mekânı bulunur. Sıcaklıkta, kubbeyle örtülü olan iki küçük halvete giriş yer alır. Bu iki halvetin arasında küçük bir eyvan vardır. Sıcaklık mekânının sonunda ise beşik tonozla örtülü daha büyük bir eyvan yer alır. Bu eyvanın güney tarafında, kubbeli büyük bir mekâna geçiş bulunur. Bu mekânlarda yer alan mermer zemin döşemeleri ve sıcaklık mekânının ortasında yer alan mermer göbek taşı günümüze ulaşmamıştır.

Eyvanın güneyinde yer alan ve günümüzde tamamen yok olmuş, 14x9,5 metre boyutlarındaki mekânın işlevi bilinmemektedir. Kula Say'a göre bu mekân, Tabaklar Hamamı'nın çifte hamam olma ihtimalini düşündürmektedir (Kula Say, 2007). Bahsi geçen mekân, hamamın soyunmalık mekânından dahi daha büyük boyutlara sahip olarak algılanmaktadır ve çizimde, içerisinde halvet, traşlık vs. hiçbir birim bulunmamaktadır. Bu durum, işlevi tam olarak bilinmeyen bu mekânın ikinci bir soyunmalık mekânı olduğunu çağrıştırmaktadır.

Ilıklık, sıcaklık ve eyvandan oluşan hacmin kuzeyinde üç ayrı kubbeyle örtülmüş olan halvetler yer alır. Bu halvetlerden birinin içinden, 3,4x2,6 metre boyutlarında bir mekâna geçiş vardır. Özdemir tarafından bu mekânın traşlık olabileceği; Şahin tarafından ise tuvalet olabileceği belirtilmiştir (Özdemir, 2009; Şahin, 2008). Tuvalet ya da sıcaklık işlevinin ılıklık mekânıyla direk bağlantısının olmaması, işlev – mekân

ilişkisi açısından Tabaklar Hamamı'nı farklı kılan bir durumdur. Benzer şekilde Tabaklar Hamamı'nın ılıklığından direk olarak halvet mekânlarından birine geçiş sağlanması, Osmanlı dönemi hamam yapılarında sık rastlanır bir durum değildir.

Ilıklık, sıcaklık ve eyvandan ulaşılan, kareye yakın dikdörtgen formlu ve yapının güney yönünde yer alan üç halvetten birincisi 4,2x4,7 metre boyutlarındadır. Kareye yakın dikdörtgen formlu bu halvete ılıklıktan ulaşılmaktadır. Zemininde yer alan mermer kaplamanın günümüze ulaşmadığı bu halvetin duvar kalınlığı yaklaşık 0,9 metredir. Kuzey duvarında yer alan 0,7x2,9 metre genişliğindeki açıklıktan tuvalete girilirken; yine aynı duvardaki 0,4x1,2 metre genişliğindeki açıklık, külhana doğru yönlenmiştir. Bu halveti örten kubbe üzerindeki Türk üçgenleri ve bezemelerin bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir.

Sıcaklık mekânından girişi sağlanan ve yaklaşık 4x4.1 metre boyutlarında, kareye yakın dikdörtgen formlu ikinci halvetin de mermer zemin kaplaması günümüze ulaşamamıştır. Duvar kalınlığı yaklaşık 0,85-0,9 metre olan bu halvetin kuzey duvarında, külhana açılan 0,5x1,2 metre genişliğinde bir açıklık yer almaktadır. Doğu ve batı duvarlarında ise 0,5x1 metre genişliğinde iki niş yer alır. Bu halveti örten kubbe üzerindeki Türk üçgenleri, bezemeler ve 14 adet ışıklık günümüze ulaşmıştır.

Girişi eyvandan sağlanan üçüncü halvet, bu yöndeki diğer iki halvet gibi kareye yakın dikdörtgen formludur. 4,6x4,5 metre boyutlarında olan bu halvetin bitişiğindeki 2 numaralı parselde yer alan yapı, mekâna oldukça zarar vermiştir. Mermer zemin kaplaması günümüze ulaşmayan mekânın zemininde biriken toprak nedeniyle duvarlarının algılanması zorlaşmıştır.

Yapının 4,8x14,4 metre boyutlarındaki külhanı ve su deposu, ılıklığın sağında yer alan üç halvete bitişik olarak düzenlenmiştir. Hamam, buradan yapının döşemesinin altına yayılan cehennem yollarıyla ısıtılmaktadır. Bu mekânların girişi, hamamın Bergama Çayı'na bakan yönünden sağlanmaktadır.

5.2.2 Cephe Özellikleri

Tabaklar Hamamı'nın girişinin sağlandığı cephe, güneydoğuya doğru yönlenmiştir. Bu cephenin genişliği yaklaşık 9 metre ve kubbesine kadar yüksekliği yaklaşık 5 metredir (Şekil 5.12). Cephede giriş kapısı açıklığının yanı sıra, soyunmalık mekânından daha geride kalan ve traşlık ya da tuvalet olduğu düşünülen mekâna ait bir açıklık yer almaktadır.

Hamamın Bergama Çayı'na doğru yönlenen, kuzey cephesi, külhan ve su deposunun cephesidir. Traşlık ya da tuvalet olduğu düşünülen mekânın da bir cephesi bu yöndedir. Soyunmalığın da bu yönde bir cephesi yer alır. Ancak bu cephe, külhan ve su deposunun cephesine göre daha geride kalmaktadır. Bu cephede soyunmalık mekânı üzerinde iki ayrı açıklık ve külhan ile su deposu arasındaki bir açıklık yer alır. Bu cephede yükseklik yaklaşık 5 metredir (Şekil 5.11).

Hamamın kuzeye doğru yönlenen cephesinde külhan ve su deposunun bulunduğu yönde, 1,9 metre genişliğinde bir açıklık ve işlevi bilinmeyen mekâna ait, 0,85 metre ve 1,3 metre genişliğinde iki açıklık yer alır. Bu cephede tüm mekânlar aynı hizada yer almaktadır.

Hamamın güneye doğru yönlenen cephesinde, işlevi bilinmeyen mekânın iki açıklığı yer alır. Bu mekânın sağında, geride kalacak şekilde ılıklık ve soyunmalığın cepheleri ve soyunmalık cephesindeki tek açıklık bulunur.

5.2.3 Yapım Tekniği ve Malzeme Özellikleri

Tabaklar Hamamı'nda genel olarak iki sıra tuğla ve bir sıra taştan oluşan, almaşık bir yapım tekniği görülür (Kolay Aktuğ, 1999). Bununla birlikte tüm iç ve dış duvarlarda yaklaşık 0,15x0,25x0,2 metre boyutlarında olan, ince derzli ve harçlı kaba yonu taş kullanılmış; ayrıca duvarların iç kısımları da kaba yonu taşla doldurulmuştur.

Hamamın giriş kapısının açıklığında kesme taşlardan oluşan kenar taşları yer alır. Ancak burada yer alan özgün kenar taşlarının söküldüğü ve sonradan 13 kesme taşla yenilendiği bilinmektedir (Özdemir, 2009). Giriş kapısının iki yanında duvar kalınlığı yaklaşık 1 metredir ve bu duvarlarda taş ve tuğla malzeme birlikte kullanılmıştır (Şekil 5.16).

Tabaklar Hamamı'nda örtüler ve bu örtülere geçiş sistemleri genellikle tuğla ile oluşturulmuştur. Ancak soyunmalık mekânının kubbesinin kaba yonu taşla örülmeye başlandığında ve daha sonra tuğla malzemeye geçildiği görülmüştür. Bu kubbeye geçişi sağlayan tromplar da kaba yonu taşla örülmüş ve kaba yonu taştan oluşan kemerlerle inşa edilmiştir (Kula Say, 2007) (Şekil 5.18 ve Şekil 5.19). Kubbe, üstündeki ışıklığın bulunduğu kısımda yaklaşık 0,4 metre kalınlığındayken, aşağı doğru inildikçe kalınlığı artmakta ve yaklaşık 1 metreye ulaşmaktadır.

Yapının ılıklık, sıcaklık ve eyvan mekânları, birbiriyle bağlantılı bu üç mekânın birleştiği, 17x6 metre boyutlarında dikdörtgen bir hacim şeklindedir. Bu hacmin içinde yer alan üç mekân, taş ve tuğla ile örülen iki kubbe ve bir tonozla ayrıştırılmıştır.

Ilıklık, merkezi dilimli bir kubbe ile örtülü olan ve yarım kubbeli bir mekânı daha bulunan iki mekânın birleşimi şeklinde oluşturulmuştur. Ilıklıktan sıcaklığa geçişi sağlayan mekân ise kemerli olarak inşa edilmiştir (Kula Say, 2007). Ana malzemesi tuğla olan bu kemerin genişliği ve yüksekliği yaklaşık 4'er metredir.

Sıcaklık mekânı, pandantiflerle geçişi sağlanan bir kubbe ile örtülüdür. Bu mekânda bulunan eyvan kemerlidir (Şekil 5.30). Sıcaklık mekânın devamındaki örtü, eyvanın üzerinde yer alan beşik tonozdur. Beşik tonozun hemen yanında, bu tonoza dik olarak yerleştirilmiş başka bir tonoz örtü daha bulunmaktadır (Kula Say, 2007). Bu tonoz örtünün altından geçildiğinde ulaşılan açıklıktan, işlevi bilinmeyen büyük mekâna geçiş sağlanmaktadır. Bu açıklık da taş ve tuğla ile oluşturulmuş ve yaklaşık 0,7x1,1 metre boyutlarındadır (Şekil 5.36).

Sıcaklık mekânından ulaşılan üç halvetten biri olan, diğer iki halvetin ortasında bulunan mekânda dört kademeli olarak süsleme, taşırma ve üçgen kuşak ile kubbeye geçişi sağlayan detaylı bir yapım sistemi bulunur (Kula Say, 2007) (Şekil 5.40 ve Şekil 5.41). Diğer halvetlerden birinde ise kubbeye geçiş Türk üçgenleriyle sağlanmıştır. Batı yönündeki son halvetin kubbeye geçiş tekniği ise bilinmemektedir.

Tabaklar Hamamı'nın döşeme malzemesinin, Osmanlı dönemi birçok hamam yapısında olduğu gibi mermer olduğu bilinmektedir (Özdemir, 2009). Sıcaklık mekânının ortasında da mermer bir göbek taşı yer aldığı düşünülmektedir. Ancak tüm bu mermer elemanlar günümüze ulaşamamıştır.

5.2.4 Süsleme ve Bezeme (Tezyinat) Özellikleri

Tabaklar Hamamı, süslemeleriyle Osmanlı dönemi içerisinde inşa edilen en özel hamam örneklerinden bir tanesi olmuştur. Hemen hemen tüm mekânlarında yer alan, farklı biçimlerde düzenlenmiş ve sanat değeri yüksek olan bu süslemeler, hamamın yapıldığı devrin mimarlık ve sanat anlayışını en iyi şekilde yansıtmıştır (Bayatlı, 1956).

Tabaklar Hamamı'nın üst örtüye geçişini sağlayan tüm sistemlerde çeşitli süslemeler yer almaktadır. Bu süslemelere yer yer duvar parçalarında da rastlanır (Kula Say, 2007). Ancak en yoğun süslemenin sıcaklık ve halvet üst örtülerinde; en az süslemenin ise soyunmalık üst örtüsünde yer aldığını söylemek mümkündür.

Hamamın soyunmalık mekânındaki büyük kubbeye geçiş, ayrıtlı trompla sağlanmıştır (Şekil 5.18). Ilıklık mekânında ise kalıntılar incelenerek, bu mekânı örten dilimli kubbelere geçişin mukarnaslarla detaylandırılmış pantantifler aracılığıyla sağlandığı anlaşılmıştır (Kula Say, 2007).

Hamamın ılıklık mekânının kuzeyinde yer alan ilk halvette, çift sıra baklava dizisi ve sonrasında mukarnas taşırma ile kubbeye geçildiği anlaşılmaktadır. Sıcaklık mekânında ise ana mekânı örten kubbeye geçişin mukarnaslı bir pandantifle

sağlandığı ve kubbede de mukarnasların bulunduğu bilinmektedir (Kula Say, 2007) (Şekil 5.31).

Sıcaklık mekânından, kuzeyde yer alan ikinci halvete girişte üç madalyon bulunur (Şekil 5.38). Buradaki kubbe 16 dilimlidir ve kubbenin alt kısımlarına yakın olacak şekilde her dilimde yuvarlak bir filgözü bulunur. Buradaki kubbeye geçiş sistemi ise basit şekilde taşırma, sonrasında baklava kuşağı, ardından mukarnaslı bir taşırma ve devamında üçgen kuşağı ile detaylı bir biçimde oluşturulmuştur (Şekil 5.41). Sıcaklığın kuzeyindeki son halvette ise üçgen dizileri bulunduğu anlaşılmıştır (Kula Say, 2007).

Sıcaklığın güneyinde yer alan iki küçük halvetten ılıklığa yakın olanda kubbe, mukarnaslı tromplar üzerine yerleştirilmiştir ve geçişlerde sırayla mukarnaslı ve üçgenli taşırmalar yer alır. Diğer halvetin sekiz dilimli kubbesine geçişlerde ise mukarnas taşırma ve baklava kuşağı yer alır. Ayrıca kubbenin her diliminde ve ortasında olmak üzere toplam 9 adet yuvarlak filgözü vardır (Kula Say, 2007).

Tabaklar Hamamı'nda, duvar parçalarında palmetler, madalyonlar ve sıva üzerine işlenen kalemişi bezemeler de yer alır. Tüm bu süsleme ve bezemelerle Tabaklar Hamamı, bu anlamda diğer Osmanlı dönemi hamam yapıları arasında dikkat çeken özel bir örnektir.

5.3 Tabaklar Hamamı'nın Günümüzdeki Durumu ve Bozulma Nedenleri

Günümüzde oldukça harap bir durumda olan Tabaklar Hamamı, mekân, cephe, malzeme ve süsleme anlamında sahip olduğu birçok özelliği kaybetmiştir. Farklı nedenlerden dolayı yoğun bir şekilde bozularak günümüze ulaşan Tabaklar Hamamı'na müdahale edilmediği için, yapı günümüzde de hızla bozulmaya devam etmektedir. Özellikle yanına ve üzerine inşa edilen konutların, hamam yapısının hızla bozulması üzerinde etkisi büyüktür.

5.3.1 Yapının Günümüzdeki Durumu

Günümüzde oldukça harap halde olan Tabaklar Hamamı'nın bir bölümü yok olmuş; kalan bölümü ise kısmen yok olarak günümüze ulaşmıştır. İşlevi bilinmeyen mekânı dışında tüm mekânları günümüze ulaşan Tabaklar Hamamı, herhangi bir onarım görmediği için tamamen yok olmaya bırakılmıştır. (EK1, EK 2, EK 3, EK 4, EK 5, EK 6, EK 7, EK 8, EK 9, EK 10, EK 11, EK 12, EK 13, EK 14, EK 15, EK 16, EK 17)

5.3.1.1 Yakın Çevresiyle İlişki Durumu

Tabaklar Hamamı'nın çevresiyle ilişkisi incelendiğinde, yapının etrafında ve kısmen üzerinde yer alan konutlar göze çarpmaktadır (Şekil 5.8). Hamamın yapısal elemanlarını kullanarak ya da yok ederek inşa edilen, 2,7,8 ve 9 parselde yer alan konutlar, tahribat sürecini hızlandırmıştır. Bu nedenle hamam yapısının varlığı, Bergama Çayı'nın güneyinde kalan Cami Kebir Caddesi üzerinden oldukça zor algılanmaktadır (Şekil 5.3).

Şekil 5.8 Tabaklar Hamamı'nın bir bölümünü yok ederek inşa edilen konut yapılarından bazıları (Kişisel arşiv, 2016)

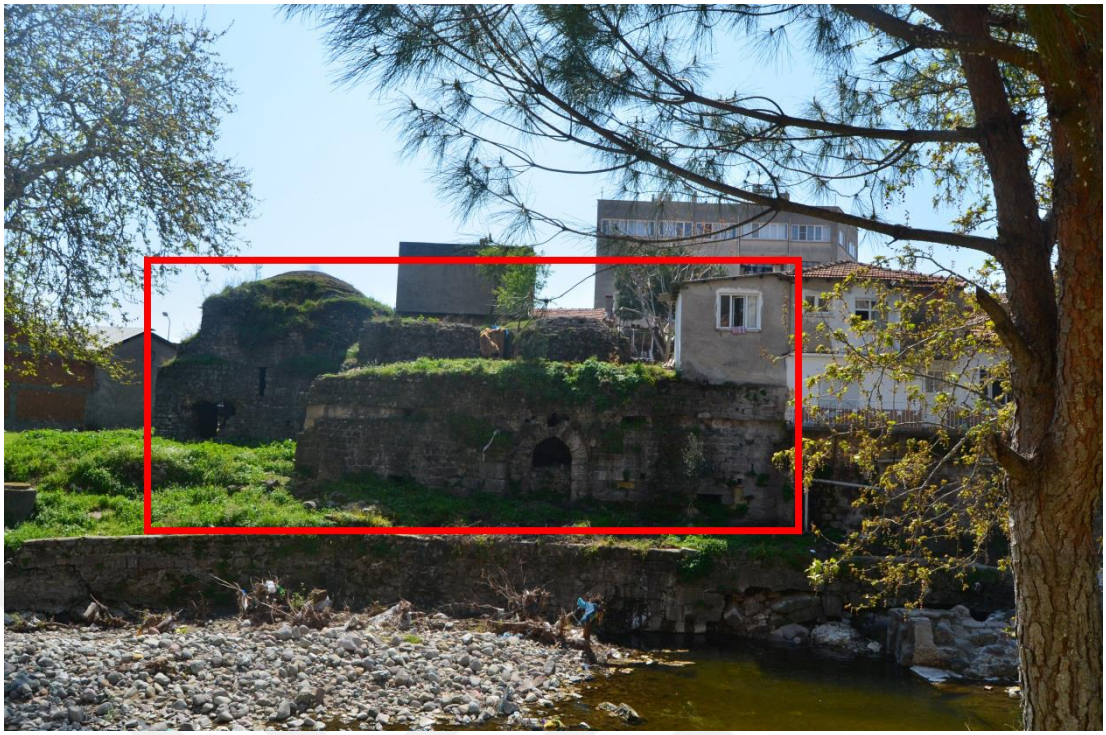
Yapının güneybatı cephesi, algılanmasının güç olduğu Cami Kebir Caddesi yönünde bulunmaktadır. Hamamın çevresine inşa edilen konut yapılarından biri ile onun hemen yanında yer alan başka bir yapı arasındaki açıklıktan girildiğinde yapının güneydoğu cephesi, günümüze ulaşan harap haliyle algılanabilmektedir (Şekil 5.9 ve Şekil 5.10). Kuzeybatı cephesi ise Bergama Çayı'na doğru yönlenmiştir ve çay ile arasındaki alanda yoğun bitkilenme oluşmuştur (Şekil 5.11).

Şekil 5.9 Tabaklar Hamamı'nın Cami Kebir Caddesi üzerinden ulaşılan açıklık (Kişisel arşiv, 2016)

Şekil 5.10 Cami Kebir Caddesi'nden girildiğinde Tabaklar Hamamı'nın güneydoğu cephesinin algılanışı (Kişisel arşiv, 2016)

Şekil 5.11 Bergama Çayı yönünden Tabaklar Hamamı (Kişisel arşiv, 2016)

Yapının kuzeybatı yönünde yine konutlar yer almaktadır. Bu yönde hamama yaslanmış olan konutlar, yapının cephesinin tamamen kapanmasına neden olmuştur.

5.3.1.2 Fiziksel Durumu

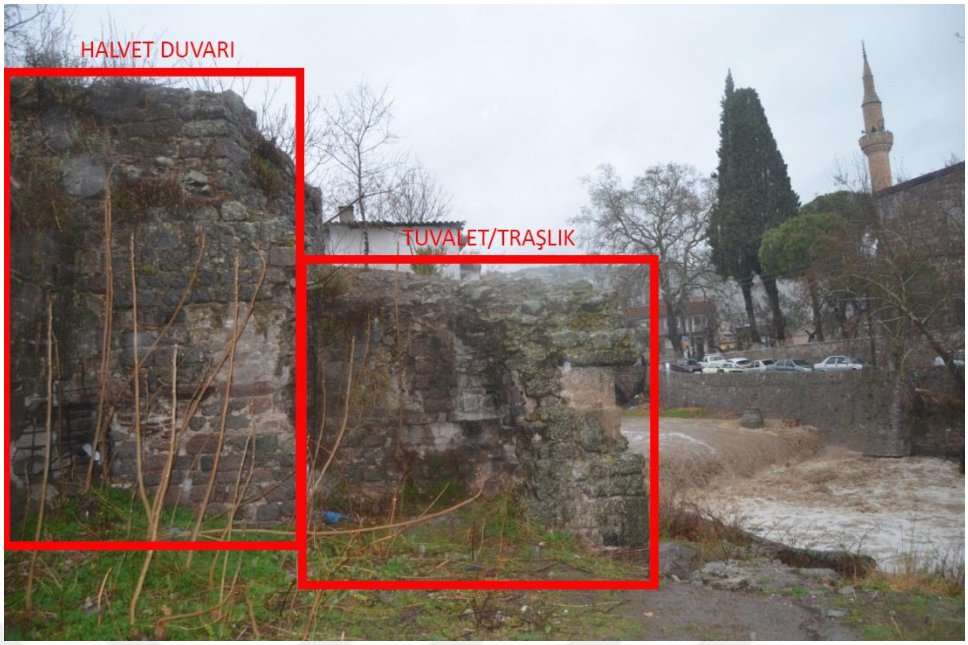
Günümüzde Tabaklar Hamamı'nın kütle ve mekân anlamında özgün birçok özelliğini yitirdiği görülmüştür (Şekil 5.3 ve Şekil 5.15). Yapının işlevi tam olarak bilinmeyen mekânı Schazman tarafından 1913 yılında belgelenmiş ancak günümüze ulaşamamıştır.

Yapının iki cephesi algılanır durumdadır. Bunlardan bir tanesi giriş kapısının yer aldığı cephe, diğeri ise Bergama Çayı yönünden görülen cephedir. Giriş kapısının yer aldığı cephede yoğun bitkilenme ve malzemelerde bozulmalar meydana gelmiştir. Kapı kenarlarında ve kubbeye yakın kısımlarda malzeme kayıpları oluşmuştur (Şekil 5.12). Aynı cephenin devamında daha geride, halvetlerden birinin duvarı ve tuvalet yer almaktadır. Halvet duvarına ait taşlarda aşınmalar ve malzeme kaybı meydana

gelmiştir. Tuvaletin bu cephedeki duvarı ise tamamen yıkılmış; külhanla ayrılmasını sağlayan duvar sağlam kalmıştır (Şekil 5.13).

Şekil 5.12 Tabaklar Hamamı'nın giriş kapısının yer aldığı cephe (Kişisel arşiv, 2017)

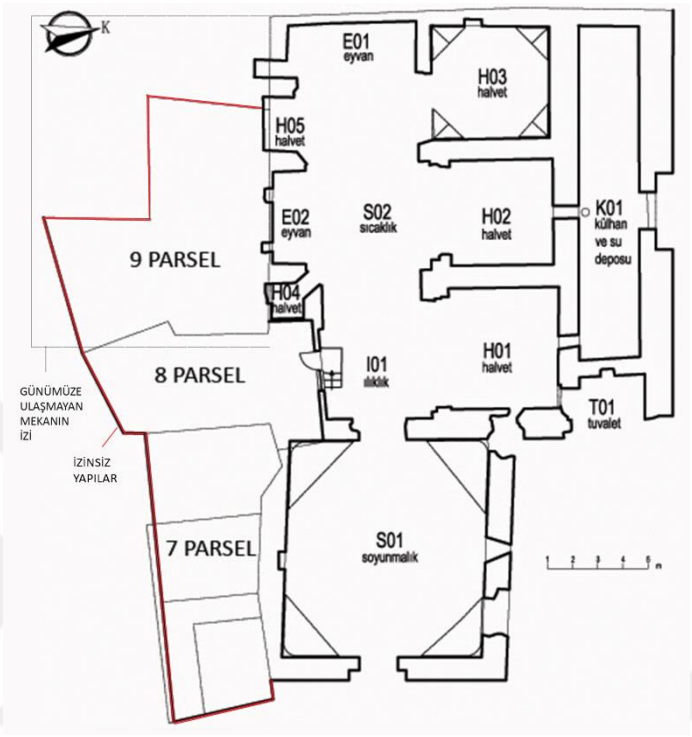
Şekil 5.13 Tabaklar Hamamı'nın giriş kapısının yer aldığı cephenin devamında, daha geride yer alan halvet duvarı ve tuvalet (Kişisel arşiv, 2017)

Tabaklar Hamamı'nın algılanabilen diğer cephesi Bergama Çayı'na doğru yönlenmiştir. Soyunmalık ve külhan duvarlarının yer aldığı bu cephede de diğer cephede olduğu gibi bitkilenme, malzeme bozulmaları kayıpları meydana gelmiştir (Şekil 5.14).

Şekil 5.14 Tabaklar Hamamı'nın Bergama Çayı'na doğru yönlenen cephesi (Kişisel arşiv, 2017)

Soyunmalık, ılıklık, sıcaklık, iki eyvan, beş halvet, külhan ve tuvaletiyle günümüze ulaşan Tabaklar Hamamı'nın iç mekânında da cephelerinde olduğu gibi yoğun bozulmalar ve malzeme kayıpları görülmektedir (Şekil 5.15).

Şekil 5.15 Tabaklar Hamamı'nın günümüze ulaşan mekânlarını ifade eden plan krokisi (Mimar Bülent Şahin (2008)'in arşivinden yararlanılarak düzenlenmiştir.)

Yapının soyunmalık mekânı (S01) fiziksel anlamda günümüze en iyi ulaşan kısmı olarak değerlendirilebilir. Giriş kapısı açıklığında yer alan kenar taşları kısmen sökülmüştür. 21 adet kenar taşı sağlam bir şekilde günümüze ulaşan bu açıklığın üzerinde yer alan kemer de iyi durumdadır. Bu giriş daha sonra metal parmaklıklarla kapatılmıştır (Şekil 5.16 ve Şekil 5.17).

Şekil 5.16 Tabaklar Hamamı soyunmalığına giriş kapısı (Kişisel arşiv, 2017)

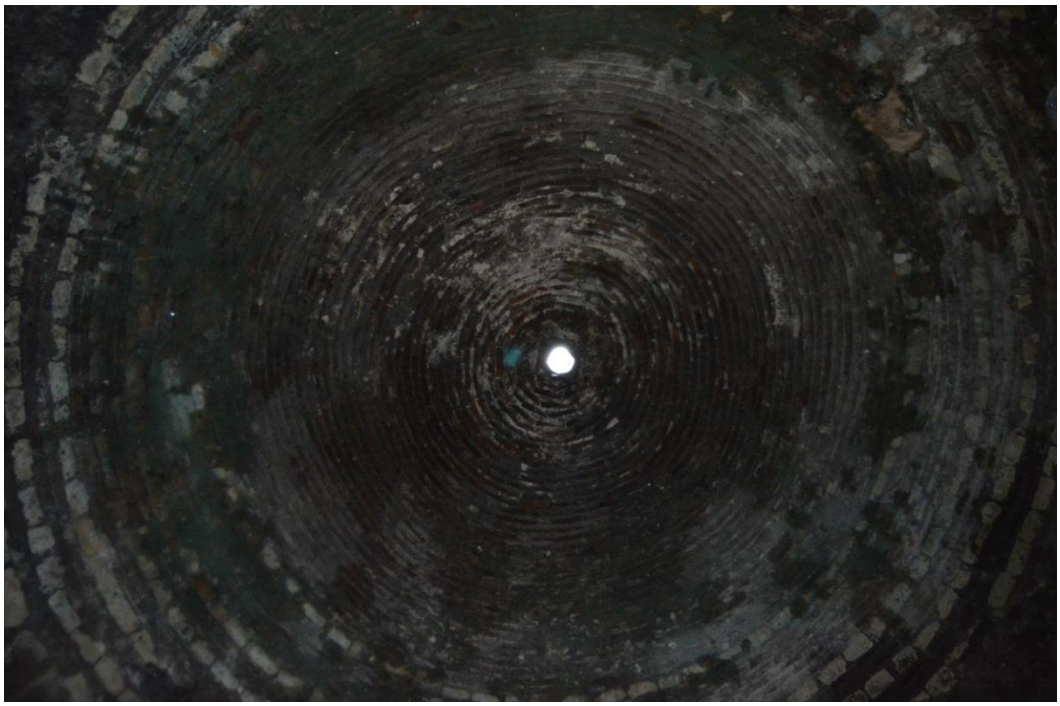
Şekil 5.17 Tabaklar Hamamı soyunmalığına giriş kapısının iç mekândan görünüşü (Kişisel arşiv, 2017)

Soyunmalığın içine girildiğinde Osmanlı hamamlarının soyunmalık mekânlarında yer alan iç mekân öğeleri olan seki, soyunma kabini, emanet dolabı gibi elemanların günümüze ulaşmadığı görülür. Bu mekânda yer alan mermer döşemeler de günümüze ulaşmamıştır. Döşemenin yerinde toprak, moloz ve atık yığınları yer almaktadır. Günümüzde hayvan barınağı olarak kullanılan bu mekânda kubbeye geçişi sağlayan, taşla örülmüş tromplar algılanmaktadır (Şekil 5.18). Taş ve

tuğla ile örülen kubbe ise oldukça sağlam durumdadır. Kubbenin üzerinde ışıklık yer almaktadır (Şekil 5.19).

Şekil 5.18 Tabaklar Hamamı'nda soyunmalık kubbesine geçişte yer alan tromplar (Kişisel arşiv, 2017)

Şekil 5.19 Tabaklar Hamamı soyunmalık kubbesi (Kişisel arşiv, 2017)

Soyunmalık mekânının Bergama Çayı'na doğru yönlenen duvarında iki açıklık bulunmaktadır. Bu açıklıklardan bir tanesi duvar üzerinde 220 cm yükseklikte yer almaktadır. Diğer açıklık ise zamanla müdahalelere maruz kalmış; üzerindeki kemeri oluşturan tuğlalar günümüze kısmen ulaşırken açıklığı oluşturan taşların bir kısmı yerinden sökülerek genişliği arttırılmıştır (Şekil 5.20). Hamamın soyunmalığa giriş kapısı kapatıldığı için günümüzde yapıya giriş bu açıklıktan sağlanmaktadır (Şekil 5.21).

Şekil 5.20 Tabaklar Hamamı soyunmalığında Bergama Çayı'na yönlenen duvarda yer alan iki açıklık (Kişisel arşiv, 2017)

Şekil 5.21 Tabaklar Hamamı'nın günümüzdeki giriş açıklığı (Kişisel arşiv, 2017)

Soyunmalıktan ılıklığa (I01) geçişi sağlayan kapının kenar taşları sökülmüştür. Bu kapının iki sıra kemerinden alt sırada yer alan kemerin de tuğlalarının bir bölümü günümüze ulaşamamıştır (Şekil 5.22).

Şekil 5.22 Tabaklar Hamamı soyunmalığından ılıklığa geçişi sağlayan kapı açıklığı (Kişisel arşiv, 2017)

Soyunmalıktan ılıklığa geçildiğinde, mekânı örten kubbenin büyük oranda yok olduğu ancak kubbeye geçişlerde işlenen bezemelerin kısmen günümüze ulaştığı görülür. Bezemelerin yok olduğu kısımlarda ise tuğlalar algılanmaktadır. Kubbenin

oldukça küçük bir bölümü günümüze ulaşabilmiştir (Şekil 5.23). Mekânın Cami Kebir caddesine bakan duvarı yıkılmış ve buraya bitişik olarak betonarme konut yapısı inşa edilmiştir. Konutun mutfak mekânından hamamın ılıklığına bir kapı ve pencere açılmaktadır. Bu kapıya, ılıklığa yerleştirilen üç basamaklı, betonarme bir merdivenle ulaşılmaktadır (Şekil 5.24).

Şekil 5.23 Tabaklar Hamamı ılıklık kubbesinin günümüzdeki durumu (Kişisel arşiv, 2017)

Şekil 5.24 Tabaklar Hamamı ılıklık mekânına bitişik olarak inşa edilen konut duvarı (Kişisel arşiv, 2017)

Osmanlı dönemi hamam yapılarının ılıklık mekânlarında yer alan seki gibi iç mekân öğeleri, Tabaklar Hamamı'nda günümüze ulaşamamıştır. Mermer döşemenin yerinde ise yoğun toprak ve atık yığını yer almaktadır.

Ilıklık ile soğukluk arasındaki geçişin ılıklığa doğru olan kısmında yer yer taşlar sökülmüştür. Bu açıklığın üst kısmında ise kısmen horasan sıva algılanmaktadır. Sıcaklığa (S02) geçişi sağlayan kemerli açıklığın kemerini oluşturan tuğlalar da sökülmüş durumdadır (Şekil 5.25).

Şekil 5.25 Tabaklar Hamamı'nda ılıklıktan soyunmalığa geçişi sağlayan kapı açıklığı (Kişisel arşiv, 2017)

Ilıklığın kuzeyindeki ilk halvete (H01) geçişi sağlayan açıklığı oluşturan taşlar büyük oranda sökülmüştür. Burada kalan taşların üzerinde yer yer horasan sıva kalıntıları bulunmaktadır (Şekil 5.26).

Şekil 5.26 Tabaklar Hamamı'nda ılıklığın kuzeyinde kalan halvetin giriş açıklığı (Kişisel arşiv, 2017)

Ilıklıktan kuzeyindeki ilk halvete (H01) girildiğinde, mekânda yer alan ve biri tuvalete açılan kapıya; diğeri külhana açılan pencereye ait olan iki açıklık yer alır. Tuvalete (T01) açılan girişin taşları yer yer sökülmüş ve bu açıklık günümüzde metal parmaklıklarla kapatılmıştır. Külhana açılan pencerenin üzerindeki tuğla kemer günümüze iyi durumda ulaşmış ancak bu açıklığı oluşturan kenar taşlarının bir kısmı sökülmüştür (Şekil 5.27). Pencerenin altından devam eden, taş ve tuğla malzeme ile oluşturulan ve su iletimi için inşa edildiği düşünülen yüzeyin üzerinde yer alan tuğlalar büyük oranda yok olmuştur. Pencere kemerinin üzerinden itibaren örülen ve 6 sıra olan tuğla hat, bu halvetin tüm duvarlarını sarmaktadır. Bu hattın üzerinde, kubbeye geçişte kullanılan Türk üçgenlerini oluşturmak için örülen tuğlalar yer alır. Türk üçgenlerinin üzerindeki alçı ve sıva büyük oranda yok olmuştur. Kubbeye daha yakın olan Türk üçgenlerinde yer yer sıva algılanmaktadır. Türk üçgenlerinin üzerinde ise, Bergama Çayı'na ve Cami Kebir Caddesi'ne doğru olan yönde genelde 5 sıra olan ancak yer yer artıp azalan, kubbeyi oluşturan tuğla dizisi yer alır. Ancak kubbenin kalan kısmı günümüze ulaşamamıştır. Türk üçgenlerinin üzerindeki bu tuğla sırasında da kısmen bezemeler algılanmaktadır (Şekil 5.28). Bu halvetten

geçilerek ulaşılan tuvalet mekânının Bergama Çayı'na yönlenen duvarı tamamen yıkılmıştır (Şekil 5.29).

Şekil 5.27 Tabaklar Hamamı'nda ılıklığın kuzeyinde kalan halvetin Bergama Çayı'na doğru yönlenen duvarında yer alan pencere ve tuvalet kapısı açıklıkları (Kişisel arşiv, 2017)

Şekil 5.28 Tabaklar Hamamı'nda ılıklığın kuzeyinde kalan halvetin kubbesinin bir bölümü (Kişisel arşiv, 2017)

Şekil 5.29 Tabaklar Hamamı'nın duvarlarının büyük bir bölümü yıkılan tuvalet mekânı (Kişisel arşiv, 2017)

Ilıklıktan sıcaklığa (S02) geçildiğinde kubbeye geçişte yer alan bezemelerin oldukça iyi algılandığı görülür (Şekil 5.30 ve Şekil 5.31). Sıcaklık mekânında iki eyvan, eyvanlardan birinin (E02) iki yanında yer alan halvetlere geçişi sağlayan küçük açıklıklar, bir diğer eyvandan (E01) Bergama Çayı yönündeki halvetlerden birine giriş ve ana mekândan bir diğer halvete daha giriş görülür (Şekil 5.32).

Şekil 5.30 Tabaklar Hamamı'nın sıcaklık mekânı kubbesi (Kişisel arşiv, 2017)

Şekil 5.31 Tabaklar Hamamı'nın sıcaklık mekânı kubbesine geçişlerde yer alan bezemeler (Kişisel arşiv, 2017)

Şekil 5.32 Tabaklar Hamamı'nın sıcaklık mekândaki eyvanlardan bir tanesi ve yanındaki halvet girişleri (Kişisel arşiv, 2017)

Sıcaklık ile ılıklık arasındaki açıklığın sıcaklığa yönlenen kısmında, açıklığı oluşturan kemerin üzerinde palmetler yer alır. Bu palmetler, açıklığın hemen yanındaki küçük halvete girişi sağlayan kapı üzerinde de devam etmiştir. Bu kapı ve sıcaklık ile ılıklık arasındaki açıklığın kesiştiği noktada yer alan taşların bir bölümü sökülmüştür (Şekil 5.33).

Şekil 5.33 Tabaklar Hamamı'nın sıcaklık ve ılıklık mekânları arasındaki geçişte yer alan palmetler (Kişisel arşiv, 2017)

Sıcaklıktan Cami Kebir Caddesi'ne doğru yönlenen küçük halvete (H04) girildiğinde oldukça yükselen toprak ve atık yığınından dolayı mekân algılanamamaktadır (Şekil 5.34). Bu halvetin kubbesi ve kubbeye geçişlerde işlenen, diğer mekânlardakilere göre daha sade olan bezemeler günümüze ulaşmıştır. Bu halvetin yanındaki eyvanın diğer tarafında yer alan halvetin (H05) girişi, üzerinde tuğla kemer olan bir geçişle sağlanır. Kubbesi ve üzerindeki filgözleri günümüze ulaşabilen bu halveti sıcaklıktan ayıran duvarlar yıkılmıştır (Şekil 5.35).

Şekil 5.34 Tabaklar Hamamı'nın Cami Kebir Caddesi'ne doğru yönlenen küçük halvetinin girişi (Kişisel arşiv, 2017)

Şekil 5.35 Tabaklar Hamamı'nın Cami Kebir Caddesi'ne doğru yönlenen büyük halvetinin kısmen yıkılan girişi (Kişisel arşiv, 2017)

Sıcaklık mekânındaki iki eyvandan bir tanesi olan ve diğer eyvana göre daha büyük boyutlu, tonozlu mekândan (E01); hamamın günümüze ulaşamamış, işlevi bilinmeyen mekânına geçiş yer almaktadır. Tuğla kemerle oluşturulan bu geçişin hemen arkası taş yığınlarıyla kapatılmıştır (Şekil 5.36). Büyük boyutlu bu eyvanı örten tonozun sıcaklığa doğru yönlenen kısmında da palmet dizisi yer almaktadır (Şekil 5.37).

Şekil 5.36 Tabaklar Hamamı'nın sıcaklık eyvanından, günümüze ulaşmayan, işlevi bilinmeyen mekâna geçiş açıklığı (Kişisel arşiv, 2017)

Şekil 5.37 Tabaklar Hamamı'nın sıcaklık eyvanı üzerindeki palmet dizisi (Kişisel arşiv, 2017)

Hamamın Bergama Çayı'na doğru yönlenen kısmında yer alan üç halvetten birine sıcaklıktan; diğerine ise sıcaklıkta yer alan eyvandan giriş sağlanmıştır. Sıcaklıktan geçiş sağlanan halvetin (H02) giriş açıklığı kemerle oluşturulmuş ve kemerin üzerine

palmetler işlenmiştir. Ayrıca açıklığın her iki tarafında ve üstünde, günümüze kısmen algılanabilir şekilde ulaşmış üç madalyon yer alır. Madalyonların üstünde ve çevresinde ise sıva kalıntıları yer almaktadır (Şekil 5.38). Buradan halvete girildiğinde, ılıklıktan girilen halvette olduğu gibi duvarlarda su kanalı izleri görülür. Bu izler, yerden yaklaşık 90 cm yukarıda devam etmektedir. Bu izlerin hemen üzerinde, halvetten külhana doğru açılan bir pencere açıklığı yer alır (Şekil 5.39). Bu halvette yer alan ve kubbeye geçişte kullanılan Türk üçgenleri günümüze ulaşmıştır. Türk üçgenlerinin üzerindeki sıva ve alçılar yer yer dökülmüş; altlarında yer alan tuğla örgüleri ortaya çıkmıştır. Türk üçgenlerinin üzerinde kısmen bozulmuş alçı bezemeler yer alır. Devamında kubbeye ait yuvarlak ışıklıklar algılanmaktadır ancak kubbe günümüze ulaşamamıştır (Şekil 5.40 ve Şekil 5.41).

Şekil 5.38 Tabaklar Hamamı'nda sıcaklıktan girilen halvetin giriş açıklığı (Kişisel arşiv, 2017)

Şekil 5.39 Tabaklar Hamamı'nda sıcaklıktan girilen halvetin duvarında yer alan açıklık ve kanal izi (Kişisel arşiv, 2017)

Şekil 5.40 Tabaklar Hamamı'nda sıcaklıktan girilen halvetin kubbeye geçiş kısmı (Kişisel arşiv, 2017)

Şekil 5.41 Tabaklar Hamamı'nda sıcaklıktan girilen halvetinin üst örtüsünün günümüzdeki durumu (Kişisel arşiv, 2017)

Bergama Çayı'na doğru yönlenen bir diğer halvete (H03) giriş, eyvandan sağlanır. Bu girişi sağlayan açıklık oldukça tahrip edilmiştir (Şekil 5.42). Toprak ve atık yığınıyla yükselen halvetin kubbesi tamamen yok olmuş; sonradan inşa edilen betonarme konut yapısı, bu halvetin duvarını kullanmıştır (Şekil 5.43). Bu halvetin duvarlarında yer alan su kanalları da algılanabilmektedir.

Şekil 5.42 Tabaklar Hamamı'nda eyvandan girilen halvetin kapı açıklığı (Kişisel arşiv, 2017)

Şekil 5.43 Tabaklar Hamamı'nda eyvandan girilen halvetin, bitişiğindeki konutla ilişkisi (Kişisel arşiv, 2017)

Tabaklar Hamamı'nda yer alan bir diğer mekân külhan ve su deposudur. Külhanın giriş kapısı Bergama Çayı yönündeki cephe üzerinde konumlanmıştır. Ancak bu kapı, demir parmaklık ve taşlarla kapatılmıştır. Kemerli olan bu girişin kemerini oluşturan tuğlalardan bir bölümü kısmen parçalanmıştır. Girişi oluşturan kenar taşları ise sağlam durumdadır (Şekil 5.44). İç mekândan da külhana giriş olmadığından, günümüzde bu mekâna giriş yalnızca halvetlerde yer alan pencere açıklıklarıyla mümkün olmaktadır.

Şekil 5.44 Tabaklar Hamamı'nın külhan giriş kapısı (Kişisel arşiv, 2017)

Tonozlu olarak inşa edilen külhan ve su deposunun (K01) iç mekânı kapalı ve atıklarla doludur. Külhanın halvetlerle ortak olan duvarı üzerinde kanal izleri yer almaktadır. Duvarlarda ve tonozda yoğun bozulmalar meydana gelmiştir (Şekil 5.45).

Şekil 5.45 Tabaklar Hamamı'nın külhan iç mekânı (Kişisel arşiv, 2017)

5.3.1.3 Yasal Durumu

Tabaklar Hamamı'nın yasal durumu hakkında Cumhuriyet Dönemine uzanan süreçte, kaynaklarda kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2006 yılında hamamın hangi vakfa ait olduğuna dair bilgi elde edilmesi amacıyla çalışma başlatmıştır. 2007 yılında Bergama Müze Müdürlüğü'ne sunulan raporda, hamamın Hibetullah Paşa bin Bedrettin Mahmud Vakfı'na ait olduğu belirtilmiştir. İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'nün 26.12.2006 tarih ve 10595 sayılı yazısı ile ilgili Bergama Müze Müdürlüğü'ne hazırlanan rapor şu şekildedir:

İlgi yazı ekinde yer alan Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 07.12.2006 tarih ve 197483 sayılı yazısında Bergama İlçesi, Barbaros Mahallesi, 20L-ld pafta, 299 ada, 4,7,8,9 ve 15 parseller üzerinde bulunan Tabaklar Hamamı'nın kendi adı ile Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde bir vakıf kaydına rastlanmadığı, ancak kayıtlar üzerinde yapılan inceleme neticesinde Bergama'da buluna 4 adet hamamın Umur Bey Bin Timurtaş, Hatib Paşa, İne Bey Subaşı ve

Hekim Hacı Halife Vakıflarına ait olduğunun görüldüğü, Tabaklar Hamamı'nın hangisine ait olduğunun araştırılarak bilgi verilmesi istenmektedir.

Tapu kayıtlarında yapılan incelemede, bahse konu hamamın hangi vakfa ait olduğunu gösterir bir bilgiye rastlanmamıştır; ancak Vakıflar İzmir Bölge Müdürlüğü'nün yaptırdığı vakfiyye tercümesinde Hacı Fakih Mahallesi'nde Hatib Paşa namıyla bilinen Hibetullah Paşa bin Bedreddin Mahmud Vakfı'na ait bir hamam olduğu belirtilmektedir. Tabaklar Hamamı'nın bulunduğu Barbaros Mahallesi'nin eski adı Hacı Fakih Mahallesidir. Tabaklar Hamamı dışında Bergama'daki diğer hamamlardan Patırna Hamamı eski adıyla Ebu Mürsel Mahallesi'nde, Hacı Hekim Hamamı eski adıyla Timurtaş Mahallesi'nde ve Küplü Hamam eski adıyla Doğancı Mahallesi'nde bulunduğundan Hacı Fakih Mahallesi'nde yer alan Tabaklar Hamamı'nın ekteki vakfiye tercümesine göre, Hibetullah Paşa bin Bedreddin Mahmud Vakfı'na ait olduğu anlaşılmaktadır (Vakıflar Genel Müdürlüğü İzmir Bölge Müdürlüğü arşivi, 2017).

1970'lerden sonra yapının çevresine, hamama ait yapı elemanlarını kullanarak ve yer yer bu elemanları yok ederek konut yapıları inşa edilmeye başlamıştır. 1984 yılında alınan kararla tescillenen yapı, bir süre Maliye Hazinesi'ne ait olarak kalmış; daha sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Devir işleminin gerçekleştiğine dair yazı şu şekildedir:

İzmir ili Bergama ilçesi Barbaros Mahallesi Cami Kebir Sokağında bulunan tapunun 299 ada 4 nolu parselinde avlulu kargir harap hamam (Tabaklar Hamamı) niteliğindeki taşınmazın tamamı Maliye Hazinesi adına kayıtlı iken 7044 sayılı yasanın 1. maddesi gereğince Vakıflar Genel Müdürlüğü adına 19.09.2007 tarihinde tescil edildiği öğrenilmiştir (Vakıflar Genel Müdürlüğü İzmir Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2017).

Tabaklar Hamamı'nın çevresine inşa edilen konutlar, yapıya fiziksel anlamda zarar verdikleri gibi, yapının algılanırlığını da olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle 2006 yılında, Kültür ve Turizm Bakanlığı İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını

Koruma Bölge Kurulu tarafından hamamın etrafındaki konut yapılarının yer aldığı parsellerin kamulaştırılmasına dair verilen karar raporu düzenlenmiştir.

Kamulaştırmaya dair hazırlanan raporun ardından, hamamın rölöve çizimleri hazırlanmıştır. Ancak hazırlanan çizimler, 2008'de yayınlanan rapora göre Kültür ve Turizm Bakanlığı İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından uygun bulunmamış ve yeniden hazırlanmalarına karar verilmiştir. Bu kararın ardından günümüze kadar yapı ile ilgili herhangi bir yasal çalışma gerçekleştirilmemiştir. Söz konusu karar şu şekildedir:

> ... Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 14 Eylül 2006 tarih ve B.16.KVM.0.10.04.00/35.03.20-150242 sayılı yazısı ve ekleri incelendi, Kurul üyelerince Bergama'da yerinde inceleme yapıldı, Kurul Müdürlüğü uzmanlarınca hazırlanan 24.11.2006 tarih ve 708 sayı ile kayıtlı rapor okundu, bilgi ve belgeler incelendi, yapılan görüşmeler sonunda;
>
> ... İzmir I Nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 15.4.1993 tarih ve 4391 sayılı kararı ile 4 parselde (mülkiyeti Maliye Hazinesi adına kayıtlı) tescilli iken, Kurulumuzun 9.2.2005 tarih ve 452 sayılı kararı ile hamamın şahıs mülkiyetindeki 7-8-9-15 parselleri kapsaması nedeni ile bu parsellere tescil şerhi verilmesine ve bu parsellerin kamulaştırma işlemlerinin yapılmasına, koruma alanı ile Vakıflar mülkiyetindeki 10 parselin onarım isteminin Koruma Amaçlı İmar Planının görüşülmesinden sonra değerlendirilmesine, karar verilen TABAKLAR Hamamının bitişiğindeki 3 parselin tesciline gerek olmadığına ancak hamamın çevresinin açılması ve hamamın ortaya çıkarılması için Kurulumuz'un 21.12.2005 tarih ve 1657 sayılı kararı gereği istenilen rölöve, restitüsyon ve restorasyon projelerine ışık tutabilmesi amacıyla, Kurulumuz'un 9.2.2005 tarih ve 452 sayılı kararı ile kamulaştırılması istenilen 7-8-9-15 parsellerdeki taşınmazlara ek olarak tescilli TABAKLAR Hamamı yanında ve koruma alanında bulunan 10 ve 3 parsellerin de kamulaştırılması gerektiğine karar verildi (Vakıflar Genel Müdürlüğü İzmir Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2017).

Kurul kararları sonucunda Tabaklar Hamamı'nın rölöve çizimleri oluşturulmuş ancak bu çizimler, kurul tarafından yeterli bulunmamıştır. Bu duruma ilişkin karar şu şekildedir:

> ... Tabaklar Hamamına ilişkin hazırlanan rölöve projesinin iletildiği Bergama Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürlüğü'nün 05.09.2007 tarih ve 1365 sayılı yazısı okundu, ekleri incelendi, yapılan görüşmeler sonunda;
>
> ... Tabaklar Hamamına ilişkin hazırlanan Rölöve çizimlerinin uygun olmadığına (OLUMSUZ), Yeni hazırlanacak rölöve çizimlerinin tescilli hamam yapısının bugün itibariyle ayakta kalmış bütün bölümlerini kapsaması gerektiğinden eksik olan rölövenin İzmir 2 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 9.2.2005 tarih ve 452 sayılı kararı ile yapılması istenen 299 ada, 7-8-9 ve 15 parsellerdeki kamulaştırma çalışmalarının ardından, yapının bütününe yönelik olarak, ayrıca plan ve kesit itibariyle yapının mevcut durumunu ve görünümünü ayrıntılı ölçülerle ve detay çizimlerle yansıtacak şekilde yeniden hazırlanarak kurulumuza iletilmesine karar verildi (Vakıflar Genel Müdürlüğü İzmir Bölge Müdürlüğü Arşivi, 2017).

5.3.2 Yapıdaki Bozulmalar ve Nedenleri

Sahip olduğu yapısal ve tezyinat özellikleriyle Osmanlı dönemi hamam yapıları içinde özel örneklerden bir tanesi olan Tabaklar Hamamı, doğal nedenlerden, yerleşim özelliklerinden ve sosyal ve kültürel nedenlerden kaynaklanan bozulmalara maruz kalmıştır. Bu bozulmalar, yapının günümüze oldukça harap halde ulaşmasına neden olmuştur (EK18, EK19, EK 20, EK 21, EK 22).

5.3.2.1 Doğal Nedenlerden Kaynaklanan Bozulmalar

Konum anlamında bakıldığında Tabaklar Hamamı'nın Bergama Çayı kenarında yer alması, yapıda özellikle kış aylarında yoğun nem ve rutubet etkisine neden olmaktadır. Özellikle Bergama Çayı'na doğru yönlenen cephede konumdan

kaynaklanan yoğun bitkilenme ve malzemelerde çözünmeler göze çarpmaktadır (Şekil 5.44).

Doğal afetlerin etkisine bakıldığında Tabaklar Hamamı, Bergama'da 1842 yılında yaşanan sel felaketinden yoğun olarak etkilenmiştir (Bayatlı, 1956). Selin etkisiyle harap olan hamamın, bu olayın ardından onarıldığı ve yeniden kullanıldığına dair herhangi bir belge ya da kaynağa ulaşılamamıştır.

Terk edildikten sonra hiçbir müdahale görmeyen Tabaklar Hamamı, her türlü doğal etkiye açık hale gelmiştir. Soyunmalık mekânı dışında kalan ılıklık, sıcaklık ve halvet mekânlarını örten kubbelerin yok olmasıyla beraber hamam yapısı, yağmur, kar ve rüzgâr gibi doğal nedenlerle malzeme boyutunda kayıplara ve aşınmalara maruz kalmıştır.

Hamamın soyunmalık mekânında, mermer döşemenin yok olması ve yapının dış etkilere açık halde bulunmasıyla zeminde toprak ve atık yığını oluşmuştur. Bu mekânın daha sonra hayvan barınağı olarak kullanılmaya başlamasıyla beraber atık miktarı giderek artmıştır. Soyunmalığın duvarlarında ve kubbe geçişlerinde yer alan sıvalar da dökülmüş ve altında kalan tuğla ve taş malzemeler, doğal etkenlerden kaynaklanan bozulmalara açık hale gelmiştir (Şekil 5.18 ve Şekil 5.19).

Hamamın ılıklık mekânında da soyunmalıkta olduğu gibi zemindeki mermer döşemenin yok olmasıyla burada toprak ve atık birikmiştir. Özellikle yağmur ve rüzgâr etkisiyle zeminde oluşan bu birikme, yapıda bitkilenmeye de neden olmaktadır. Ilıklıkta yok olan üst örtünün bulunması gereken noktalarda ve duvarların zemine yakın kısımlarında bitkilenmeler meydana gelmiştir. Ayrıca kubbeye geçişlerde yer alan alçı bezemeler doğal etkilerle aşınmıştır (Şekil 5.24).

Hamamın Cami Kebir Caddesi'ne doğru yönlenen iki halveti de içlerinde biriken toprak ve az açıklık olması sebebiyle nem ve rutubet etkisindedir (Şekil 5.34 ve Şekil 5.35). Bergama Çayı'na doğru yönlenen halvetlerde ise sıvaların dökülmesiyle beraber taş ve tuğla malzemelerde aşınmalar meydana gelmiştir. Ayrıca bu

halvetlerin kubbelerinin yok olmasından dolayı doğrudan yağmura maruz kalan kubbe geçişleri ve kalıntılarında bitkilenmeler görülmektedir (Şekil 5.43).

Yapının sıcaklık mekânında yer alan eyvanlarda, duvarlarda ve zeminde yoğun bitkilenme oluşmuştur. Yine bu mekânlarda rüzgâr ve diğer doğal etkilerle zeminde toprak ve atık birikimi görülmektedir (Şekil 5.32).

Tabaklar Hamamı'nın iç mekânlarında olduğu kadar, cephelerinde de doğal nedenlerden kaynaklanan bozulmalar meydana gelmiştir. Soyunmalık mekânına giriş kapısının bulunduğu cephede, kapıyı oluşturan kemerin üst kısmından kubbeye geçişe kadar yoğun olarak bitkilenme görülmektedir. Bu cephenin Bergama Çayı'na yakın olan bölümünde de yer yer bitkilenmeler oluşmuştur. Kapıyı oluşturan kenar taşları ve kemerlerin bitiş noktalarında yer alan, kapının her iki yanında bulunan kesme taşlar da dâhil olmak üzere cephedeki taş ve tuğlalar, doğal etkenlerle aşınmış ve yer yer çözünerek dökülmüştür. Özellikle kapı kemerinin bitiş noktalarındaki taşlar yoğun olarak aşınmıştır. Cepheden kubbeye geçişte yer alan taş ve tuğla örgüler üzerinde de bitkilenmeler algılanmaktadır.

Tabaklar Hamamı'nın Bergama Çayı'na doğru yönlenen cephesinde, giriş cephesine benzer şekilde doğal etkilerle meydana gelen, ancak giriş cephesine göre daha yoğun olan bitkilenmeler görülmektedir (Şekil 5.12). Bu cephede, soyunmalık mekânının duvarında özellikle açıklıkların etrafında yer alan taşlar yoğun olarak aşınmıştır. Bu açıklıkların etrafında sökülen taşların altından çıkan diğer taşlar da aşınmaya uğramıştır. Benzer şekilde açıklıkları oluşturan kemerlerin taş ve tuğla malzemeleri aşınarak, özellikle günümüzde soyunmalığa giriş için kullanılan açıklığın üzerindeki kemerin taş ve tuğla malzemelerinden bazıları, bir kısmı yok olacak şekilde bozulmuştur. Bu cephede yer alan külhan duvarlarında da bitkilenme ve aşınma söz konusudur. Ayrıca rüzgâr etkisiyle külhanın ve kubbe geçişlerinin üzerinde biriken toprakta yoğun bitkilenmeler oluşmuş; buradaki bitkiler cepheye doğru sarkarak, özellikle cephenin üst kısımlarında yer alan taş ve tuğlalara zarar vermiştir.

5.3.2.2 Yerleşimdeki Değişikliklerden Kaynaklanan Bozulmalar

Bergama yerleşimi, Akropolis'ten başlayıp Türk-İslam dönemiyle beraber ovaya doğru yayılım göstermiştir. Osmanlı dönemine kadar merkezi, Kızıl Avlu ve çevresinde bulunan Bergama'nın, Osmanlı hâkimiyeti altına girdiğinde merkezinin değiştirilmek istendiği ve bu nedenle Bergama Çayı kıyısına Ulucami inşa edildiği düşünülmektedir (Tunçer, 2009). Ancak bu durum, yerleşimin merkezini Ulucami çevresine taşıyamamış; günümüzde Bergama merkezi, Bergama Belediye binası ve Hacı Hekim Hamamı'nın da üzerinde bulunduğu Bankalar Caddesi ve çevresinde gelişmiştir. Ulucami ve karşısında yer alan Tabaklar Hamamı, merkezden uzak bir konumda kalmıştır.

Tabaklar Hamamı'nın kent merkezine uzak olması nedeniyle, kullanım yoğunluğunun merkeze yakın hamam yapılarına göre daha az olduğu düşünülebilir. Bununla beraber, hamamın terk edilmesi ve Cumhuriyet döneminde başlayan imar faaliyetleri de yerleşimden kaynaklanan bozulmaları hızlandırmıştır.

1960'lardan itibaren Tabaklar Hamamı'nın üstüne ve etrafına inşa edilen konut yapıları hamama büyük zararlar vermiştir. Bu konut yapılarının inşasına bağlı olarak hamamın kimi duvarları yıkılmış; yapının iç mekânı da zaman zaman konut sahipleri tarafından hayvan barınağı ya da depo olarak kullanılmıştır.

Günümüzde Bergama kent merkezine uzak bir konumda yer alan Tabaklar Hamamı, merkeze yakın olan Türk-İslam dönemi eserleri kadar ilgi çekmemektedir. Bu durumda merkezde bulunan Hacı Hekim Camii gibi eserler turistik olarak da kullanılırken; Tabaklar Hamamı yerli ya da yabancı turistlerin ziyaret ettiği bir mekân olmamıştır. UNESCO Dünya Miras Listesi'nde yer alan Bergama'da, merkezden uzak konumundan dolayı Tabaklar Hamamı'nın ilgi çekmiyor olması, yapının bozulma sürecini hızlandırmaktadır.

5.3.2.3 Sosyal ve Kültürel Nedenlerden Kaynaklanan Bozulmalar

Köklü bir geçmişe sahip olan hamam kültürü, yaşam koşullarının değişmesi ve modernleşmeyle birlikte önemini yitirmiştir. Temizlenme ile beraber birçok ritüele de ev sahipliği yapan hamamlar, hem temizlenme eyleminin konutların içine taşınmasıyla, hem de hamamlarda gerçekleşen ritüellerin giderek terk edilmesiyle geçmişe kıyasla daha az kullanılan mekânlar haline gelmiştir.

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte suyun konutlarda kolayca kullanılır hale gelmesi, temizlenmek için hamama gitmeyi gereklilik olmaktan çıkarmıştır. Hamamlarda bulunan sıcak su ve yıkanma ortamı, konutlarda da yer almaya başlamıştır. Bu durum, hamamların ihtiyaç duyulan mekânlar değil, kimi zaman eğlence amaçlı, kimi zaman da turistik olarak kullanılan yerler olmalarına neden olmuştur. Özellikle turistik anlamda getirisi olan hamam yapıları günümüze daha iyi durumda ulaşmış ya da çeşitli onarımlar geçirerek gelecek nesillere aktarılacak hale getirilmiştir. Ancak turistik potansiyeli daha az olan, yerleşim merkezlerinden uzak hamam yapıları terk edilmiş ve harap olmuştur. Bu şekilde günümüze harap halde ulaşan hamam yapılarından biri de Tabaklar Hamamı'dır.

Tabaklar Hamamı, terk edilmesi ve çevresine konut yapıları inşa edilmesiyle en yakınındaki aks olan Cami Kebir Caddesi üzerinden algılanırlığını yitirmiştir. Bu durumda turistik potansiyeli de azalan yapı terk edilmiştir. Terk edildikten sonra Tabaklar Hamamı, özgün işlevi dışında kullanılmaya başlamıştır. İç ve dış duvarlarındaki taşlar yer yer sökülen hamamın iç mekânlarında, özellikle soyunmalıkta kubbeye geçişlerin altında ve sıcaklık eyvanlarında ateşler yakılarak yapının duvar strüktürünü oluşturan taş ve tuğlalara da zarar verilmiştir. Tüm bu olumsuzluklar, değişen sosyal ve kültürel yapıyla beraber Tabaklar Hamamı'nın kullanımının sona ermesi ve terk edilmesi sonucunda, bakımsızlık ve denetimsizlikten kaynaklı olarak ortaya çıkmıştır.

5.3.2.4 Yapının Çevresindeki Konutlardan Kaynaklanan Bozulmalar

Tabaklar Hamamı'nın çevresinde yer alan konut yapıları, hamamın duvarlarına bitişik halde ve bu duvarları kullanarak inşa edilmiştir. Bu nedenle yapıyı fiziksel olarak olumsuz etkilemektedirler.

Hamam yapısının çevresine inşa edilen konut yapıları, hamamın üst örtülerinin yer yer yok olmasıyla, üst kotlardan yapının iç mekânına bıraktıkları çöplerle zeminde birikmelere ve bozulmalara neden olmuştur. Bu çöpler zamanla hamamın duvarlarına da zarar veren ve giderek yükselen atık birikintileri haline gelmiştir.

Tabaklar Hamamı'nın çevresindeki konut yapılarından bazıları, ıslak hacimlerindeki atık sularını hamamın içine bırakacak şekilde tasarlanmıştır. Bu durum hamam yapısının içinde sürekli su bulunmasına ve buna bağlı olarak yapı elemanlarında rutubet ve bitkilenmeye neden olmaktadır.

Hamamın çevresindeki konutlarda kullanıcılar, yetiştirdikleri küçükbaş hayvanlar için hamam yapısını zaman zaman barınak olarak kullanmaktadır. Bu nedenle hayvan atıkları yapıya zarar vererek bozulmayı hızlandırmaktadır.

5.4 Tabaklar Hamamı'nın Restitüsyon Önerisi

5.4.1 Restitüsyon İçin Yararlanılan Kaynaklar

Tabaklar Hamamı'nın restitüsyon önerisi geliştirilirken yazılı ve sözlü kaynaklardan elde edilen veriler etkili olmuştur.

Kitabesi bulunmayan Tabaklar Hamamı hakkında en eski bilgiye arkeolog-mimar Paul Schazman'ın Tabaklar Hamamı çizimlerinin yer aldığı, Alexander Conze ve diğer yazarlar tarafından 1913 yılında Berlin'de yayınlanan '' Altertümer Von Pergamon'' isimli kaynaktan ulaşılmıştır. Bu kaynakta, Tabaklar Hamamı'nın o dönemde hazırlanan plan çizimi, bir kesiti ve giriş kapısı çizimi yer almaktadır.

Tabaklar Hamamı'nın restitüsyon önerisinin hazırlanması için yararlanılan en önemli kaynaklardan bir tanesi de Osman Bayatlı'nın ilk baskısı 1956 yılında, İstanbul'da yayınlanan ''Bergama Tarihinde Türk-İslam Eserleri'' adlı çalışmasıdır. Bu kaynakta, çalışmanın hazırlandığı dönemde Tabaklar Hamamı'nın durumuyla ilgili bilgiler verilmiştir.

Hamam yapısının restitüsyon önerisi için yararlanılan kaynaklardan biri de Sanat Tarihçisi Hatice Özdemir'in 2009 yılında İzmir'de basımı yapılan ''Bergama'da Türk-İslam Mimarisi'' adlı çalışmasıdır. Bu kaynakta, özellikle yapının süsleme ve bezemeleri ile ilgili detaylı bilgilere yer verilmiştir.

Restitüsyon önerisi hazırlanırken, hamam yapısının 2008 yılında rölövesini hazırlayan Mimar Bülent Şahin'in konu hakkındaki bilgilerinden sözlü kaynak olarak yararlanılmıştır.

Restitüsyon önerisinin hazırlanmasında önemli kaynaklardan bir tanesi de Vakıflar Genel Müdürlüğü İzmir Bölge Müdürlüğü arşivinde yer alan, Tabaklar Hamamı'na ait dosyadaki belge ve dökümanlardır. Bu belge ve dökümanlar, özelikle hamamın Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmesinin ardından ilerleyen yasal süreci içermektedir.

Tabaklar Hamamı'nın restitüsyon önerisi hazırlanırken, Mimar Seda Kula Say'ın 2007 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde hazırlanan ''Erken Dönem Osmanlı Hamamlarında Eğrisel Örtüye Geçiş Sistemleri'' adlı yüksek lisans tezi de önemli bir kaynak olmuştur.

Osmanlı dönemi hamam yapılarının genel özelliklerinin incelenmesi ve Tabaklar Hamamı'nın da bu bağlamda değerlendirilmesi açısından Mimar Elif Şehitoğlu'nun 2008 yılında İstanbul'da basımı yapılan ''Bursa Hamamları'' adlı çalışması; Sanat Tarihçisi Canan Çakmak'ın 2002 yılında Ankara'da basımı yapılan ''Tire Hamamları'' adlı çalışması, Sanat Tarihçisi Harun Ürer'in 2002 yılında Ankara'da basımı yapılan ''İzmir Hamamları'' adlı çalışması ve Akif Kuruçay'ın 2011 yılında

İstanbul'da basımı yapılan ''İstanbul'un 100 Hamamı'' adlı çalışması, yararlanılan en önemli kaynaklar olmuştur. Buna ek olarak Mimar Yalçın Şen'in 2008 yılında Haliç Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü'nde hazırlanan ''15.-17. yy. Arası İstanbul'da Yapılmış Hamamlarda İşlev Değişiklerinin Mimariye Yansıması'' adlı yüksek lisans tezi ile Mimar Alidost Ertuğrul'un 2009 yılında Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi'nde yayınlanan ''Hamam Yapıları ve Literatürü'' adlı çalışması, söz konusu bağlamda yaklaşımlar geliştirmek anlamında yararlanılan kaynaklar olmuştur.

Tabaklar Hamamı'nın müdahale dönemlerinin incelendiği kaynaklar olan;

- Alexander Conze ve diğer yazarların 1913 yılında yayınladığı Altertümer Von Pergamon isimli çalışma,
- Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1966 yılında yayınlanan Osmanlı Mimarisinin İlk Devri : Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler , Hüdavendigar ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402) :İstanbul Mimari Çağının Menşe'i isimli çalışması,
- Bergama Belediyesi arşivinden 2016 yılında edinilen ve Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne ait olduğu görülen rölöve çizimleri,
- Bergama Belediyesi arşivinden 2016 yılında edinilen ve 1989 yılına ait olduğu görülen fotoğraf,
- Yük. Mim. Müh. Bülent Şahin tarafından 2008 yılında hazırlanan rölöve çizimleri

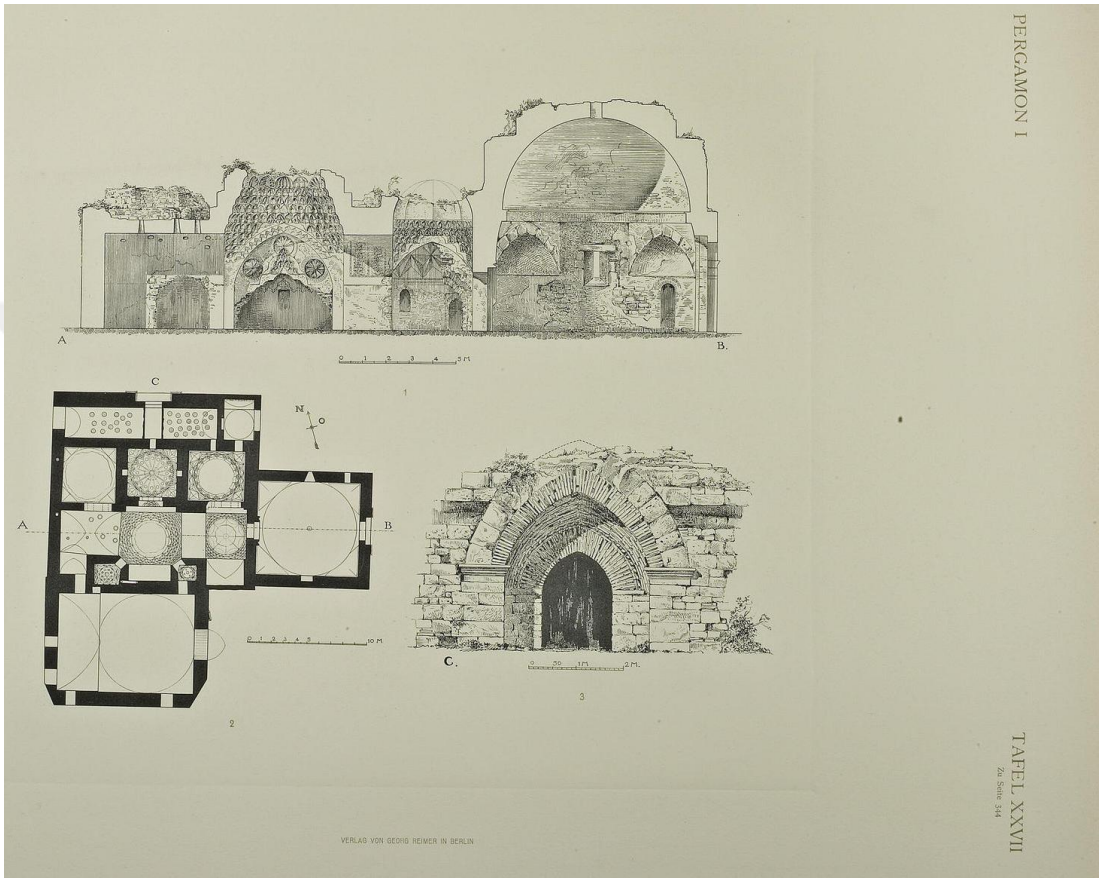
birinci derece güvenilir kaynaklar olarak değerlendirilebilir (EK 18).

5.4.2 Restitüsyon Önerisi

Tabaklar Hamamı, plan şeması olarak soyunmalık, ılıklık ve sıcaklık mekânlarının art arda sıralandığı; bu mekânlara eklemlenen halvet, külhan ve su deposu ile işlevi konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamayan ancak Kula Say'a göre ikinci bir soyunmalık mekânı olduğu düşünülen birimlerden meydana gelen bir yapıdır. Bu bağlamda elde edilen kaynaklarla yapıya müdahale edilen dönemler belirlenmiş ve restitüsyon önerisi getirilmiştir (EK 23, EK 24).

5.4.2.1 Birinci Dönem (1900'ler)

Yapının birinci dönemine dair elde edilen en önemli kaynak, Mimar-Arkeolog Paul Schazman'ın çalışmalarıdır (Şekil 5.46).

Şekil 5.46 Tabaklar Hamamı'nın birinci dönemine ait çizimler (Conze, 1913)

Hamam yapısı ile ilgili ulaşılan kaynaklardan elde edilen verilere dayanarak, birinci dönemde yapının girişi soyunmalığa açılan büyük kapıdan sağlanır. Yıkanmaya hazırlanılan bu mekânın üzeri büyük bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçişlerde tromplar yer alır. Mekânın strüktürünü oluşturan elemanlar, taş ve tuğla ile almaşık teknikte örülmüştür. Soyunmalık mekânı, hamam yapısında mahremiyetin diğer mekânlara göre daha az gözetildiği bir birim olduğundan, bu mekânda kubbede yer alan ışıklığın yanı sıra dışarı açılan iki açıklık yer alır. Bu açıklıklardan bir tanesi yerden 2,2 metre yükseklikte yer alan ve kenar taşları ile lento görevi yapan uzun bir taşla oluşturulmuş pencere; diğeri ise zemine daha yakın ve kemerli bir açıklıktır.

Ayrıca bu açıklıkların hemen karşısında yer alan duvarda, yine lento görevi yapan uzun bir taş ile oluşturulan niş yer almaktadır.

Soyunmalık mekânından çift kemerli bir kapı ile ılıklığa geçilir. Ilıklık, kubbeli ve tonozlu iki mekânından birleşiminden meydana gelir. Ilıklığı örten dilimli kubbeye geçişte pandantiflerden yararlanılmış ve bu pandantiflerin üzeri alçı mukarnaslarla bezenmiştir.

Hamamın halvet mekânlarından birine geçiş, direk olarak ılıklıktan sağlanmaktadır. Geçişi sağlayan kemerli açıklıktan ulaşılan halvette, kaynaklara göre tuvalet ya da traşlık işlevli olduğu sanılan mekâna kemerli bir açıklıktan giriş yer almaktadır. Aynı duvar üzerinde, zeminden 1,5 metre yukarıda külhana doğru açılan tuğla kemerli pencere açıklığı yer alır. Bu halveti örten kubbeye geçiş, tuğla ile örülen iki sıra baklava dizisi ve mukarnas taşırmalar kullanılarak sağlanmıştır.

Ilıklıktan sıcaklığa büyük bir kemerin altından geçilerek ulaşılır. Bu kemer 2,5 metre genişliğindedir. Kareye yakın dikdörtgen formlu sıcaklık, pandantiflerle geçişi sağlanan kubbe ile örtülmüştür. Bu mekândaki pandantiflerin üzeri de bezemelerle kaplıdır.

Sıcaklıkta yer alan eyvanlardan biri beşik tonoz; diğeri kemer ile örtülüdür. Kemer ile örtülü eyvanın iki yanında, biri 1,5x1,3 metre; diğeri 1,8x2,1 metre iç ölçülere sahip iki halvet mekânı yer alır. Bu halvetlerden büyük olan, dilimli ve üzerinde filgözleri olan bir kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçişte tromplar görülür. Diğer halveti örten kubbenin dört tarafında yarım kubbeler yer alır ve ana kubbe üzerinde filgözü aydınlatmaları bulunur.

Sıcaklık mekânından ulaşılan ve kemerli eyvanın karşısında yer alan halvete geçiş, kemerli ve üzerinde üç madalyon ile palmet dizisi yer alan kapı açıklığından sağlanır. Genişliği 2,1 metre olan bu açıklıktan ulaşılan halvette, kapının hemen karşısında yerden 1,5 metre yükseklikte, külhana doğru açılan kemerli bir pencere yer alır. Halvetin iki yan duvarında ise 0,5 metre genişliğinde nişler bulunmaktadır.

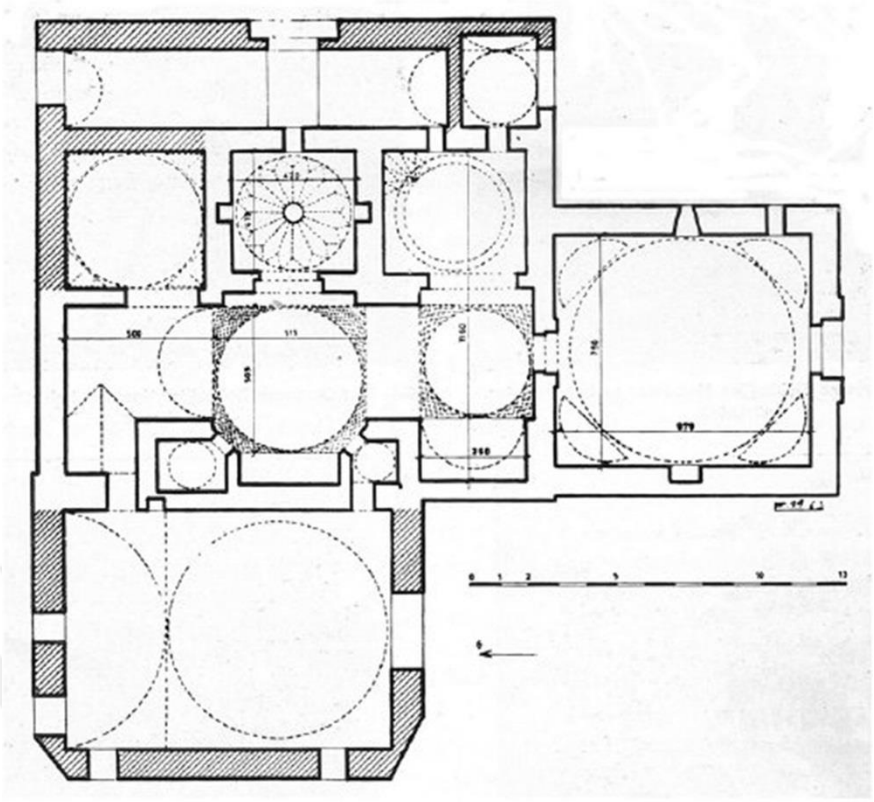
Beşik tonozlu eyvandan girilen halvete geçiş kemerli bir kapı ile sağlanır. Kapıdan girildiğinde halveti örten kubbeye geçişi sağlayan tromplar görülür. Kaynaklarda, bu mekânın üzerini örten kubbe ile ilgili detaylı bilgi bulunamamıştır.

Beşik tonozla örtülen eyvandan, işlevi ile ilgili kesin bilgiye ulaşılamayan, büyük bir kubbe ile örtülü mekâna geçilir. Bu mekâna bir geçiş de kemerli eyvanın yanında yer alan küçük halvetten sağlanmaktadır. Mekânın boyutları, hamamın soyunmalığına göre daha büyüktür. Bu nedenle Kula Say tarafından hamamın çifte hamam olabileceği ve işlevi bilinmeyen bu mekânın da bir diğer soyunmalık birimi olabileceği belirtilmiştir. Ancak dönemden günümüze ulaşan diğer hamam yapılarının mekân özellikleri bağlamında ele alındığında, çifte hamamlarda soyunmalık birimleriyle beraber ılıklık ve sıcaklık birimlerinin de kadın ve erkek kullanıcılar için ayrı olması, Tabaklar Hamamı'nda yer alan ve işlevi bilinmeyen bu mekânın soyunmalık olma ihtimalini azaltmaktadır.

Yapıya su sağlayan ve ısıtma sistemini oluşturan külhan ve su deposu, Bergama Çayı'na doğru yönlenmiştir. Tonozla örtülü olan bu birime giriş, Bergama Çayı yönünde açılan kemerli kapıdan sağlanır.

Külhan ve su deposunun hemen yanında, kubbe ile örtülü ve yapıya ait eski çizimlere göre bir sekisi olduğu düşünülen; ancak işlevinin traşlık ya da tuvalet olup olmadığı konusunda kesin bilgiye ulaşılamayan, kubbe ile örtülü dikdörtgen mekân yer alır. Bu mekâna geçiş, ılıklıkla bağlantılı olan halvetten sağlanır. Mekândan dışarı açılan bir açıklık da bulunmaktadır ancak bu açıklığın işlevi konusunda kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Yapının birinci dönemine ait bir diğer kaynak da Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 1966 yılına ait plan şeması çizimidir (Şekil 5.47).

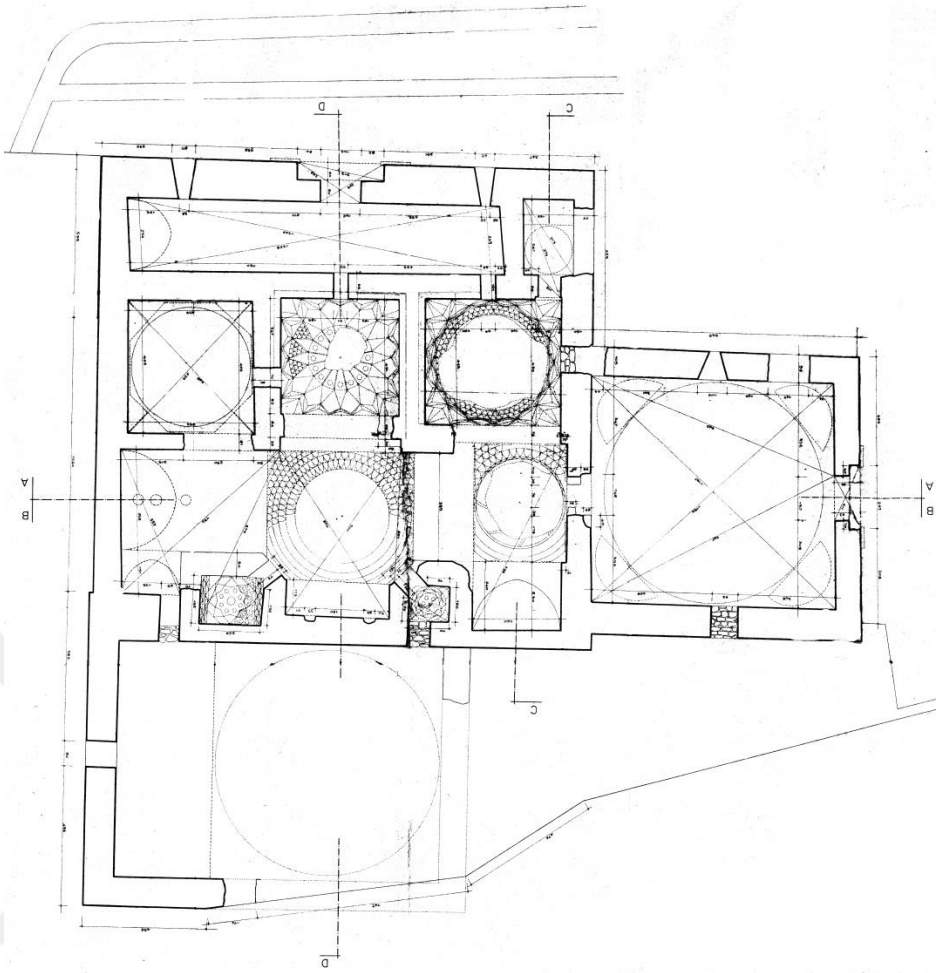

Şekil 5.47 Tabaklar Hamamı'nın 1966 yılına ait rölöve planı (Ayverdi, 1966)

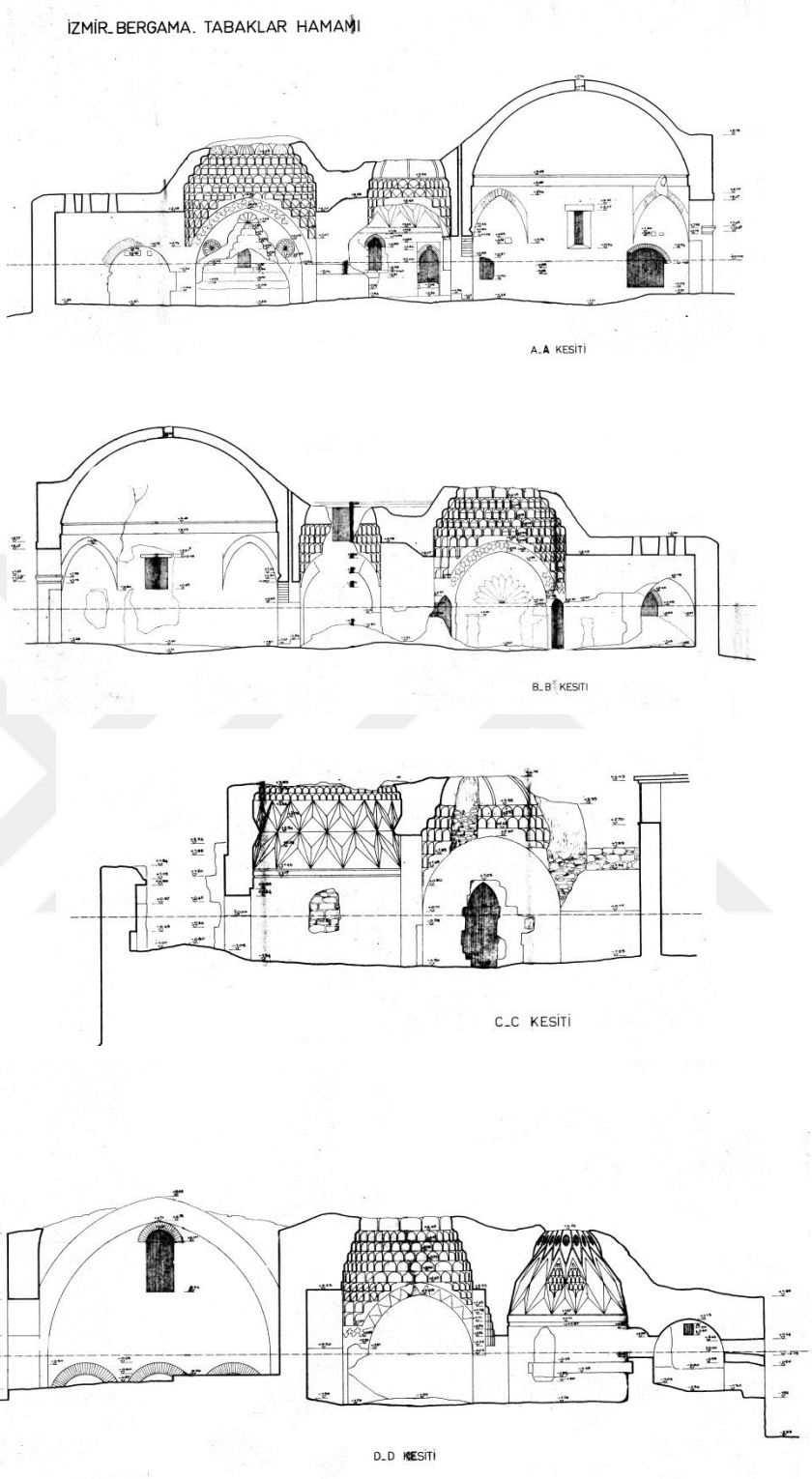
Ayverdi'nin 1966 yılına ait rölöve planı çizimi incelendiğinde, Schazman'ın çizimlerinde yer alan mekânlarla ve yapısal öğelerle aralarında temel bir farklılık tespit edilmemiş; yalnızca çizim tekniği anlamında kimi mekânlarda farklı yaklaşımlar görülmüştür. Yalnızca Schazman'ın plan şeması çizimlerinde belirtilmeyen, soyunmalık mekânını örten ana kubbenin etrafında dört adet yarım kubbe, Ayverdi'nin plan şemasında net bir şekilde algılanabilmektedir. Buna ek olarak Ayverdi'nin plan şeması çiziminde günümüze ulaşmayan büyük mekânın, halvetlerden birinin, külhan ve su deposunun bazı duvarlarının tarandığı görülmüştür. Ancak bu taramaların hangi amaçla yapıldığı bilinmemektedir.

5.4.2.2 İkinci Dönem (1970'ler)

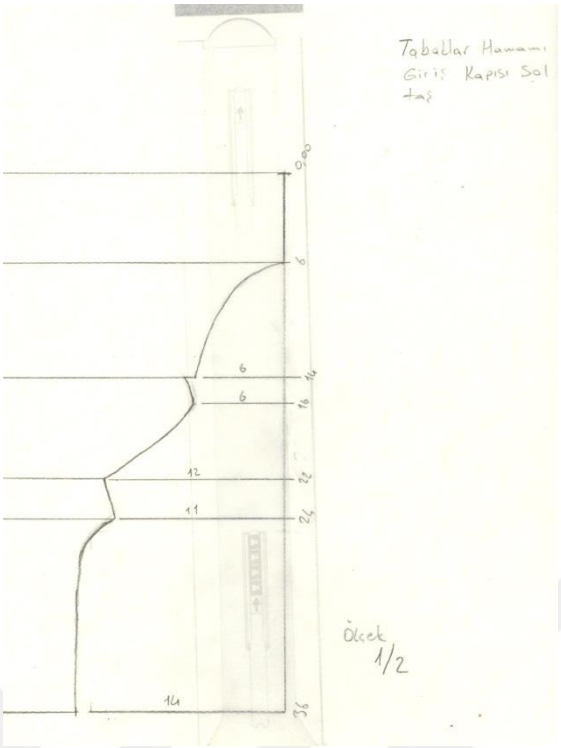
Tabaklar Hamamı'nın ikinci dönemine dair en önemli kaynaklar, Bergama Belediyesi arşivinde yer alan ve 1970'lerde hazırlanan rölöve çizimleridir (Şekil 5.48 - 5.51).

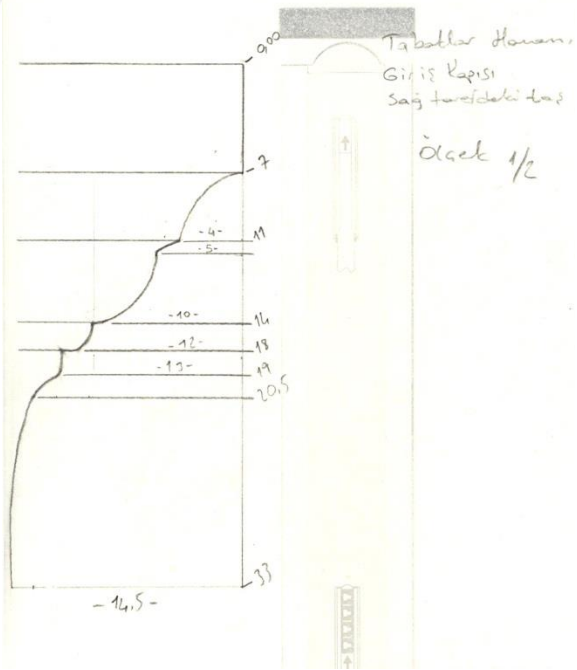
Şekil 5.48 Tabaklar Hamamı'nın ikinci dönemine ait rölöve planı, 1970'ler (Bergama Belediyesi Arşivi, 2016)

Şekil 5.49 Tabaklar Hamamı'nın ikinci dönemine ait rölöve kesitleri, 1970'ler (Bergama Belediyesi Arşivi, 2016)

Şekil 5.50 Tabaklar Hamamı'nın ikinci dönemine ait, giriş kapısının sol tarafındaki taşın detay çizimi, 1970'ler (Bergama Belediyesi Arşivi, 2016)

Şekil 5.51 Tabaklar Hamamı'nın ikinci dönemine ait, giriş kapısının sağ tarafındaki taşın detay çizimi, 1970'ler (Bergama Belediyesi Arşivi, 2016)

Bergama yerleşiminde, Cumhuriyetin ilanının ardından 1940'lı yıllardan itibaren imar çalışmalarına başlanmıştır (Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı, 2016). Birinci dönemden farklı olarak, imar çalışmalarıyla beraber 1960'lardan sonra Tabaklar Hamamı'nın işlevi tam olarak bilinmeyen, soyunmalık mekânından daha büyük olan kubbeli birimi yok olmaya başlamıştır. Bu birime ait duvarlardan bir bölümü ayakta kalmıştır. Ayakta kalan duvarlarda yer alan ve işlevi bilinmeyen açıklıkların da bu dönemde kapatıldığı görülmüştür.

Soyunmalık mekânının güney duvarında yer alan ve birinci dönemde açık olan nişin bu dönemde taş ile doldurulduğu görülür. Kuzey duvarında yer alan ve zemine yakın olan kemerli açıklık da bu dönemde tahrip olmaya başlamıştır. Soyunmalığın kuzey duvarı ile bu duvarın birleştiği halvet duvarı arasındaki taşlar da birinci dönemde korunurken, bu dönemde kısmen yok olmuş ve bu noktada bir boşluk oluşmuştur.

Soyunmalıktan ılıklığa geçişteki kapı açıklığının bu dönemde birinci döneme göre kısmen tahrip olduğu görülür. Ilıklık mekânını örten kubbe de birinci dönemde daha net algılanırken bu dönemde büyük oranda yok olmuş; yanındaki halvete doğru olan bölümü kısmen ayakta kalabilmiştir.

Kaynaklar incelendiğinde ılıklıktan halvete geçişi sağlayan kapı açıklığının, birinci döneme göre daha fazla bozulmuş olduğu görülür. Bu halvetin kubbe geçişleri ve üzerindeki bezemeler ikinci döneme ulaşırken, kubbenin bir bölümü yok olmuştur. Bu halvetten tuvalet ya da traşlık olduğu düşünülen birime giriş yer almaktadır. Bu birimin dışarı doğru yönlenen açıklığının, bu döneme ait kaynaklarda, birinci döneme göre genişlediği görülmüştür.

Sıcaklık mekânına geçildiğinde, bu mekânı örten kubbenin kemerli eyvana doğru olan bölümünün birinci dönemde korunurken bu dönemde yok olduğu görülür. Bu eyvanın yanında yer alan iki halvetten batıda yer alan halveti sıcaklıktan ayıran duvarın da bu dönemde yok olduğu görülmektedir. Sıcaklıktan, kemerli eyvanın

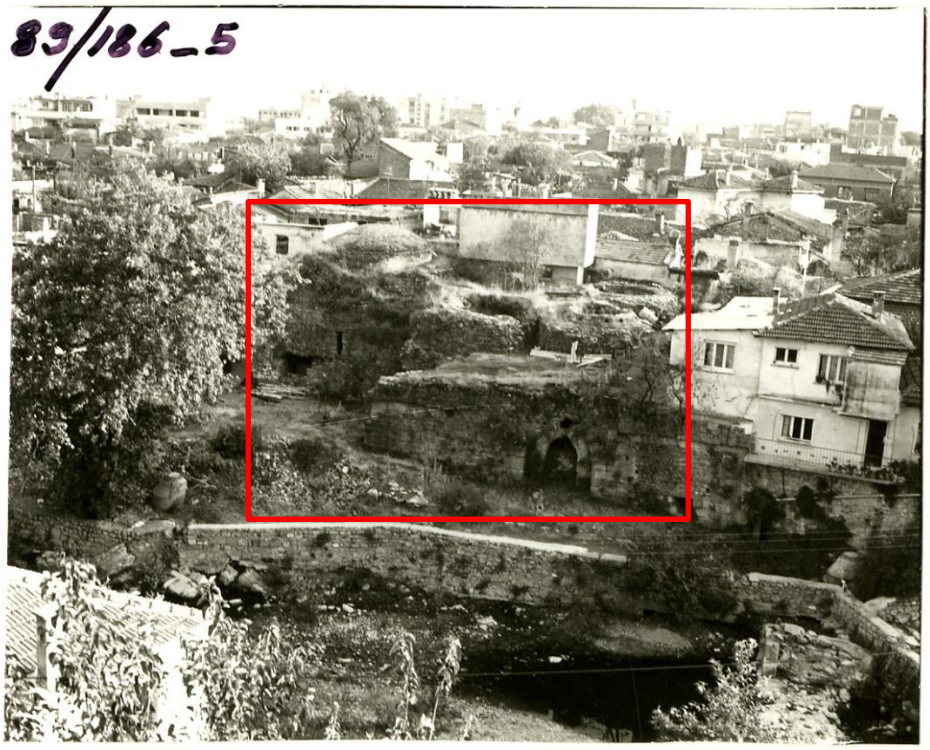
karşısındaki halvete geçişi sağlayan açıklık da bu dönemde, birinci döneme göre genişlemiş ve tahrip olmuştur.

Kemerli eyvanın karşısında yer alan halvete girildiğinde mekânı örten kubbeye ait dört dilimin birinci dönemde görülürken bu dönemde tamamen yok olduğu, diğer dilimlerin de kısmen yok olduğu görülmektedir. Kubbeye geçişlerde yer alan mukarnaslar da birinci döneme göre büyük oranda yok olmuştur. Bu halvetin her iki duvarında yer alan nişlerden bir tanesi kapatılmış; diğeri ise yandaki halvete kadar açılmıştır.

Beşik tonozla örtülü eyvandan ulaşılan halvete girişin birinci döneme göre tahrip olduğu görülür. Bu halveti örten kubbe birinci müdahale döneminde küçük bir kısmı ile ayakta dururken, ikinci müdahale döneminde tamamen yok olmuştur.

Külhan ve su deposunu örten tonozun bu dönemde, birinci döneme göre tahrip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu mekânın kuzeye doğru yönlenen duvarında, giriş kapısının her iki yanında birbirine yakın ölçülerde olan ve birinci dönemde görülmeyen açıklıklar oluşturulmuştur.

Tabaklar Hamamı ile ilgili kaynak araştırmaları sonucunda, Bergama Belediyesi arşivinde 1989 yılında ait olduğu belirtilen bir fotoğrafa ulaşılmıştır. Söz konusu fotoğraf, yapının kuzey cephesini ve kısmen üst örtülerini kapsamaktadır. Hamamın 1970'lere ait çizimleri göz önünde bulundurulduğunda, 1989 yılına ait fotoğrafta yapı ile ilgili belirgin bir değişiklik algılanmamıştır (Şekil 5.52).

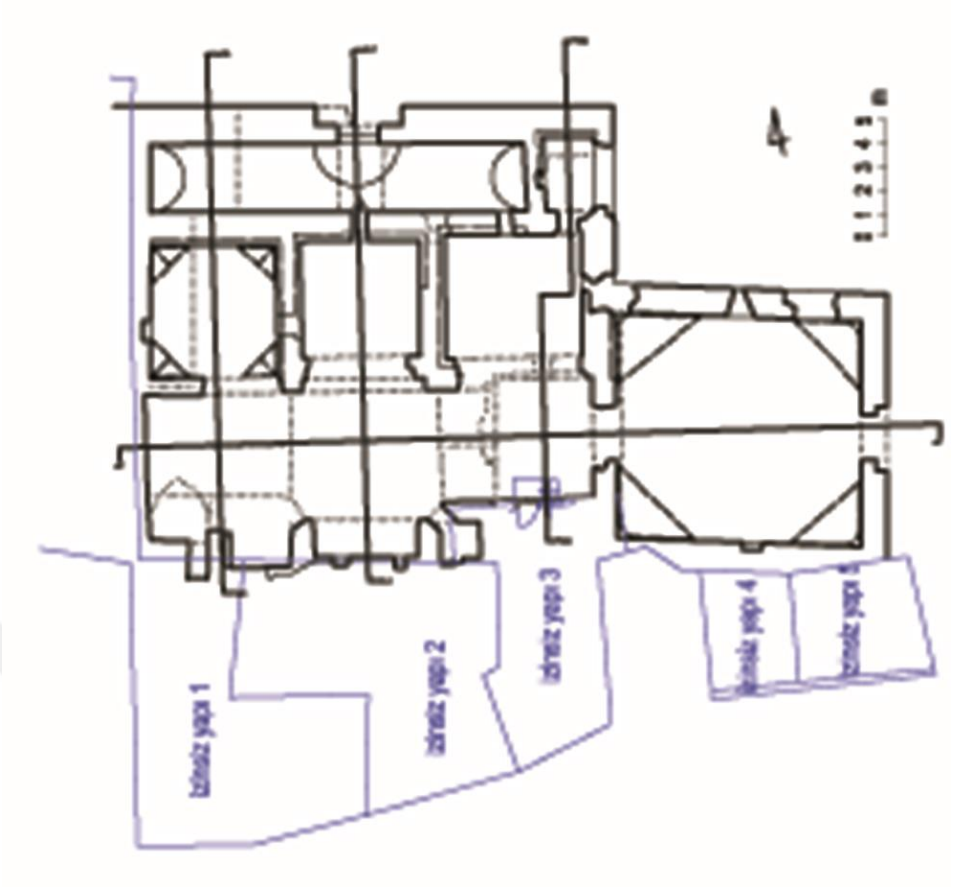

Şekil 5.52 Tabaklar Hamamı'nın ikinci dönemine ait fotoğraf, 1989 (Bergama Belediyesi Arşivi, 2016)

Fotoğrafta yapının soyunmalık ve sıcaklık mekânı ile külhan cephesine yakın olan iki halvetin üst örtüleri algılanmaktadır. Soyunmalık kubbesi ayakta iken diğer mekânların büyük oranda kubbeleri yok olmuştur. Soyunmalık kubbesi üzerindeki yoğun bitkilenme göze çarpmaktadır. Kemerli eyvanın karşısında yer alan halvetin üzerindeki filgözleri de fotoğrafa bakılarak algılanabilmektedir.

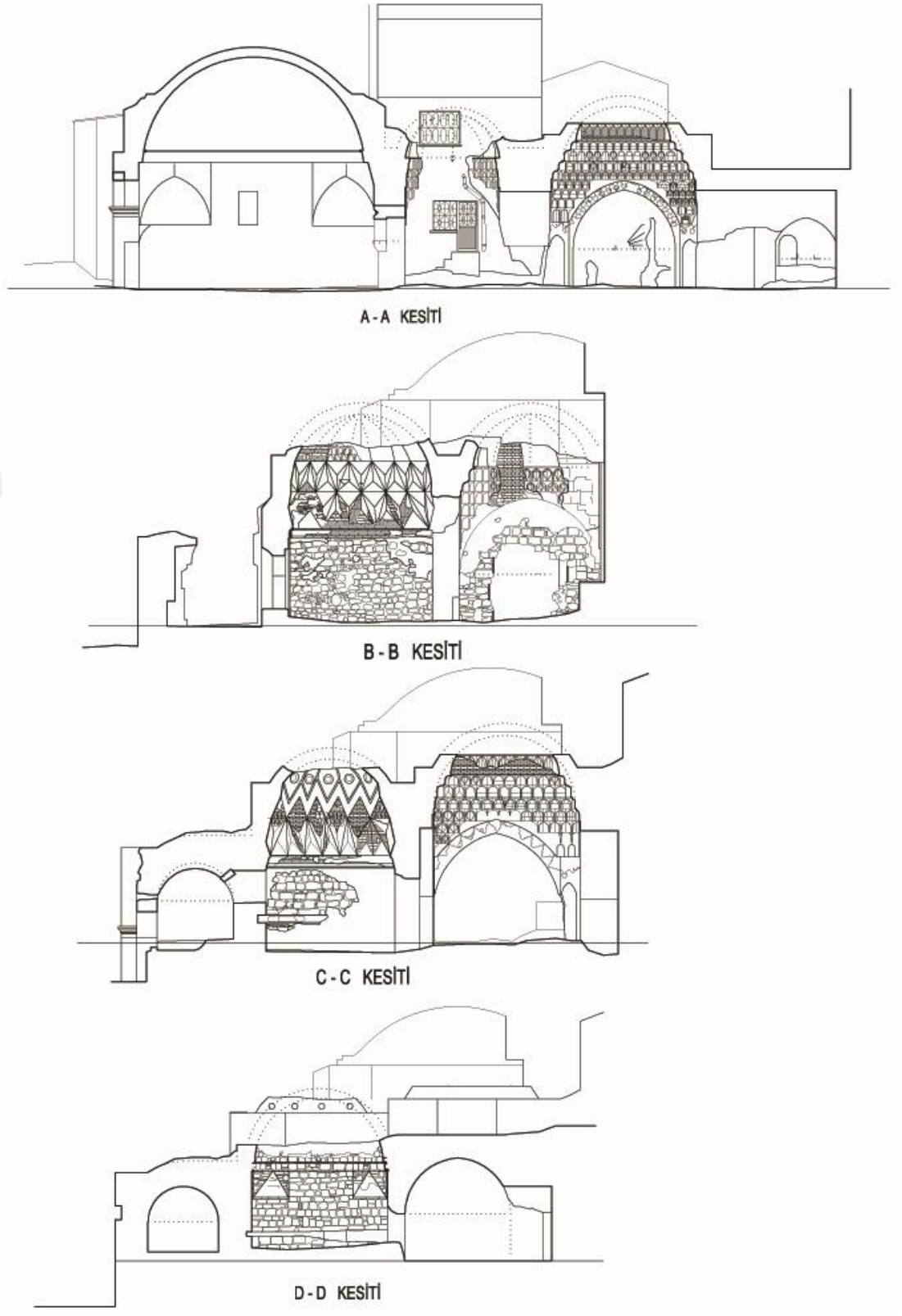
5.4.2.3 Üçüncü Dönem (2000'ler)

Yapının üçüncü dönemine ait en önemli kaynak, 2008 yılında Yük. Mim. Müh. Bülent Şahin tarafından gerçekleştirilen rölöve çalışmalarıdır (Şekil 5.53 – 5.55).

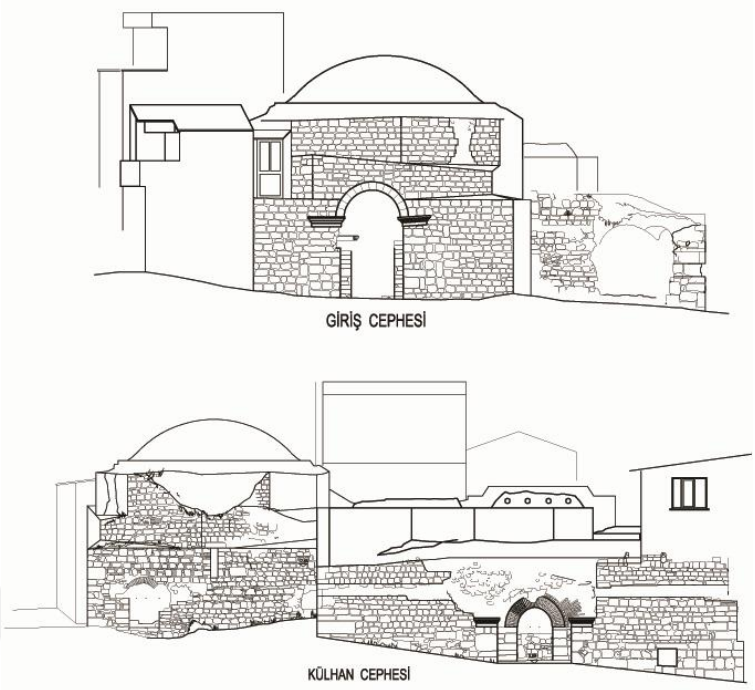

Şekil 5.53 Tabaklar Hamamı'nın üçüncü dönemine ait plan şeması (Şahin, 2008)

Bu döneme ait plan şeması incelendiğinde, önceki döneme ait plan şemasında görülmeyen, yapının çevresine inşa edilen konut yapıları göze çarpmaktadır. Bu nedenle yapının güney cephesi, ikinci döneme kıyasla yoğun bir şekilde tahrip olmuştur.

Şekil 5.54 Tabaklar Hamamı'nın üçüncü dönemine ait kesit şemaları (Şahin, 2008)

Şekil 5.55 Tabaklar Hamamı'nın üçüncü dönemine ait cephe şemaları (Şahin, 2008)

Bu dönemde soyunmalığı örten kubbe, önceki dönemde olduğu gibi ayakta kalmaya devam etmiştir. Soyunmalık mekânı, zaman zaman depo ve hayvan barınağı olarak kullanılmıştır.

Ilıklık mekânının kubbesi, yanına inşa edilen konut nedeniyle önceki döneme göre biraz daha yok olmuştur. Buradan sıcaklığa geçişi sağlayan kemer ise önceki dönemde ayakta iken bu dönemde kısmen yok olarak incelmiştir. Sıcaklık mekânını örten kubbe ile kuzeye doğru yönlenen iki halvetin kubbelerinde, önceki döneme göre özellikle bezemelerde aşınmalar ve yok olma gerçekleşmiştir. İç mekânlarda yer alan toprak ve atık yığınının da süreç boyunca arttığı görülmektedir.

5.4.3 Yapının İşlev ve Mekân İlişkisi

Tabaklar Hamamı'nı oluşturan mekânlar işlev açısından incelendiğinde, Osmanlı Dönemi hamam yapılarının genelinde rastlanan birçok özellik burada da görülmektedir.

Hamamın soyunmalık kısmı karşılama ve hazırlanma mekânı olduğundan, diğer birimlere göre daha büyük ve yüksek bir hacimden oluşmaktadır. Buna bağlı olarak soyunmalığı örten kubbe de yapıdaki diğer kubbelere göre daha büyüktür ve yapının dışından bakıldığında soyunmalık rahatlıkla algılanabilmektedir.

Ilıklık mekânı, sıcaklık ve soyunmalık arasındaki geçiş olarak bu iki mekâna göre daha küçüktür. Ancak Osmanlı Dönemi hamam yapılarında sık rastlanmayacak şekilde, ılıklıktan halvete geçiş yer almaktadır. Ayrıca bu dönemde genelde ılıklıkla doğrudan bağlantılı olan tuvalet ya da traşlık birimi, Tabaklar Hamamı'nda ılıklığa dolaylı olarak bağlanmış; ılıklıktan geçilen halvetle direk olarak ilişkilendirilmiştir.

Tabaklar Hamamı'nda halvetler de aynı işleve sahip olmalarına rağmen oldukça farklı boyutlarda inşa edilmiştir. Bergama Çayı'na yönlenen üç halvet mekânı, karşı yöndeki iki halvete göre oldukça büyüktür. Bu durum, benzer örneklerden yola çıkarak, büyük halvet mekânlarının birden fazla kişinin kullanabileceği şekilde; diğer halvetlerin ise tek kişilik olabileceği biçiminde yorumlanabilir.

Soyunmalıktan daha büyük olan ancak günümüze ulaşmayan mekân, her ne kadar ikinci bir soyunmalığı çağrıştırsa da analojik olarak ele alındığında soyunmalık olmayacağı düşünülebilir. Ancak bu denli büyük bir mekânın hamamda nasıl bir işlevle kullanıldığında dair bilgi veren ya da çağrışım yapan herhangi bir kaynak veya benzer bir örnek bulunmamaktadır.

5.5 Tabaklar Hamamı İçin Yeniden İşlevlendirme Önerileri

Anıt yapıların yeniden işlevlendirme nedenleri, orijinal işlevlerini yitirmeleri ya da işlevsel olarak eskimeleri şeklinde özetlenebilir (Altınoluk, 1998). Bu bağlamda günümüzde harap durumda olan ve henüz herhangi bir müdahale geçirmediğinden harabiyeti gün geçtikçe artan Tabaklar Hamamı'nın, orijinal işlevini yitirdiği için yeniden işlevlendirilmesi, koruma anlamında olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle Tabaklar Hamamı üzerine geliştirilen yeniden işlevlendirme önerileri, yapının karakteristik özelliklerini yansıtan;

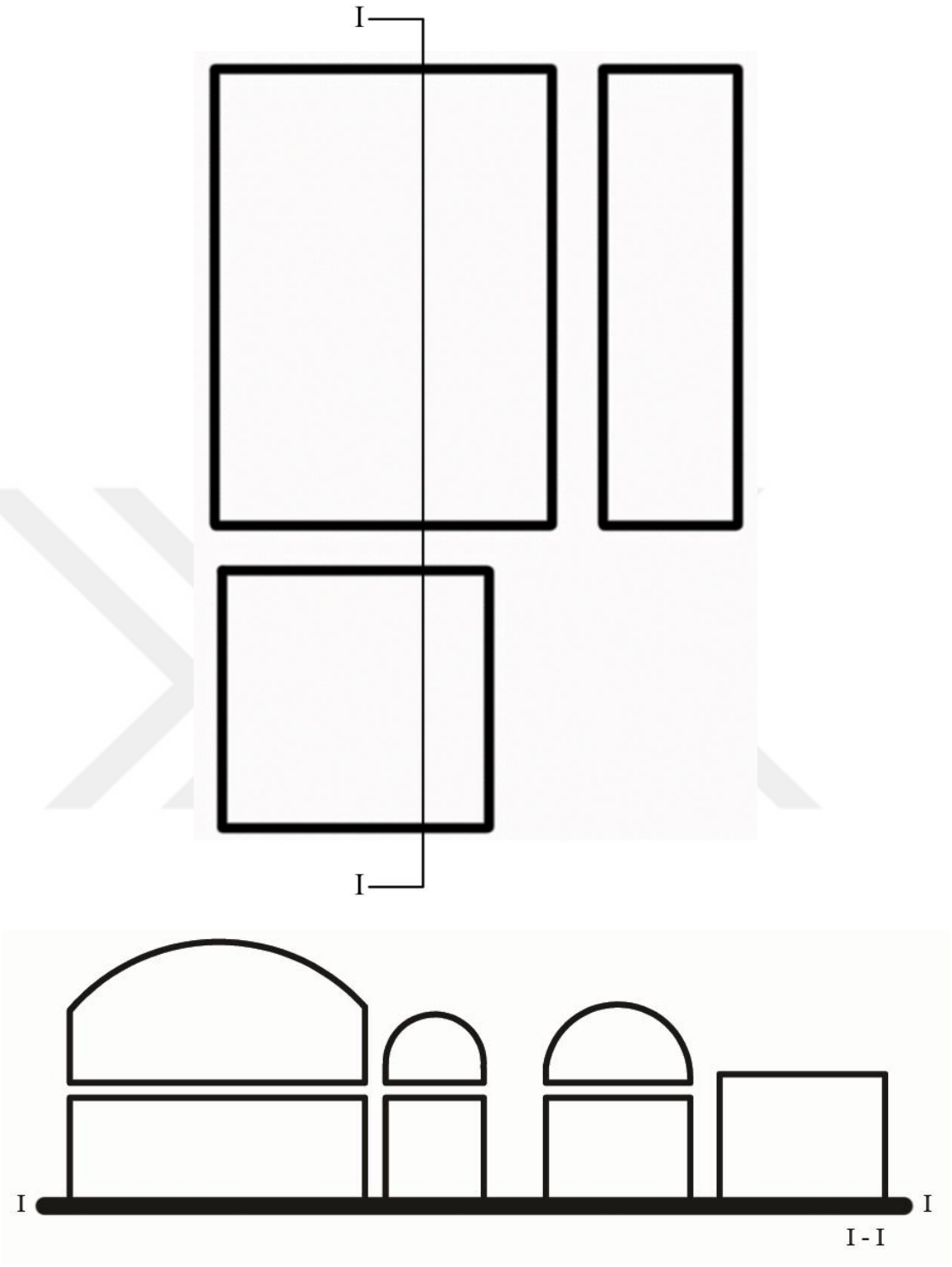
- Mekânsal yaklaşım
    - Mekânsal akışkanlık
    - Mekânsal hiyerarşi
- Hacimsel yaklaşım
    - Hacimsel akışkanlık
    - Hacimsel hiyerarşi
- İşlevsel yaklaşım
    - İşlevsel hiyerarşi

faktörleri ele alınarak geliştirilmiştir.

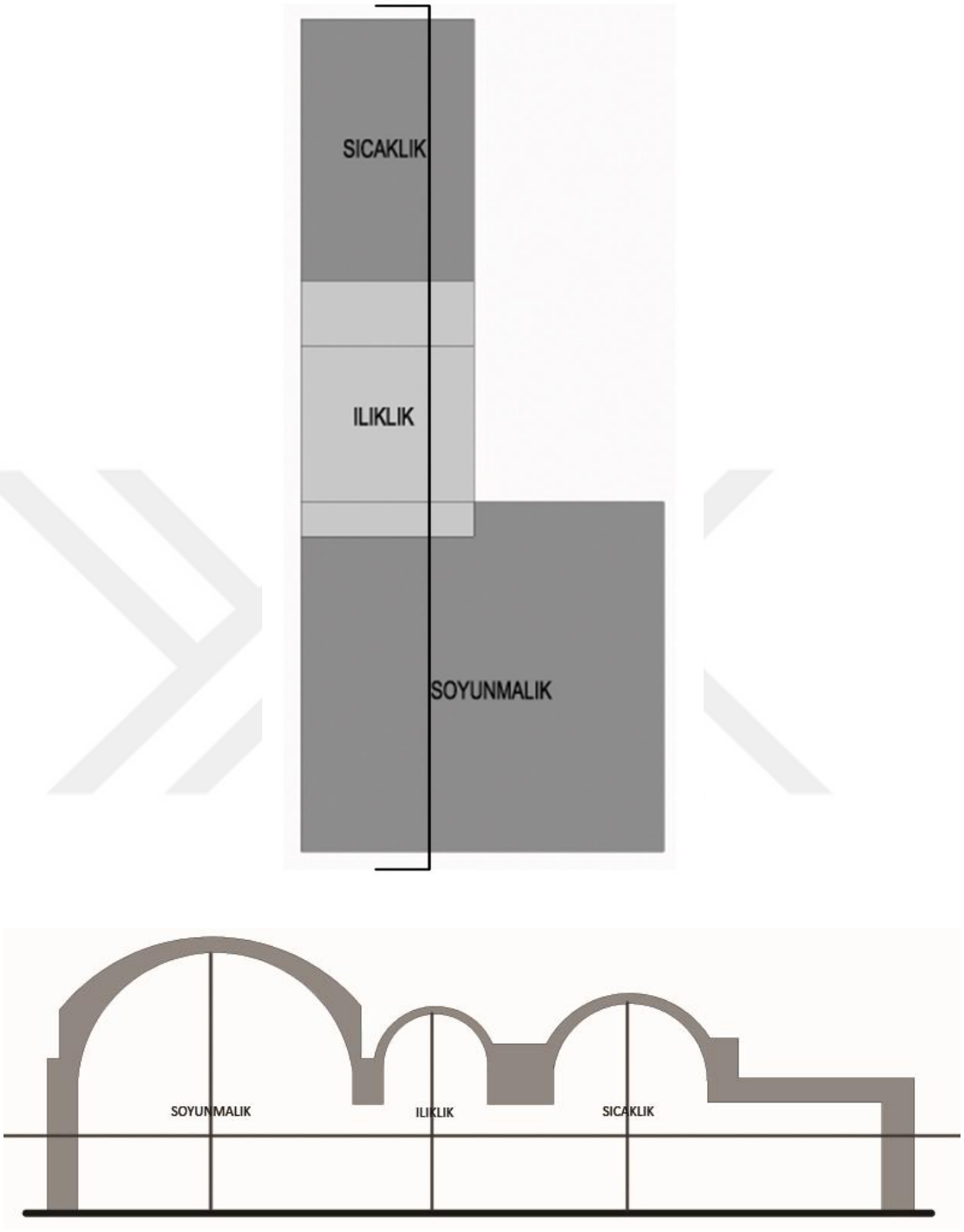
Tabaklar Hamamı'nın yeniden işlevlendirme önerilerinin geliştirilebilmesi için, öncelikle genel karakteristik özellikleri ele alınmıştır. Bu bağlamda yapının;

- Form
- Organizasyon
- Oran ve ölçek

anlamında taşıdığı özelliklerin, karakteristiğini etkilediği görülür. (Ching, 2016). Form olarak farklı boyutlardaki dikdörtgen parçaların ve kareye yakın dikdörtgen olan bir diğer parçanın ve dairesel parçaların bir araya gelmesiyle oluşan geometriye sahip olan hamam; organizasyon olarak temelde iki mekân ve bu mekânlar arasındaki bağlayıcı mekândan oluşmaktadır. Oran ve ölçek anlamında incelendiğinde ise mekânların, özellikle işlevle bağlantılı olarak farklı oran ve ölçeklerde algılanacak şekilde tasarlandığı görülür (Şekil 5.56 ve Şekil 5.57).

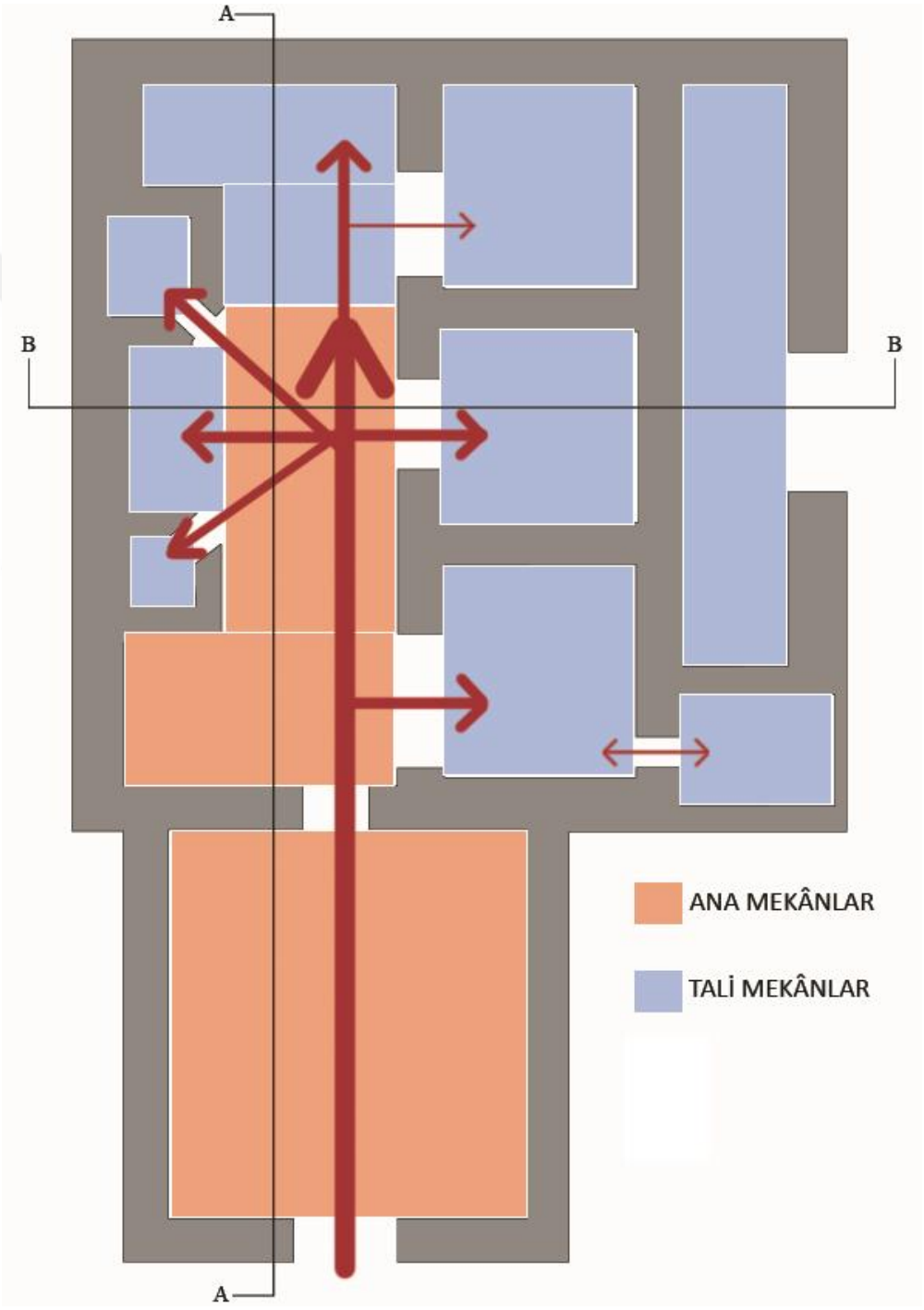

Şekil 5.56 Tabaklar Hamamı'nı oluşturan temel formlar ve birbirlerine göre konumları

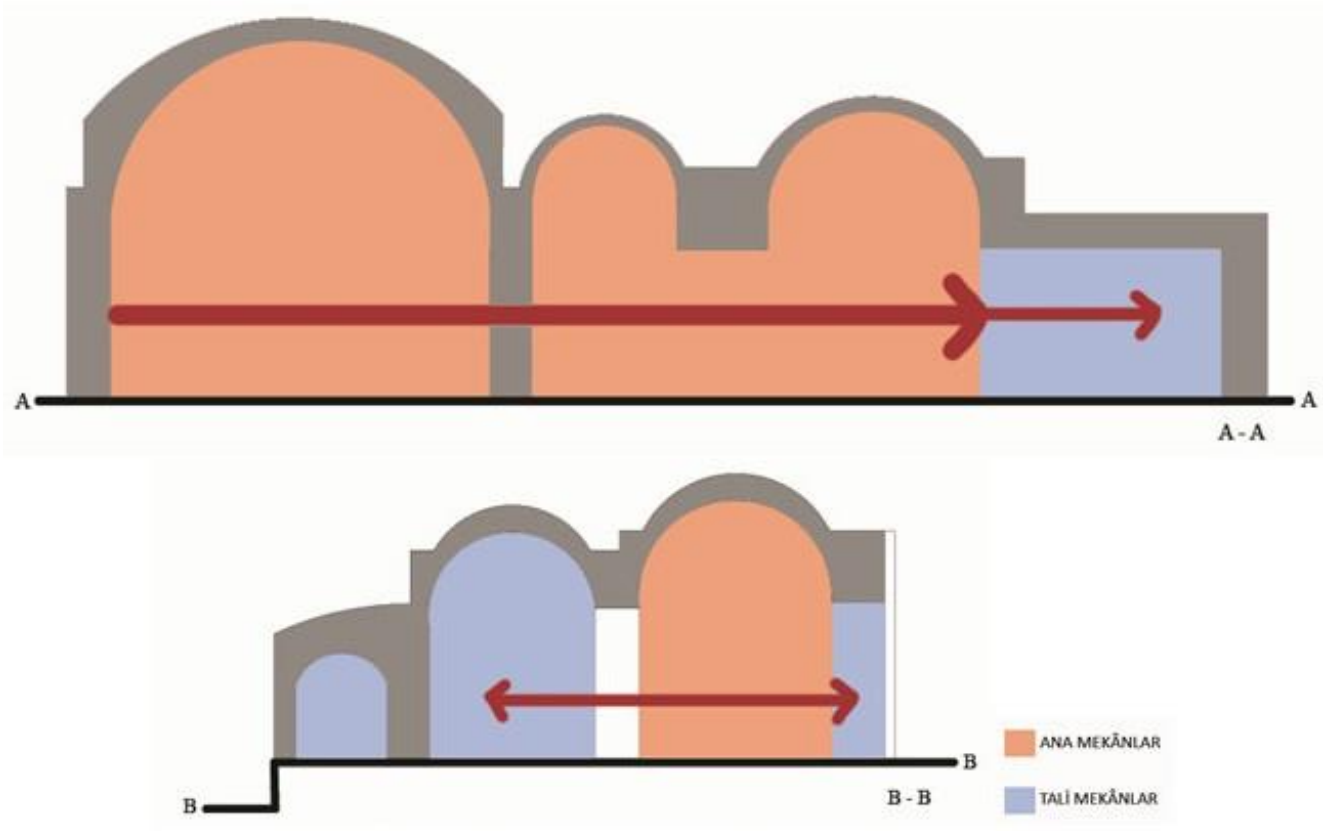

Şekil 5.57 Tabaklar Hamamı'nda temel işlevsel kurgu organizasyonu

Yapıda mekânsal akışkanlığın sağlanabilmesi için verilecek yeni işlevde, önem sırasına göre öncelikle yapının ana mekânları arasındaki akışkanlığın; ardından ana mekânlardan tali mekânlara doğru akışkanlığın ve son olarak tali mekânların birbirine doğru akışkanlığının gözetilmesi, mekânsal anlamda yapının karakteristiğinin korunmasına katkı sağlayacaktır (Şekil 5.58 ve Şekil 5.59).

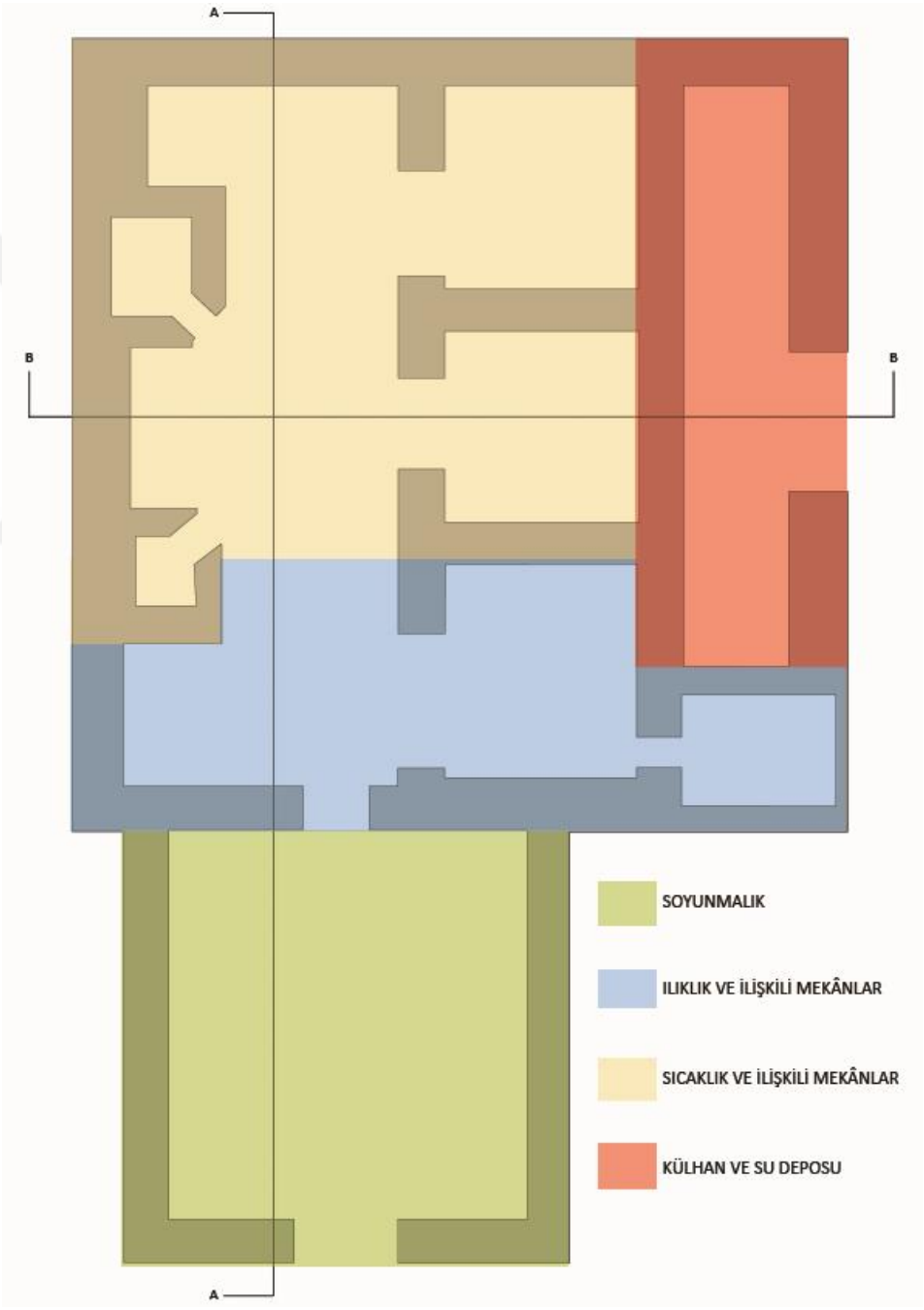

Şekil 5.58 Tabaklar Hamamı mekânsal akışkanlık yaklaşımı (plan şeması ile)

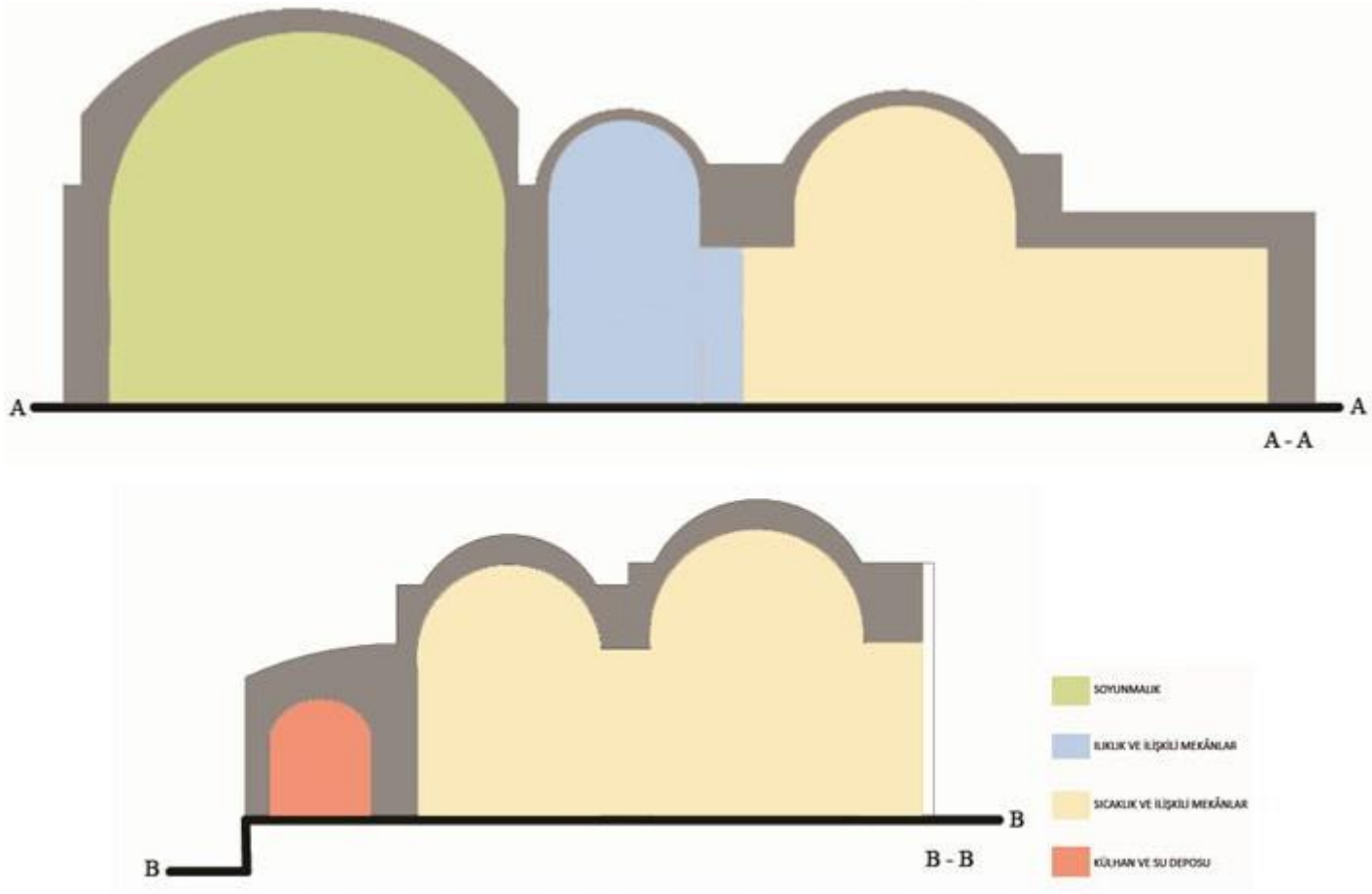

Şekil 5.59 Tabaklar Hamamı mekânsal akışkanlık yaklaşımı (kesit şemaları ile)

Mekânsal hiyerarşi anlamında bakıldığında Tabaklar Hamamı'nı oluşturan temel mekânların ve bu mekânların bağlantılı olduğu diğer birimlerin işleve göre birbirleriyle ilişkilendirildiği düşünülebilir. Bu bağlamda kendi içinde mekânsal hiyerarşiye sahip alanların bu özelliklerini devam ettirecek şekilde yeniden işlevlendirilmesi, mekânsal anlamda var olan hiyerarşik düzenin korunması, verilen yeni işlevin sürekliliği açısından olumlu olacaktır (Şekil 5.60 ve Şekil 61).

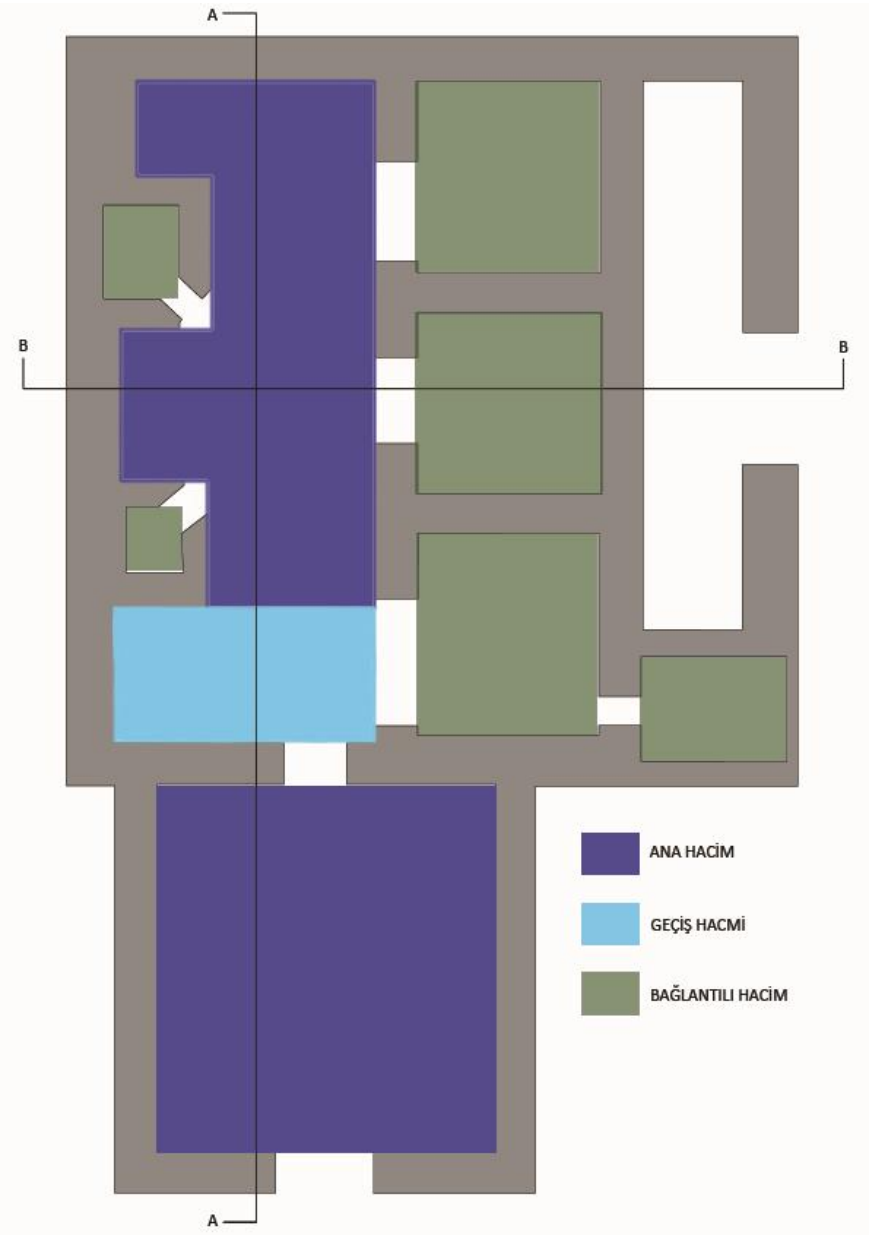

Şekil 5.60 Tabaklar Hamamı mekânsal hiyerarşi yaklaşımı (plan şeması ile)

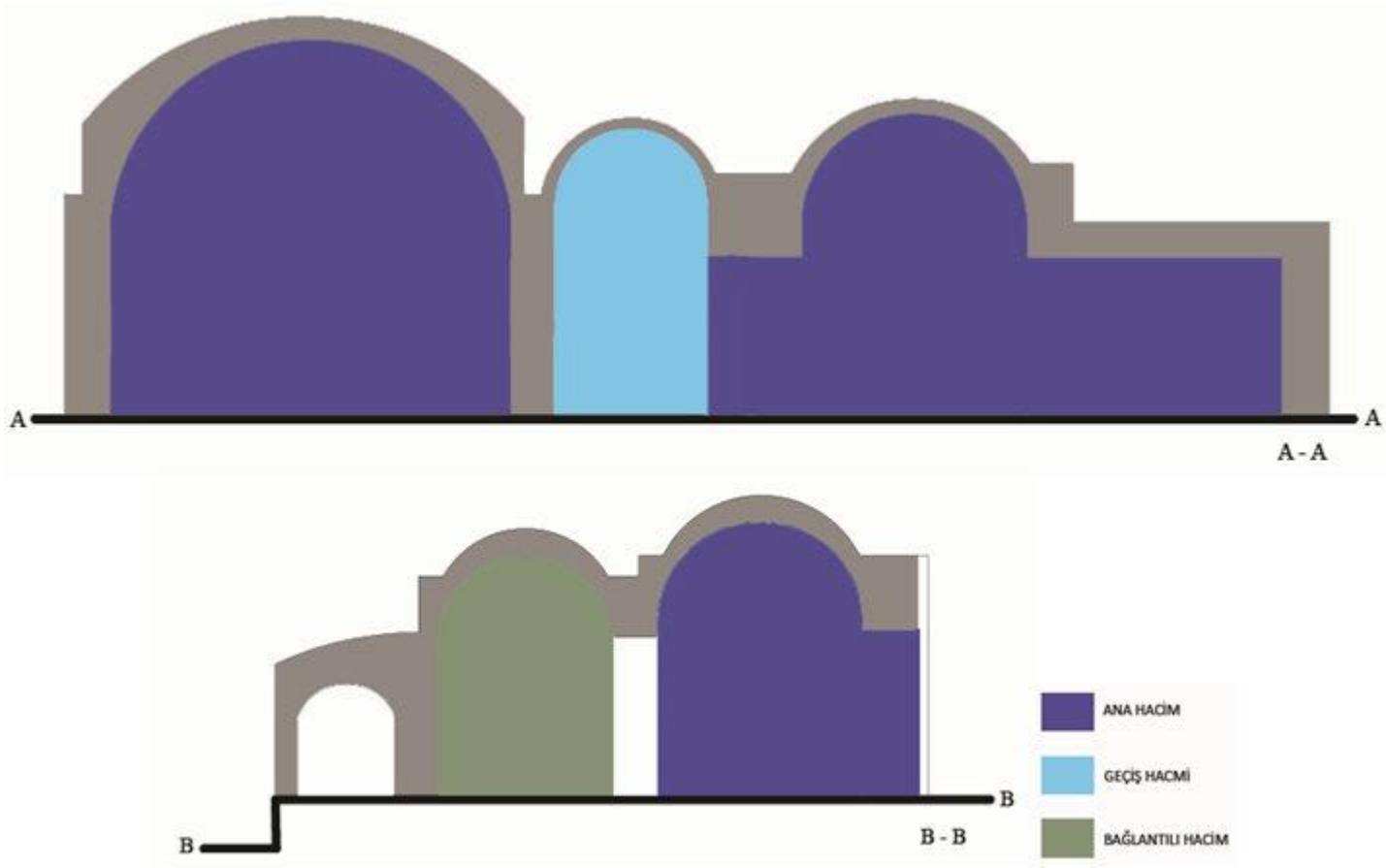

Şekil 5.61 Tabaklar Hamamı mekânsal hiyerarşi yaklaşımı (kesit şemaları ile)

Tabaklar Hamamı, Osmanlı Dönemi hamam yapılarının genelinde olduğu hacimsel anlamda, önce ana hacimler, bu hacimler arasındaki geçiş ve ana hacimlerin içinden geçerek bu hacimlerle bağlantılı küçük hacimlere ulaşılacak şekilde tasarlanmıştır. Bu nedenle hacimsel akışkanlık, ana hacimler, geçiş hacmi ve bunlardan ulaşılan küçük hacimlere doğru sağlanan akışkanlık şeklinde değerlendirilebilir. Bu anlamda yapılacak yeniden işlevlendirilmede de hacimler arasındaki temel akışkanlık korunduğunda, verilen işlev yapı ile uyumlu hale gelecektir (Şekil 5.62 ve Şekil 5.63).

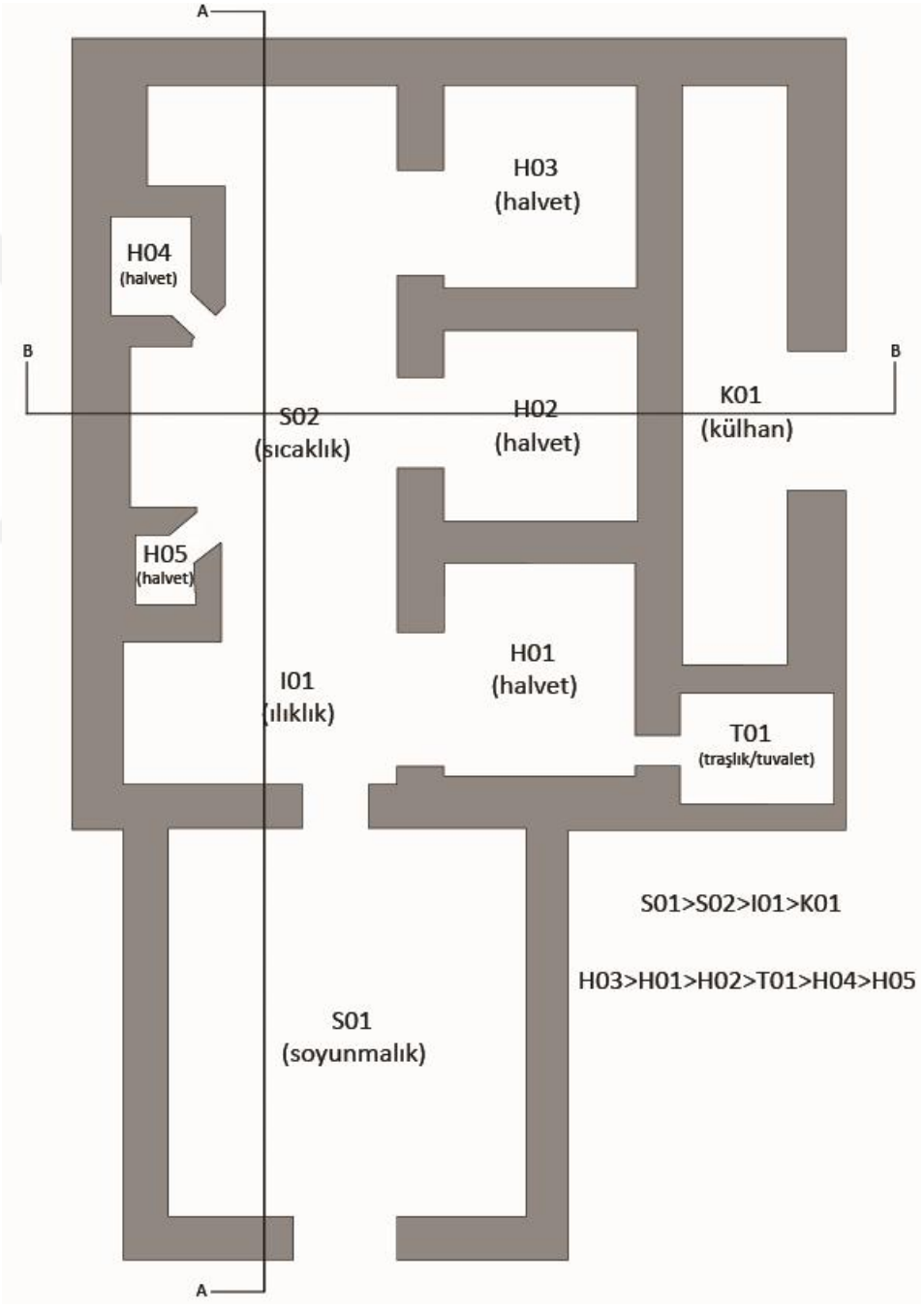

Şekil 5.62 Tabaklar Hamamı hacimsel akışkanlık yaklaşımı (plan şeması ile)

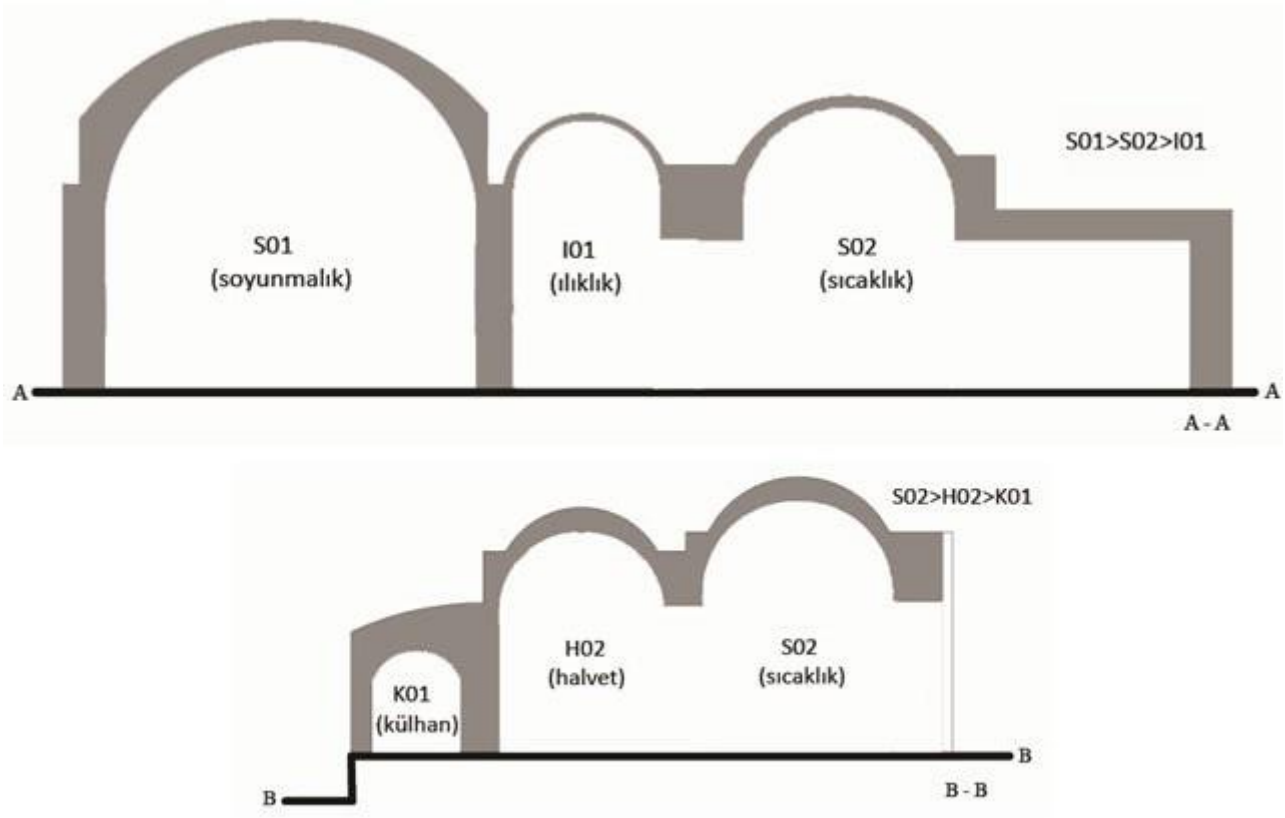

Şekil 5.63 Tabaklar Hamamı hacimsel akışkanlık yaklaşımı (kesit şemaları ile)

Tabaklar Hamamı'nda farklı işlevlere ev sahipliği yapan birimler, hacim anlamında da farklı boyutlara sahiptir. Bu bağlamda yapı içerisinde farklı hacimlerin bir araya gelmesinden kaynaklanan, hacimsel anlamda hiyerarşik bir düzen oluşmuştur. Bu hiyerarşiyi yapıya verilecek yeni işlevde de korumak, yapının karakteristik özelliklerinden bir tanesi olan oran ve ölçeğin de sürdürülebilirliğine katkı sağlayacaktır (Şekil 5.64 ve Şekil 65).

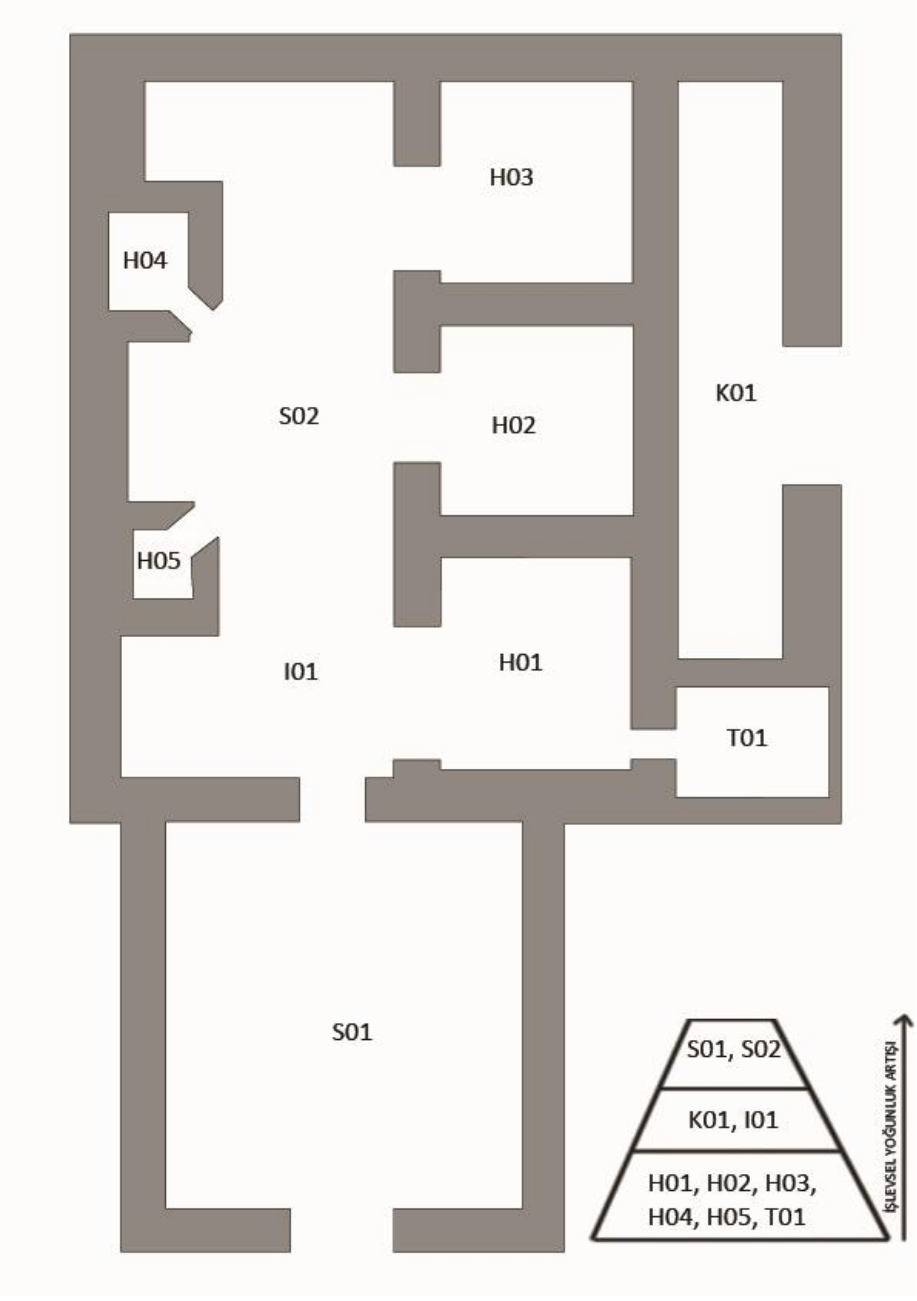

Şekil 5.64 Tabaklar Hamamı'nda mekânların hacimsel hiyerarşiye göre sıralanması (plan şeması ile)

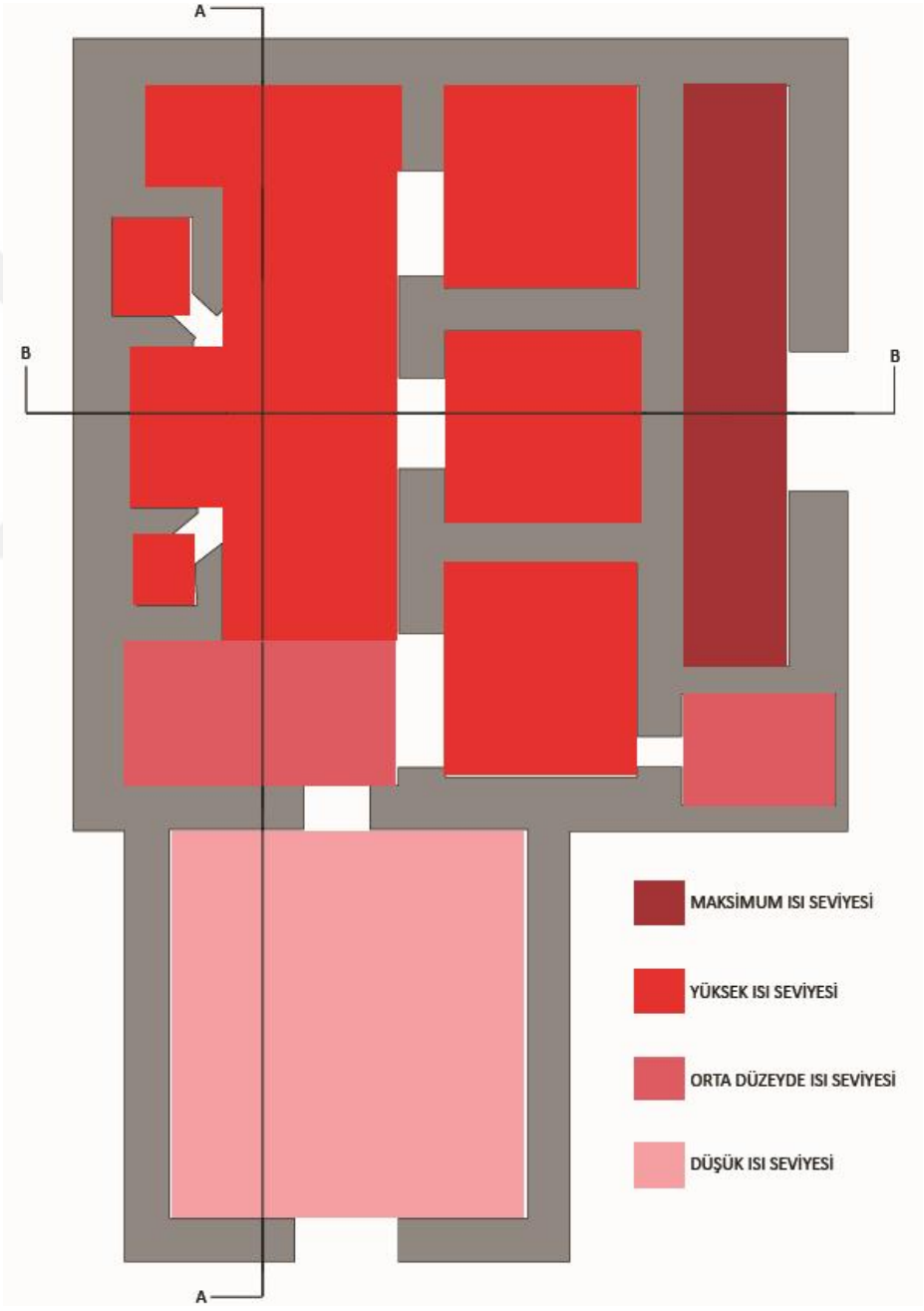
Şekil 5.65 Tabaklar Hamamı'nda mekânların hacimsel hiyerarşiye göre sıralanması (kesit şemaları ile)

Tabaklar Hamamı'nda işlevsel anlamda da mekânlar arası hiyerarşi farklı boyutlardadır. Soyunmalık ve sıcaklık mekânları işlevsel hiyerarşi bakımından daha yoğunken; külhan ve ılıklık daha az yoğundur. Halvetler ve tuvalet ise tek işleve hizmet etmeleri bakımından bu anlamda yoğunluğu en az olan birimlerdir. Bu bağlamda incelendiğinde, hamam yapısına verilecek yeni fonksiyon için de mekânların özgünde taşıdıkları işlev yoğunluğunun göz önünde bulundurulması, karakteristiğinin korunması anlamında olumlu bir yaklaşım olacaktır (Şekil 5.66).

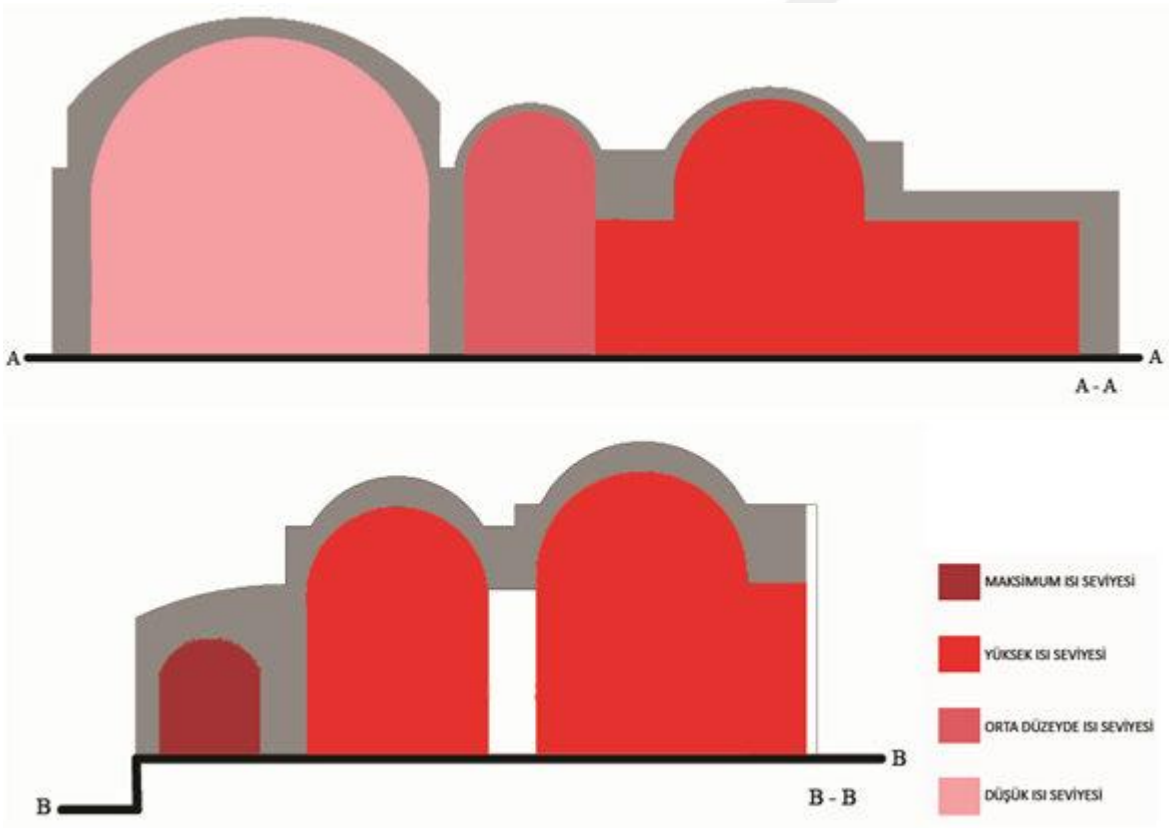

Şekil 5.66 Tabaklar Hamamı'nda işlevsel hiyerarşi yaklaşımı

Tabaklar Hamamı, diğer Osmanlı Dönemi hamam yapılarında olduğu gibi mekânlardaki ısı farklılıkları göz önünde bulundurularak tasarlanmış bir yapıdır. Bu bağlamda yapıya verilecek işlevde mekânlara yüklenecek fonksiyonların yoğunluğu, hamam yapısındaki ısısal akışkanlık göz önünde bulundurularak da değerlendirilebilir. Böylece hamamın karakteristiğini büyük ölçüde etkileyen bir parametreyi, yeni işlevle yansıtmak mümkün olacaktır (Şekil 5.67 ve Şekil 68).

Şekil 5.67 Tabaklar Hamamı'nda ısısal akışkanlık yaklaşımı (plan şeması ile)

Şekil 5.68 Tabaklar Hamamı'nda ısısal akışkanlık yaklaşımı (kesit şemaları ile)

5.6 Bölüm Sonucu

Bergama'da su kültürünü yansıtan önemli eserlerden bir tanesi olan Tabaklar Hamamı, Osmanlı Döneminden günümüze harap halde ulaşmış bir kültür varlığıdır. Plan, cephe, malzeme, yapım tekniği ve tezyinat anlamında dönemin hamam yapıları içinde önemli bir yere sahip olan Tabaklar Hamamı, doğal, yerleşimden kaynaklanan, sosyal ve kültürel nedenlerden dolayı bozulmaya uğramıştır. Yapı için henüz herhangi bir müdahale gerçekleştirilmediğinde bozulmalar hızla devam etmektedir.

Tabaklar Hamamı, bitişiğine ve üzerine inşa edilen konutların neden olduğu bozulmalar bağlamında da önemli bir yapıdır. Çevresel anlamda sahip olduğu koruma sorunları, yalnızca yapı bazında değil çevre yapılar anlamında da müdahaleleri gerektirmektedir. Bu açıdan hamamın bitişiğinde ve üzerinde izinsiz olarak inşa edilen konutlar hakkında kamulaştırma kararı verilmiş ancak uygulamada karara ilişkin bir çalışma henüz olmadığından, bu durumdan kaynaklanan bozulmalar devam etmiştir.

Tabaklar Hamamı hakkında kaynakların sınırlı olması, yapının belgelenmesini gerekli kılmıştır. Giderek yok olan hamam yapısının rölövesi hazırlanmış; bununla birlikte kaynaklara dayanarak restitüsyon önerisi geliştirilmiştir. Yine kaynaklar ışığında yapıya müdahale edilen dönemler belirlenerek, bu sayede kapsamlı bir kaynak oluşturmaya çalışılmıştır.

Tabaklar Hamamı ile ilgili yapılan çalışmalar ve bu çalışmaya destek olan Osmanlı Dönemi hamam yapıları, yeniden işlevlendirme ve Bergama üzerine araştırmalar göz önünde bulundurularak, yapı ile ilgili yeniden işlevlendirme önerileri geliştirilmiştir. Bu sayede hamam yapısının günümüzdeki durumuna ait çalışmalar da dâhil olmak üzere gelecek nesillere belgelerle aktarılabileceği düşünülmektedir.

BÖLÜM ALTI
SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRMELER

Osmanlı Dönemi hamam yapıları, bu döneme ait su kültürünün yanı sıra dönemin farklı birçok özelliğini de yansıtan, korunması gereken kültür varlıklarıdır. Bu yapıların doğru bir biçimde korunabilmesi için öncelikle tarihsel süreçlerini, fiziksel özelliklerini ve kullanım amaçlarını irdelemek; ardından günümüz koşullarında koruma sorunlarını ve bu sorunları çözebilmek amacıyla müdahale biçimlerini detaylı olarak ele almak, hamam yapılarının gelecek nesillere aktarılmasını mümkün kılacaktır.

Osmanlı döneminden günümüze ulaşan hamam yapılarından bazıları terk edilmiş ve harap halde iken; bazıları nitelikli müdahale görerek ya da görmeden, özgün işlevleriyle ya da farklı işlevlerle yeniden kullanılmıştır. Ancak diğer birçok kültür varlığında olduğu gibi hamamlarda da özgün işleve uygun olmayan niteliksiz müdahaleler ve bunun sonucunda verilen yeni işlevler, yapıların yok olma sürecini hızlandırmaktadır.

Hamam yapılarına nitelikli müdahalelerle verilen yeni işlevlerin bir kısmı varlığını korumuş ve yapı ile uyum sağlamış; bazı işlevler de farklı nedenlerin etkisiyle varlığını sürdürememiştir. Bu nedenle hamam yapıları yeniden işlevlendirilirken, her yapı için o yapıya özel değerlendirmeler yapılması gerekse de genel olarak faydalı olabilecek yaklaşımlar şu şekilde sıralanabilir:

- Yapının içinde bulunduğu yerleşim ve çevreyle ilişkisi detaylı olarak değerlendirilmelidir.
- Yapının özgün işlevini yansıtan mekânlar, bu işleve uygun olacak şekilde tasarlandığından yeniden işlevlendirme gerçekleştirilirken her mekânın özelliği ayrı ayrı göz önünde tutularak değerlendirme yapılmalıdır.
- Yapıyı oluşturan mekânların birbirleri ile ilişkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

- Yapının strüktürel özelliklerinde köklü değişimlere neden olan işlevler seçilmemesine özen gösterilmelidir.
- Yapıya verilen yeni işlevin ekonomik boyutu göz önünde bulundurulmalıdır.

Osmanlı dönemi hamam yapılarının önemli bir örneği olan ve günümüze harap halde ulaşan Bergama Tabaklar Hamamı da bu döneme ait diğer yapılar gibi korunması gereken önemli bir kültür varlığıdır. Ancak yapı için herhangi bir müdahale ve onarım çalışması gerçekleştirilmemiştir. Bunun sebebi;

- Yasal
- Yerleşimden kaynaklanan
- Sınırlı araştırma imkânından kaynaklanan
- Fiziksel kaynaklı

olarak değerlendirilebilir. Özellikle ölçeği ve tezyinatı ile dönemin hamam kültürünün oldukça önemli bir parçası olan Tabaklar Hamamı, bu çalışma ile detaylı olarak ele alınmış ve yapının koruma sorunları değerlendirilerek, kapsamlı bir kaynak oluşturmaya çalışılmıştır.

Tabaklar Hamamı günümüzdeki durumu ve koruma sorunları bağlamında ele alınıp belgelendikten sonra, yapı ile ilgili gelecekte restorasyon çalışması gerçekleştirilmesi halinde ilk adım olması açısından yeniden işlevlendirilmesi konusunda öneriler getirilmiştir. Bu öneriler ortaya koyulurken, yukarıda bahsedilen, hamam yapılarının yeniden işlevlendirilmesi hususunda faydalı olabilecek yaklaşımlar göz önünde bulundurulmuştur. Bu bağlamda yapılan çalışmanın, bir kültür varlığı olarak Tabaklar Hamamı'nın korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

2. Beyazıt Hamamı, (b.t.). 20 Mart 2016, http://muzeyum.istanbul.edu.tr/?page_id=6591

Ahunbay, Z. (2013). 2013'ün tartışmalı yeniden kullanım ve ihyaları. *Mimarlık Dergisi, 374.* 15 Aralık 2015, http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=388&RecID=3322

Ahunbay, Z. (2016). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon.* (8. Baskı). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

Aksoy, E. (2011). *Kastamonu hamamları.* Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Akyüz, K., Birsel, C., Gölpınarlı, A., Yetkin, S. K., Dikmen, C., Akurgal, E. ve diğer. (1968). Bergama. *Türk Ansiklopedisi, 6,* 164-185.

Altınışık, N. (1982). *Bergama'da eski Türk yapıları.* (1. Baskı). İzmir: Serkan Matbaacılık.

Altınoluk, Ü. (1998). *Binaların yeniden kullanımı.* (1. Baskı). İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Arıklı, E. (1986). Adak hamamı. *Big Larousse Ansiklopedisi, 2,* 18.

Aru, K. A. (1949). *Türk hamamları etüdü*. Doçentlik Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Aşut, F. (2012). *Mevcut Edirne hamamları ve Zen İbrahim Paşa Hamamı restorasyonu üzerine bir araştırma.* Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.

Atlı, S. (1990). *Mimar Sinan Dönemi hamamları konusunda bir araştırma.* Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Ayverdi, E. H. (1966). *Osmanlı mimarisinin ilk devri : Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler , Hüdavendigar ve Yıldırım Bayezid 630-805 (1230-1402) :İstanbul mimari çağının menşe'i.* (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

Ayverdi, E. H. (1989). *II. Murad ve Çelebi Mehmet devri.* (1. Baskı). İstanbul: Damla Ofset.

Baç, S. (2012). *Tarihi kentlerde koruma kavramının mekân dizim yöntemi üzerinden araştırılması-Bergama örneği.* Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Bakanlıklar Arası Turizm Komisyonu. (1993). Çeşitli tedbirler hakkında rapor. *Bergama Belleteni, 4,* 21-26.

Bakırcı, S. (2005). *Kastamonu tarihi kent merkezinin peyzaj mimarlığı açısından değerlendirilmesi üzerine bir araştırma.* Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Baran, B. (2006). *Galata hamamları ve Kılıç Ali Paşa Hamamı koruma önerileri.* Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Bayatlı, O. (1949). *Bergama tarihi'nde ilkçağ ve Bakırçay havzası, arkhaik-klasik kültürler.* (1. Baskı). İstanbul: Saka Matbaası.

Bayatlı, O. (1959). Bergama'da prehistorik kültür. *Türk Arkeoloji Dergisi, 9,* 32-33.

Bayatlı, O. (1995). *Küplü hamam*. (2. Baskı). İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.

Bayatlı, O. (1996). *Bergama tarihinde Türk-İslam eserleri.* (2. Baskı). İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.

Bayatlı, O. (1997). *Bergama'da yakın tarih olayları, 18. ve 19. yüzyıl.* (2. Baskı). İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.

Baykal, K. (1983). *Bursa ve anıtları.* (3. Baskı). Bursa: Hakimiyet Tesisleri Yayınları.

Bektaş, S. (2011). *Ayasofya Haseki Hürrem Sultan Hamamı restorasyon önerisi ve kütüphane olarak yeniden işlev kazandırılması.* Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, İstanbul.

Berber, E. (1999). *Yeni onbinlerin gölgesinde bir sancak: İzmir (30 ekim 1918-15 mayıs 1919).* (1. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Bergama, (b.t.). 10 Kasım 2016, https://tr.wikipedia.org/wiki/Bergama#/media/File:%C4%B0zmir_location_Bergama.svg

Bergama Çok Katmanlı Kültürel Peyzajı Alan Yönetim Planı. (2016). 10 Mayıs 2016, http://www.bergama.bel.tr/Images/files/unesco/16062016alanplan.pdf

Bergama Belediyesi Arşivi (2016). *Resim ve çizim arşivi,* İzmir.

Bergama Kültür ve Sanat Vakfı. (1993). Bergama imar prensipleri hakkında rapor. Bergama planı için arkeolojik esaslar. *Bergama Belleteni, 3*, 29-31.

Bergama Belediyesi (1943). *Bergama Şehri İmar Planı Raporu.* (1. Baskı). İzmir: Cemal İhsan Matbaası.

Bilgin Altınöz, A. G. (2002). *Assessment of historical stratification in multi-layered towns as a support for conservation decision-making process; a geographic information systems (GIS) based approach. Case study: Bergama.* Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi, Ankara.

Birim, Ö. (2000). *Bergama kitâbeler.* Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Birol Akkurt, H. (2004). *19. yüzyıl batılılaşma kesitinde, Bornova ve Buca levanten köşkleri mekânsal kimliğinin irdelenmesi.* Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Bozok, D. (2006). Türk hamam ve geleneklerinin turizmde uygulanışı (Bursa merkez ilçede bir araştırma. *Sosyal Bilimler Dergisi, 13,* 62-86.

Carta Del Restauro, (1931). ICOMOS, Roma, 22 Aralık 2015, www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_06910530013536724 73.doc

Cebioğlu, G. (2013). *İstanbul'da yeniden işlev verilen 16. yüzyıl çarşı hamamlarına yönelik bir araştırma: Ağa Hamamı - Samatya, Ortaköy Hamamı - Beşiktaş, Büyük Yeşil Direkli Hamam – Üsküdar.* Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

Ching, F. D. K. (2016). *Mimarlık, biçim, mekân ve düzen.* (5. Baskı). (S. Lökçe, Çev.). İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2014).

Cingöz, M. (1995). Hamam gelenekleri. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, 3,* 536.

Conze, A., (1913). *Altertümer von Pergamon.* (1. Baskı). Berlin: Georg Reimer Basım.

Çınar, S. (2010). *Erzurum'da hamam mimarisi ve hamam kültürü.* Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Çukurcumatimes, (b.t.) 17 Mart 2016, http://www.cukurcumatimes.com/2010/11/istanbul-hamam-rehbericesmesiz-hamamlar.html

Dağtekin, E. (2007). *Güneydoğu Anadolu bölgesi geleneksel hamam tipolojisi ve buna bağlı koruma ölçütlerinin oluşturulması.* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Demir, A. (Ed.). (1999). *Erken Osmanlı sanatı – beyliklerin mirası.* (1. Baskı). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Demirdal, M. (2014). *İstanbul'da işlev değişikliğine uğramış Mimar Sinan hamamları: Ortaköy hamamı örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul.

Domuz Alanı Meydan Çeşmesi, (b.t.) 12 Aralık 2016, http://www.erolsasmaz.com/?oku=1299

Emecen, F. (1992). Bergama. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 5,* 492-495.

Emekli, G. (2001). *Bergama'nın turizm coğrafyası ve turizmin sosyo-ekonomik etkileri.* (1. Baskı). İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.

Emir Sultan Hamamı, (b.t.). 20 Mart 2016, http://fotograf.bursa.com.tr/emirsultan-hamami/

Eriş, E. (2009). Bergama Söylenceleri. *Bergama Belleteni, 17,* 1-250.

Ertuğrul, A. (2009). Hamam yapıları ve literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 13,* 241-266.

Eruzun, C. (1989). Kültürel süreklilik içinde Türk evi. *Mimarlık Dergisi, 4,* 68-71.

Esemenli, D. (2005). Roma'dan Osmanlı'ya Hamamlar. *Seramik Dergisi, 11,* 110-120.

Eslam, (b.t.). 17 Mart 2016, http://www.eslam.de/bildergalerien/m/mahmut_pascha_hamam/mahmut_pascha_hamam_bildergalerie.htm

Eyice, S. (1997). Hamam. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 15,* 402-430.

Eyüpgiller, K. K., Özgen, K., Ersen, A. ve Barlık, T. (2005). 2. Bayezid Hamamı restorasyon projesi. *Yapı Dergisi, 287,* 92-98.

Eyüpgiller, K. K. (2010). 2. Bayezid Hamamı restorasyonu, *İstanbul Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı Koruma Uygulama Denetim Müdürlüğü (KUDEB) Kâgir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri II, 2,* 54-61.

Eyüpgiller, K. K. (2013). Korumanın Türkiye'ye özgü sorunları, ihmal edilmiş ve sağlıksız kentsel sitlerde koruma. *Yapı Dergisi, 380,* 88-91.

Fazturkey, (b.t.). 18 Mart 2016, http://www.fazturkey.com/show/870/hamam-beyoglu.aspx

Fidan, A. N. ve Durmaçalış B. (2013). Gün yüzüne çıkan yeni bir tarihi değerimiz İncirli hamamı. *Bursa'da Zaman Dergisi, 7.* 20 Mart 2016, http://bursadazamandergisi.com/haberler/incirli-hamami-2-1922.html

Gaziantep Hamam Müzesi, (b.t.). 12 Ekim 2016, http://www.gaziantephamammuzesi.org/about.html

Gaziantep Paşa Hamamı, (b.t.). 12 Ekim 2016, http://beyazgazete.com/haber/2015/9/1/antep-hamam-kulturu-muzeye-tasindi-2854179.html

Google Earth, (2016). 14 Ekim 2016, https://www.google.com/earth/

Günay, V. (1999). *XV.-XVI. yüzyıllarda Bergama kâzası.* Ege Üniversitesi, Doktora Tezi, İzmir.

Güvey Hamamı, (b.t.). 14 Nisan 2016, http://www.karamankulturturizm.gov.tr

Hatuniye Çeşmesi, (b.t.) 12 Aralık 2016, http://mustafagurelli.com/?oku=1295

Hocapaşa Hamamı, (b.t.). 14 Ekim 2016, https://www.tripadvisor.co.uk/Attraction_Review-g293974-d3524344-Reviews-Hodjapasha_Cultural_Center-Istanbul.html#photos;geo=293974&detail=3524344

Hodjapasha, (b.t.). 14 Ekim 2016, https://www.hodjapasha.com/tr/gallery/hodjapasha/

Işın, E. (1990). Türk hamamları tarihçesi. *Dekorasyon Dergisi, 3,* 110-111.

İncirli Hamamı, (b.t.). 20 Mart 2016, http://bursadazamandergisi.com/haberler/incirli-hamami-2-1922.html

İşlek İşler, E. (2011). *Akşehir Yukarı (Gavur) hamamı restorasyon önerisi.* Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Hakyemez, B. ve Gönül, B. (2014). Eminönü hanlarının yeniden işlevlendirilmesi kapsamında değerlendirilmesi: IV. Vakıfhan. *Beykent Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi, 7*(2), 101-129.

Haskan, M. N. (1995). *İstanbul hamamları.* (1. Baskı). İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.

Haskan M. N. (2001). *Yüzyıllar boyunca Üsküdar.* (1. Basım). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları.

Highfield, D. (1987). *Rehabilitation and re-use of old buildings.* (1. Baskı). New York: Spon Press Yayınları.

Kadınlar Hamamı, (b.t). 2 Şubat 2016, http://www.wikigallery.org/wiki/painting_127385/Jean-Jacques-Francois-Lebarbier/A-Female-Turkish-Bath-or-Hammam--1785

Kaplan, Y. (2010). Türk hamam kültürünün divan şiirine yansımaları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 44,* 131-155.

Karaosmanoğlu Sebili, (b.t.) 12 Aralık 2016, http://www.bergama.bel.tr/tr/bergama/tarihce/tarihi-kentsel-doku

Karcılı, H. (2009). *Bergama kentsel kültür varlığı envanteri bağlamında Bergama evi ve koruma yaklaşımı.* Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Kasapoğlu Çeşmesi, (b.t.) 12 Aralık 2016, http://www.bergama.bel.tr/tr/bergama/tarihce/tarihi-kentsel-doku

Kaya, M. (2014). *Constructing the present over the past: the case of Bergama.* Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

Kayıhan Hamamı, (b.t.). 21 Mart 2016, http://fotograf.bursa.com.tr/kayihan-hamami/

Kepecioğlu, K. (1935). *Bursa Hamamları.* (1. Baskı). Bursa: Bursa Halkevi Neşriyatı, Yeni Basımevi.

Kocakaya, Z. (2006). *Bursa Hançerli (Hanzade) Hamamı restorasyon önerisi.* Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Koçman, A. (1993). *İnsan faaliyetleri ve çevre üzerine etkileri açısından Ege ovalarının iklimi.* (1. Baskı). İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Koçu, R. E. ve Akbay, M. A. (1960). Beyoğlu Bahçeli Hamam. *İstanbul Ansiklopedisi, 4,* 1799.

Kolay Aktuğ, İ. (1999). *Batı Anadolu'da 14. yüzyıl beylikler devri mimarisinde yapım teknikleri.* (1. Baskı). İstanbul: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Konyalı, İ. H. (1976). *Abideleri ve kitabeleriyle Üsküdar tarihi.* (1. Baskı). İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti Yayınları.

Kudde, E. (2007). *Küçük Mustafa Paşa hamamı erkekler bölümü restorasyon projesi.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Kula Say, S. (2007). *Erken dönem Osmanlı hamamlarında eğrisel örtüye geçiş sistemleri.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Kuruçay, A. (2012). *İstanbul'un 100 hamamı.* (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, (1983). *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu,* Ankara, 29 Temmuz 2016, http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2863.doc.

Madran, E. ve Özgönül, N. (2005). *Kültürel ve doğal değerlerin korunması.* (1. Baskı). Ankara: Türkiye Mimarlar ve Mühendisler Odası Yayınları.

Mansel, A. M. (1971). *Ege ve Yunan tarihi.* (3. Baskı). İstanbul: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Naumann, R. (2007). *Eski Anadolu mimarlığı.* (5. Baskı). (B. Madra, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1955).

Orcan, D. (2011). *Tarihi yarımada bölgesinde bulunan hamamların incelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Ortaköy Hamamı, (b.t.). 14 Ekim 2016, http://www.mimarsinan.gen.tr/husrev-kethuda-hamami-ortakoy-hamami/

Önge, Y. (1979). Eski Türk hamamlarında aydınlatma. *Vakıflar Dergisi, 12,* 121-135.

Önge, Y. (1986). Koca Sinan'ın hamamlarında görülen bir yenilik merkezi kubbeli örtü sistemleri. *II. Uluslararası Türk İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 2*, 81-85.

Önge, Y. (1988). *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri.* (1. Baskı). İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Önge, Y. (1995). *Anadolu'da XII. – XIII. yüzyıl Türk hamamları.* (1. Baskı). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.

Özcan, D. Z. (2011). *The restoration project of Çukur hamam in Birgi.* Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Öztin, F. (1994). *10 temmuz 1894 İstanbul depremi raporu.* (1. Baskı). Ankara: TC Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet İşleri Genel Müdürlüğü Deprem Araştırma Dairesi Yayınları.

Özünal, A. (1997). *Bergama tarihinde suyolları ve çeşmeler Bergama'da su mimarisi ve çeşmeler.* (1. Baskı). İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.

Peker, F. (1992). *Cumhuriyetin ilk yıllarında Bergama kazasının sosyal ve kültürel durumu.* (1. Baskı). İzmir: Bergama Belediyesi Kültür Yayınları.

Pekman, A. (1970). Yazılı kaynaklara göre Pergamon şehrinin kurucusu ve kuruluşu hakkında. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, 24,* 33-34.

Radt, W. (2001). *Pergamon antik bir kentin tarihi ve yapıları.* (1. Baskı). (S. Tammer, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Kültür ve Sanat Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 1998).

Reyhan, K. (2011). *Archtectural characteristics and construction techniques of domes in a group of Ottoman baths.* Doktora Tezi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir.

Reyhan Paşa Hamamı, (b.t.). 21 Mart 2016, http://www.bursa.bel.tr/reyhan-pasa-hamami-ozgun-kimligi-ile-yeniden-doguyor/haber/17557/

Reyhan Paşa Hamamı, (b.t.). 21 Mart 2016, http://www.bursa.bel.tr/yesilay-bursa--reyhan-pasa-hamami-nda/haber/20591/

Sargın, H. (2011). *Geleneksel kent dokularının sürdürülebilirliği: Bergama örneği.* Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Sönmez, M. (2008). *Web tabanlı CBS ile Bergama'nın turizm coğrafyasında kültürel miras değerlendirmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Sönmez, N. (1998). Bergama evlerinin geleneksel ve batı etkili özellikleri. *Bergama Belleteni, 8,* 5-83.

Şahin, B. (2008). *Tabaklar Hamamı çizim ve resim arşivi,* İzmir.

Şehitoğlu, E. (2008). *Bursa Hamamları*. (1. Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Şen, Y. (2008). *15.-17. yüzyıl arası İstanbul'da yapılmış hamamlarda işlev değişikliklerinin mimariye yansıması.* Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, İstanbul.

Tahtakale Hamamı, (b.t.). 17 Mart 2016, http://www.cukurcumatimes.com/2010/11/istanbul-hamam-rehbericesmesiz-hamamlar.html

Taşçıoğlu, T. (1998). *Türk hamamı.* (1. Baskı). İstanbul: Unilever Yayınları.

Topkapı Doğa Koleji, (b.t). 12 Kasım 2016, http://www.dogakoleji.com/tr/istanbul-kolejler/topkapi-doga-koleji-fotograf-albumu

Tunçer, M. (2009). *Bergama kentsel ve arkeolojik sit alanlarının korunmasına yönelik politikalar.* 6 Mart 2016, http://mehmet-urbanplanning.blogspot.com.tr/2009/12/bergama-kentsel-ve-arkeolojik-sit.html

Türkan, K. (2009). Türk masallarında mimari: hamam ve işlevleri. *Milli Folklor Dergisi, 84,* 162-174.

Ulusoy Binan, D., Kaptı, M., Kıraç, B. ve Arıoğlu, G. (2004). Bergama (İzmir) kentsel kültür varlıkları envanteri 2003. *Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, 3 (204),* 31-73.

UNESCO, (1976). *Tarihi Alanların Korunması ve Çağdaş Rolleri Konusunda Tavsiyeler,* Varşova. 22 Aralık 2015, http://www.unesco.org.tr/dokumanlar/kultur/tarihirol_t_k.pdf

Uyar, R. (2011). *Osmanlı Salnâmeleri'nde Bergama.* Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Anadolu beylikleri tarihi.* (6. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ülgen, A. S. (1950). Hamam. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, 5 (1),* 174-178.

Ünver, S. (1973). Türk hamamı. *Türk Tarih Kurumu Belleteni, 37,*145.

Vakıflar Genel Müdürlüğü İzmir Bölge Müdürlüğü Arşivi, (2017). *Tabaklar Hamamı,* İzmir.

Vardi, H. (2010). *Osmanlı dönemi Balıkesir hamamları.* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Van.

Venedik Tüzüğü, (1964). ICOMOS, Venedik, 22 Aralık 2015, https://www.icomos.org/venicecharter2004/turkish.pdf

Washington Tüzüğü, (1987). ICOMOS, Washington, 22 Aralık 2015, http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_0884650001353670152.pdf

Yaman, T. C. (2010). *Türk hamamının mekânsal kurgusu – İstanbul hamamları.* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yegül, E. (2008). *Üsküdar hamamları ve İcadiye dağ hamamı: çevresel, yapısal, işlevsel sorunları ve çözüm önerileri.* Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Yegül, F. K. (2006). *Antik çağda hamamlar ve yıkanma.* (1. Baskı). (E. Erten, Çev.). İstanbul: Homer Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1992).

Yegül, F. K. (2009). Anadolu su kültürü: Türk hamamları ve yıkanma geleneğinin kökleri ve geleceği. *Anadolu (Anatolia), 35,* 99-118.

Yelp, (b.t.). 18 Mart 2016, https://www.yelp.com.tr/biz_photos/hamam-beyo%C4%9Flu istanbul?select=KTZyWgzDjFuWGsAV7WBjhQ

Yenen, Z., Örnek Özden, E., Çekiç, D., Seçkin, E. ve Hamamcıoğlu, C. (2008). *Bergama ve yakın çevresinde turizme alternatif bir bakış.* (1. Baskı). İzmir: Bergama Ticaret Odası Kültür Yayınları.

Yentürk, N. (2010). Roma banyosu nasıl Türk hamamı oldu?, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, 2*(2), 94-102.

Yergün, U. ve Çiftçi, A. (2008). *Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü Koruma-Restorasyon dersi notları.* Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Yılmaz, B. (2013). Türk hamam geleneklerinde peştamalın yeri ve teknik özelliklerinin günümüz şartlarına uyarlanması. *Akdeniz Sanat Dergisi, 6(12),* 173-184.

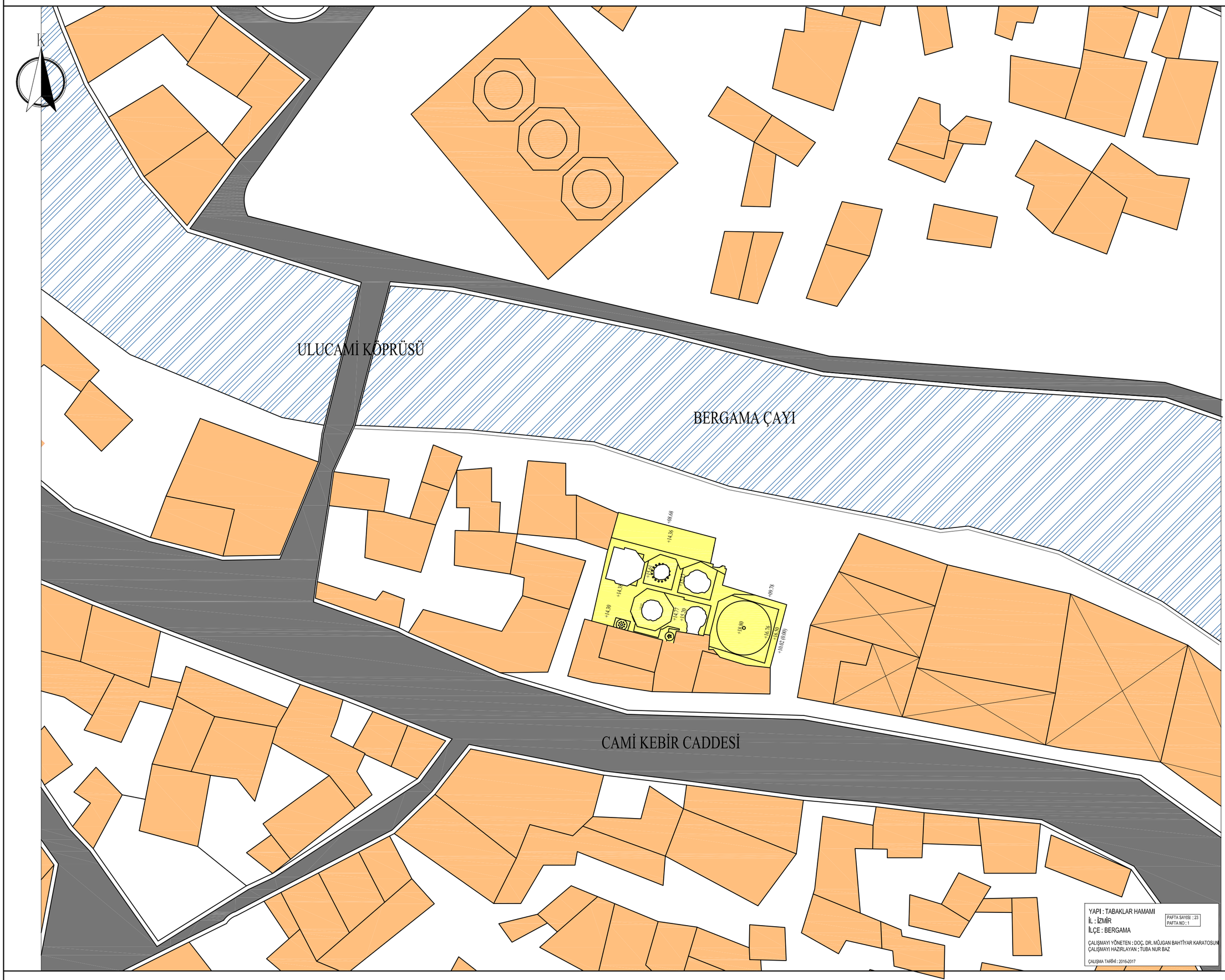
Yılmazkaya, O. (2002). *Aydınlık kubbenin altındaki sıcaklık – Türk hamamı.* (1. Baskı). İstanbul: Çitlembik Yayınları.

Yüksel, F.A. ve Bülbül, A. H. (2010). İstanbul II. Bayezid Hamamı'nın jeolojik, jeofizik ve geoteknik yöntemlerle zemin incelemesi. *İstanbul Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Daire Başkanlığı Koruma Uygulama Denetim Müdürlüğü (KUDEB) Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi, 4,* 22-36.

EKLER

EK 1 - Tabaklar Hamamı Vaziyet Planı (Bülent Şahin (2008), Google Earth (2016) ve Bergama Belediyesi (2016)'nden yararlanılarak hazırlanmıştır.)

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

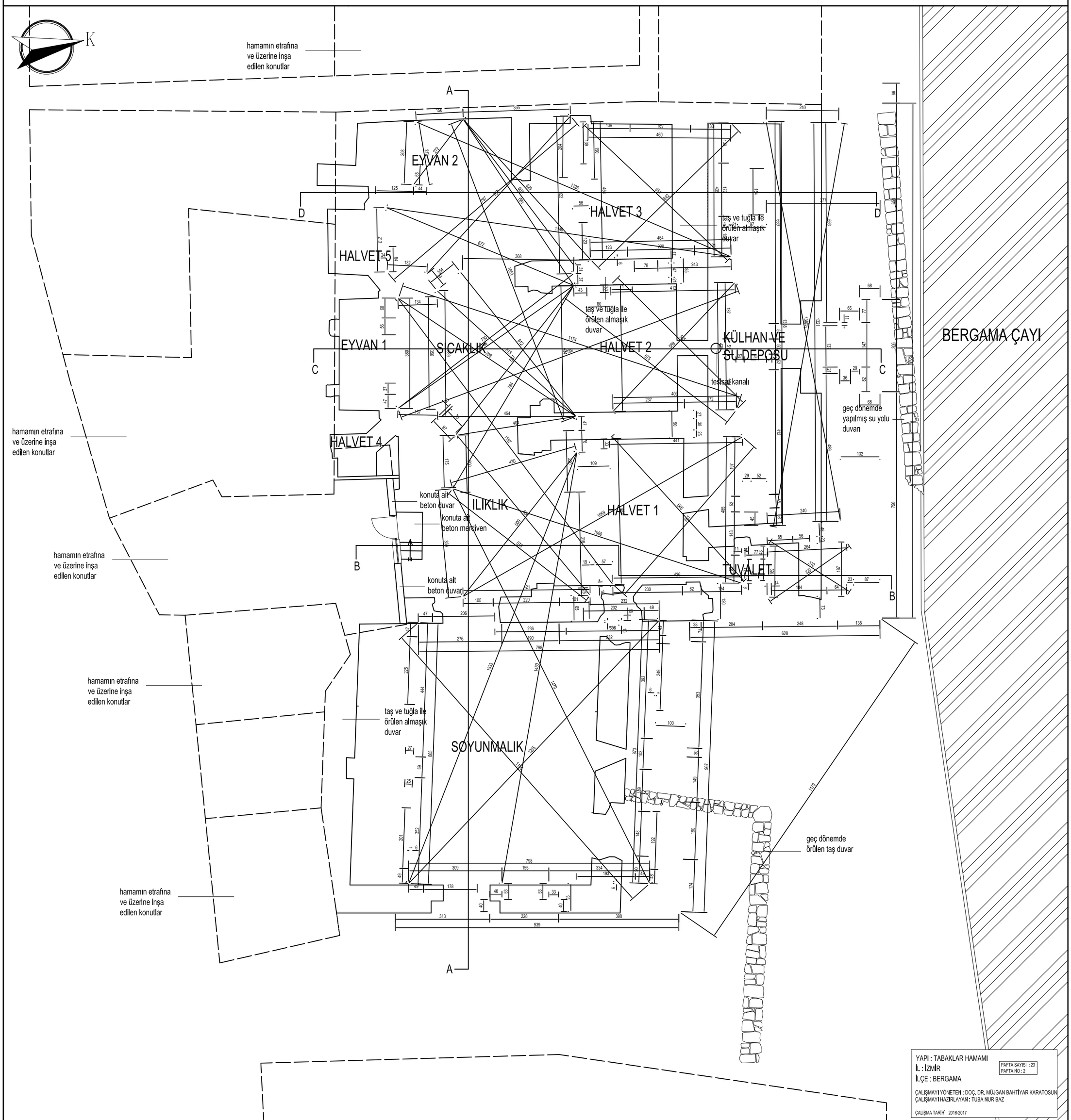

0 1 2 3 4 5 m

VAZİYET PLANI

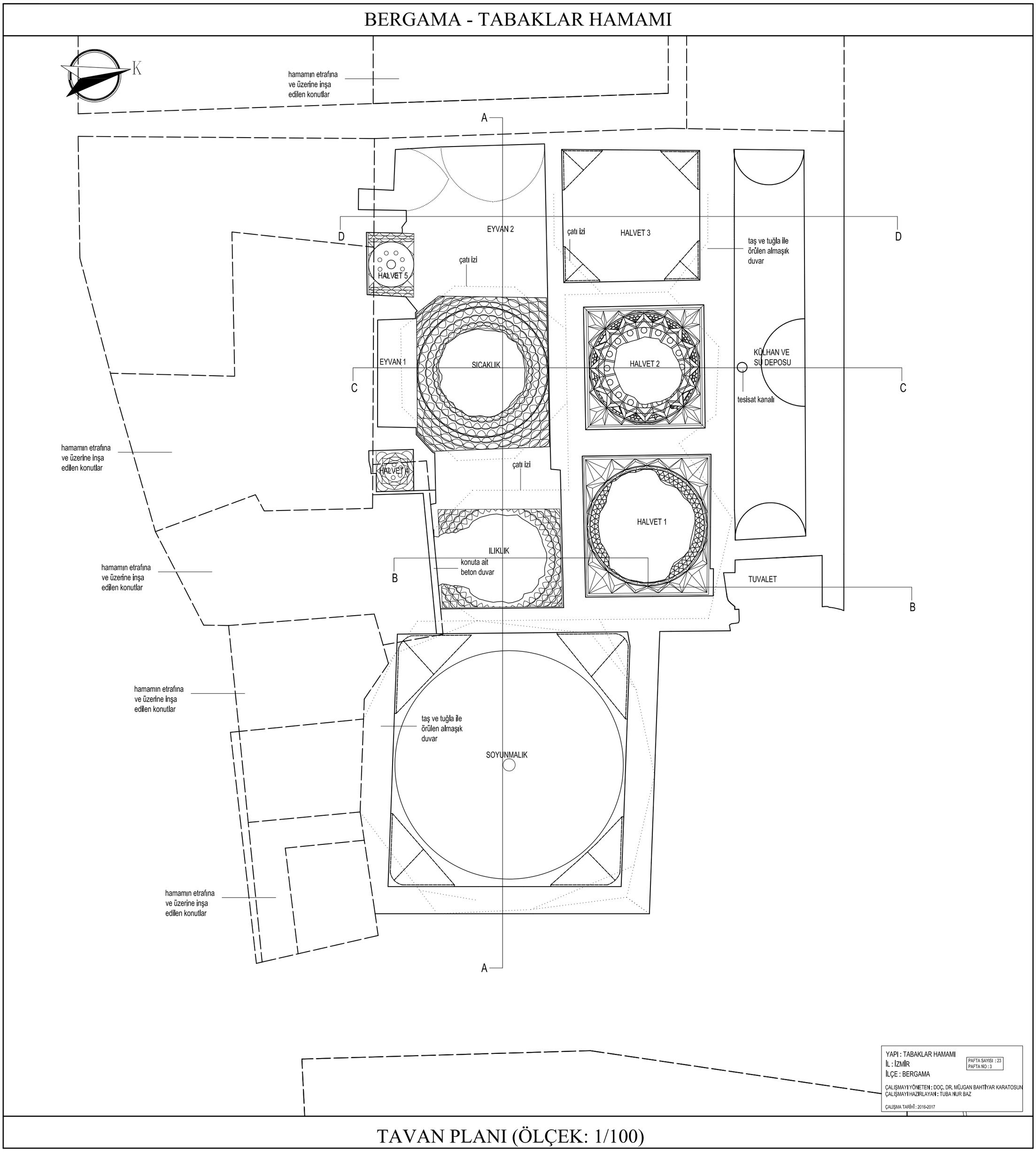
EK 2 - Tabaklar Hamamı Rölöve Planı (Bülent Şahin (2008)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

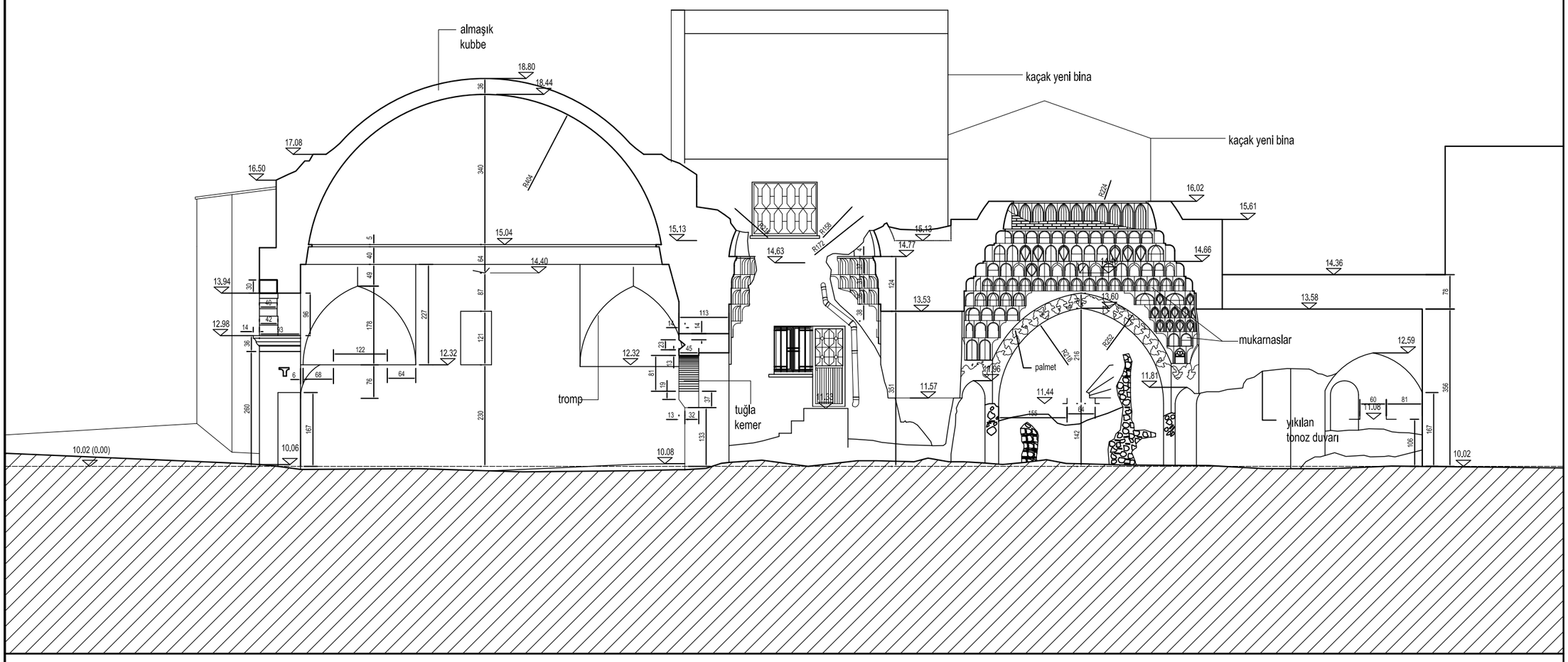
+2 KOTU PLANI (ÖLÇEK: 1/100)

EK 3 - Tabaklar Hamamı Rölöve Tavan Planı (Bülent Şahin (2008)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

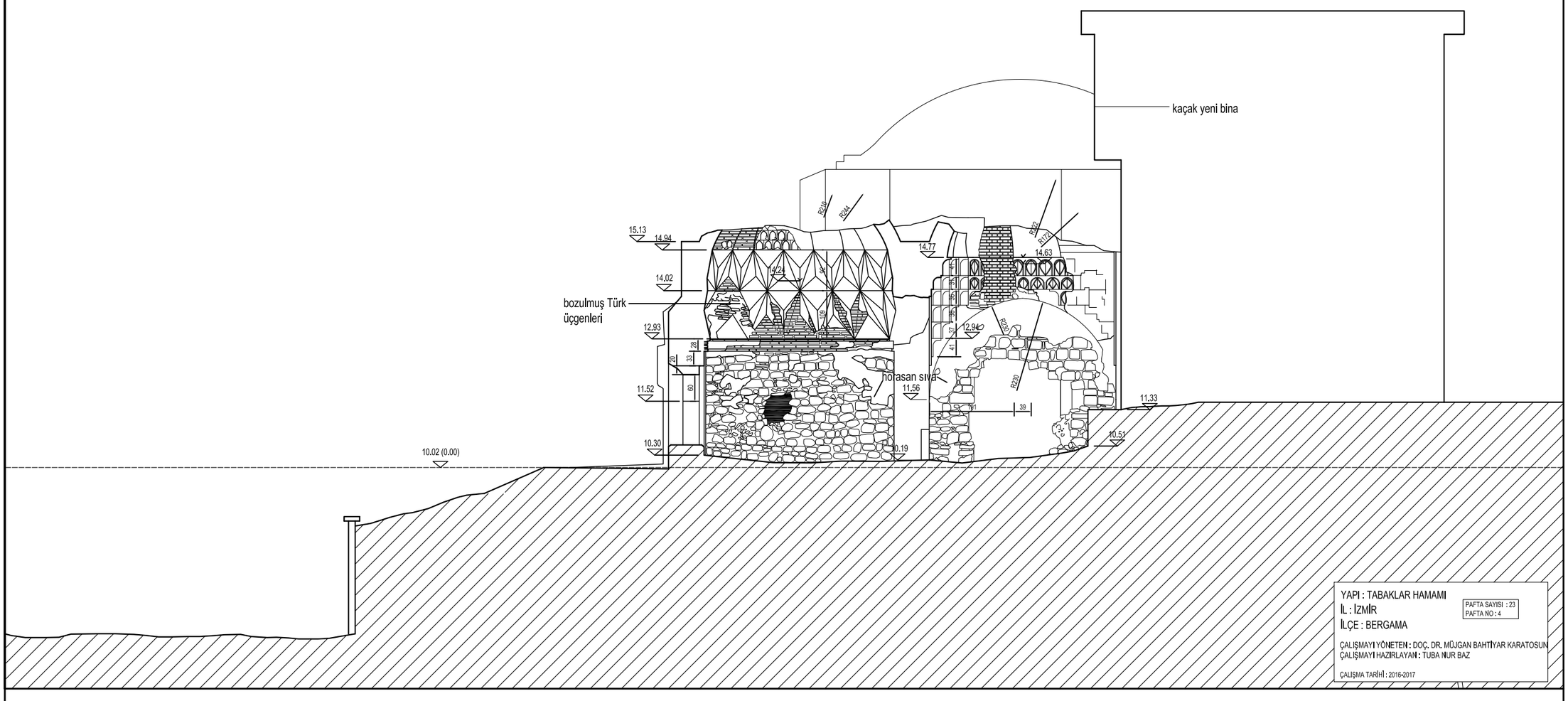

EK 4 - Tabaklar Hamamı Rölöve A-A ve B-B Kesitleri (Bülent Şahin (2008)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

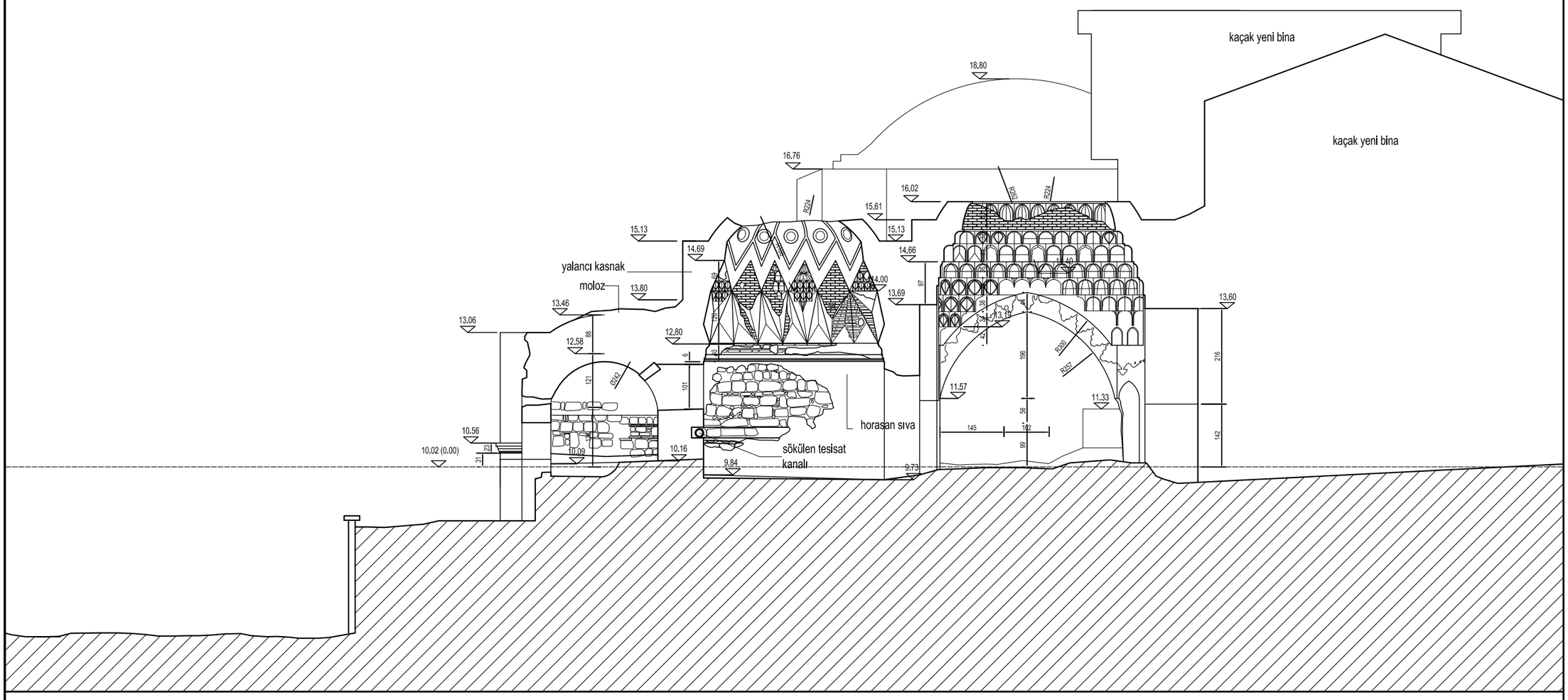
A-A KESİT (ÖLÇEK: 1/100)

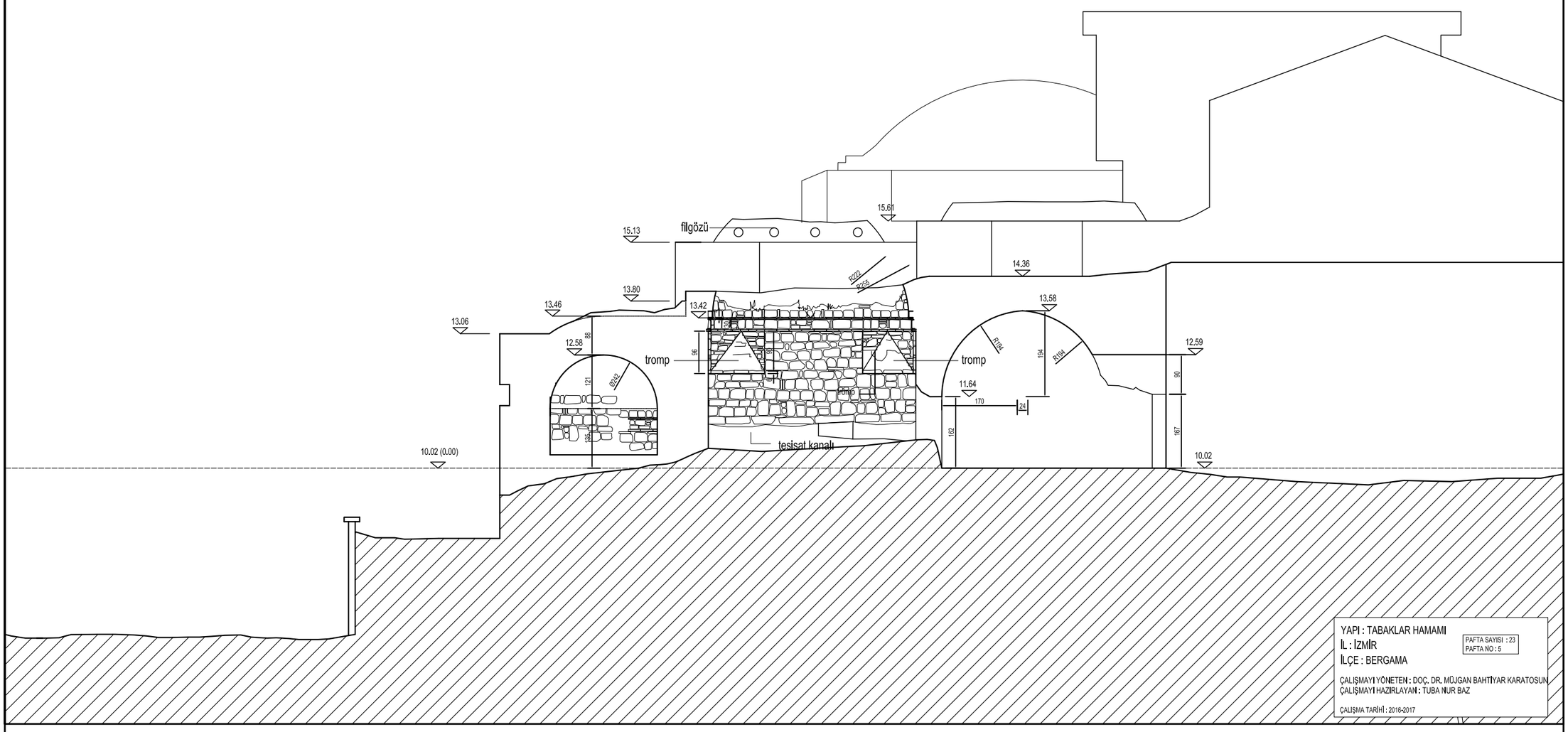
B-B KESİT (ÖLÇEK: 1/100)

EK 5 - Tabaklar Hamamı Rölöve C-C ve D-D Kesitleri (Bülent Şahin (2008)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

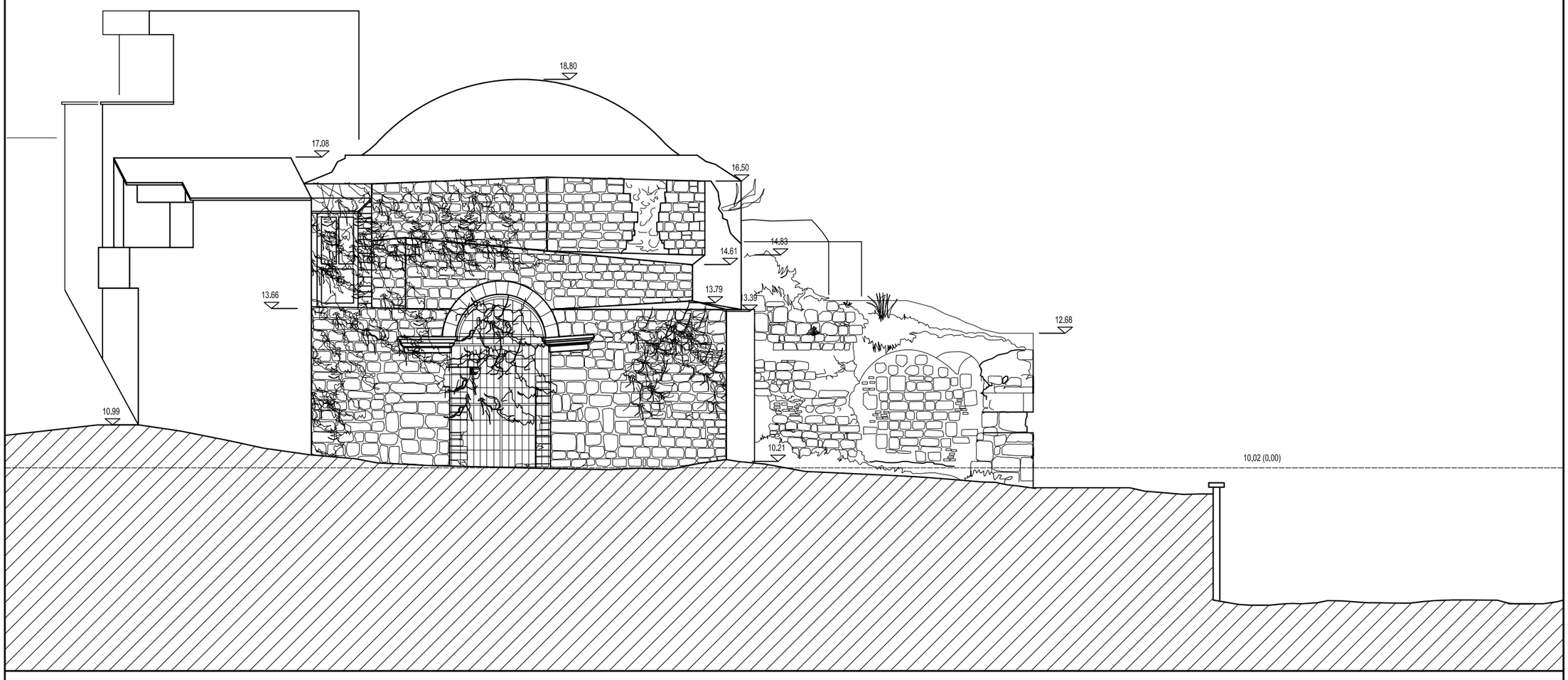
C-C KESİT (ÖLÇEK: 1/100)

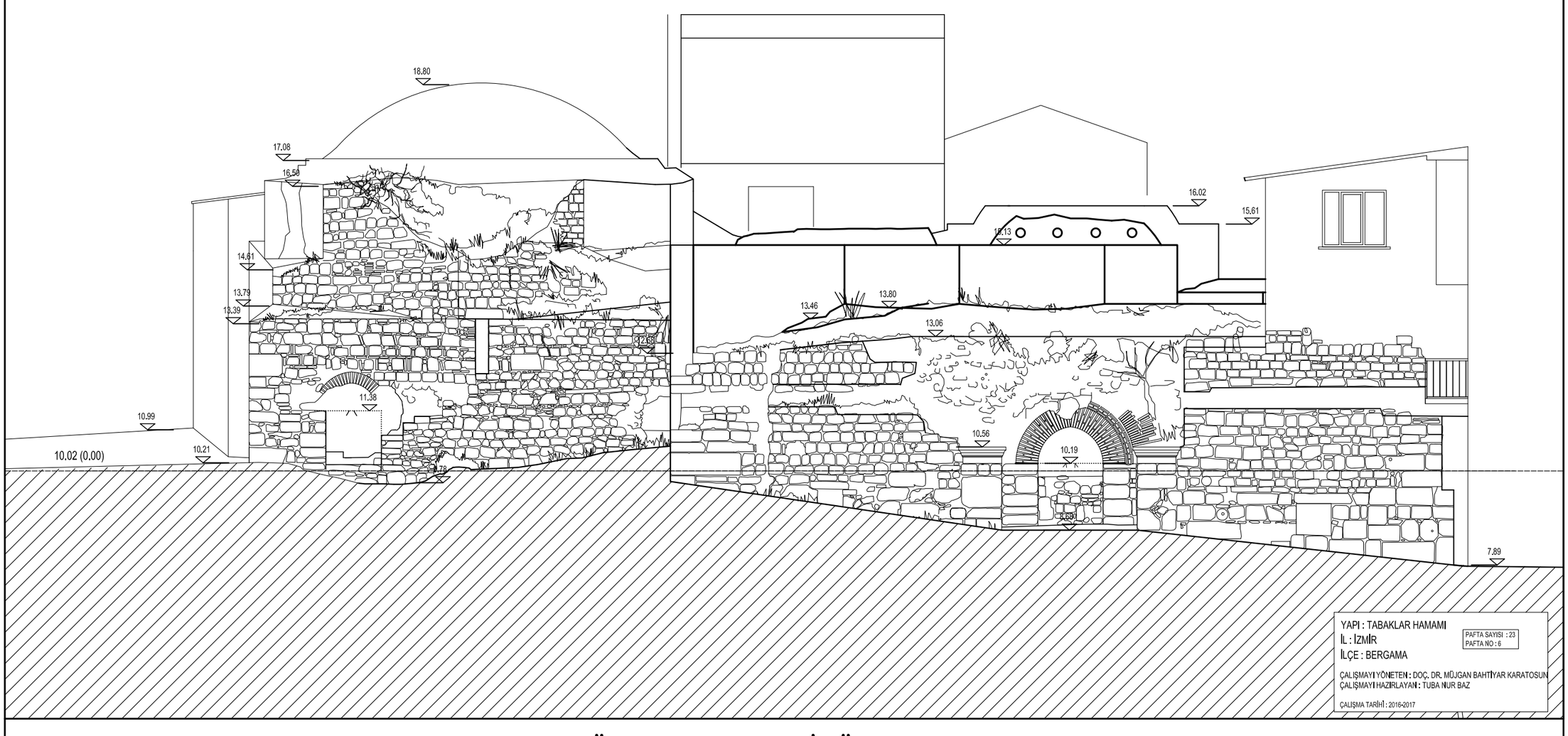
D-D KESİT (ÖLÇEK: 1/100)

EK 6 - Tabaklar Hamamı Rölöve Külhan ve Giriş Cepheleri (Bülent Şahin (2008)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

GİRİŞ CEPHESİ (ÖLÇEK: 1/100)

KÜLHAN CEPHESİ (ÖLÇEK: 1/100)

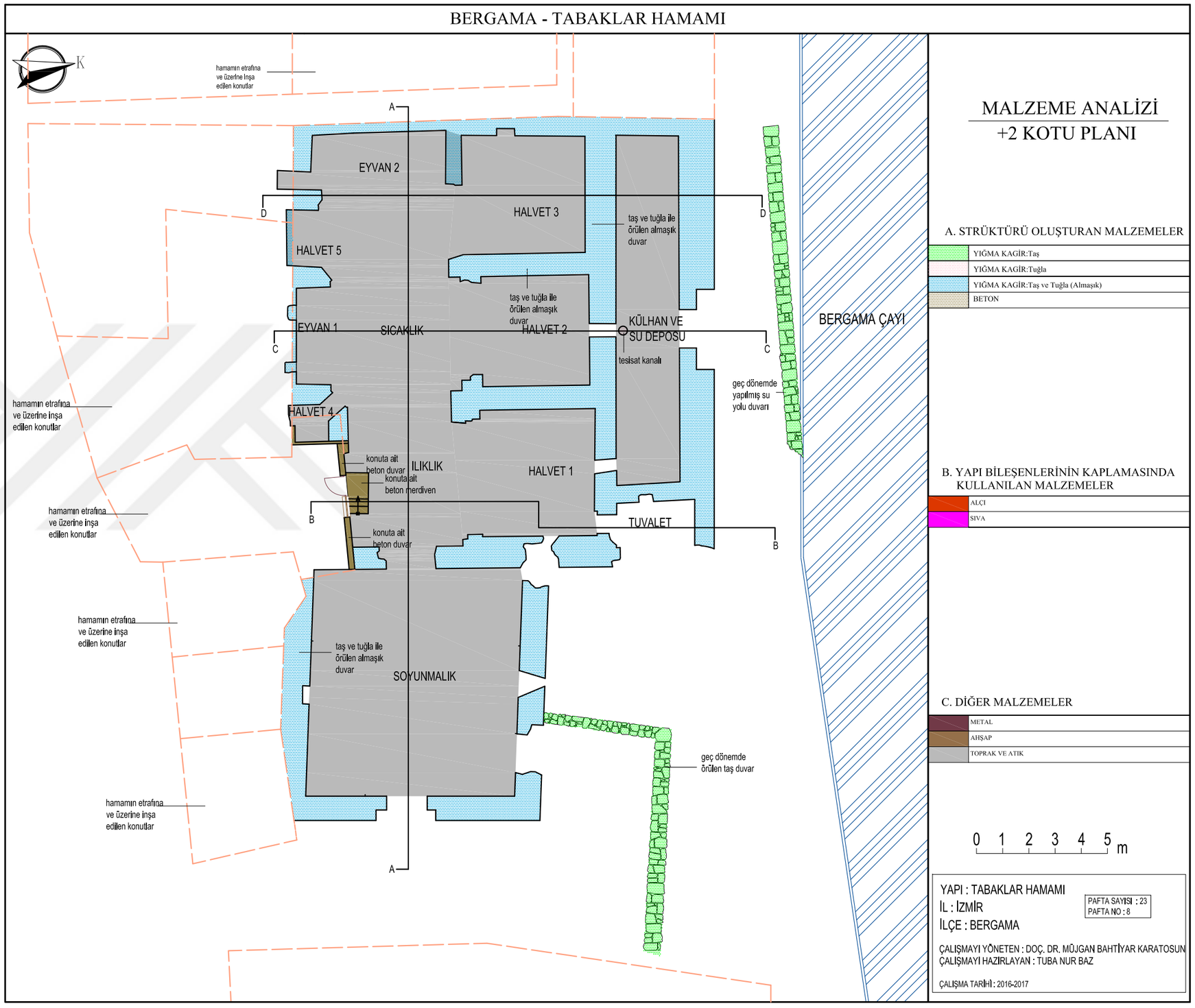
EK 7 - Tabaklar Hamamı Rölöve Yol Cephesi (Bülent Şahin (2008)'den yararlanılarak hazırlanmıştır.)

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

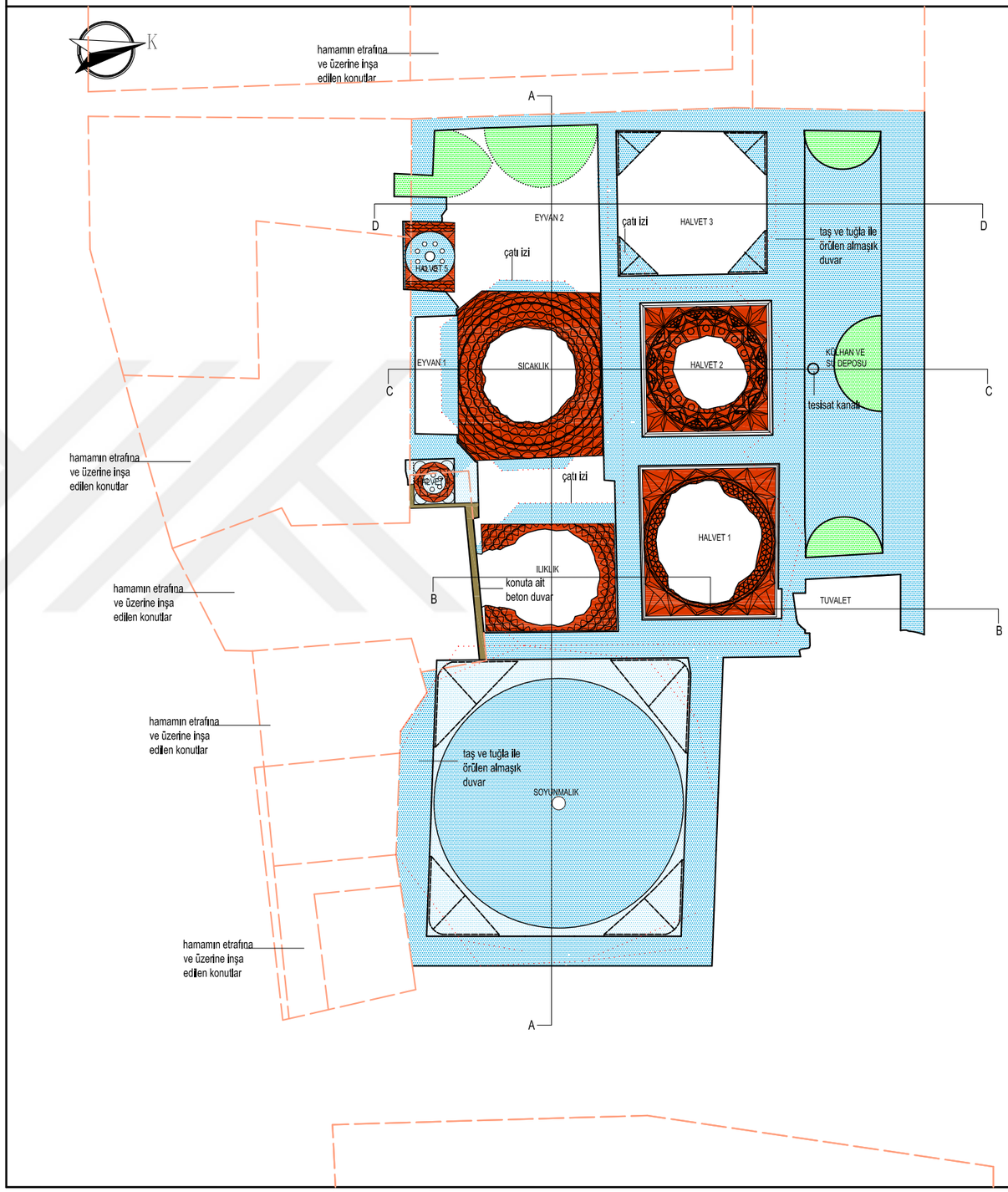
YOL CEPHESİ (ÖLÇEK: 1/100)

EK 8 - Tabaklar Hamamı +2 Kotu Planı Malzeme Analizi

EK 9 - Tabaklar Hamamı Tavan Planı Malzeme Analizi

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

MALZEME ANALİZİ
TAVAN PLANI

A. STRÜKTÜRÜ OLUŞTURAN MALZEMELER

	YIĞMA KAGİR:Taş
	YIĞMA KAGİR:Tuğla
	YIĞMA KAGİR:Taş ve Tuğla (Almaşık)
	BETON

B. YAPI BİLEŞENLERİNİN KAPLAMASINDA KULLANILAN MALZEMELER

	ALÇI
	SIVA

C. DİĞER MALZEMELER

	METAL
	AHŞAP
	TOPRAK VE ATIK

0 1 2 3 4 5 m

YAPI : TABAKLAR HAMAMI
İL : İZMİR
İLÇE : BERGAMA

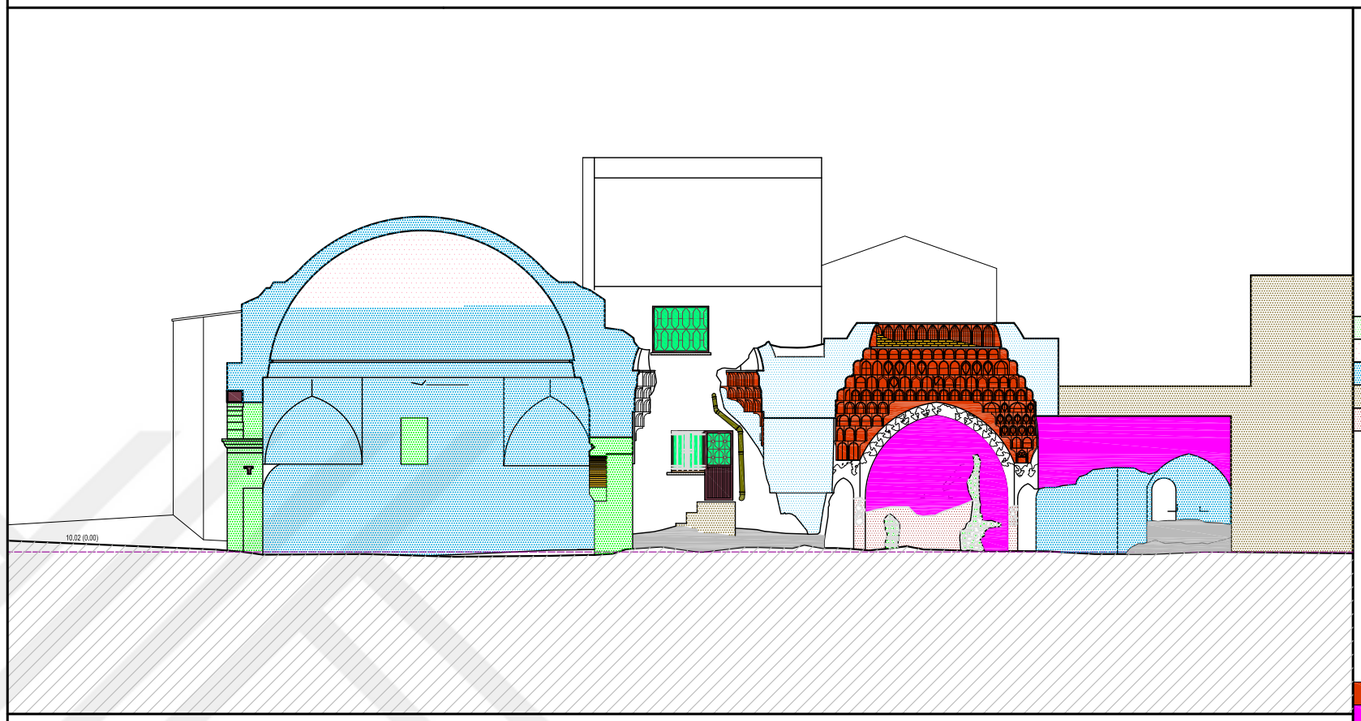
PAFTA SAYISI : 23
PAFTA NO : 9

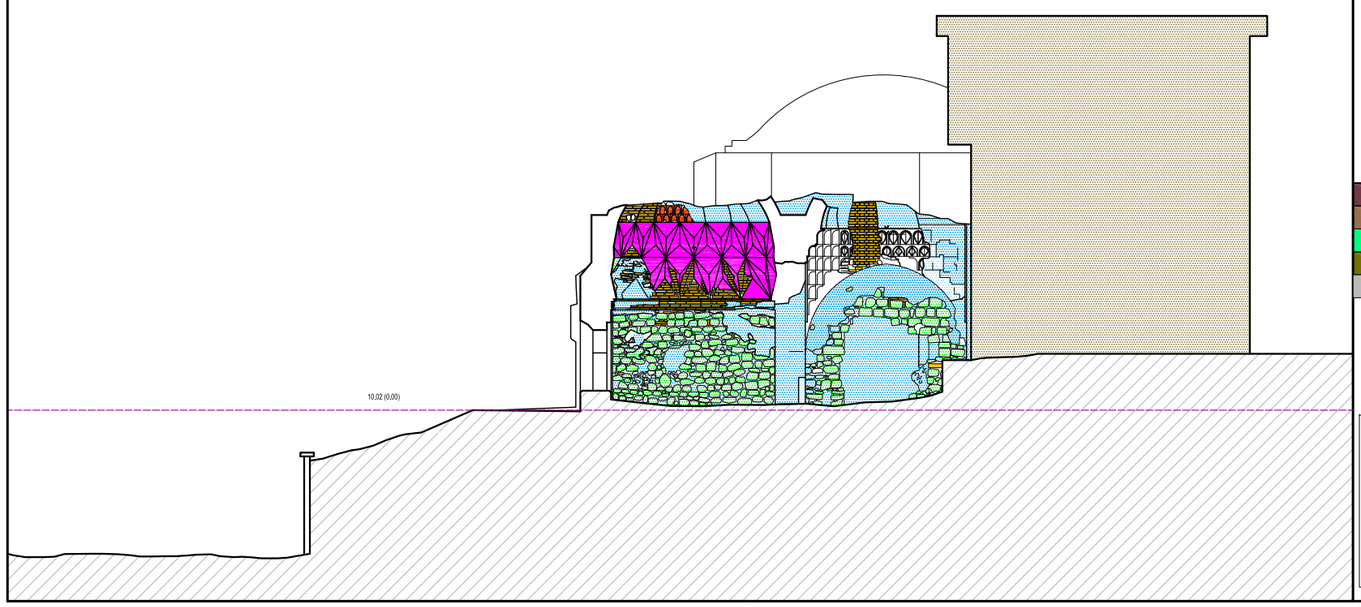
ÇALIŞMAYI YÖNETEN : DOÇ. DR. MÜJGAN BAHTİYAR KARATOSUN
ÇALIŞMAYI HAZIRLAYAN : TUBA NUR BAZ

ÇALIŞMA TARİHİ : 2016-2017

EK 10 - Tabaklar Hamamı A-A ve B-B Kesitleri Malzeme Analizleri

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

MALZEME ANALİZİ

A-A VE B-B KESİTLER

A. STRÜKTÜRÜ OLUŞTURAN MALZEMELER

- YIĞMA KAGİR:Taş
- YIĞMA KAGİR:Tuğla
- YIĞMA KAGİR:Taş ve Tuğla (Almaşık)
- BETON
- HARÇ

B. YAPI BİLEŞENLERİNİN KAPLAMASINDA KULLANILAN MALZEMELER

- ALÇI
- SIVA

C. DİĞER MALZEMELER

- METAL
- AHŞAP
- CAM
- PLASTİK
- TOPRAK VE ATIK

0 1 2 3 4 5 m

YAPI : TABAKLAR HAMAMI
İL : İZMİR
İLÇE : BERGAMA

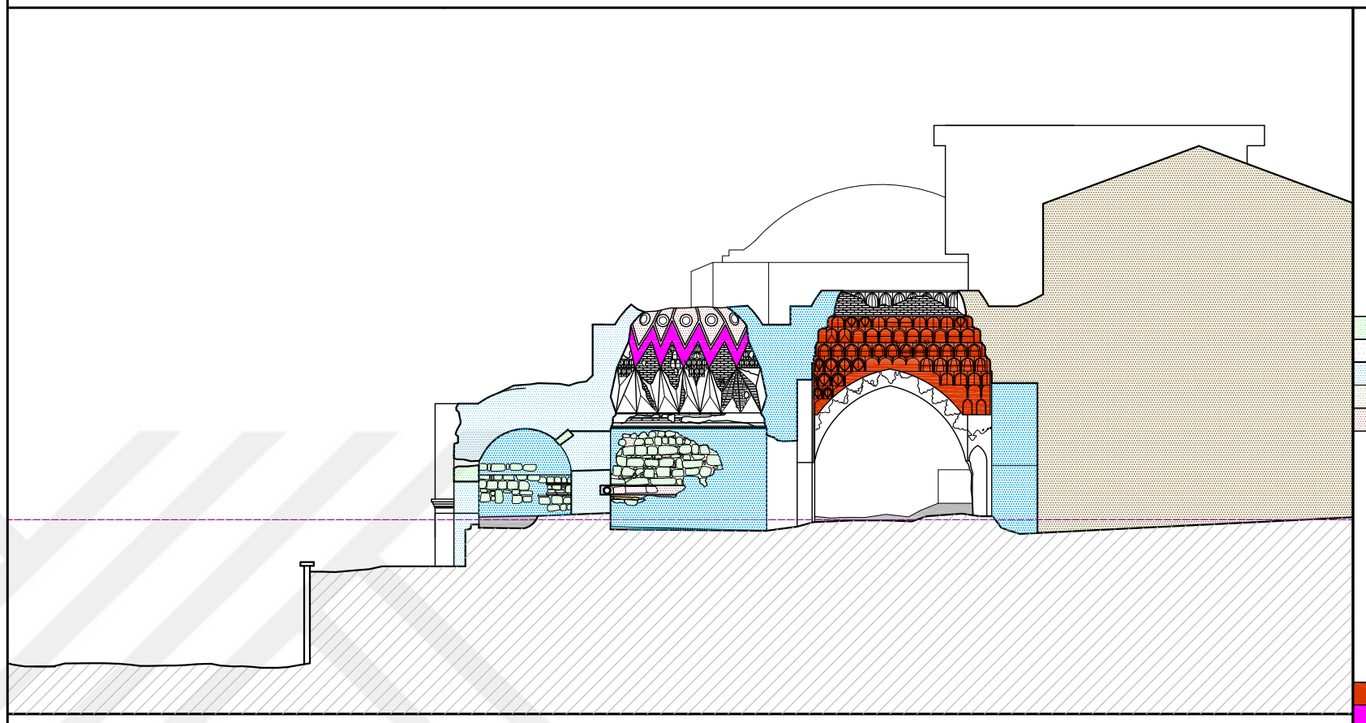
PAFTA SAYISI : 23
PAFTA NO : 10

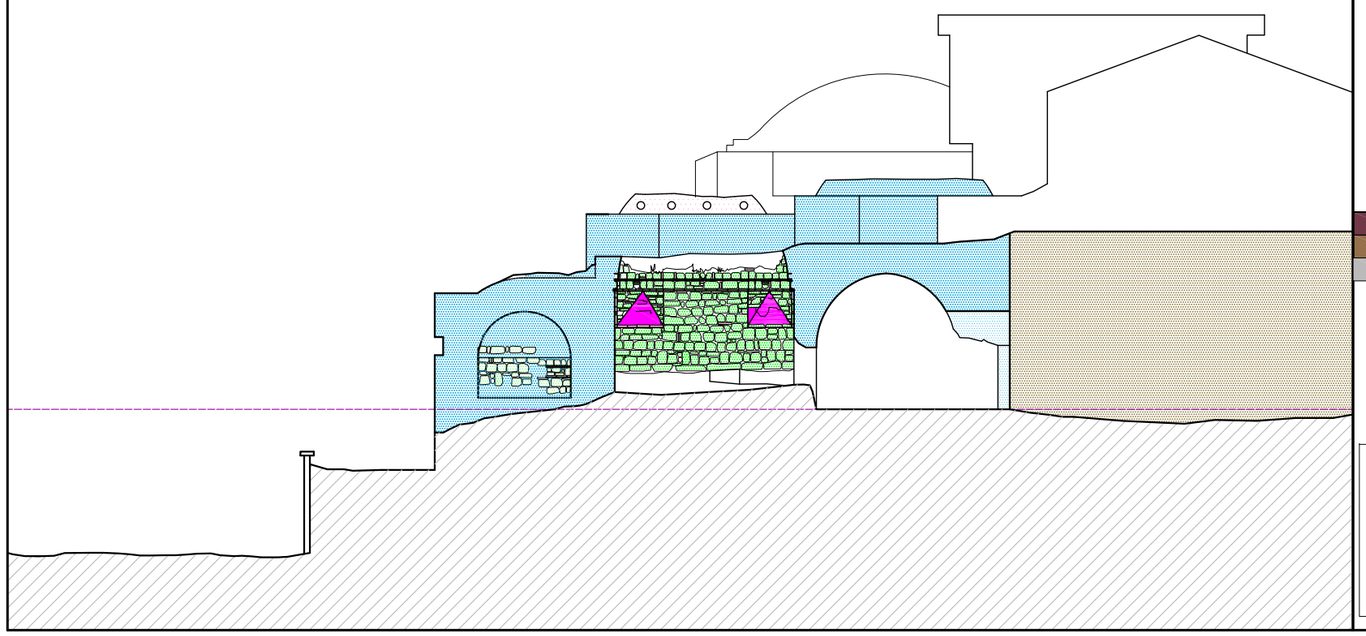
ÇALIŞMAYI YÖNETEN : DOÇ. DR. MÜJGAN BAHTİYAR KARATOSUN
ÇALIŞMAYI HAZIRLAYAN : TUBA NUR BAZ

ÇALIŞMA TARİHİ : 2016-2017

EK 11 - Tabaklar Hamamı C-C ve D-D Kesitleri Malzeme Analizleri

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

MALZEME ANALİZİ

C-C VE D-D KESİTLER

A. STRÜKTÜRÜ OLUŞTURAN MALZEMELER

	YIĞMA KAGİR:Taş
	YIĞMA KAGİR:Tuğla
	YIĞMA KAGİR:Taş ve Tuğla (Almaşık)
	BETON
	HARÇ

B. YAPI BİLEŞENLERİNİN KAPLAMASINDA KULLANILAN MALZEMELER

	ALÇI
	SIVA

C. DİĞER MALZEMELER

	METAL
	AHŞAP
	TOPRAK VE ATIK

0 1 2 3 4 5 m

YAPI : TABAKLAR HAMAMI
İL : İZMİR
İLÇE : BERGAMA

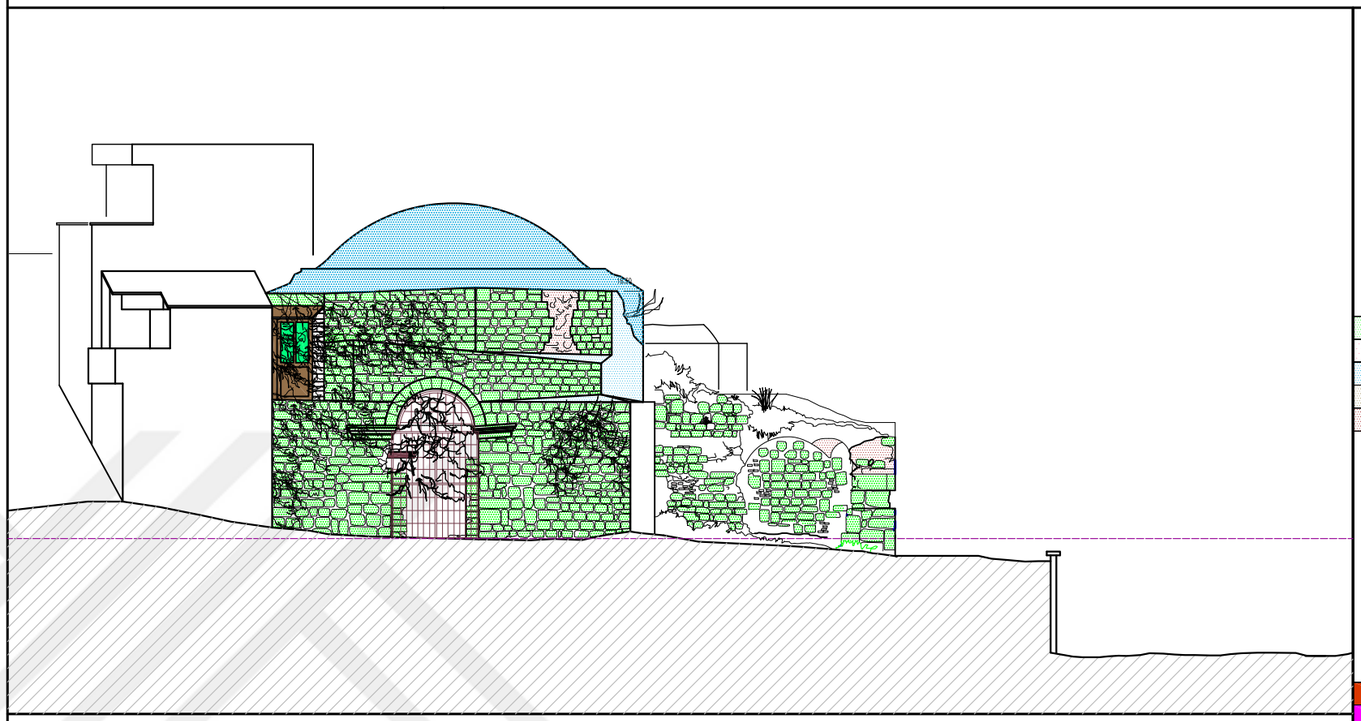
PAFTA SAYISI : 23
PAFTA NO : 11

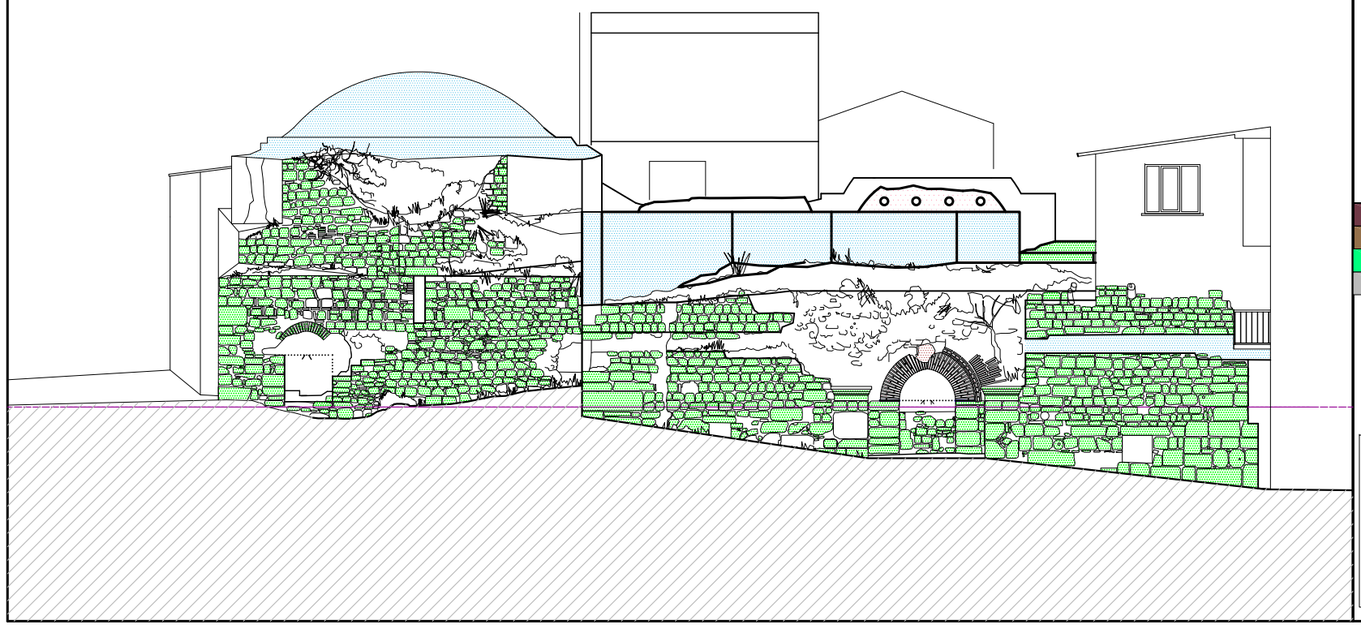
ÇALIŞMAYI YÖNETEN : DOÇ. DR. MÜJGAN BAHTİYAR KARATOSUN
ÇALIŞMAYI HAZIRLAYAN : TUBA NUR BAZ

ÇALIŞMA TARİHİ : 2016-2017

EK 12 - Tabaklar Hamamı Külhan ve Giriş Cepheleri Malzeme Analizleri

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

MALZEME ANALİZİ

GİRİŞ VE KÜLHAN CEPHELERİ

A. STRÜKTÜRÜ OLUŞTURAN MALZEMELER

- YIĞMA KAGİR:Taş
- YIĞMA KAGİR:Tuğla
- YIĞMA KAGİR:Taş ve Tuğla (Almaşık)
- BETON
- HARÇ

B. YAPI BİLEŞENLERİNİN KAPLAMASINDA KULLANILAN MALZEMELER

- ALÇI
- SIVA

C. DİĞER MALZEMELER

- METAL
- AHŞAP
- CAM
- TOPRAK VE ATIK

0 1 2 3 4 5 m

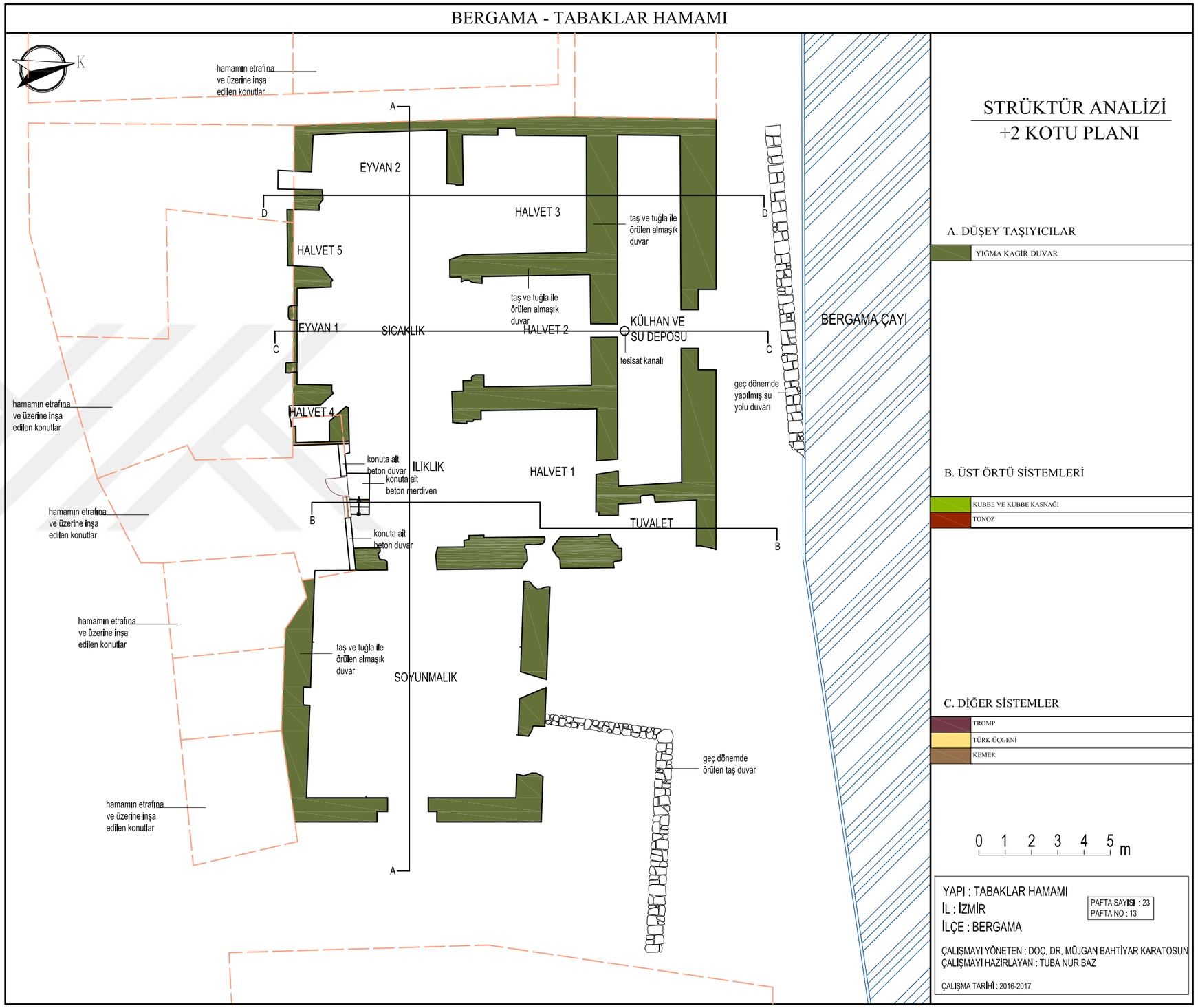
YAPI : TABAKLAR HAMAMI
İL : İZMİR
İLÇE : BERGAMA

PAFTA SAYISI : 23
PAFTA NO : 12

ÇALIŞMAYI YÖNETEN : DOÇ. DR. MÜJGAN BAHTİYAR KARATOSUN
ÇALIŞMAYI HAZIRLAYAN : TUBA NUR BAZ

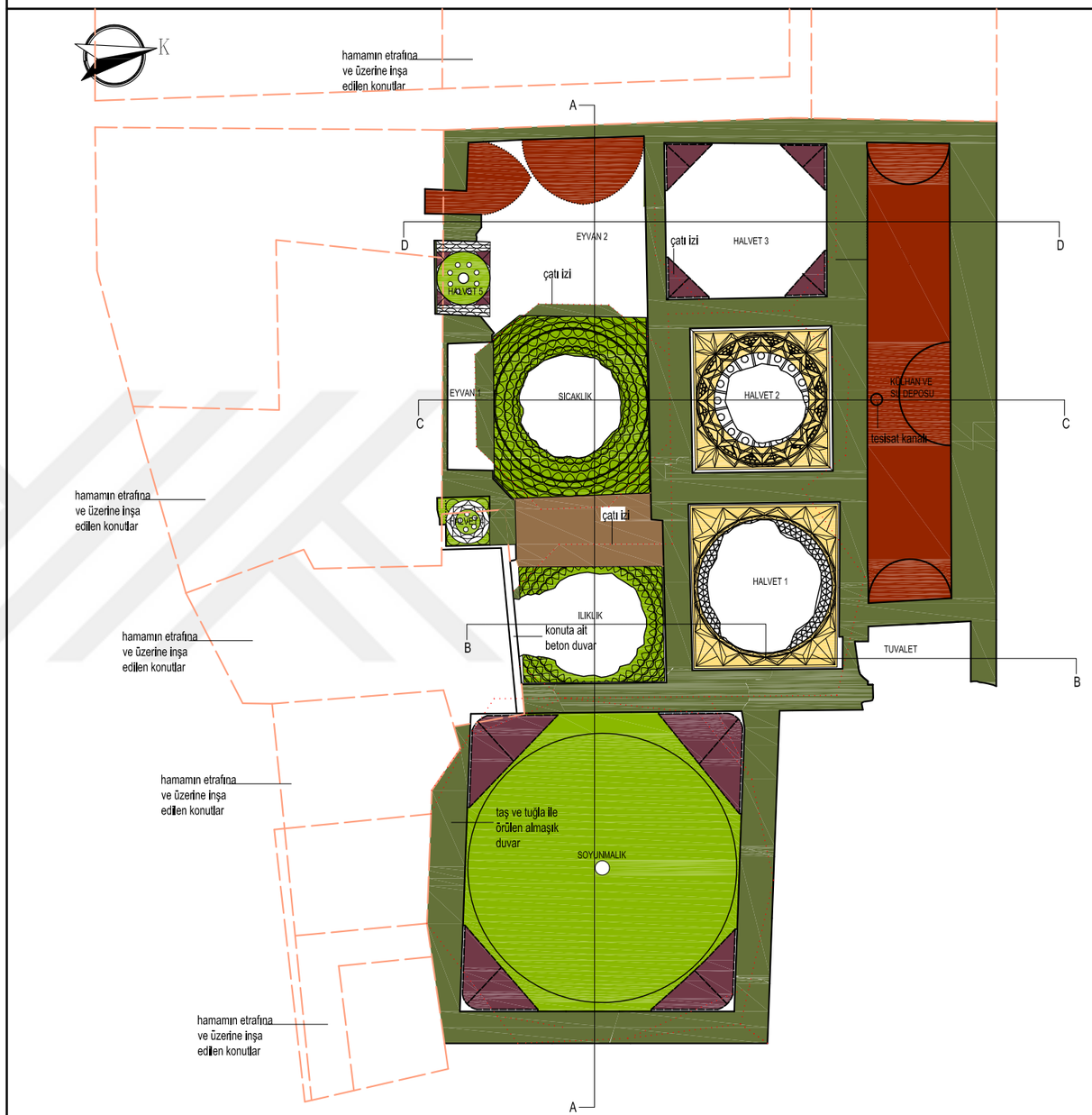
ÇALIŞMA TARİHİ : 2016-2017

EK 13 - Tabaklar Hamamı +2 Kotu Planı Strüktür Analizi

EK 14 - Tabaklar Hamamı Tavan Planı Strüktür Analizi

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

STRÜKTÜR ANALİZİ
TAVAN PLANI

A. DÜŞEY TAŞIYICILAR

- YIĞMA KAGİR DUVAR

B. ÜST ÖRTÜ SİSTEMLERİ

- KUBBE VE KUBBE KASNAĞI
- TONOZ

C. DİĞER SİSTEMLER

- TROMP
- TÜRK ÜÇGENİ
- KEMER

0 1 2 3 4 5 m

YAPI : TABAKLAR HAMAMI
İL : İZMİR
İLÇE : BERGAMA

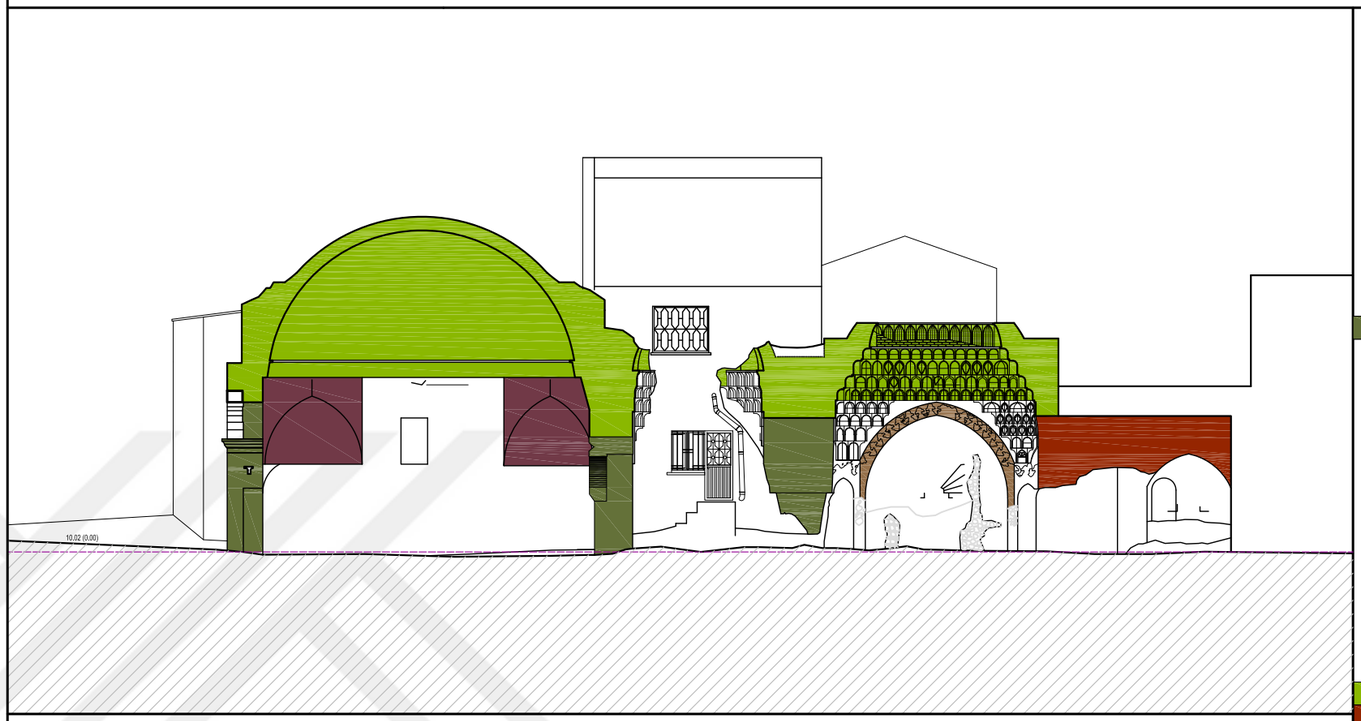
PAFTA SAYISI : 23
PAFTA NO : 14

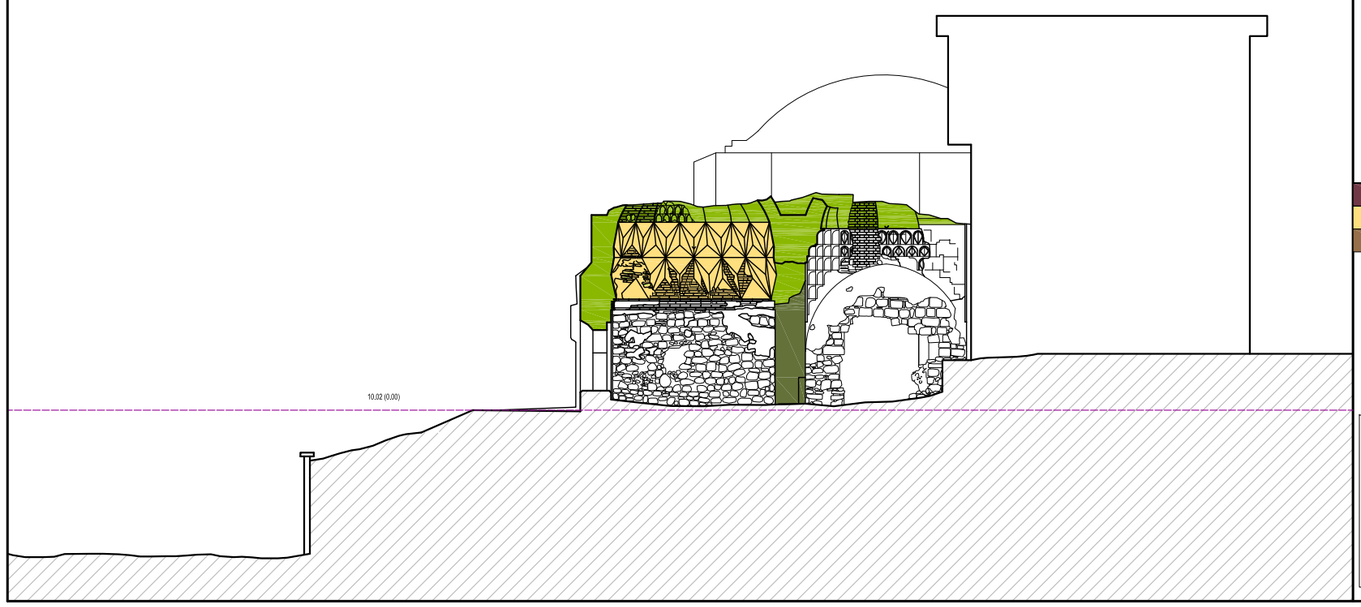
ÇALIŞMAYI YÖNETEN : DOÇ. DR. MÜJGAN BAHTİYAR KARATOSUN
ÇALIŞMAYI HAZIRLAYAN : TUBA NUR BAZ

ÇALIŞMA TARİHİ : 2016-2017

EK 15 - Tabaklar Hamamı A-A ve B-B Kesitleri Strüktür Analizleri

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

STRÜKTÜR ANALİZİ

A-A VE B-B KESİTLER

A. DÜŞEY TAŞIYICILAR

- YIĞMA KAGİR DUVAR

B. ÜST ÖRTÜ SİSTEMLERİ

- KUBBE VE KUBBE KASNAĞI
- TONOZ

C. DİĞER SİSTEMLER

- TROMP
- TÜRK ÜÇGENİ
- KEMER

0 1 2 3 4 5 m

YAPI : TABAKLAR HAMAMI
İL : İZMİR
İLÇE : BERGAMA

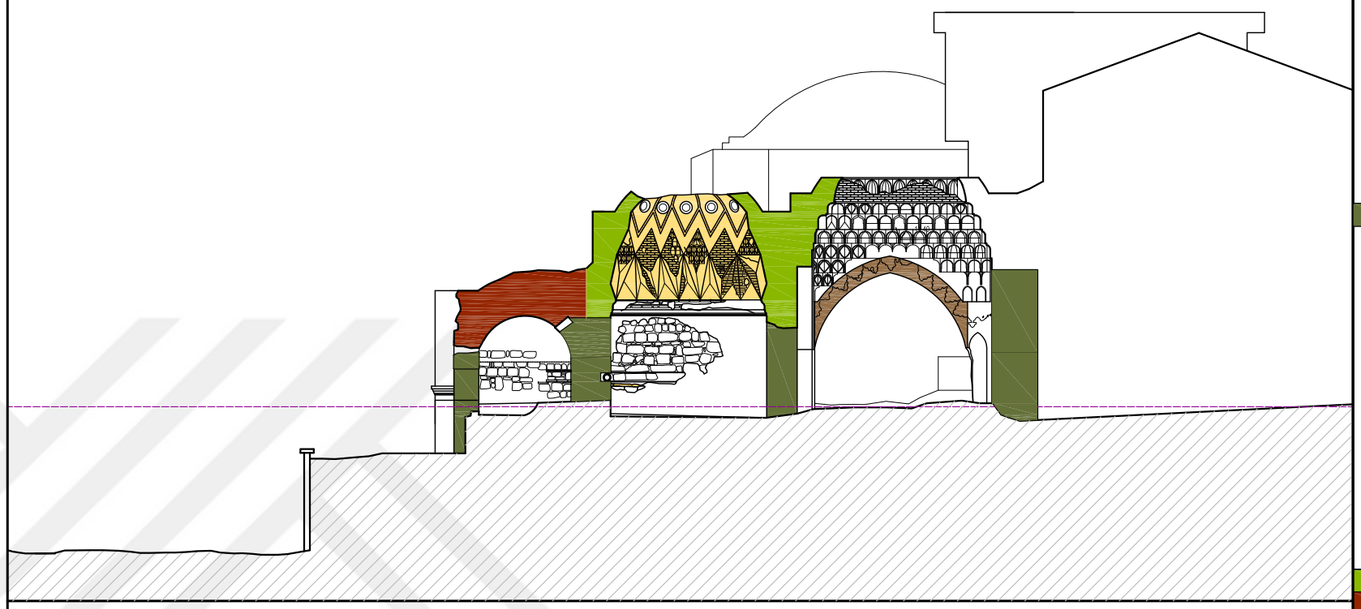
PAFTA SAYISI : 23
PAFTA NO : 15

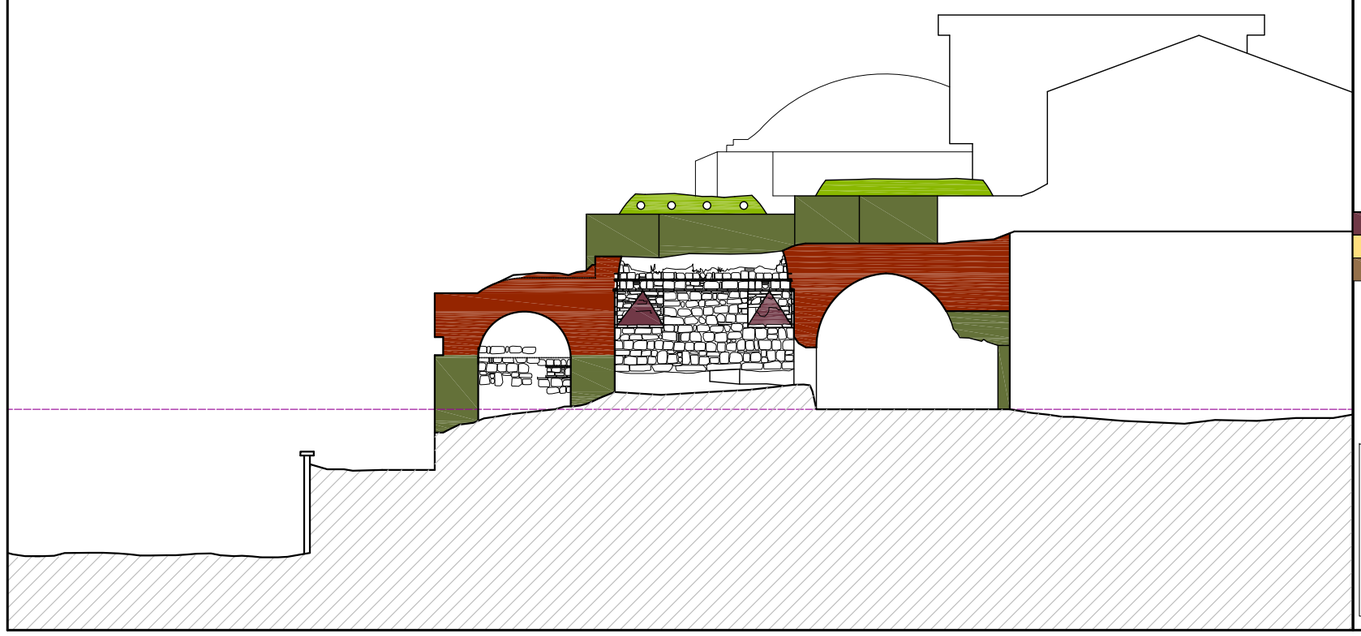
ÇALIŞMAYI YÖNETEN : DOÇ. DR. MÜJGAN BAHTİYAR KARATOSUN
ÇALIŞMAYI HAZIRLAYAN : TUBA NUR BAZ

ÇALIŞMA TARİHİ : 2016-2017

EK 16 - Tabaklar Hamamı C-C ve D-D Kesitleri Strüktür Analizleri

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

STRÜKTÜR ANALİZİ

C-C VE D-D KESİTLER

A. DÜŞEY TAŞIYICILAR

- YIĞMA KAGİR DUVAR

B. ÜST ÖRTÜ SİSTEMLERİ

- KUBBE VE KUBBE KASNAĞI
- TONOZ

C. DİĞER SİSTEMLER

- TROMP
- TÜRK ÜÇGENİ
- KEMER

0 1 2 3 4 5 m

YAPI : TABAKLAR HAMAMI
İL : İZMİR
İLÇE : BERGAMA

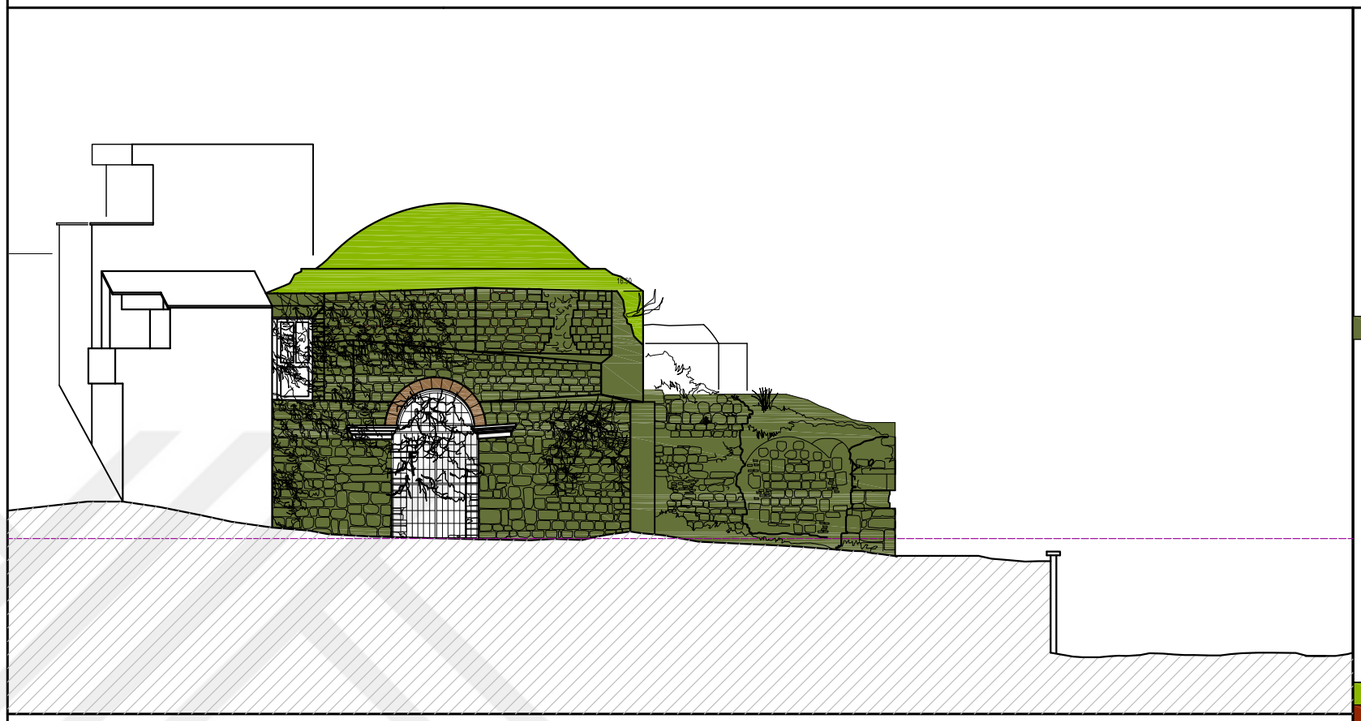
PAFTA SAYISI : 23
PAFTA NO : 16

ÇALIŞMAYI YÖNETEN : DOÇ. DR. MÜJGAN BAHTİYAR KARATOSUN
ÇALIŞMAYI HAZIRLAYAN : TUBA NUR BAZ

ÇALIŞMA TARİHİ : 2016-2017

EK 17 - Tabaklar Hamamı Külhan ve Giriş Cepheleri Strüktür Analizleri

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

STRÜKTÜR ANALİZİ

GİRİŞ VE KÜLHAN CEPHELERİ

A. DÜŞEY TAŞIYICILAR

- YIĞMA KAGİR DUVAR

B. ÜST ÖRTÜ SİSTEMLERİ

- KUBBE VE KUBBE KASNAĞI
- TONOZ

C. DİĞER SİSTEMLER

- TROMP
- TÜRK ÜÇGENİ
- KEMER

0 1 2 3 4 5 m

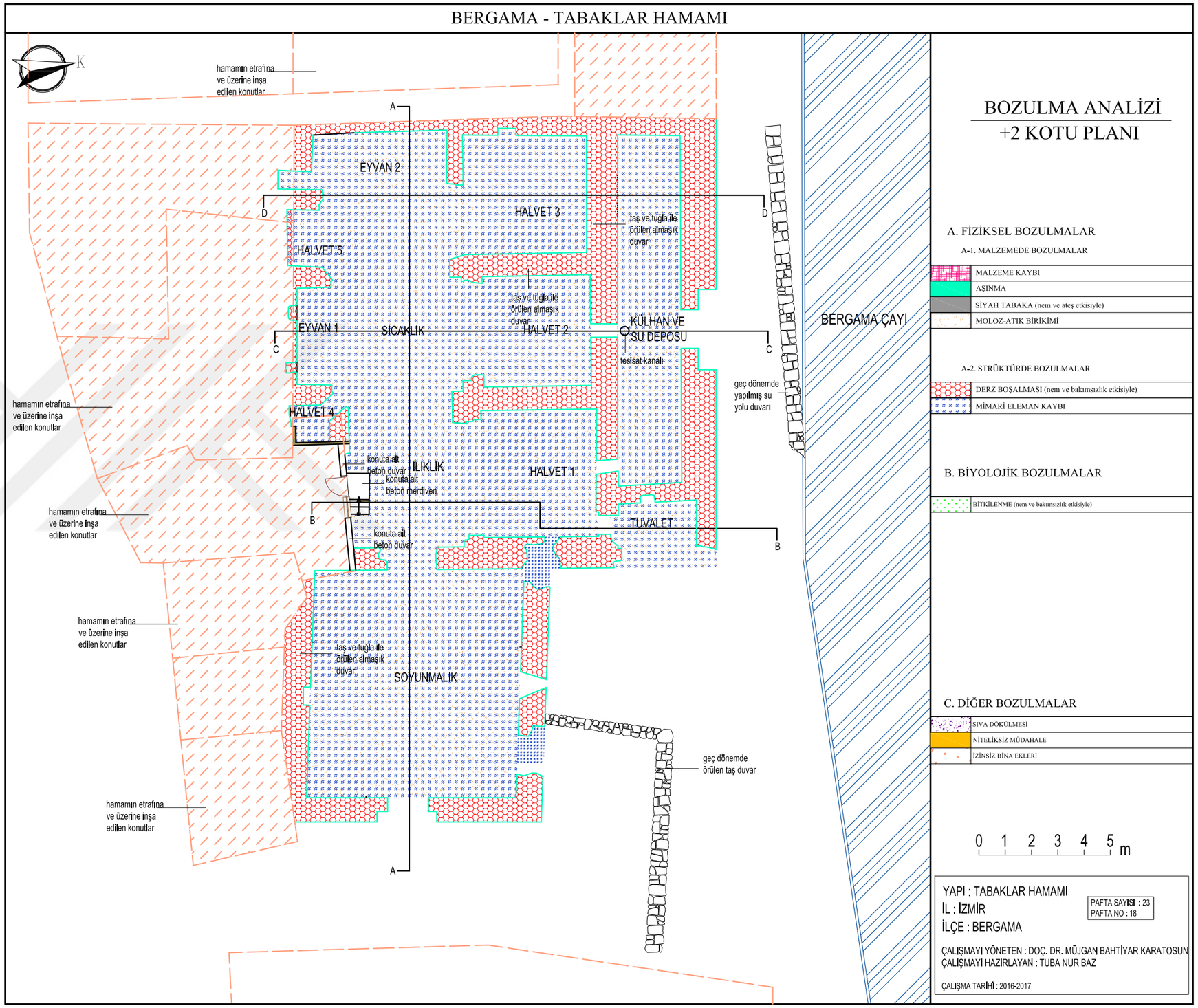
YAPI : TABAKLAR HAMAMI
İL : İZMİR
İLÇE : BERGAMA

PAFTA SAYISI : 23
PAFTA NO : 17

ÇALIŞMAYI YÖNETEN : DOÇ. DR. MÜJGAN BAHTİYAR KARATOSUN
ÇALIŞMAYI HAZIRLAYAN : TUBA NUR BAZ

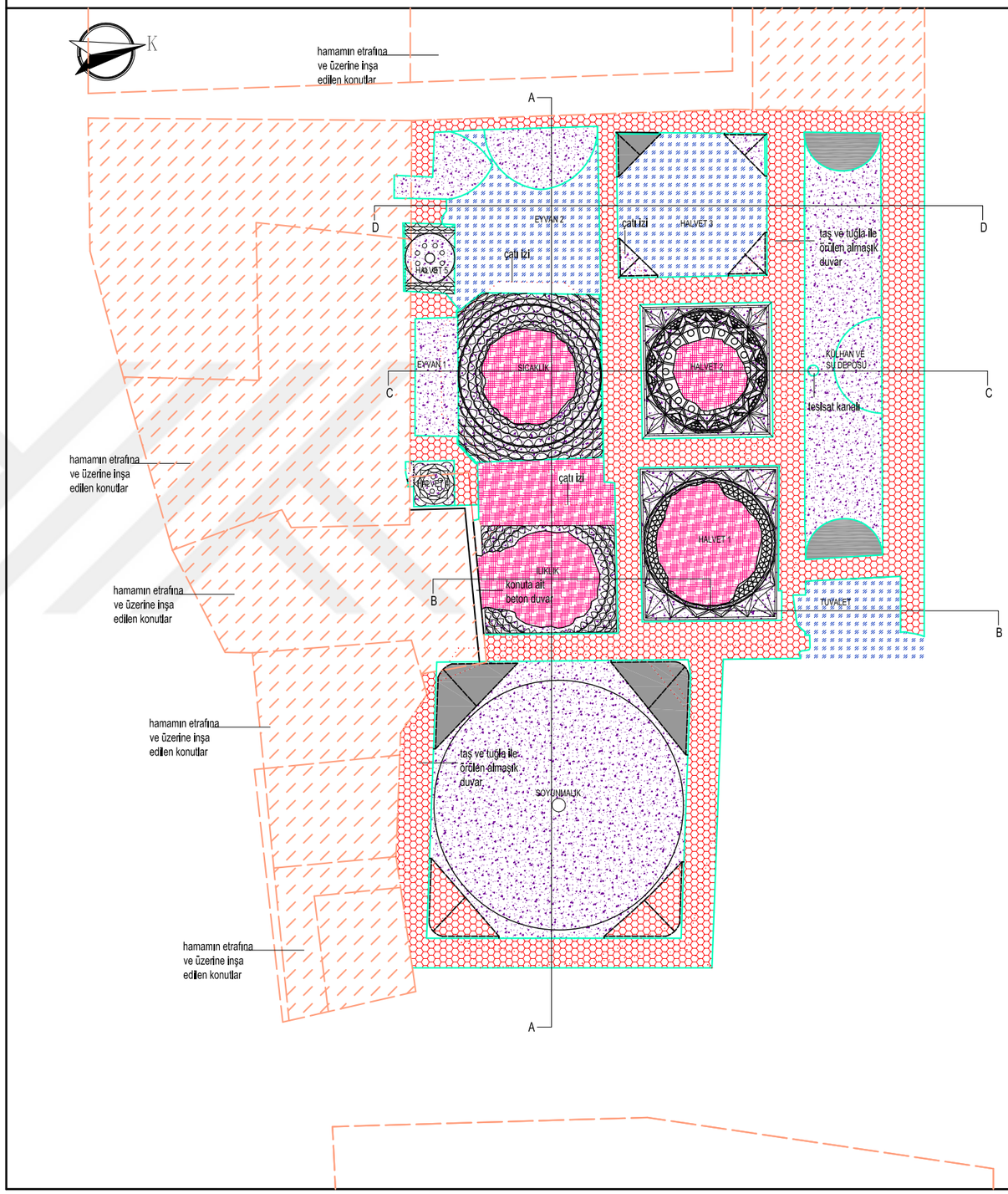
ÇALIŞMA TARİHİ : 2016-2017

EK 18 - Tabaklar Hamamı +2 Kotu Planı Bozulma Analizi

EK 19 - Tabaklar Hamamı Tavan Planı Bozulma Analizi

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

BOZULMA ANALİZİ
TAVAN PLANI

A. FİZİKSEL BOZULMALAR

A-1. MALZEMEDE BOZULMALAR

- MALZEME KAYBI
- AŞINMA
- SİYAH TABAKA (nem ve ateş etkisiyle)
- MOLOZ-ATIK BİRİKİMİ

A-2. STRÜKTÜRDE BOZULMALAR

- DERZ BOŞALMASI (nem ve bakımsızlık etkisiyle)
- MİMARİ ELEMAN KAYBI

B. BİYOLOJİK BOZULMALAR

- BİTKİLENME (nem ve bakımsızlık etkisiyle)

C. DİĞER BOZULMALAR

- SIVA DÖKÜLMESİ
- NİTELİKSİZ MÜDAHALE
- İZİNSİZ BİNA EKLERİ

0 1 2 3 4 5 m

YAPI : TABAKLAR HAMAMI
İL : İZMİR
İLÇE : BERGAMA

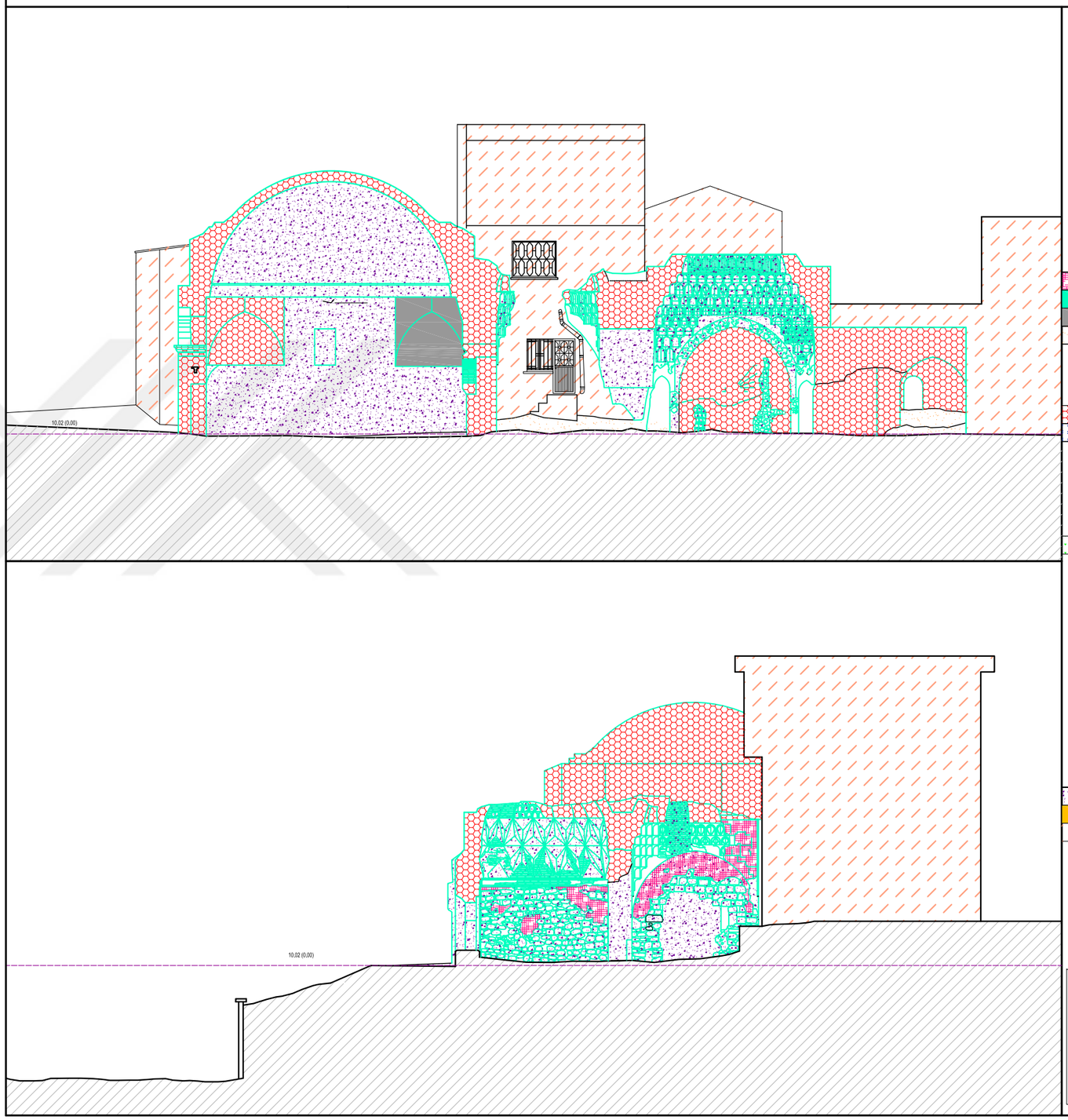
PAFTA SAYISI : 23
PAFTA NO : 19

ÇALIŞMAYI YÖNETEN : DOÇ. DR. MÜJGAN BAHTİYAR KARATOSUN
ÇALIŞMAYI HAZIRLAYAN : TUBA NUR BAZ

ÇALIŞMA TARİHİ : 2016-2017

EK 20 - Tabaklar Hamamı A-A ve B-B Kesitleri Bozulma Analizleri

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

BOZULMA ANALİZİ

A-A VE B-B KESİTLER

A. FİZİKSEL BOZULMALAR

A-1. MALZEMEDE BOZULMALAR

- MALZEME KAYBI
- AŞINMA
- SİYAH TABAKA (nem ve ateş etkisiyle)
- MOLOZ-ATIK BİRİKİMİ

A-2. STRÜKTÜRDE BOZULMALAR

- DERZ BOŞALMASI (nem ve bakımsızlık etkisiyle)
- MİMARİ ELEMAN KAYBI

B. BİYOLOJİK BOZULMALAR

- BİTKİLENME (nem ve bakımsızlık etkisiyle)

C. DİĞER BOZULMALAR

- SIVA DÖKÜLMESİ
- NİTELİKSİZ MÜDAHALE
- İZİNSİZ BİNA EKLERİ

0 1 2 3 4 5 m

YAPI : TABAKLAR HAMAMI
İL : İZMİR
İLÇE : BERGAMA

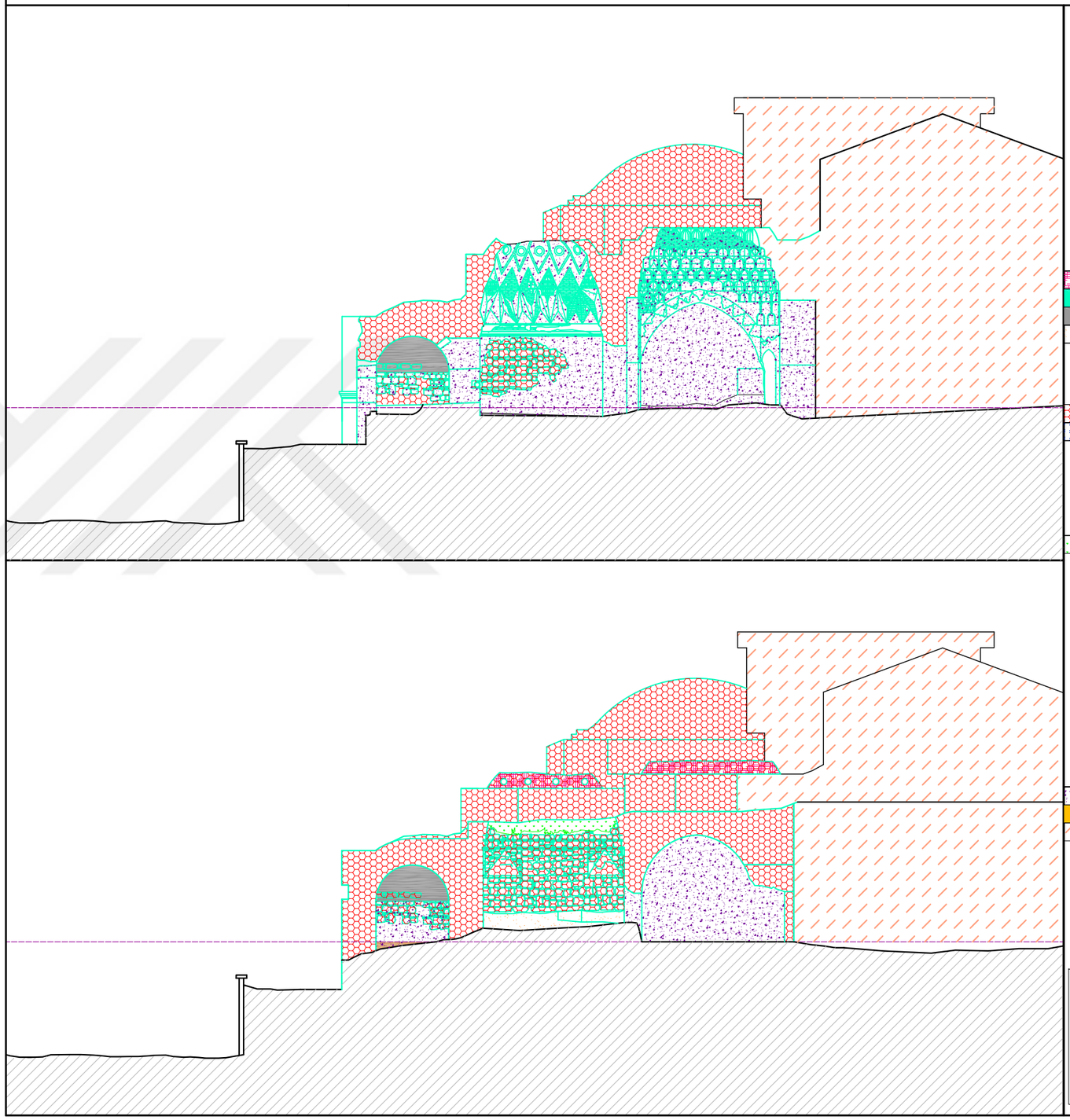
PAFTA SAYISI : 23
PAFTA NO : 20

ÇALIŞMAYI YÖNETEN : DOÇ. DR. MÜJGAN BAHTİYAR KARATOSUN
ÇALIŞMAYI HAZIRLAYAN : TUBA NUR BAZ

ÇALIŞMA TARİHİ : 2016-2017

EK 21 - Tabaklar Hamamı C-C ve D-D Kesitleri Bozulma Analizleri

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

BOZULMA ANALİZİ

C-C VE D-D KESİTLER

A. FİZİKSEL BOZULMALAR

A-1. MALZEMEDE BOZULMALAR

- MALZEME KAYBI
- AŞINMA
- SİYAH TABAKA (nem ve ateş etkisiyle)
- MOLOZ-ATIK BİRİKİMİ

A-2. STRÜKTÜRDE BOZULMALAR

- DERZ BOŞALMASI (nem ve bakımsızlık etkisiyle)
- MİMARİ ELEMAN KAYBI

B. BİYOLOJİK BOZULMALAR

- BİTKİLENME (nem ve bakımsızlık etkisiyle)

C. DİĞER BOZULMALAR

- SIVA DÖKÜLMESİ
- NİTELİKSİZ MÜDAHALE
- İZİNSİZ BİNA EKLERİ

0 1 2 3 4 5 m

YAPI : TABAKLAR HAMAMI
İL : İZMİR
İLÇE : BERGAMA

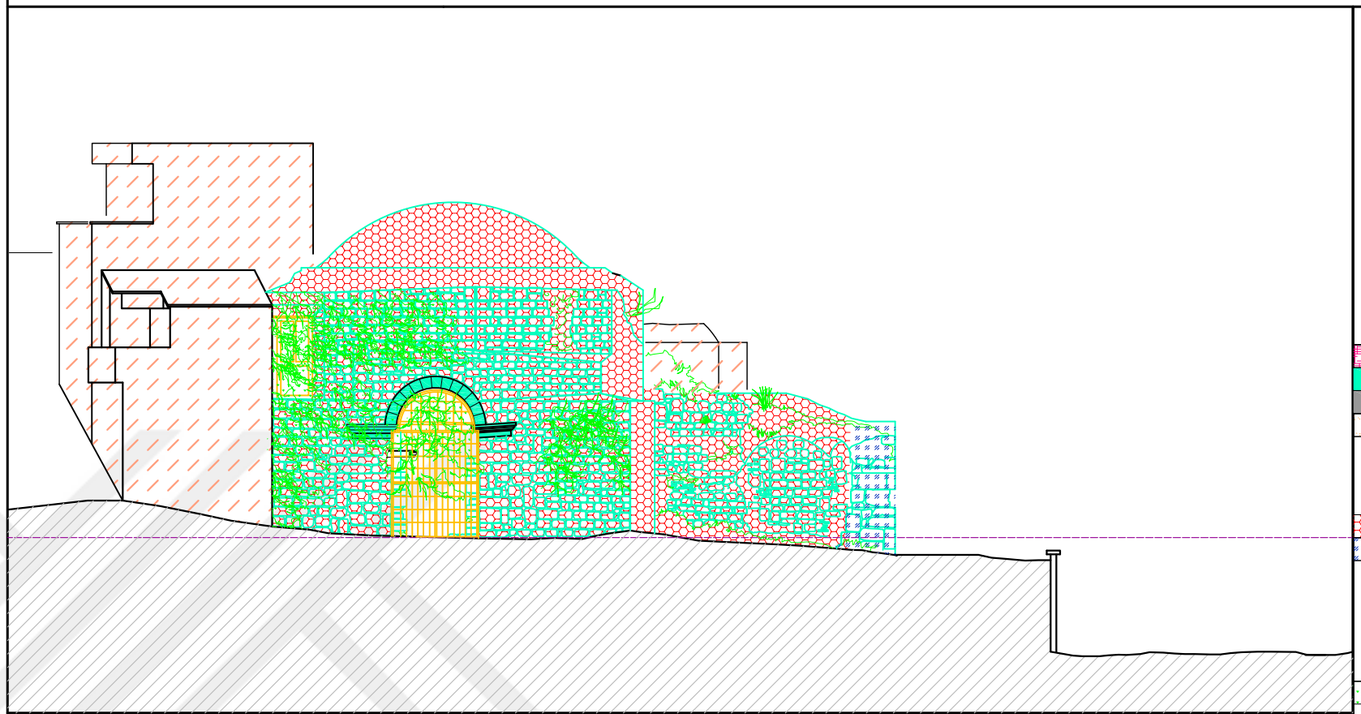
PAFTA SAYISI : 23
PAFTA NO : 21

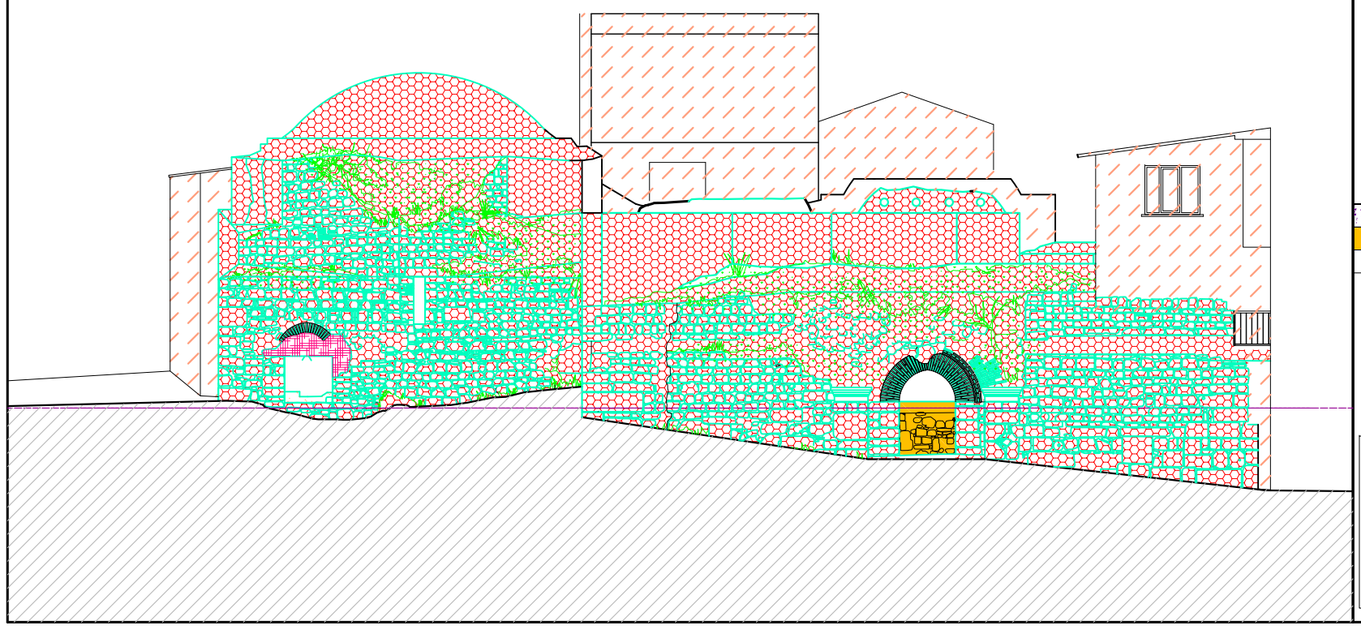
ÇALIŞMAYI YÖNETEN : DOÇ. DR. MÜJGAN BAHTİYAR KARATOSUN
ÇALIŞMAYI HAZIRLAYAN : TUBA NUR BAZ

ÇALIŞMA TARİHİ : 2016-2017

EK 22 - Tabaklar Hamamı Külhan ve Giriş Cepheleri Bozulma Analizleri

BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI

BOZULMA ANALİZİ

GİRİŞ VE KÜLHAN CEPHELERİ

A. FİZİKSEL BOZULMALAR

A-1. MALZEMEDE BOZULMALAR

- MALZEME KAYBI
- AŞINMA
- SİYAH TABAKA (nem ve ateş etkisiyle)
- MOLOZ-ATIK BİRİKİMİ

A-2. STRÜKTÜRDE BOZULMALAR

- DERZ BOŞALMASI (nem ve bakımsızlık etkisiyle)
- MİMARİ ELEMAN KAYBI

B. BİYOLOJİK BOZULMALAR

- BİTKİLENME (nem ve bakımsızlık etkisiyle)

C. DİĞER BOZULMALAR

- SIVA DÖKÜLMESİ
- NİTELİKSİZ MÜDAHALE
- İZİNSİZ BİNA EKLERİ

0 1 2 3 4 5 m

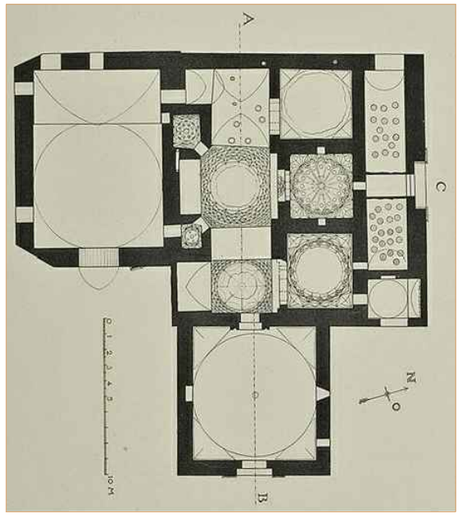
YAPI : TABAKLAR HAMAMI
İL : İZMİR
İLÇE : BERGAMA

PAFTA SAYISI : 23
PAFTA NO : 22

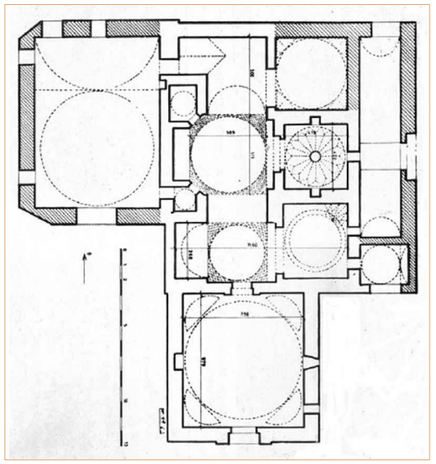
ÇALIŞMAYI YÖNETEN : DOÇ. DR. MÜJGAN BAHTİYAR KARATOSUN
ÇALIŞMAYI HAZIRLAYAN : TUBA NUR BAZ

ÇALIŞMA TARİHİ : 2016-2017

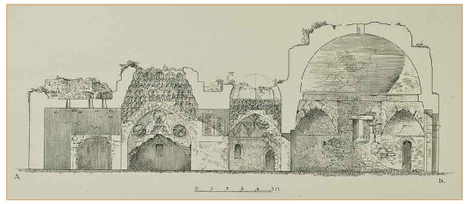
BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI BİRİNCİ DÖNEMİ (1900'LER)

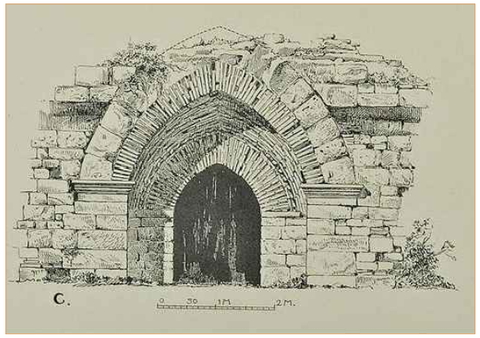
Plan (Conze, 1913)

Plan (Ayverdi, 1966)

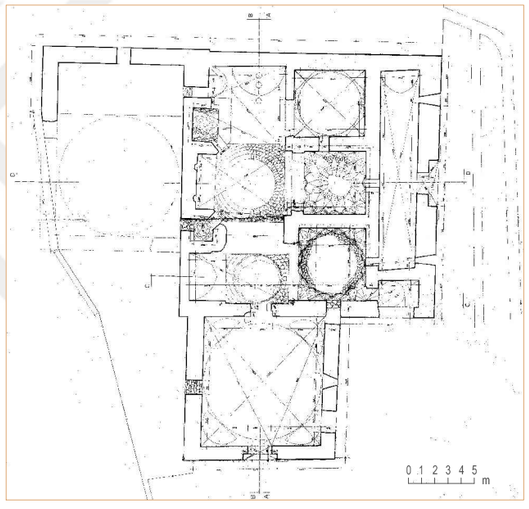

Kesit (Conze, 1913)

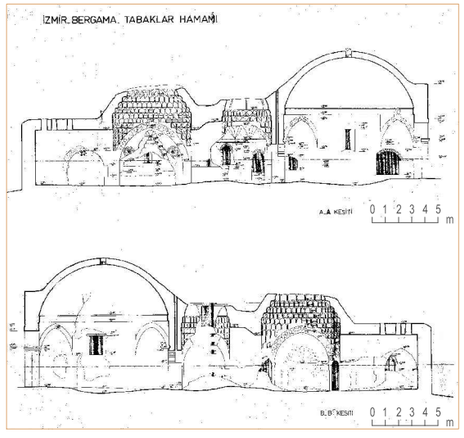

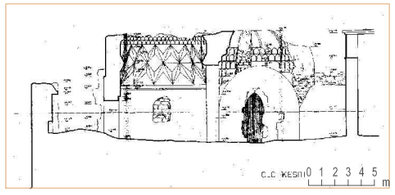
Giriş Kapısı Detayı (Conze, 1913)

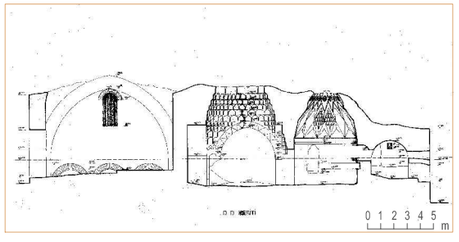
BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI İKİNCİ DÖNEMİ (1970'LER)

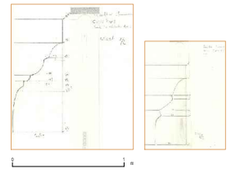
Plan, 1970'ler (Bergama Belediyesi Arşivi, 2016)

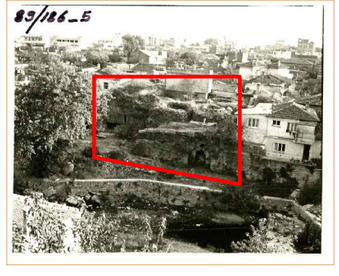

Kesitler, 1970'ler (Bergama Belediyesi Arşivi, 2016)

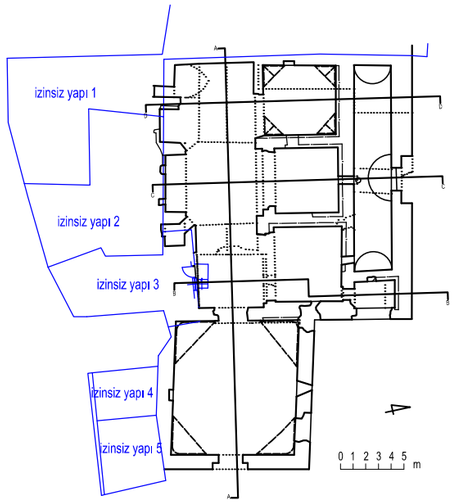

Giriş kapının sağında ve solunda yer alan taşların detayları, 1970'ler (Bergama Belediyesi Arşivi, 2016)

1989 yılına ait fotoğraf (Bergama Belediyesi Arşivi, 2016)

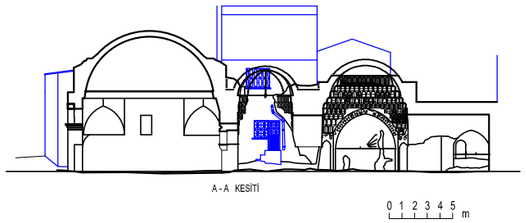
BERGAMA - TABAKLAR HAMAMI ÜÇÜNCÜ DÖNEMİ (2000'LER)

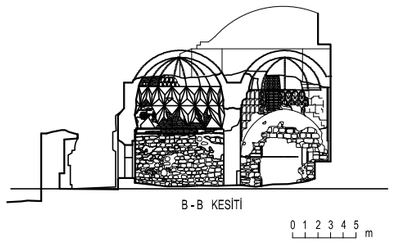

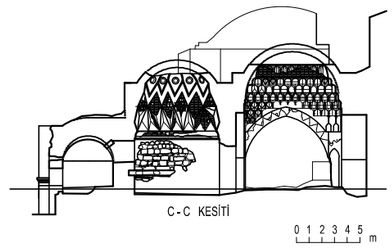
Plan (Şahin, 2008)

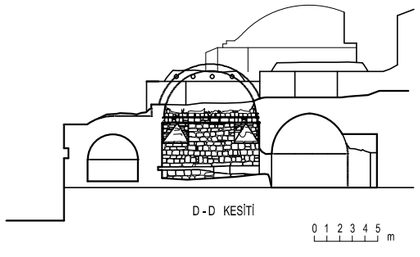

Tabaklar Hamamı Külhan Cephesi (Şahin, 2008)

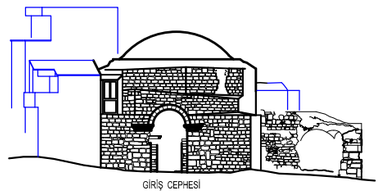

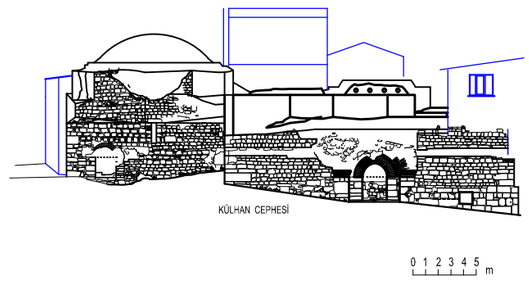

Kesitler (Şahin, 2008)

Cepheler (Şahin, 2008)

Tabaklar Hamamı Giriş Cephesi (Şahin, 2008)